MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888

KÉSMÁRKI

THÖKÖLY IMRE

1657–1705

IRTA

ANGYAL DÁVID

ELSŐ RÉSZ

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1888

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

GYULAI PÁLNAK

hálás tisztelettel

a szerző.

KÉSMÁRKI
THÖKÖLY IMRE

IRTA

ANGYAL DÁVID

BUDAPEST
MDCCCLXXXVIII

1657—1705

ELSŐ FEJEZET.

ELŐDÖK ÉS GYERMEKKOR.

2. THÖKÖLY CZÍMER A KÉSMÁRKI VÁRON.

I.

Thököly Imre holtteste már rég porlott idegen földben, már sokat veszített régi fényéből a Thökölyek késmárki vára, midőn a késmárkiak még mindig emlegették a várnak egy hajdani urát, az apáikat sanyargató Thököly-család alapítóját. Még a múlt század közepe táján is regélték a késmárkiak Thököly Sebestyénről, ki lócsíszár volt hajdanában s úgy szerezte volna nagy vagyonát, hogy gyalázatosan visszaélt egy szegény török basa bízalmával, ki a keresztyénségre készűlvén áttérni, Sebestyénre bízta kincseit. E történet tudós könyvekbe is átment és ott meg nem érdemelt figyelemben részesűlt.

Mikép szerezte Thököly Sebestyén vagyonát, nem tudjuk, de az eddig ismert hiteles adatok szerint már 1569 körűl vagyonos kereskedő volt Nagy-Szombaton. 1569-ben a magyar kamara kötözve hozatja Semptéről Pozsonyba Thököly Sebestyént. Valószínűen csempészettel volt vádolva, mert az elfogatási parancs a dugárúk elhozatalát is elrendeli. Nem lehetetlen, hogy alaptalanúl vádolták; a

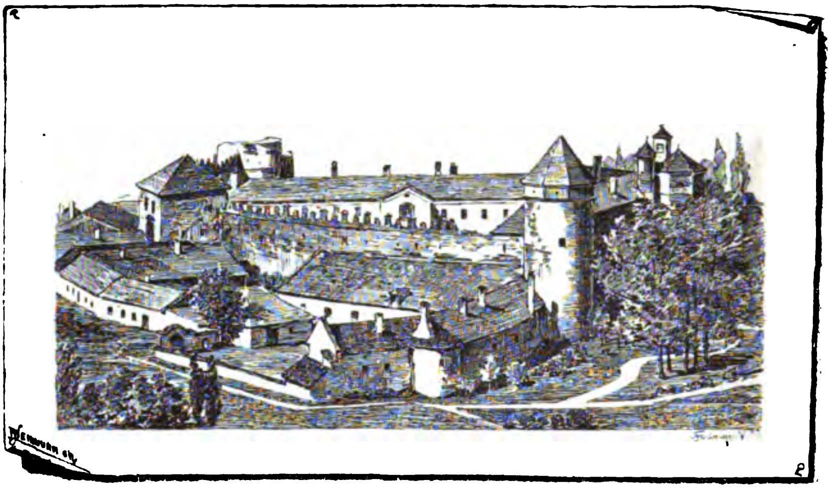
legrosszabb esetben ügyének más komoly következése nem lehetett, mint hogy árúit elkobozták. Ha volt vesztesége, hamar kiheverte, mert sokat és ügyesen fáradozott vagyona gyarapításán. Messze kiterjedtek kereskedelmi öszszeköttetései. Debreczenben ügynöke volt, nürnbergi kereskedők is hiteleztek neki. De a pénzzel be nem érte, a társadalomban tisztelt állást is óhajtott kivívni. Agilis volt, azaz nemes anyától származott, de mint nem-nemes apának fia, maga sem volt nemes ember, mi bizonyára nyomasztó helyzet volt reá nézve. Nagy, noha nem váratlan öröm érte tehát 1572 október 27-én, midőn ő maga és általa Gábor nevű fia s testvére Vincze fölvétettek a nemesek sorába Tekelháza előnévvel. Az új nemes folytatta üzleteit. Úgy látszik, hogy főleg borral és marhákkal kereskedett. Továbbá szívesen hitelezett a gyakran megszorúlt kincstárnak. Nem mindig készpénzt adott, de szállított olykor bort s talán más egyebet is a végvárak számára. Szállítmányait mint türelmes hitelező jól megfizettette, szerencséjének irigyei üzleteit kemény kifejezésekkel jellemezték, de úgy gondoljuk, hogy noha meg nem felejtkezett a saját hasznáról, bizonyos úrias engedékenységgel is igyekezett lekötelezni az előkelő köröket.

Mert a nemesség elnyerése nem volt legfőbb czélja a hajdani kereskedő nagyravágyásának. A főurak társaságába vágyódott, előkelő birtokra óhajtván szert tenni. 1578-ban megveszi a Fuggerektől Vöröskőt százezer tallérért, azonban Rudolf király nem hagyja jóvá a vételt, de megígéri Thökölynek, hogy ha más jószágot vesz, még pénzzel is fogja segíteni. Az udvarnál nem nézték jó indulattal az üzér ambitióit, bár nem akarták kedvét szegni a készséges hitelezőnek. Azonban nehéz volt kifogni Thököly Sebestyénen. Ez időtájt özvegygyé lett, lehet hogy neje és fia korán elhaltak, szóval Thököly most jó házasság után nézett. Majdnem negyven éves lehetett, midőn

1580-ban nőül vette Dóczy Zsuzsánnát, Nagylucsei Dóczy Gábor tizenöt éves leányát. Így a Dóczyak, Forgáchok s Nyáryak családjába jutván, az udvarnál ezentúl nagytekintélyű rokonai befolyását is latba vetheté. Pedig szüksége volt e befolyásra egy ügyben, melybe még házassága előtt nem annyira bonyolódott, mint bonyolította magát.

Késmárknak ura ugyanis, Laszky Albert, a hírneves Jeromos fia, könnyelmüen bánt a pénzzel és szorúltságában Rueber János főkapitánynak negyvenkétezer forintért zálogba adta a késmárki várat, az ottani urodalommal és Styavnikkal együtt. 1579-ben Rueber is megszorúl és Thököly Sebestyénnek adja át a zálogot, ugyancsak negyvenkétezer forintért. Thököly nem szívesen bocsátotta volna ki kezéből a szép ingatlanokat. Laszkyval találkozott Bécsben s noha az első találkozáskor a gőgös főúr hevesen összeszólalkozott az ügyeibe hivatlanúl avatkozott tőkepénzessel, nemsokára más hangon beszélt és tizennyolczezer forintot vett kölcsön Thökölytől oly föltétel alatt, hogy ha három év múlva a most már hatvanezer forintra rúgó kölcsönt vissza nem fizeti, Késmárk és Styavnik a Thököly birtokában maradnak zálogjogon. Thököly jól ismerhette Laszkyt, tudhatta, hogy nem három év fog eltelni, míg a könnyelmű lengyel pénzt szerez apai öröksége kiváltására. Valóban Laszky miatt könnyen boldogúlhatott volna, ha Rueberrel s az udvarral meg nem gyűl a baja. Az udvar jobb szerette a hű főkapitány birtokában tudni a Báthory Lengyelországával határos várat, azonban pénzben nem bővelkedvén nem bírta magát elhatározni, hogy Ruebert segítse a kiváltásban. Rueber erőszakhoz folyamodik, a fiatal nejével Késmárkra siető Thökölyt kizárja a várból, hanem a magyar ügyek vezetője, Ernő főherczeg, helyteleníti eljárását. Hosszas alkudozások folynak, az udvar ingadozik, Thökölyvel különösen az országgyűlés hangulatára való tekintettel nem merészel jogtalanúl bánni, másrészt nem

szívesen bízná Késmárkot a protestáns parvenure. Végre Thököly győz s 1583 elején Késmárkra vonúl. A következő évben Laszky vakmerő támadást intéz a vár új birtokosa ellen a városi lakosok egy részétől támogatva, de az oda siető császári csapatok kiűzik. Ezentúl Thököly

3. KÉSMÁRK: A THÖKÖLY VÁR.

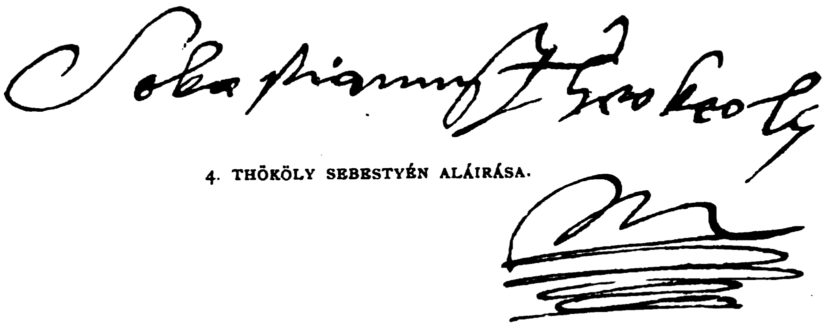
háborítatlan ura marad Késmárknak s eddigi szerény előnevét szebben hangzóval cseréli föl.

E változás nem tetszett a késmárkiaknak. Laszky kegyes urok volt s ritkán is fordúlt meg köztök. Elhagyta őket az okosság, midőn alig titkolt ellenszenvvel, sőt egy részök nyílt támadással fogadta az új várurat, kinek származása nem gerjesztett bennök tiszteletet s ki kapzsinak volt híresztelve. Meg is lakoltak ezért. Thököly alig hogy biztosnak érezte magát új fészkében, bosszút akart állani a hajdani rangjához tartozókon és tüntetően villogtatta újdonatúj úri hatalmát. A polgárok nemsokára jogtalan pénzkövetelések és személyes szabadságok durva megsértése miatt emeltek panaszt. Csak akkor mutatkozott Thököly kegyes pártfogónak, midőn idegenek sértették a pol-

gárok érdekeit. Egy fenmaradt adoma jellemzi a késmárkiak akkori hangulatát. Midőn 1591-ben ágyúdörgés hirdette, hogy a vár úrnője fiút szült, egy polgár azt találta mondani: «Kis megváltó született,» — «az ám» felelt a másik, «de ördög az apja.» — Így hozták hírűl a párbeszédet a vár urának. De azért nem szükséges ördögi zsarnoknak képzelnünk Thököly Sebestyént, sőt fontolóra kell vennünk, hogy ingerült kedélyét a visszaélésekre mintegy kihívta a határozatlan jogviszony, mely közte és a város közt fenállott. Késmárk szabad községnek hitte magát és felfogását Rudolf király udvarában is helyeselték. De midőn a régi királyok a késmárki várat és urodalmat egyes főuraknak ajándékozták, veszedelmes rést ütöttek a város szabadságán. Thököly elődői sem hagyták érintetlenűl e rést, s midőn ő azt kíméletlenűl tágította, csak a polgárok érzéseit és érdekeit sértette s nem egyszersmind a korabeli főurak nagy többségének jogérzetét. Az erőszakosságai vizsgálatára kiküldött királyi bizottság bár nem merte minden tartalék nélkűl helyeselni eljárását, a polgárokat inkább korholásban, mint védelemben részesíté.

Bizonyos, hogy Thököly ez ügy miatt nem játszotta el a főurak becsülését. Eleinte ugyan mintha ezek körében sem találta volna el a kellő hangot, legalább Nogarolli főkapitány 1584-ben rendre utasítja gőgös modora miatt. De akkor némi ingerültség játszott közbe mind a két fél részéől. A magyar főurak közt azonban csakhamar oly otthonos volt Thököly Sebestyén, mintha köztök nevelkedett volna. Vagyona, kiváló értelmessége, rokoni összeköttetései és rátartós magaviselete egyaránt elősegíték tekintélye öregbedését. Három országgyűlés nevezetes bizottságok tagjává nevezi ki. A tizenöt éves török háborúban gyakran találkozunk nevével. Részt vett Győr diadalmas ostromában Schwarczenberg oldala mellett. E hadi

ténye miatt bárói rangot kapott s most már a vagyonnal szerzett nemesség tekintélyének foltjait megaranyozta a katonai dicsőség. A harczmezőn inkább eszélyes tanácsai,

4. THÖKÖLY SEBESTYÉN ALÁIRÁSA.

mint merész kezdeménye által vonta magára a figyelmet. Majd Bocskay táborához csatlakozik s ekkor már nevét az ország legelőkelőbb főuraiéval együtt emlegetik; a bécsi béke előkészítésében is részt vesz, mint Bocskay egyik küldöttje.

A fölkelők táborába főleg erős protestáns érzelmei vezették. Kalvin tanaihoz hajlott, valószínűen az általa igen kedvelt Lám, vagy Ambrosius Sebestyén késmárki papnak tanácsai következtében. A tudós Ambrosiusnak akkortájt híres nyilvános vitái voltak a késmárki várban a lutheránus Grawerus Alberttel az ubiquitás tanáról. Thököly különben is becsülte a tanúltságot s gyermekei taníttatására nagy gondot fordított. Családi életének boldogságát csak legtöbb gyermekének kora halála zavarta meg. Neje 1596. évben meghalt s Thököly egy nem egészen hiteles adat szerint harmadszor is házasodott volna. Hatvanadik évét rég betölthette, mikor 1607-ben meghalt. Bár utolsó éveiben egyik szemére vak volt, tevékeny maradt mindvégig. Föltehetjük, hogy elégülten töltötte utolsó éveit, hisz gyermekei maradtak, kik rangját s vagyonát örökölték s így legfőbb kívánságait teljesítette az élet. Érdekes alakja családja történetének küszöbén mint ösztönző példa áll,

THÖKÖLY ISTVÁN ÉS FIA.

(Eredeti olajfestményről, mely Poprádon a Kárpát-egylet muzeumában őriztetik.)

mely hirdetni látszik, hogy nagy világi sikerek járnak a szívós kitartás és ügyes alkalmazkodás nyomán.*

II.

Örökösei közől Thököly István gondoskodott a család fentartásáról és tekintélye fejlesztéséről. 1581-ben született s Késmárkon, Lőcsén majd Sárospatakon is taníttatták. Tizennégy éves korában Lám Sebestyén kikíséri a külföldre, hol István nyolcz évig tanúlt és útazott. A briegi középiskolában tanúlt vagy két évig, 1596 szept. 17-én iratkozott a heidelbergi főiskola anyakönyvébe. Negyedfél évnél tovább tartózkodott Heidelbergben némi megszakításokkal, melyeket messze földre tett kirándúlásai okozhattak. Valószínűen jogot tanúlt, a szaktudományokban miként haladt előre, arról nincs tudomásunk, de a görög nyelvben való jártasságát dícsérte az egyetem nagy tekintélyű rectora, Stenius Simon, ki két zsoltárnak görög versekben készült fordítását neki ajánlotta. Szegény Szenczi Molnár Albert is ugyanekkor tanúlt Heidelbergben s Thököly jó indulata jeleivel s pénzzel is enyhítgette a nemes buzgalmú ifjú nyomorát. 1600-ban április 24-én valószínűen Károlyi Mihály társaságában elhagyja Heidelberget és 1603-ig folyvást útazik. Így Németországon kívül

* Thököly Sebestyénnek 1580 előtti életére nézve l. nemesi levelét (Orsz. Lev.); Thököli Sebastiani originalia documenta (Nemz. Múz. Kézir. 1165/FL); Károlyi Árpád: Thököly Sebestyén megszerzi Késmárkot (Századok 1878); Thúróczy Ladislaus: Ungaria cum suis regibus. Tyrnaviæ 1768 239. l. s Kriebel János értekezését a Thököly-családról (Anzeigen k. k. privilegirte aus sämmtlichen k. k. Erbländern Wien 1774 St. XII. s k. k.) — Késmárkhoz való viszonyára nézve: Wagner: Analecta Scepusii II. 297. l. s k. k. Chr. Genersich: Merkwürdigkeiten der k. Freystadt Kesmark. Caschau 1804 I., II. és különösen Károlyi becses értekezését. Egyéb részletekre nézve Károlyi, Wagner, Genersich s Kriebel munkáin kívül l. Corp. Jur. 1588 A 13, 1597 A 11, 1600 A III. 1606 Pac. Vien. Katona XXVII. 455, 456. és Oratio Funebris — Susannæ Doczi — Consecrata a Sebastiano Ambrosiano. Heidelbergæ A. 1600.

PSALMI
XXXVII. & LI.

Græcis versibus redditi

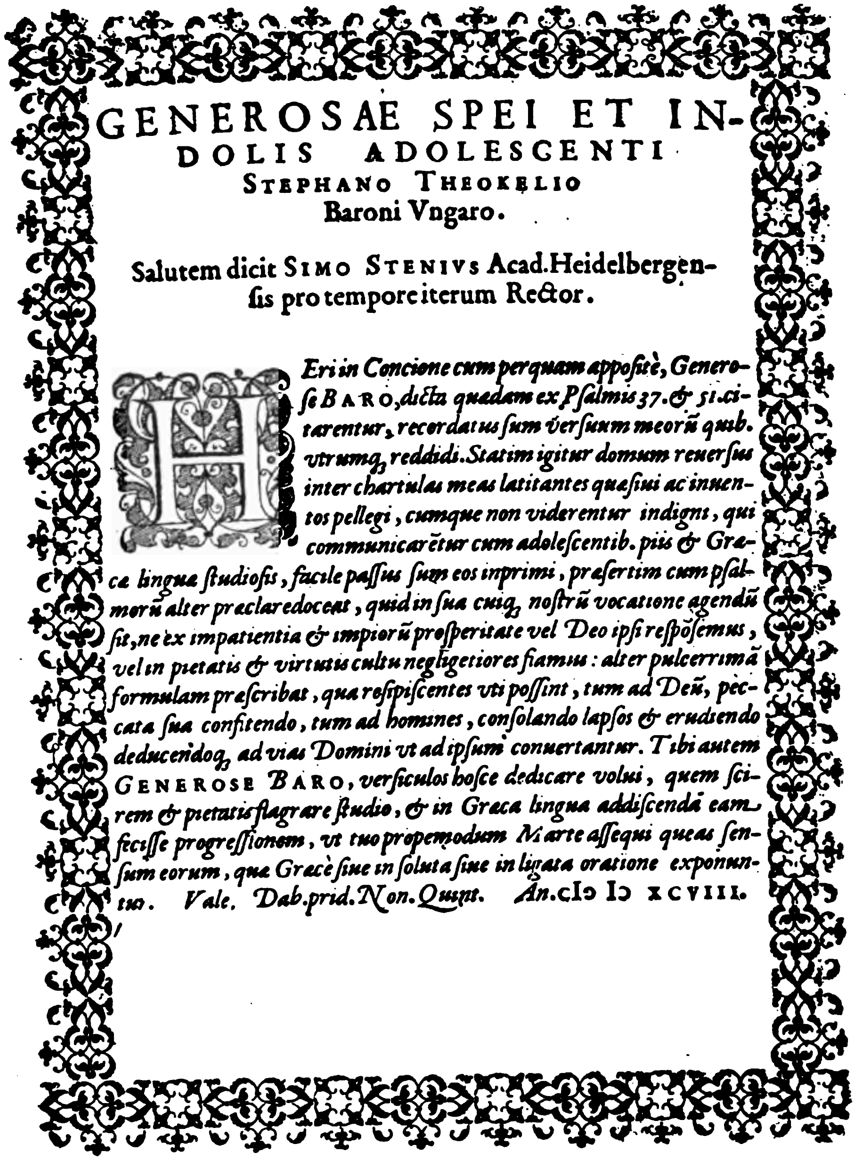
à

SIMONE STENIO Lomacensi
Academiæ HEIDELBERGENSIS
iterum pro tempore
Rectore.

HAIDELBERGÆ,
Typis Christophori Leonis; &
Iohannis Lancelloti.

Anno CHRISTI M D IIC.

5. STENIUS MŰVÉNEK CZÍMLAPJA.

GENEROSAE SPEI ET IN-
DOLIS ADOLESCENTI
STEPHANO THEOKELIO
Baroni Vngaro.

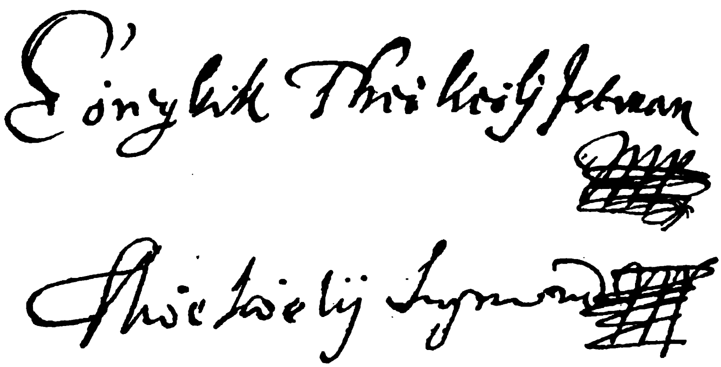
Salutem dicit SIMO STENIVS Acad. Heidelbergen-
ſis pro tempore iterum Rector.

*HEri in Concione cum perquam appoſitè, Genero-
ſe BARO, dicta quædam ex Pſalmis 37. & 51. ci-
tarentur, recordatus ſum verſuum meorũ quib.
vtrumq; reddidi. Statim igitur domum reuerſus
inter chartulas meas latitantes quæſiui ac inuen-
tos pellegi, cumque non viderentur indigni, qui
communicarẽtur cum adoleſcentib. piis & Græ-
cæ linguæ ſtudioſis, facile paſſus ſum eos inprimi, præſertim cum pſal-
morũ alter præclare doceat, quid in ſua cuiq; noſtrũ vocatione agendũ
ſit, ne ex impatientia & impiorũ proſperitate vel Deo ipſi reſpõſemus,
vel in pietatis & virtutis cultu negligetiores fiamus: alter pulcerrimã
formulam præſcribat, qua reſipiſcentes uti poſſint, tum ad Deũ, pec-
cata ſua confitendo, tum ad homines, conſolando lapſos & erudiendo
deducẽdoq; ad vias Domini vt ad ipſum conuertantur. Tibi autem*
GENEROSE *BARO, verſiculos hoſce dedicare volui, quem ſci-
rem & pietatis flagrare ſtudio, & in Græca lingua addiſcendã eam
feciſſe progreſſionem, vt tuo propemodum Marte aſſequi queas ſen-
ſum eorum, quæ Græcè ſiue in ſoluta ſiue in ligata oratione exponun-
tur. Vale. Dab. prid. Non. Quint. An.* CIↃ IↃ XCVIII.

6. AZ AJÁNLÓ LEVÉL ELSŐ LAPJA.

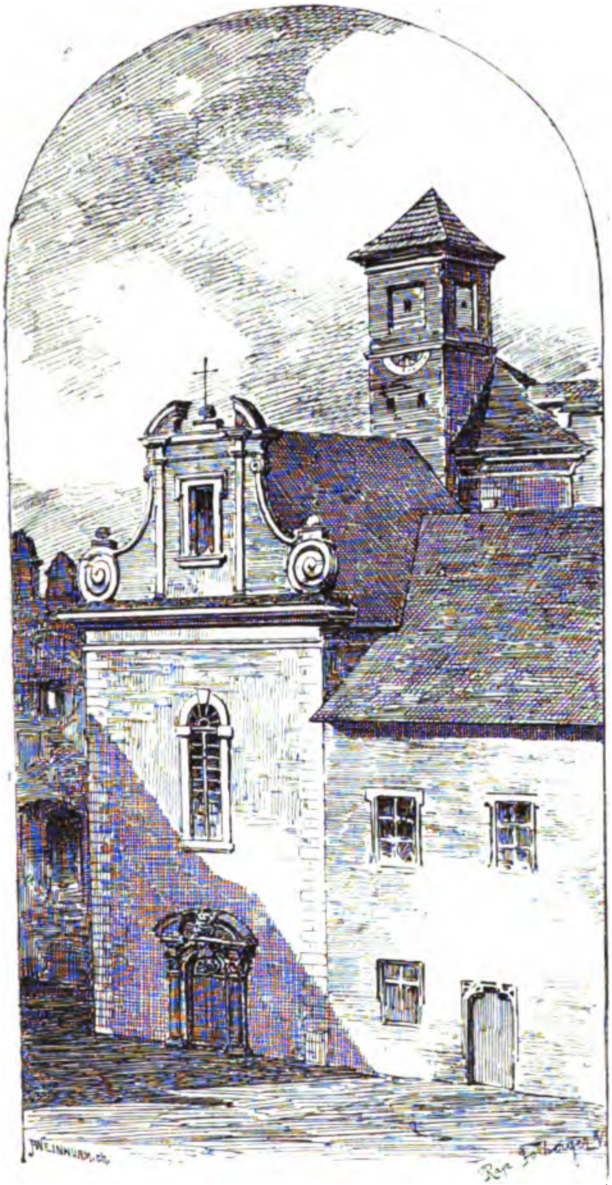
beútazta a Svajczot, s Olaszországot, ellátogatott franczia, angol s németalföldi városokba is. Huszonkét éves korában Mátyás főherczeg udvarába került, s több évig maradt itt.

Ily nevelés elégséges előkészítés lett volna fényesebb szerepre is, mint a minőt Thököly István játszott. De ő

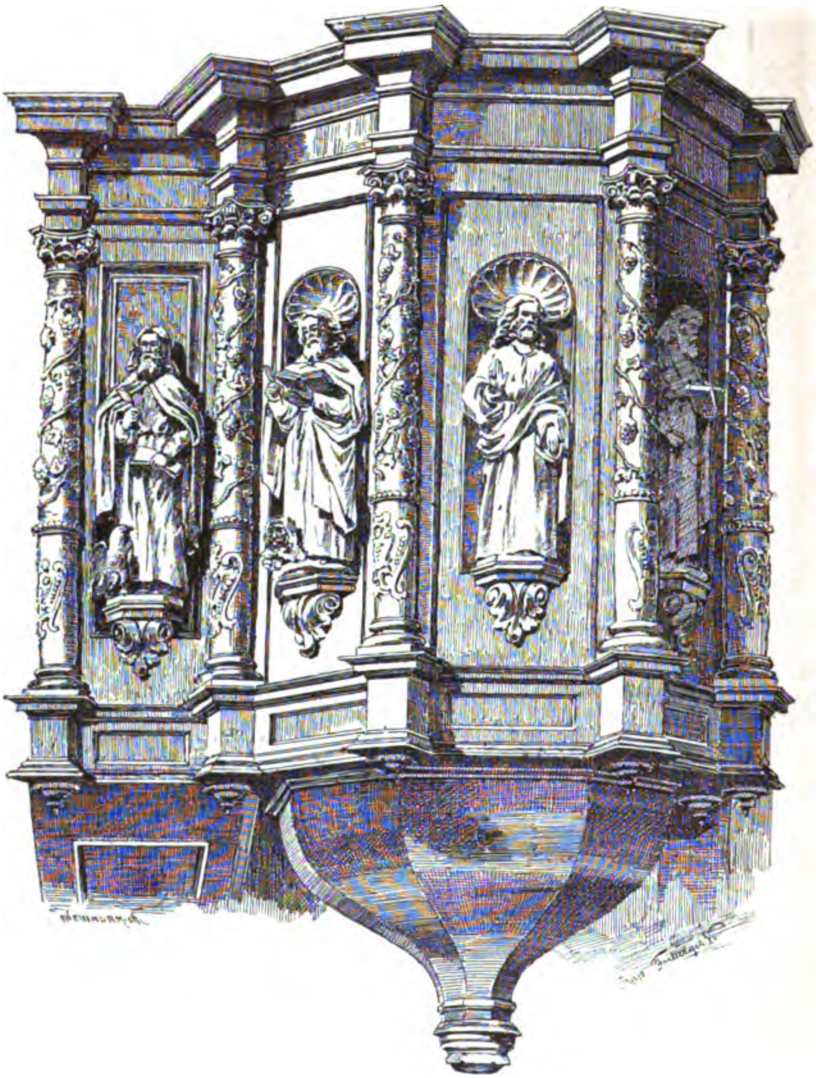
7. IDŐSB THÖKÖLY ISTVÁN ÉS THÖKÖLY ZSIGMOND ALÁIRÁSA.

nyugalmas és hosszú életet élt, noha családja történetében mély nyomokat hagyott hátra ez okosan nyugalmas élet. 1610-ben Miklós testvérével együtt a Rueberek jogát Késmárkra és Styavnikra családja részére kiváltja 13,000 forintért. Miklós kora halála után (1617) István egyedüli ura a birtokoknak. A következő évben fia születik Hoffmann Zsófiától, Hoffmann György kamarai tanácsos leányától, ki elhalt a szülés utóbajaiban. Azt kell hinnünk, hogy e házasság előnyös volt Thököly Istvánra nézve. A jó házasságok kötése házi politikája volt a Thökölyeknek, mint sok más családnak, noha kevesen használták ki annyi ügyességgel az emelkedés ez eszközét, mint a tekintélyben oly hirtelen gyarapodó Thökölyek. Két évvel Hoffmann Zsófia halála után Thököly nőül veszi Thurzó György nádor leányát, Katalint. 1626-ban a nádor özvegye is elhalván, hét leányára szállottak a Thurzó birtokok s e leányok utódai még ma is bírják azokat osztatlanúl. Ez örökség jelentékenyen gyarapította a Thököly ház vagyonát s tekin-

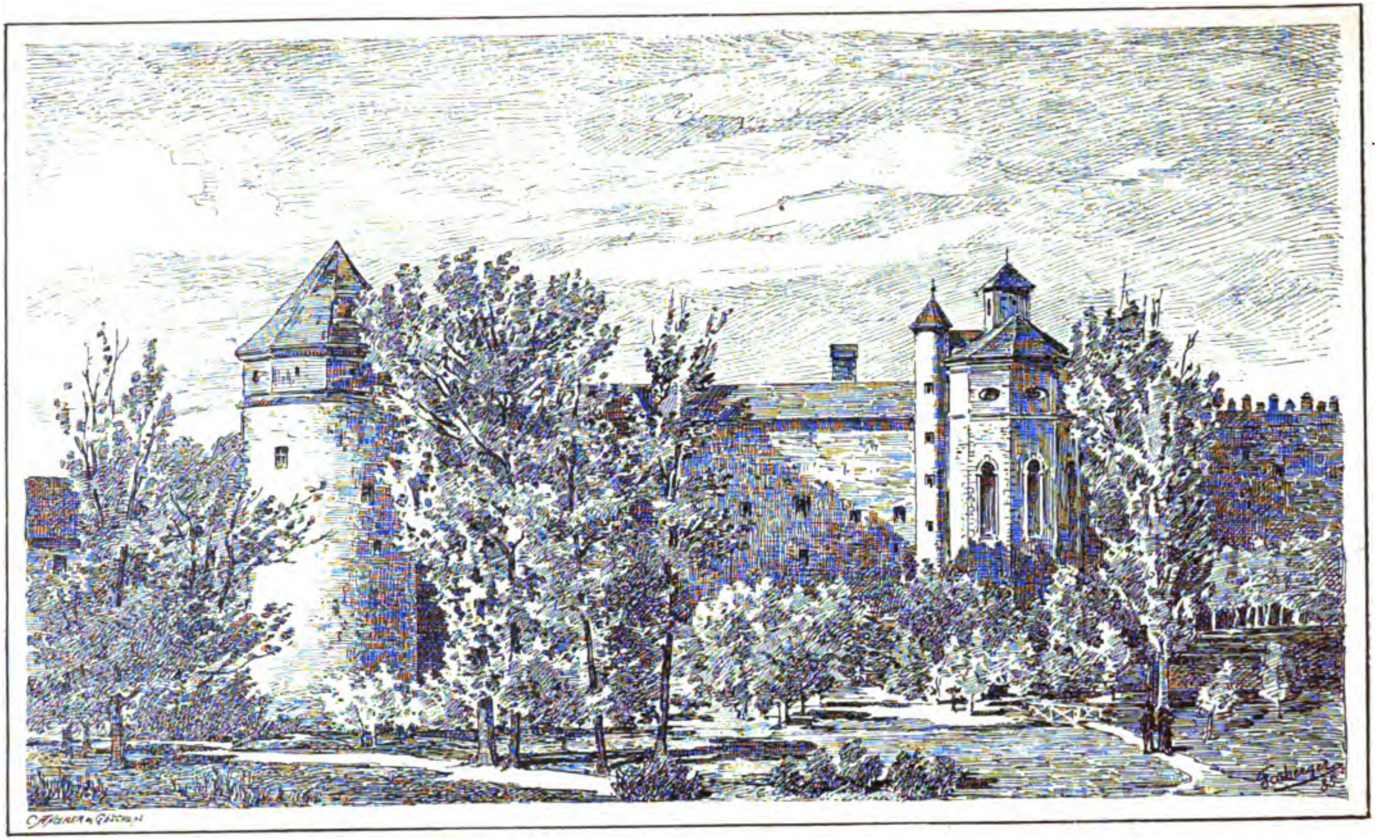
8. A KÉSMÁRKI VÁRTEMPLOM.

télyét még nagyobb mértékben emelte az új rokonság a Thurzókkal. Vígan és fényesen folyt az élet a késmárki

9. A SZÓSZÉK A VÁRTEMPLOMBAN.

várban, melyet a világlátott várúr kiépitett és feldíszitett. Nemcsak maga akart gyönyörködni termeiben, bútoraiban, festményeiben, szerette azokat előkelő vendégeknek muto-

A THÖKÖLY-VÁR KÉZSMÁRKON.

(Forberger eredeti felvétele után.)

gatni. Nem egy hírneves vendég töltött ekkor jó napokat a késmárki várban. Kemény János 1644-iki táborozásakor egy szombat napján ért Késmárkra és a várúr sok kérésére betért hozzá lakomázni. Noha fogadása tiltotta Keménynek szombat napján a boritalt, a tábori fáradalmak után kétszeresen jótékony hatású kényelem, «a sok szép szók, kénálások, köszöngetések, az bor és musika s az jó izgató, az ördög» arra bírták Rákóczi György vezérét, hogy fogadását megszegje. Saját szavai szerint lelkiismerete nem engedte e miatt csendesnek lennie, de úgy látszik, hogy azért nem neheztelt a Thökölyekre.

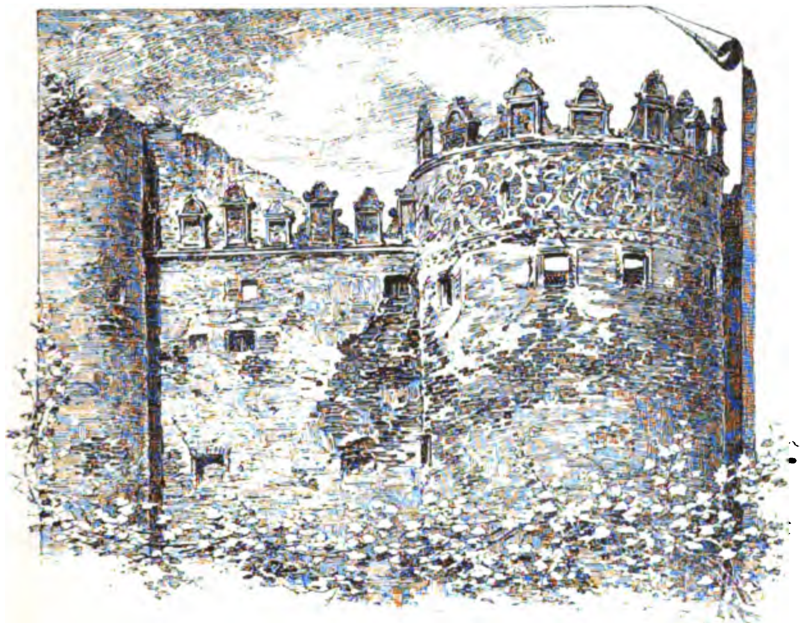
Annál inkább neheztelték rájok a késmárki polgárok, a gyakori vendéglátások miatt is, de sokkal jobban más okokból. Rosszabb időket nem értek a késmárkiak, mint Thököly István urasága alatt. Jobbágyainak tekintette őket, nem elégedett meg az évi adóval, melyet pontosan fizettek, mivel azt hitték, hogy csakis ezzel tartoznak az uraságnak, hanem borát mérette velök, a városi malom jövedelmét követelte tőlök, vendégeit szállásoltatta nálok, mesterembereikkel ingyen dolgoztatott, személyes szabadságukat semmibe vette. A késmárkiak királyi oltalomlevelet kérnek s az 1646/7-iki országgyűlésre követeket küldenek. De nem sokra mennek panaszaikkal. A rendek ez országgyűlésen méltatlankodva emlegetik általában a városok túlkapásait a nemesség jogaival szemben, azt meg épen nehezen tűrik, hogy Késmárk szabad királyi városnak kívánja magát elismertetni s hogy királyi oltalomlevelet kapott. A királyi válasznak Késmárkra vonatkozó pontja a rendek érzéseit nem akarja sérteni, de egyszersmind a város bizonyos jogaira is hivatkozik, melyeket igaz, hogy jogi úton s nem erőszakkal kellene védelmezni. Ez országgyűlés koronázta meg IV. Ferdinandot. Hogy gondolt volna a kormány arra, hogy Késmárk miatt kedvetlenítse a rendeket? Azért az 1647-iki 118-ik törvényczikkely meg-

semmisíti az említett királyi oltalomlevél érvényét és teljesen Thököly kényére bízza Késmárkot. A polgárok a mind komolyabb sérelmek s fenyegetések ellenében tettleges védelemre szánják el magokat. Egész kis háború kezdődik a várúr és alattvalói közt. Thököly gyalogságot hozat árvai jószágaiból s Abaffy András, az árvai kapitány szívesen hozta őket. Ismételten fosztogatták az árvaiak a polgárokat s a prédából jutott egy rész Abaffynak is. 1647-ben kezdődött e háborús állapot s eltartott jó ideig, a késmárkiak ez alatt sokat szenvednek, de megtagadnak minden jogtalan követelést s még a jogosat is, bizonyára nem mindig daczból, hanem olykor pénztelenség miatt. Azonban 1648 vége felé Thököly erélye lankadni kezd, megelégli Abaffy hadi vállalatait ennek nem nagy örömére. Egészsége is hanyatlott, de főleg az a megfontolás lágyította szívét, hogy viselt dolgai rossz vért szűlhetnek Bécsben, miből végre is családjának kára lehet, pedig egy okos alkú Késmárk városával érdekeit nem sérti. Még életében köttetik meg Bécsben a város elöljáróival a szerződés, mely kijelöli a földbirtokos és az alattvalók tulajdonának határait s bő anyagi kárpótlást biztosítván a Thököly-családnak, előkészíti a város felszabadulását.

A politikai életben a protestáns s alkotmányos ellenzék táborához tartozott. Még apja oldala mellett részt vett a bécsi béke előkészítésében. Majd Bethlen Gábor hívei között találjuk. Eszterházy Miklós azok közé sorolja, kik Bethlent hívták vagy kedvvel fogadták. Bethlen valóban jó hasznát vette Thököly eszélyének s néha elegendő biztosíték mellett adott kölcsöneinek is.* Thököly viszonya

* Már Genersichből is kivehető, hogy Thököly István Bethlen hívei közé tartozott, s újabban kiadott okirat-gyűjtemények hibásnak tüntetik föl Szalay László (M. T. v. 184. l.) s Fessler-Klein IV. 365. l.) azon állítását, hogy «Thököly István II. Ferdinánd iránti hűségében inkább oda hagyta veszni hetvenezer magyar forinton vásárolt bodrog-keresztúri urodalmát, mintsem hogy Bethlenhez álljon». Ez állítás az ifjabb Thököly István részére kiállított grófi diplomából

Rákóczy Györgyhöz még bizalmasabb és meghittebb volt. A fejedelem békét kötvén a császárral, sokat fáradozik azért, hogy Thököly visszahelyeztessék a zavarok alatt elfoglalt lengyelországi jószágának birtokába. A Krakkóhoz közel eső és Thökölynek inscribált blasovai jószágot ugyanis IV. Ulászló lengyel király 1645-ben elvette Thökölytől

10. A THÖKÖLY-BÁSTYA KÉSMÁRKON.

átruházván azt Wesselényi Ferenczre. Azonban a linczi béke után a Rákóczy által kivívott császári közbenjárás visszaszerezte Thökölynek Blasovát s Wesselényi hiában

van átvéve, (Orsz. Lev. N. R. A. Fasc. 132. No. 18.) Természetes, hogy e diploma ki akarván emelni Thököly két ősének érdemeit és hűségét, hivatalos ünnepélyességgel nagyítja a szövegbe illő tényeket s elhallgatja az oda nem illőket. Bodrog-Keresztúr miatt valóban volt ügye Thököly Istvánnak Bethlennel, miből pör lett a Thökölyek és Bethlen örököse közt. (N. R. A. Fasc. 411., No. 29. s Fasc. 685., No. 50.) De a diploma túlozza Thököly kárát és hűségét. Annyit el lehet ismerni, hogy Thököly szolgálatai a Bethlen érdekében nem voltak igen szembetűnők s hogy alkalmilag az udvarral való jó viszonyát sem hanyagolta el.

panaszkodott, hogy «az eretnek lázadót» az udvar inkább támogatja, mint őt, a hű alattvalót.* Különben nemcsak a protestánsok táborában voltak Thökölynek barátjai. Az országgyűlések több ízben választják meg a királyi tábla ülnökévé s talán föltehetjük, hogy ezzel ismereteibe és igazságszeretetébe vetett bizalmuknak akarták jelét adni. 1651-ben halt meg s így hetven évet élt a késmárki vártemplom egy felírása szerint jámborúl, békésen és dícséretesen.**

III.

Fiai közől a Hoffmann Zsófiától született Zsigmond volt az idősebb, de a családi és az országos történetben az öt évvel ifjabb Istvánnak, Thurzó Katalin gyermekének jutott a kiválóbb szerep. Zsigmondról itt csak annyit említünk meg, hogy az 1655-iki országgyűlésen, midőn Wesselényi választatott nádorrá, Csáky Istvánnal s Rhédey Ferenczczel együtt őt is nádorjelöltnek szemelte ki III. Ferdinánd, mi eléggé mutatja a Thököly család akkori tekin-

* A blasovai jószágot később visszaszerezte Széchy Mária ifj. Thököly Istvántól, cserében adván érte az enyiczkei kastélyt s négy, Murányhoz tartozó falut. (L. Thököli Imre végrendeletét, közli Thaly Kálmán. M. H. H. Scr. XXIV. 552. l.)

** Neveltetésére nézve l. Ambrosius id. h., Wagner Anal. IV., Psalmi XXXVII. et LI. Græcis versibus redditi a Simone Stenio. Heidelbergæ. 1598. Tœpke: Die Matrikel der Universität Heidelberg. Heidelberg 1886 és Szenczi Molnár Albert naplója (Történeti Lapok, 1876); a késmárki ügyekre nézve l. Genersich I., Haim Gáspár Krónikája 200., 204. l. (múzeumi példány), Acta Generalis Diætæ 1647 (N. M. Kézirat), Declaratio postulatorum Fam. Thök. in negotio Kesmark (O. L. N. R. A. F. 158., No. 57); Abaffy András levele Thököly Istvánhoz (Orsz. Lev. Thököly Levéltár II. csomó), egyéb részletekre nézve l. Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I. k. 68. l., Történelmi Tár 1880 47. l., 1882 133. l., 1886 7. l.; Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei 214. és 226. l. Kemény János erdélyi fejedelem önéletleírása, kiadta Szalay László 363. l.; Szilágyi: A linczi béke okirattára 250., 394., 542.. 549., 568. ll.; a két Rákóczy György fejedelem családi levelezése 361, s 362. ll. és Wesselényi levele Lobkovitz hghez, 1650 aug. 5-éről (Lobkovitz-irományok a raudnitzi levéltárból).

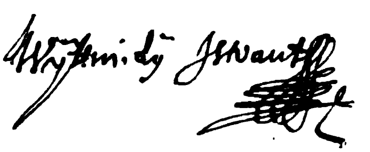
télyét, azonban István Zsigmondnál többet fáradott az apai név fényének emelése érdekében.

István 1623-ban született, neveltetéséről csak annyit tudunk, hogy a lőcsei gymnáziumban tanúlt. Nem csupán életrajzi szempontból érdekes megjegyeznünk, hogy idősb Thököly István, ki kalvinista felügyelet alatt, majd kalvinista főiskolán tanúlt, fiait lutheránusokká nevelteti.

István még apja életében tevékeny részt vett a Késmárk elleni küzdelemben s most atyja halála után némileg folytatta azt. Mert a bécsi szerződéssel nem volt vége a viszálynak. Ki voltak jelölve a felek tulajdonának határai a papíroson, de a város nemsokára határok megsértése miatt panaszkodott. Nemcsak vagyoni sérelmekről volt szó, a várúr emberei a polgárokkal gyakran kötekedtek, sőt komolyan összetűztek, s a csatatéren halott is maradt. A sérelmek vizsgálatára kiküldött bizottságok nem minden részben a városiak ínye szerint intézkedtek ugyan, de vígasztalta őket a tudat, hogy a végleges szabadúlás órája közeledik. A nem gazdag és takarékos lakosok a kincstárnak és Thökölynek fizetett jelentékeny összegek árán vívták ki az 1655-iki 65-ik törvényczikkelyt, mely a szabad királyi városok sorába igtatja Késmárkot. Ugyanez évben III. Ferdinand adománylevele Thökölyt és fiágon születendő utódait elismeri a késmárki vár és uradalom örökös urainak, ellenben nőági utódainak a várat és urodalmat 46,000 tallérban inscribálja. Ezzel még nem volt vége a város és várúr viszályának. Thököly a birtokába jutott házakból földesúri hatósága alatt egy kis Késmárkot alapít, a városiak kárára és bosszantására. A városiak panaszai nem szűnnek meg s bizonyára nem voltak alaptalanok, de egy elfogúlatlan s inkább a polgárokat kedvelő akkori útazónak úgy rémlett, mintha a polgárok sem volnának ártatlanok a viszályok felidézésében.

Azonban Thököly István többnyire szolgáira bízta a

késmárki bosszantások megtorlását s nagyravágyásának országra szóló színhelyet választott. Nagyobb vagyon s méltóságok szerzéséhez látott. 1651-ben nőül veszi Ráthóti Gyulaffi Máriát, Iktári Bethlen István unokáját, Gyulaffi Sámuelnek, a dobokai főispánnak, majd kővári kapitánynak alig tizenöt éves leányát. E házasság a Bethlen-örökség részeinek megszerzésére nyitott útat Thökölynek. Szerette nejét, mondják, hogy beteggé lett kora halálán érzett bánatában, de a vagyoni szempont nem volt előtte másodrendű a házasság megkötésekor. Így lett erdélyi úrrá s mily következései voltak mindennek. Vajon e nélkűl talált volna e bujdosó fia második otthont Erdélyben s ha talál is, felküzdhette volna e magát oly könnyen kiváló állására? De 1651-ben nem gondolta Thököly, hogy esetleges utódának menedékre lesz majd szüksége, jó előre akart gondoskodni róla. 1652-ben a Thurzó örökség igazgatójává választják. Ő volt a harmadik igazgató, Illésházy Gáspár és Gábor lévén elődei. 1654 november 7-én eddigi és még ezután szerzendő érdemeiért őt, nejét s törvényes örököseit mind a két ágon a grófok sorába igtatja a király. Ez nem volt elég. Talán tíz éven át mozgásba hozta befolyásos ismerősei körét és költségbe is verte magát, csakhogy megszerezze Árvamegye örökös főispánja

II. VITNYÉDY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

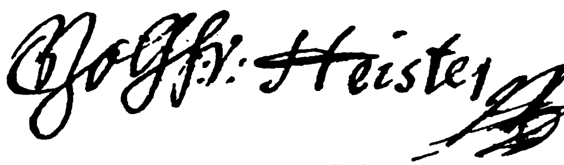
czímét a maga s mindkét ágbeli utódjai részére. Azért volt oly nehéz e kitűntetés kivívása, mert az ily természetű örökös főispánság a Thurzó örökösök jogaiba ütközött, kik szabadon választották az osztatlan örökség igazgatóját s e méltóság tartozékának tekintették az örökös főispáni hivatalt. Igyekezett is Vitnyédy István, Thököly bizalmas embere, a decretumot úgy szerkesztetni, hogy «valamely nyughatatlan elméjű ember az kákán jövendőben ne keressen csomót». Végre 1666 február 18-án kiadatik a várva várt

s a Thököly kívánsága szerint fogalmazott decretum, azonban a Thurzó örökösök keresvén s találván is rajta nagy csomót, 1668 juniusában egy királyi rendelet, miután éles szavakkal jellemezte Thökölynek ez ügyre vonatkozó sürgetését, megfosztja utódjait a két évvel előbb adományozott méltóságtól. Az 1669-iki eperjesi gyűlésen a protestánsok e rendeletet is felemlítették sérelmeik közt. Több szerencsével gondoskodott Thököly örököseiről más úton módon. Örökös jószágait új szerzeményekkel s a felesége után való birtokokkal gyarapítván, Rákóczy Ferencz után a felvidék leggazdagabb főura lett.

Nagy vagyona s grófi rangja természetes súlyt adtak politikai pártállásának. A vasvári béke előtt Zrínyi Miklós eszméi hatottak reá. Az erős s lehetően önálló erdélyi fejedelemség, a török elleni harcz a vallási viszály mellőztével nem voltak szívétől idegen eszmék. Érintkezését Zrínyivel Vitnyédy közvetítette, a nagy hős e hű tanítványa, kinek lelkében mély viszhangot keltettek a mester szavai. De a tűz, mely Zrínyi lelkét emésztette, csak gyönge lobbot vetett az óvatos természetű Thökölyben. Meglehetős lanyhán viselte magát az 1662-iki országgyűlés s a török háború folyamában, ez időben az árvai főispánság s a huszti örökség ép oly erősen foglalkoztatták lelkét, mint a protestáns ügy védelme, vagy a török vész elhárítása.

De a közügyek szomorú fejleményei reá is leverően hatottak. A vasvári béke után írja sógorának, Petrőczy Istvánnak: «Ha többször is ily haszonnal hadakozunk, békét csinálunk, hamar végét érhetjük édes hazánknak». E hamar végnek előérzete töltötte el keserűséggel a kedélyeket. Oly kétségbeesett tervek születtek, mintha nem volna mit veszteni többé. Azok, kik azelőtt a török vésznek elhárítása végett minden áldozatot csekélylettek, most magok hívják segítségül a törököt. Thököly is részt vett a tervelgetésekben. Pénzt adott kölcsön a fölkelés czél-

jaira, az erdélyiekkel közvetítette az érintkezést s fegyveres ellenállás esetén ő is vezérszerepre volt kijelölve. Azonban nem is gondolt a fegyveres ellenállásra oly körülmények közt, midőn ily mozgalmat hirtelen el lehetett fojtani a részvevők és a közügy nagy veszedelmére. Fentartotta összeköttetéseit az udvarral, még 1669 végén is ki szeretné kérni a király segítségét erdélyi birtokszerzései ügyében. Azonban ekkor már nem sokat tehetett sem a maga, sem a közügy érdekében. Negyvenhetedik évében volt, de mértéktelen életmódja korán aláásta egészségét s már szemlátomást fogyott, maga is érezvén halála közeledtét. 1670 elején Árva várába költözik, honnan többé ki nem mehetett. Juniusban szeretett volna Bethlen Druziánna temetésére Husztra menni, hogy a hagyatékra jogait megóvja, de a kormánytól már nem kapott engedélyt az útazásra. E tagadó válasz kissé megrendíté bízalmát, noha nem szűnt meg remélni. Felfogása szerint politikai tervei nem testesűltek meg büntetendő tényekben, az országba

12. HEISTER ALÁIRÁSA.

küldött csapatok jó ideig békében hagyták, azért minden eszélye mellett is hiszékeny természete el elfordúlt a fenyegető csapás gondolatától. Azonban nem annyira vétkes volta, mint nagy vagyona hozta reá a veszedelmet. November 19-én felszólítás érkezik a várba, hogy Thököly fogadjon be német őrséget. Ép e napon írta meg végrendeletét. Oly erőtlen volt már, hogy maga le nem tisztázhatta. A felszólítás felháborítá, tagadólag válaszolt, de még mindig bízott befolyásos ismeretsége segítségében. Írt mentegető levelet a királyhoz, írt Eszterházy Pálnak, Szelepcsé-

13. ÁRVA VÁRA

nyinek, Rottalnak, kérte őket, hogy ne tegyenek rajta ily gyalázatot s engedjék meg, hogy gyermekei körében végezhesse el kevés hátralevő napjait. Mind hasztalan, az ostromló csapat november 28-án Heister és Esterházy vezérlete alatt az árvai vár alá érkezett. Thököly többé nem könyörgött, halálos betegen erőt merített sértett jogainak érzetéből s büszke nyugalomba öltözött az erőszakkal szemben. Lelkiismerete tiszta — így felelt az ostromlók felhívására — nem részes semmi össze-

esküvésben, ártatlanságát kész kardjával, vére hullásával az egész világ színe előtt bebizonyítani. Egyedüli vétke, hogy nem katholikus, de az nem bűn az ország törvényei szerint. Deczember 3-ikán meghalt, 10-kén már német őrség volt a várban. Holtteste majdnem háromnegyed évig hevert temetetlenűl, s akkor sem a késmárki sírboltba vitték, hanem Árvában temették el.

Talán hosszasan időztünk Thököly Imre elődeinél, kiknek az országos történetbe is átszövődő viszontagságai érdekeltek bennünket. De úgy gondoltuk, hogy ezzel elősegítjük feladatunk megoldását. Reméljük, hogy hősünk szándékaira nézve útba igazít majd egy-egy elődeiben feltalált jellemvonás. Itt csak egy családi vonást akarunk kiemelni. Azt a mohóságot értjük, melylyel a társadalmi rangfokozat legfelsőbb lépcsői felé törnek. Mennyi ügyességet és szívós kitartást fejtenek ki e harczban, de távol vannak attól, hogy elvtelen kalandorokká sűlyedjenek, hiszen kimutattuk, hogy apáról fiúra a protestans ellenzék hagyományaihoz ragaszkodtak. Láttuk a hirtelen lecsapott s végromlással fenyegető katastrophát, de a fenmaradt utódban a családi törekvések a körűlmények nyomása alatt megedzett erővel törvén ki, részleges okozói lesznek világtörténelmi jelentőségű küzdelmeknek, melyek romok alá temetik a nagyratörő család utolsó sarjának szerencséjét.*

E nevezetes utód történetét akarjuk most elbeszélni.

* Ifj. Thököly Istvánra nézve l. Andenken an die 300 jährige Jubelfeier der evangelischen Gemeinde in der k. Freistadt Leutschau. Leutschau 1844, 61. l., Genersich, id. h. Ungarisch-Dacianischer Simplicissimus 1683 74., 75. ll. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése I. II.; Vitnyédy István levelei (Magyar Történelmi Tár II. folyam III. k.); ifj. Kubinyi Miklós: Árva vára. Pest. 1872. Főispáni diplomája (N. R. A. Fasc. 680. No. 13.) s grófi diplomája (id. h.), Leopold 1668 junius 21-ik rendelete az árvai főispánság ügyében (Kancz. levéltár). Levelei Rottalhoz (Nádasdyak ladányi levéltára), levelei Petrőczyhez (Petrőczy-levéltár, I. II. csomó Orsz. Lev.), Regestrum Literarum Familiæ Thökölyanæ (Orsz. Lev. Lymbus, II., 22.).

IV.

Thököly Imre 1657 szeptember 25-én született, egy keddi napon a hajnali szürkületkor, mint azt édes anyja írva hagyta, ki ép oly pontosan jegyezte fel gyermekeinek születése és halála idejét, mint később Thököly Imre a maga mindennapi élményeit.[1] Gyulaffy Máriának hat gyermeke közől Imre volt az ötödik, két bátyja igen korán elhalt, két nénje s egy húga vele együtt nevelkedtek.[2]

Két éves korában elvesztette anyját, az akkor még alig huszonkét éves szép nőt, ki torokbajban halt el.[3] Voltak elegen, kik anyja helyett gondját viselték és már korán éreztették vele rangja kiváltságait. Be sem töltötte nyolczadik évét, midőn Apafy Mihály kinevezi Mármarosmegye főispánjává (1665 márczius 20).[4] A Bethlenek utódjának szólt e kitűntetés. Nemsokára apja révén Árvamegye örökös főispánjának is czímezgetik. A mármarosi főispánság administratorává a gyermek nagykorúságáig Thököly István beleegyezésével Teleki Mihály választatott, kinek beigtatása 1668 augusztusában ment végbe. Itt érintkeztek először Teleki és Thököly a nyilvános pályán és jellemző, mit ifj. gróf Csáky István jósolt ez alkalomból. Az eszes főúr előre megmondta, hogy Teleki többé ki nem adja kezéből a főispánságot.[5] Úgy is történt, de Csáky még nem sejthette, hogy a gyermek, kiről most mintegy szánakozva szólt, egykor veszedelmes versenytársa lesz Telekinek s nem csupán a mármarosi főispánság ügyében.

1 Wagner: Analecta Scep. IV., 180. l.

2 U. o.

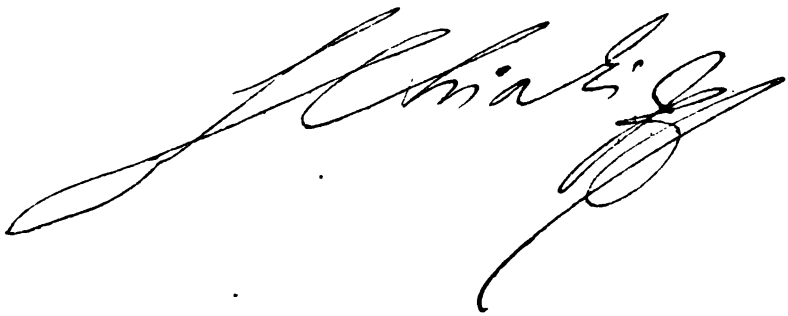
3 Révay Kata Szidónia levele Osztrosith Mátyáshoz 1659 nov. 28. (Nádasdyak ladányi lev.)

4 N. R. A. F. 619. No. 22. (O. L.)

5 Ifj. gr. Csáky István levelei gr. Rottalhoz. (Nádasdyak lad. lev.)

A kor szokása szerint korán taníthatták Thököly Imrét a rangjához illő testi gyakorlatokra. A vallásos ájtatosságok pontos elvégzéséhez is hozzá szoktatta buzgó környezete, noha az apai házban a vallásos gyakorlatok időközeiben tanúja lehetett igenis világi jeleneteknek, úgymint hosszú és zajos tivornyáknak, melyek feltűnést keltettek ama nem a mértékletességről nevezetes korban is.*

1667-ben megnyílt az eperjesi új collegium, a lutheránusok főiskolaszerű intézete, melynek felállítását Thököly István is elősegíté jelentékeny áldozatokkal. Imrét eleinte nem akarta oda küldeni, nagyon szerette egyetlen fiát s

14. GRÓF CSÁKY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

azt kívánta, hogy az otthon kezdett tanúlást otthon folytassa, azonban Vitnyédy és Osztrosith sürgetéseire mégis elküldötte.** 1668 január 22-én este érkezett Imre Eperjesre, másnap délre magához hívta a tanári kart ebédre. A tanári kar megjelent a kitűzött órában s Pomarius Sámuel, a Magdeburgból behívott igazgató, egy hódolattól áradozó beszédben üdvözölte az iskola leggazdagabb patrónusának fiát. Másnap, azaz 24-dikén Vitnyédy, Keczer András, Fejérpataky, a gondnokok s felügyelők s az egész tanári kar elkísérik Thökölyt a grammatikai osztályba, hol

* Vitnyédy és Bethlen Miklós tanúsága szerint.

** Vitnyédy István levele Petrőczy Istvánhoz, 1667 aug. 24. (Petrőczy-levéltár, II. csomó, O. L.)

Pomarius Szánthó András osztálytanárnak egy újabb szónoklatban bemutatja a két haza és az evangelikus vallás ifjú reményét.*

E részletekből eléggé látszik, hogy örvendetes hódolattal vettek tudomást a tanárok az ifjú gróf legcsekélyebb

15. POMARIUS SÁMUEL TANÁR.

haladásáról. Különben többnek vehetjük üres bóknál mind azt, mit Thököly korai értelmességéről és biztos fellépéséről beszéltek akkortájt. Egész kis udvart tartott Eperjesen; rögtön oda érkezte után levélben jelenti Teleki Mihálynak, atyja barátjának, hogy megérkezett s kéri, hogy látogassa meg, ha arra viszi útja.**

* Oratio auspicialis In Solenni Inauguratione Illustris Gymnasii . . . Eperjesini recens erecti a Samuele Pomario. Bartphæ. 1668.

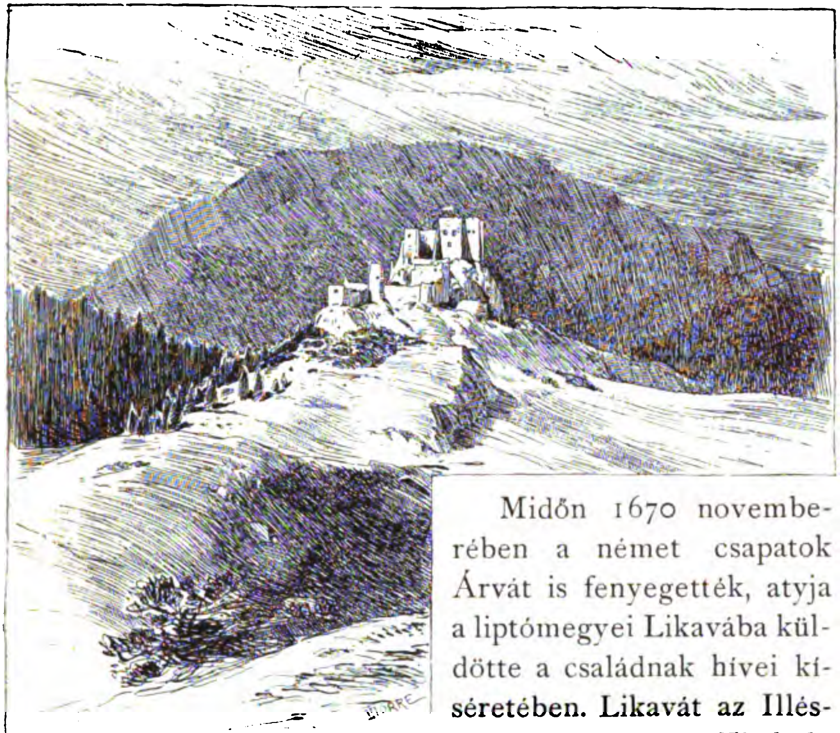
** Gróf Thököly Imre levelei. Sajtó alá rendezte Deák Farkas. Budapest. 1882. 1. lap.

Eperjesi életének emlékezetes napjai lehettek 1668 október 13-ika s 1669 október 4-ike, mely napokon az ünnepélyes közvizsgák befejezéseül előadott iskolai drámákban ő is játszott szerepeket. Ladivér Illés tanár volt az iskola szinműírója, 1668-ban *Állhatatos Eleázárját*, a következő évben *Erőslelkü Papinianosát* játszották. A két czím rokonértelmű jelzői is sejtetik már a két szinmű tartalmi rokonságát. Eleázárt és Papinianost dicsőíti bennök Ladivér, két vértanút a Makkabeusok és a római császárok korából, kik közől az egyik vallása törvényeit, a másik jogérzetét nem akarta hajlítani a zsarnokok kénye szerint. E bibliai és classikai pathos, azután a változatos és látványos jelenetek, a kis kedvenczek szereplése s végül az itt ott feltűnő antikatholikus czélzások alighanem tetszettek a közönségnek. Thökölynek aránylag könnyű és mégis fényes szerepeket juttatott a szerző. Különösen *Papinianosban* Imre magyar király szerepét egészen Thököly számára írta Ladivér, mert Gryphius András Papinianusából, melynek az övé csak átdolgozása, hiányzik Imre király és a mesének az a fordulata is, melyet Imre szerepéhez fűzött Ladivér. Érdekes, hogy Thököly Imre a magyar király szerepében a bujdosó római császárt nem akarja országába ereszteni. Talán viszszaemlékezett e szerepre évek múlva, midőn valóban királynak czímezgették s midőn a római császár és magyar király többé nem akarta hazájába bocsátani.*

A syntaxista osztályban félbeszakadt eperjesi tanulása, mert a beállott zavarok miatt apja haza hívatta.**

* L. Eleazar Constans ... Bartphæ 1668 s Papinianus Tetragonos, hoc est vir magnanimus, justus, constans, rectique pertinax s. t. b. Leutschoviæ 1669. E drámának eredetije, a Gryphius *Grossmüthiger Rechts-Gelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus*-a 1659-ben jelent meg először Boroszlóban s a következő évben az ottani gymnasium tanulói hétszer játszották el. Ladivér drámáját eddig Klein I. S. (Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger II. 340. l.), Thaly Kálmán (Századok 1880 411. l.) és Vécsey Tamás (Aemilius Papinianus pályája és művei Budapest 1884 153. l.) ismertették.

** Deák Farkas: *T. I. levelei* CXLI. (175. l.) leveléből látszik, hogy 1670 april

16. LIKAVA VÁRA.

Midőn 1670 novemberében a német csapatok Árvát is fenyegették, atyja a liptómegyei Likavába küldötte a családnak hívei kíséretében. Likavát az Illésházyaktól szerezte Thököly István és sok költséggel hozta jó karba erődítéseit.* Imrét azonban környezete itt is féltette, azért deczember 4-én, vagyis nyomban apja halála után két hű emberének kíséretében kibocsátják Likavából, mielőtt ennek ostroma megkezdődött. Thököly álruhában bujdokolva, már 13-án Husztra érkezett, tehát erdélyi területre.** Szomorú útazás lehetett; a fényhez és hódolathoz szoktatott grófifiúnak örülnie kellett, hogy puszta életét megmenthette. Nem tudta, mi történt leánytestvéreivel és Keczer Ambrussal, apjának az önfel-

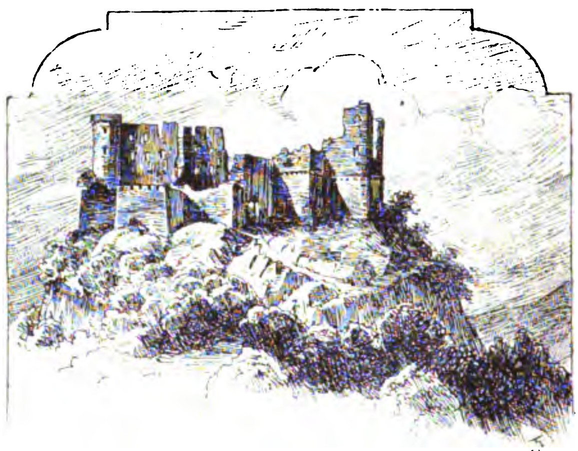
1. még Eperjesen volt, de igen valószínű, hogy októberben már nem volt ott; v. ö. Szirmay Endre önéletrajzát (Történelmi Tár 1882 405. l.)

* Végrendeletében (O. L. Tört. Emlékek) mondja Likaváról: »azon várnak restauratiója nagy sok költségemben telt már is«.

** Deák F.: *Levelek* 1. l. s Pauler id. h. II, 188. l.

áldozásig hű emberével, ki éveken át kezére lábára bénán egész önzetlen odaadással igazgatta a Thököly ház ügyeit s kit Imre Lázár apámnak nevezett. Husztra érkezését rögtön jelentette Telekinek, ajánlva magát Apafynak kegyeibe, kinek udvarlására szeretne sietni.* Deczember 27-én a tizenhárom éves bujdosó Erdélybe indul.

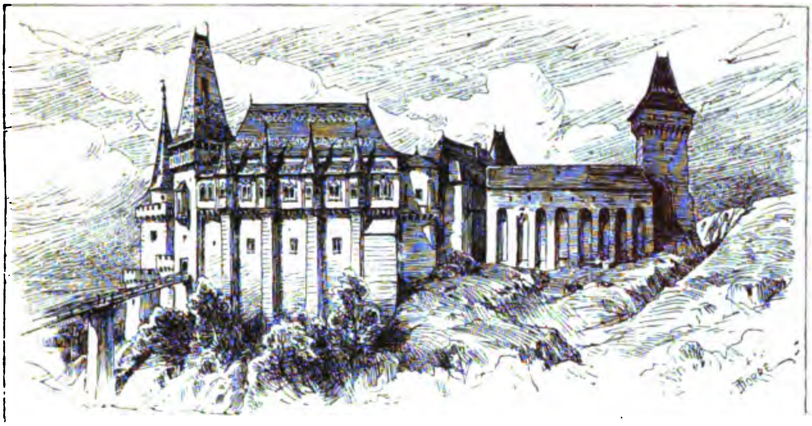
* Deák F.: Levelek 3. l.

17 HUSZT VÁRA

MÁSODIK FEJEZET.

A BUJDOSÓK KÖZT.

18. VAJDA-HUNYAD VÁRA.

I.

MÁSOKAT is ért akkor hasonló sors. Történelmünk 1671 elején kezdődő vagy tíz évi szakaszát a bujdosók korának nevezhetjük. Thökölynek fellépése e korszaknak új jelentőséget ad. Hogy megérthessük a hatást, melyet kora reá s ő viszont korára gyakorolt, át kell tekintenünk a bujdosók korának eseményein egész 1676-ig, midőn Thököly élete az országos történet egyik alkatrészévé lesz.

A XVII. század közepe táján a fejedelmi hatalom a legtöbb európai monarchiában megerősödik a rendek hatalmának rovására. Az osztrák örökös tartományokban is gyöngül a rendek befolyása s bár az állami központosítás itt nem sikerül oly mértékben, mint Francziaországban, a II. Ferdinánd idejebeli jelenetek megújulásától többé nem kellett tartani.

A tartományok e változott helyzete a magyar viszonyok változtatására is vágyat ébreszthetett az udvar híveiben, kik előtt különben is az államtudományok akkor uralkodó tanai s a Fronde leveretése után megerősödött franczia monarchia példája kívánatossá tették a fejedelmi minden-

hatóság teljes diadalát. Battista Nani, velenczei követ, 1658-ban azt jelenti kormányának, hogy a magyarok csupán a bányák jövedelmét s a királyi czímet engedik át a császárnak, egyébiránt néhány család osztozkodik a hatalmas királyság maradványaiban.[1] A viszonyok e sötét felfogásában az udvari körök hangulata is visszatükröződik. De kivált a török szomszédság félelmessége miatt a változtatás szükségének érzete nem alakúlt ki tervvé s érintetlenűl maradtak a visszásnak érzett állapotok. Leopold korában az országgyűlés egybe nem hívása s a nádori szék be nem töltése jelei a kormány még mindig passiv újítási vágyának. Végre az a nevezetes mozgalom, mely még Wesselényi életében titkos és körűlményes tanácskozásokon kezdődik, majd halála után megfontolatlan és össze nem függő fegyveres támadásokkal végződik, kizavarta a kormányt nyugalmából. Előbb a személyek ügyét kellett elintézni, példaadás végett meg kellett torolni a felségsértést. Leopold most oly értelmű tanácsokat hallott minisztereitől, minőt Richelieu adott XIII. Lajosnak e szavakban: «A keresztyén mennél hamarább bocsássa meg a sértéseket, de a király mennél hamarább torolja meg azokat».[2] Leopoldban úgy látszik a keresztyén engedékeny volt a király iránt, mert «ugráltak a fejek», mint azt a császár élczelve megjósolta vagy egy évvel azelőtt, mielőtt Hocher ékesszólása «a szent Numát és szelíd Titust» a halálos ítéletek aláírására késztette.[3]

De a feladat terhesebb része, az erős központi hatalom állandósítása, ezzel még nem volt megoldva. A rég lappangó szándék valósítása könnyűnek látszott most, midőn a nagy nevű arisztokraták kivégzése, a tömérdek vagyonkobzás, s

1 Fontes Rerum Austriacarum. II. Abth. Bd. XXVII. (FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs. 12. l.).

2 RANKE: Französische Geschichte II. 293.

3 L. Pöttinghez írt levelét Majláth: Geschichte des österr. Kaiserstaates IV. 96. l. s Pauler id. h. II. 305. l.

az országba küldött katonaság miatt a közvélemény meg volt félemlítve. Csak látszott könnyűnek, de valójában a magyar nemesség még nem volt megtörve, mint a cseh nemesség a fejérhegyi csata után, pedig II. Ferdinánd csehországi reformja mint követendő minta lebegett most Lobkovitz és a körötte csoportosúlt tanácsosok szemei előtt. Talán kivihettek volna ahhoz hasonló reformot Magyarországon is, ha el vannak szánva védeni művöket a végletekig. A véglet itt török háborút jelent, mert a török kiszorítása előtt lehetetlen volt a magyar ellenzék erejének és reményeinek forrását kiapasztani. Azonban e háborút ki akarták kerülni Bécsben s mégsem akartak lemondani az újításokról. Az intéző körök gondolkozása módjára hatással volt a XVII. század tudományos, sőt költői irodalmának azon iránya, mely a tisztes régiségből vett idézetek vagy példák gyűjtésével annyira el volt foglalva, hogy a viszonyok helyes felfogására s az élet benyomásainak visszaadására alig törekedett. A csehországi példa nagyon csábító volt, feltámasztását meg kellett kisérteni egészen más viszonyok közt. Azonban a viszonyok nyomása mind inkább éreztette a tisztes idézet helytelenségét, azért engedni kellett a valóságnak, némileg már a tervelgetés közben s annál inkább az új rendszabályok életbe léptetése után.

Mi az intézmények kérdését illeti, szóban forgott eleinte, a megyei jogkör megszorítása, a királyi tábla, a nyolczados törvényszékek, az országos fő tisztségek eltörlése, a kanczellária átalakítása s a tripartitum átdolgozása. Tehát nem csupán a központi hatalom erősbítésére gondoltak, hanem újabb s talán a fejlettebb jogérzetnek megfelelőbb intézmények felállítására is. Azonban a tervekből nem maradt meg egyéb, mint a nádorság hatalmi körének átruházása egy többtagú kormánytanácsra. A nádorság intézményét rég gyülölte a Habsburg-ház, mivel a «királyi

hatalmat nagyon is elhomályosítja», mint II. Ferdinand idejében mondották.* 1673-ban forma szerint eltöröltetett és helyét a gubernium foglalta el, egy kipróbált hűségű idegen vezetése alatt.

A gubernium arra lett volna hivatva, hogy mint tekintélyes központi hatóság a zavargásoknak elejét vegye, hogy megkönnyítse a lakosságnak a reá rótt terhek elviselését, s hogy általában a kormányzat minden ágára kiterjesztve felügyeletét, méltányos és erélyes eljárása által érje el azt, hogy az ország megnyugodjék a dolgok új rendjében. De hogyan teljesíthette volna hivatását? Az ország egyik része lángba volt borítva, a kormány főfeladata volt a veszedelmes tűznek elfojtása s így a dolgok természeténél fogva a magyar katonai és pénzügyi kérdésekben a haditanács és kamara intézkedtek, míg a gubernium hatásköre ama sarkalatos kérdésekben inkább névleges fontosságú volt. Az egyházi kérdésben a legkülönbözőbb tényezőké volt a döntő szó, bárminő mérsekletet és ügyességet fejtett volna ki a gubernium, el nem érhette, hogy a katholiczizmus terjesztése rázkódások nélkül menjen végbe. Mi az igazságügyet illeti, különösen az árvák ügyét kívánta rendezni a gubernium és ezt is főleg a katholiczizmus szilárdítása szempontjából. Különben az igazságügy csak részben tartozott hatóságához; a mit e téren s továbbá mit a közigazgatás terén tehetett, az csak kisebb körökre hatott csillapítólag s nem volt semmi befolyással azoknak magatartására, kiknek megnyerése nélkül a rendet helyreállítani nem volt lehetséges. Hogy a gubernium munkássága meg volt bénítva, hogy hivatása lényegét nem teljesíthette, azt senki sem érezte jobban, mint maga a kormányzó, a nálunk többször elrágalmazott Ampringen. A német rend nagymestere ötvennégy éves korában s már törődött egészség-

* GINDELY: Geschichte des dreissigjährigen Krieges II. 221. l.

AMPRINGEN GÁSPÁR, MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA.

(Sandrart eredeti metszvénye után, mely Bubics Zsigmond tulajdona.)

ben érkezett Magyarországba. Komoly becsvágygyal látott feladatához s ép azért kedvetlenűl hatott reá, midőn érezte, hogy nem fog boldogúlni. Különben is bántotta nagyúri önérzetét hatáskörének korlátozása. Mint katonaviselt ember némi félénkséggel hajolt meg a tudós államférfiak belátása előtt, noha nem volt tanúlatlan és józan ítélettel alkotott nézeteit nem is hallgatta el. Veszélyesnek találta a kihívó politikát, s a tisztán alkotmányos kérdések kivételével majdnem teljesen egyetértett az udvarhoz hajló aristokratákkal. Igen kényes helyzete volt, a kikhez jó indulata, természetes mérséklete és politikai okossága vonzották, azok elfordúltak tőle, nem a személye, hanem a hivatala ellen érzett ellenszenvből, míg azok, kik e hivatalra kijelölték, csak kímélték, de nem támogatták.*

Ampringen a nem magyar államférfiak közől az első volt, ki felszóllalt az országra rótt adók és másnemű terhek ellen.

Battista Nani jelentéséből láttuk, hogy az udvar leginkább az országból befolyt jövedelem csekélysége miatt neheztelt Magyarországra. Valóban az örökös tartományok 1670-ig többet költöttek a magyar végvárakra, mint a mennyi jövedelme volt az udvari kamarának Magyarországból, kivált ha a bányák és más kamarai birtokok jöve-

* Károlyi Árpád: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a m. t. Akadémia xi. köt. Budapest 1884.) Ampringenről néhány életrajzi adat található Sinapi: Schlesische Denkwürdigkeiten ii. 297. l. Ampringenre nézve igen jellemző azon Majthényi personalishoz írt levele, melyet Schmal András közöl Adversariaiban: «Non facit ad rem quietis, sed potius evidentis majoris exacerbationis» — írja a kormányzó — «quod audiatur de novo integros comitatus in superiori Hungaria renovari seu reformari. Communitates in hoc læsæ me adcurrunt conqueruntur, consilium petunt, contra suos supremos comites et catholicorum religiosorum tentamina propria ac etiam contra ipsos milites qui perturbationibus his exequutione adsistunt, postulant. Si his talibus dicam, quod hoc in passu nihil possim, prostituo me et gubernium terribiliter, imo notabiliter me discredito; si ad juvandum aut consulendum laboro, statim dicetur, quod impediam sanctissimas Cæsaris intentiones et juvem plus lutheranos, quam conversiones. (Fabó: Monumenta Evangelicorum. ii. 230. l.)

delmét nem vesszük tekintetbe.[1] Ez állapot mutatja leginkább a fejedelmi hatalom akkori gyöngeségét. A mondott évben beállott visszahatás a pénzügyek terén nyilatkozott a legnagyobb erővel. Gyarapítani a kincstár jövedelmeit a honvédelem czéljaira, magában véve nem lett volna igazságtalan törekvés magyar szempontból sem; tudjuk, hogy már Esterházy Miklós is javasolta, hogy a nemesek a régi rend szerint szavazzák meg jövedelmeik kis részét a haderő tartására.[2] De a kincstár jövedelmeit gyarapítani a most szándékba vett módon s arányban és hozzá még az országos önállóság megsemmisítése czéljából, ez már a fejedelmi hatalom oly kiterjesztése volt, minőre ugyanez évekből nem találunk példát az örökös tartományok történetében. Az örökös tartományok rendeitől időnként kérte a császár az adót s a mennyiségre nézve alkudozott velök oly szelídséggel, mely figyelemre méltónak látszott egy XVII. századbeli szemlélő előtt.[3] Magyarországon azonban egyszerűen adópatenseket hirdettek ki, mint Csehországban a századnak húszas éveiben. És a mi a mennyiséget illeti, látni fogjuk, hogy igaza volt Pufendorf svéd követnek, ki azt írta jelentésében, hogy a magyaroktól annyit csikarnak ki, a mennyit csak lehet.[4]

A jószágok elkobzása is mint pénzügyi rendszabály vehető számba. A büntető hatalom ily kizsákmányolása a kincstár érdekében a XVII. században még nem volt elavúlt szokás. Egy osztrák kamaratiszt a jószágok elkobzását a kamara előre nem látható rendkívüli jövedelmei

1 L. GILL: Gründliche und ausführliche Beschreibung stb. (N. Muz. 345/F.G.) és ACSÁDY: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. Budapest 1886. 119. l.

2 SALAMON FERENCZ: Magyarország a török hódítás korában. Második kiadás. 396. l.

3 Fontes Rerum Austriacarum ... II., XXVII. 125. Merita osservatione il metodo, che si pratica; ... la riserva è piena di placidezza. (Marin Zorzi.)

4 PUFENDORF's Bericht über Kaiser Leopold, seinen Hof ... Leipzig, 1862. 78. l.

közt első helyen említi.[1] Tudjuk, hogy Erdély történetében mily kiváló szerep jutott e kincstári rendszabálynak. Az osztrák kormány 1671-ben kíméletlenül alkalmazta, hogy mennél bővebb jövedelemforrásra tegyen szert. Kollonich 1672-ben 66,000 forintnyi évi jövedelmet várt az elkobzott jószágokból.[2]

De mi volt ez csak a magyarországi háború szükségeihez is mérve? Az 1671 márczius 21-iki rendelet nyitja meg az adópátensek sorát. Itt nincs határozott összeg említve, csak annyi van mondva, hogy az ország tartsa el a területén élő katonaságot.[3]

A június 20-án kiadott rendelet a katonai költségeknek csak fele részét róvja az országra s kimondja, hogy ez összegnek felét a nemesek s felét a parasztok fizessék.[4] Látszólag két humanus intézkedés, de tulajdonkép két okos fogás. Adóleszállítás volt engedélyezve, de még a most kivetett adót is előre láthatóan nem lehetett behajtani, s a parasztok iránt részvét volt színlelve, hogy azokra essék az adó egy része, kiktől inkább volt beszedhető, hisz volt rá eset, hogy az uraság tiszttartója fizetett a vármegyére az állítólag kíméletben részesült jobbágyokért, «mivel magok szegényyek meg nem győzték volna annyi sok adót fizetni».[5] A júniusi rendelet nem említ ugyan határozott összeget, de úgy látszik, hogy a kormány körülbelül 436,000 forintot követelt az országtól.[6] Midőn Bécsben látták, hogy a leszállított adó nem fog befolyni,

1 GILL (N. Muz. id. h.) Extraordinari Mitln 1) welche Herkomben ohne einiges Vorsehen als zum Exempel die Einziehung der Guetter...

2 JOSEPH MAURER: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Innsbruck 1887. 63. l.

3 Az előzetes tanácskozásokra nézve l. PAULER id. h. II. 245. l.

4 U. o. 374. l.

5 Wér Ferenczhez az uszfalusi tiszttartó 1672 febr. 21. (Orsz. Lev. Vegyes levelek.) Jeszenszky Mihály is írja Tepliczéről (Osztrosithnak?) 1671 septemb.: «Ha csak az urak magok saját proventusából valami engedelemmel nem lesznek szegénységhez lehetetlen elviselhessék». (U. o.)

6 Universo Regno pro Repartatione 436002 fl. imposuisset. (Az 1678-iki bécsi confer. jegyzőkönyvei Bécsi áll. lev. Hungarica). V. ö. a túróczi számítással, melyről később lesz szó.

a hiány pótlása végett egy Magyarországon egészen új, de másutt rég ismert adóra, az accisára, vagy fogyasztási adóra gondoltak. Ausztriában is kisegítőül, kiegyenlítés végett alkalmazták az accisát, a mennyiben s a mikor a főadó, a contributio nem volt elégséges.[1] Hasonló eset állott be most Magyarországon s noha arra is gondolt a kormány, hogy «ez adó nagyon is szokatlan lesz a magyaroknak», tekintettel az akkori körülményekre, mégis remélte, hogy erélyesen behajtva bőven fog jövedelmezni.[2] Már 1671 nyarán behozták az accisát az ország egyes vidékein,[3] de mint kiegészítése a repartitionak az egész országban csak 1672 újév napjától fogva fizettetett.[4] Kirovatott ez adó a borra, pálinkára, sörre, húsra és föltételesen, a legnagyobb szükség esetén a gabonára is. Kényelmetlenségét minden társadalmi osztálynak kellett éreznie. Egyes megyéket pedig különösen sújtott az adórendelet azon pontja, mely szerint a bőven fizető megyék accisa fölöslegét a szűkebben fizetők quotájának kiegyenlítésére kellett fordítani. Így a kamara jobban kihasználhatta azokat a megyéket, melyek hatalma körébe estek. Némileg az ügyvitel egyszerűsítése, de főleg a portai kulcs szerint adózók terhének könnyítése végett adta ki a kormány az 1672 május 25-iki adórendeletet. A rendelet június elsejétől kezdve minden portára negyven forint adót vet ki és elrendeli a még hiányzó összeg behajtását az accisából, melyet a nem portai kulcs szerint adózó városok és helységek tartoznak fizetni. Most már az adószedők így számították: Az egész adóösszeg 436,002 frt s 45 denár. Ez összeg a 7215 portára felosztva portánként 60 és fél forintot tesz. Mivel például Turócznak 127

1 CHR. Ritter D'ELVERT: Zur österreichischen Finanzgeschichte Brünn 1881 217. l.
2 Lobkovitz irományok (sign. g. 1/96.) s. d.
3 Pauler id. h. II. 413. l.
4 A haditanács a kanczellariának 1671 decz. 14. (O. L., O. T. E.)

portája van, 7683 forint s 50 denárt kellene fizetnie, azonban 40 forintot számítva egy portára, csak 5080 forintot fog fizetni és így a hiányzó 2603 forintot az accisából kell fedeznie.[1]

A számítás elég könnyű volt, a fizetés annál nehezebb, noha a kamara többnyire gabonát fogadott el pénz helyett. Az 1672-ik év, úgy látszik, rosszabb eredményekkel végződött, mint az előző, mert míg 1671-ben a szepesi kamara kimutatása szerint az ország éjszakkeleti részeiben az adónak hátraléka a kivetett összegnek majdnem 19 százalékára volt tehető, 1672-ben a körűlbelűl megfelelő terűleten az adónak már majdnem 81 százaléka maradt hátralékban.[2] A nagy különbséget az adózók kimerűltsége, a beállott háborús idők és a rossz termés teszik érthetővé. Ily körűlmények közt a kormány a szükségből erényt csinálván, ujabb adóleszállításhoz fogott. 1673 január elsejétől kezdve minden portára 28 forint volt kivetve 40 frt helyett, úgy hogy most az előző évben követelt 288,605 frt helyett 202,023 forintot követeltek portai adóban,[3] míg az accisát tovább is a repartitio kiegészítése végett vetették ki a városokra.[4] Így állott az adóügy még 1675 végén is.

Mindehhez járúlt még a katonatartás terhe. Elméletileg és kivált az 1671. júniusi adórendelet óta a lakosság e czélra csak a servitiumokat tartozott megadni, vagyis a sót, fát, világítást és a fekvőhelyet. 1673-tól fogva a sót a kamara szolgáltatta.[5] Különben minden élelmet a katona tartozott volna megfizetni.[6] Az útban lévő

1 A kamara Turóczmegyéhez 1672 okt. 13. (O. L. Pénzügyi emlékek.)

2 Die Kriegsverpflegung in Ungarn betreffenden Documente (927. II. Fol. Germ. N. Muzeum).

3 Királyi levél Trencsénmegyéhez 1672. végéről (O. L., Pénzügyi Emlékek), továbbá a bécsi conferenczia jegyzőkönyve.

4 A kormány felfogása szerint l. Az 1678-iki bécsi conferencziák jegyzőkönyvét: 200/m. ex solis portis hactenus soluta, civitatibus et oppidis Regiis Cameræ Hungaricæ peculiariter et seperatim accisas pendentibus. (Bécsi állami levéltár. Hungarica.)

5 Kir. levél Trencsénhez 1672 végén id. h.

6 Honti nemesek korponai kérvénye

katonaságot megyei biztosok fogadták s a hadi biztosokkal együtt kijelölték a szállásokat; a megyék biztosainak ilyenkor a szükséges élelmet és takarmányt előre kellett készen tartaniok s a szolgáltatott mennyiségről nyugtát kellett volna kapniok. Egy menetelő század négy kocsit követelhetett a vármegyétől, mindegyikbe négy ló vagy ökör volt fogva, a kocsik a lovasságot egy napon három mérföldnyire s kettőre, legfeljebb harmadfélre kísérjék a gyalogságot.[1] Így hangzottak a rendeletek, de a valóság más képet mutatott. A rendeletek gyakori ismétlése mutatja, hogy az élelmet sokszor nem fizette meg a katonaság, a legtöbbször azért, mivel nem volt miből fizetnie[2] s hogy a sűrün ide oda költöző századok semmiben sem tartották magokat az előírt rendhez.[3] Hogy a tisztek féken tartsák katonáikat, arról szó sem lehetett, hisz tőlök származtak az extorsio extraordinariák, mint a szepesi kamara egyik hivatalnoka nevezi a megyék, városok s falvak sarczoltatását és más mindenféle erőszakosságot.[4] Vesszük, a honnan kapjuk, mondogatták a katonák. Oly időben, midőn egy Bagni nevű főtiszt az esztergomi érsek gazdatisztjeit erőszakkal kényszeríti a gabonás vermek megmutatására, azokból kocsiszámra viszi el a gabonát s az érsek jószágáról több mint 300 marhát elhajt, képzelhetjük a kisebb urak s a jobbágyok helyzetét a katonasággal szemben.[5] A kormány némely higgadtabb tisztviselőire is kellemetlenül hatottak e

1673 decz. 29.: quod M. S. V. eosdem propriis suis sumptibus vivere debere iteratis suis benignis mandatis clementer intimasset. (Lobkovitz iromanyok.)

1 Cobb kiáltványa. Kassa 1673 ápril 12. (O. L., O. T. E.).

2 Dióssy Mihály Borsiczky Istvánnak, Divin 2. márczius 1671 : «az minémű német vitézeket ide hoztak . . . azoknak semmi pénzbeli fizetést az hadi tanács nem küldött . . . az városra alá akarja szállítani az muskatérost s kenyéren kívül egyéb eledellel tartsák az városbeliek, míg eő Felségétől fizetésök érkezik» (O. L., Vegyes Levelek).

3 Cobb mondja (id. h.): «Comitatus conqueruntur qualiter a Militibus . . . neque super victualia ejusdem administrata ulla quietantia dari soleat.»

4 Unvorgreifliches Gutachten . . . írta J. F. HUPPELN K. Kammer-Commissarius. Kaschau 13. December 1676. (Bécsi áll. levéltár Hungarica)

5 Fölemlíttetett az 1678-iki bécsi conferentiákon. (Jegyzőkönyvek id. h.)

viszonyok, kivált midőn 1672 óta a rend helyreállítása pénzügyi és politikai okokból kívánatosnak mutatkozott.[1] Leginkább sajnálták a parasztok sanyargatását, nem mondhatni, hogy humanitásból, hanem mivel a politikai reformprogramm egyik nem szabatosan formulázott pontja szerint szerették volna megnyerni szövetségöket a nemesség ellen intézett harczban.[2] Azonban az egész élelmezési rendszer újjá alakítása, s a fegyelmi viszonyok rendezése nélkül a visszaéléseket nem lehetett orvosolni, már pedig e szükséges reformok még a század utolsó tizedében sem voltak végrehajtva.[3]

Engedelmesség, adófizetés és katholicismus, voltak az osztrák-spanyol absolutismus jelszavai a XVI. és XVII. században.

A katholicismus terjesztése miatt 1670 előtt is panaszkodtak a magyar protestánsok. Most azonban rendszeresebben folytak a térítések, a földesúri hatalmat általánosabban s nyomasztóbban érezték a protestansok s még a városokban is vége volt a vallásszabadságnak. Figyelemre méltó az udvar magatartása e mozgalmak közben. Némi aggodalmat érez a támadás következményei miatt, az eszélyt s a «színlelés» szükségét hangoztatja.[4] Hasonló aggályok s elvek a nádorság eltörlése és az új adók behozatala alkalmából is fölmerültek, de nem jutottak annyira érvényre, mint a vallás ügyében. Szegedy Ferencz, egri püspök, 1671 végén azt írja Rottalnak Kassáról, hogy «correspondeálván Generál Spankau urammal, úgy azért, hogy ne láttassék ő kegyelme semmit is cselekedni, mes-

1 Gr. Volkra írja Lobkovitznak, Trencsén 1672 nov. 12.: «Der Zeit ist .... summa rerum daran gelegen, dass die Soldaten Verpflegung in natura limitirt, und also der Soldat, das Königreich, und die repartition neben einander in gutem Standt erhalten» (Raudnitzi irományok).

2 Kitünik ez az adórendeletekből.

3 Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Bd. I. Wien 1876. 276, 277. l.

4 L. különösen a gubernium utasítására vonatkozó tanácskozásokat Károlyinál id. h.

terségesen elfoglaltam az templomot parochiával és az iskolával együtt, nem is volt más resistentia az egy protestation kívűl. Azt pedig azért cselekedtem, hogy eltávoztassam az ő felsége udvarától az ilyetén odiosa materiákat, inkább magamra hárítottam».[1]

Lehet, hogy a püspök nagyon is kiemeli a maga érdemét, de itt nem az elfoglalás körűlményeire akarunk súlyt helyezni, hanem a tényre, hogy már 1671-ben is egy főpap az udvarnak úgy vél szolgálatot tenni, ha eltávoztatja tőle a vallásüldözés odiumát. S más jelek is mutatják, hogy a püspök ügyesen símúlt az udvar hangulatához. Mindig általánosabbá vált a meggyőződés, hogy a protestans papok szítják a fölkelést, hogy részt is vesznek benne, s hogy eltávolításuk a térítés munkáját igen megkönnyíti.[2] Azért úgy akarták sújtani a protestans papságot, hogy egész összeségében számüzessék az országból, vagy legalább megfosztassék hivatalától. Ily végből idéztettek a lelkészek és tanítók két ízben a pozsonyi rendkívűli törvényszékek elé. De az udvar gondosan gyűjtötte ellenők a bizonyítékokat,[3] melyek alapján mint lázadók s nem mint protestansok legyenek elítélhetők, kívánván tőlök, hogy vétkeik bevallását nevök aláírásával tegyék vissza nem vonhatóvá. Mindezzel nem az ítéletek jogi érvényét, csak az udvar törekvéseinek természetét kívántuk jellemezni.[4]

1 Nádasdy-irományok.

2 Az utóbbi körűlményre nézve érdekesek az 1673 febr. 13-án a convertitákról küldött kassai jelentések. Egyezően kiemelik, hogy a prédikátorok távollétében történtek a térítések. «A tempore arestationis Prædicantium» Fugatius és Torday jezsuiták szavai szerint. (Bécsi áll. lev. Hungarica.) Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy e jelentések azért küldettek Bécsbe, hogy a nagy pozsonyi idézések szükségét bizonyítsák.

3 E gondosságra nézve jellemző, hogy Vitnyédy két híres levelét az 1673-ban Gráczban tartott titkos tanácsűlésben felolvasták a császár jelenlétében I. Pálffy Tamás levelét Lobkovitzhoz 1673 nov. 21. (Raudnitzi irományok.) E levélben Pálffy úgy szól a két Vitnyédy-levélről, mint egészen hiteles iratokról, s e körülmény Pauler mellett szól, ki a levelek hitelességét védte a protestans egyháztörténetírók tagadásával szemben.

4 Labsánszky megbizásból írt könyvének czíme is mutatja e törekvést: Extractus Brevis et Verus, quo candide demonstratur Acatholicorum Prædicantium e Regno Hungariæ proscriptio, et De-

E törekvésre vezethető vissza azon körülmény is, hogy a világos erőszak igazolása végett néha nem akartak királyi parancsra hivatkozni az udvar hívei.* Nem akarjuk e viszonyokat igen erősen kiemelni. Tudjuk, hogy «a régi vallás» mellett leginkább buzgólkodók nem estek ki az udvar kegyéből, az is igaz, hogy az odium elhárításának módszere nagyon hiányos következetességgel volt végrehajtva, de mégis tény, hogy létezett. E tény pedig azt jelenti, hogy Bécsben a vallás kérdését sokkal veszélyesebbnek tartották, mint az adók ügyét vagy az alkotmány eltörlését és leginkább e tényből látszik, hogy a kormány a bizonytalanság érzetével fogott reformművéhez s mintegy előre fölszerelte a rabulistika tárházát, melyből szokása volt érveket meríteni a protestansok országgyűlési gravamenei ellenében. Másrészt a bécsi udvar az európai protestans közvélemény csillapítására is alkalmasnak találta a magyar protestansok üldözésének tisztán politikai okokra való visszavezetését.**

Némileg az odium elhárításának módszeréből, de leginkább a hitterjesztés munkájának természetéből folyt, hogy a reform ezen ágának vezetésére nem annyira testületek, mint egyes személyek voltak irányadó befolyással. Kollonics és Szelepcsényi voltak ekkor vezérei az ellenreformatiónak.

gradatio facta esse respectu Rebellionis, non autem Religionis. Tyrnaviæ 1675.

* RIBINI: Memor. Eccl. Aug. Conf. II. 17. l. Itt el van mondva, hogy a pozsonyiak a templomot követelő Kollonichtól kérik a királyi mandatumot, nullum ab eo Episcopo ostensum est; l. továbbá a SZILÁGYI ISTVÁN-tól közölt *Apologiát;* itt a judicium delegatum elé idézett Miskolczi Mihály füleki pap mondja, hogy alá kellene írniok a reversalist, ha ő felsége mandatumban tudatta volna velök akaratát, mire Forgách Ádám így felel: «Hoc Sua Majestas explicite non mandavit, neque mandabit» (*Sárospataki Füzetek* 1861. 742. l.). Neumann András brandenburgi követ is jelenti, 1672-ben, hogy «a panaszt emelőknek nem felelnek írásban, csak azt mondják, hogy ő Felsége parancsából nem történik» (MARCZALI: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest 1882. 247. l.)

** Gr. Waldstein a londoni osztrák követ 1677-ben némi hatással használta föl e magyarázatot Angliában. (KLOPP: Der Fall des Hauses Stuart. Bd. II. 80. l.)

Kollonics egy magyar indigenatust nyert convertita mágnásnak és Khueffstein Anna grófnénak volt gyermeke. Midőn II. Ferdinand kérdezte a grófnétól, hogy mikép

19. KOLLONICS LEOPOLD ARCZKÉPE.

érzi magát Komáromban, ezt a választ kapta: . . . «igen jól, csak óhajtanám, hogy a Jézus-társaság papjai is ott laknának».

Az ifjú Kollonics a máltai rend vitéze lett, a törökök

ellen harczolt s egy tengeri csatában mint első ugrott át az ellenség hajójára, kitűzve ott a fehér keresztes zászlót. A rendje czímerén olvasható jelszóhoz mindig hű maradt, pro fide harczolt később is, mint kamaraelnök, mint püspök s mint a magyar egyház feje.

Nem szerette a magyar viszonyokat, az ide származott külföldi szemével nézte azokat. Azt mondották róla, hogy előbb rabbá, azután koldussá, és végre katholikussá akarta tenni az országot. Pedig tulajdonkép alkotmánytalan, jobban berendezett, jobban benépesített, sok adót fizető, lehetően katholikus és lehetően német országgá akarta változtatni Magyarországot. Mindez így egészben véve csak mint kívánat élt lelkében, melyből alkalmilag valósított egy egy töredéket, de az ország jövőjét nem hordozta annyira szívén, oly mély reformatori becsvágy nem gyötörte, hogy a bonyodalmas nehézségekkel szembe szállva, a gyökeres reformok tervszerű kiviteléhez fogott volna. A dynastia és a katholiczismus hatalmának biztosítása s fejlesztése érdekelték őt első sorban.

Teljesen hiányzott belőle az a hajlékonyság, melylyel Ampringen tudott símúlni a magyar felfogáshoz. A komáromi születésű főúr osztrák aristokratának érezte magát s az udvarnál a legmerevebb «absoluta dominationak» volt szószólója.

1672 óta mint kamaraelnök kivált a jezsuiták anyagi és szellemi támogatásával segíti a magyar ellenreformatio ügyét. «Leopold után» — így beszélik a jezsuiták — «Kollonics a második jóltevője társaságunknak, bennünket választott társaiúl Magyarország reformatiójának súlyos munkájában, a mi segélyünkkel alakította át az eretnekek parochiáit a római egyház mintája szerint.» És a jezsuiták mindenben megfeleltek Kollonics várakozásának, szavaik szerint fő gondjok volt «az igazság útjáról letévedteket az örök üdv ösvényére téríteni». Ha hihetünk szavaiknak,

1675-ben egy Patakról Jolsváraránduló jezsuita rövid idő alatt háromszáz s nehány lélekkel növeli az ecclesiát. Számadataik bizonyára túlzottak, de ismeretes művészetök Magyarországon sem hagyja őket cserbe és évről évre gyarapodnak a convertiták — «a szent ragadmányok» mint a jelentés írója mondja.[1]

Hasonló sikerrel terítgették «a juhocskákat az egyház aklába» Szelepcsényi papjai és tiszttartói. Az esztergomi érsekség területén 1671—1675-ig hatvanháromezer lélekkel gyarapodott az új katholikusok száma, a beérkezett jelentések szerint.[2]

Az öreg Szelepcsényi csak ebben a pontban egyezett Kollonicscsal, különben nagy ellensége volt az absoluta dominationak. A gubernium behozatalát, mely miatt helytartói tisztéről le kellett mondania, egy ideig bátran ellenezte. Büszkesége volt megsértve és a magyar közjog, melynek védelmére ő érezte magát hivatva. Igaz, hogy hamar megadta magát; megvígasztalták a locumtenens in judicialiis méltósággal, egy kicsit a fizetését is emelték, mert fösvénységét az udvar jól ismerte — megfogatnak, kik elfogadnak, mondották róla Bécsben.[3] Azért nem szűnt meg küzdeni az absolutismus ellen, főúri körökben becsülték is e miatt, Illésházy csak arra kéri, hogy maga se kövesse el, mi ellen küzdeni szokott. «Szegény madaracskával az héja» — írja neki a megbántott főúr — «úgy bánik gyakran, mint hatalma engettetik, de gyakran hatalma által vadászatját el szokta veszteni, utolsó kárával.»[4]

Kollonics, Pálffy, Széchenyi sem szerették az alacsony származású s méltóságára annál féltékenyebb főpapot. De

1 MAURER id. munkája Kollonicsról közleményei miatt tanulságos. A jezsuitákra nézve l. Annuæ Litteræ S. J. 1673, 1675. (Kézirat a bécsi udvari könyvtárban Nr. 12075.)

2 L. Hevenessy Gyűjtemény T LXX. (egyetemi könyvtár kéziratai).

3 KÁROLYI id. h.

4 Gr. Illésházy Szelepcsényinek Dubnicza 23. decz. 1676. (O. L., Vegyes Levelek.)

1671 óta nagy örömek kárpótolták Szelepcsényit az irígyei által szerzett rossz órákért. Ekkor már majdnem nyolczvan éves volt. Átélte Bethlen s I. Rákóczy György korát,

20. SZELEPCSÉNYI GYÖRGY ARCZKÉPE.

még érezte tövisét a katholicismus rossz napjainak. Most elérkezett a bosszú órája. Hallani sem akart engedékenységről, vagy óvatosságról. Hány kanonokot, jezsuitát és szerzetest öltek meg ők, mikor szabadon tehették, írta

Leopoldnak. Tartozunk-e nekik kímélettel, vagy azt hiszszük, hogy ha övék lesz egyszer az uralom — mi többé meg nem történhet — viszonzásúl velünk irgalmasan fognak bánni? A leláncziolt kutya nem tud úgy harapni, mint a szabadjára bocsátott. Türelmetlen gyanakodással tekintett társaira, kik aristokratikusabb phlegmával vagy politikus elővigyázattal nyesték az Úr kertjében a fattyúhajtásokat.[1] Igaz magyar katholikus volt némi parasztos urbanitással modorában. Nem szerette a németet, még a katholikust sem, ha az országba jött az ő hatalmát kisebbíteni, vagy jószágait pusztítani és kivált Luther miatt hadi lábon állott a németséggel. Midőn 1674-ben a megidézett protestans lelkészek és iskolamesterek küldöttsége megjelent nála, odafordúlt a német ruhában járó Lani György iskolamesterhez: Hová való vagy fiam? Miért viselsz plundrát? Mióta a német vallás Magyarországba jött, azóta nem lehet itt rend. És szidta Luthert úgy, hogy Lani le sem meri írni.[2] Később a francziákkal éreztette visszatetszését, midőn ünnepélyesen tiltakozott a gallikán pontok ellen, mert még azoknak idejét is megérte. A fösvénység egészséges vétek, mondja Vischer. Szelepcsényi kilenczvenegy évet élt s élete utolsó éveiben mérges vitája volt Kollonicscsal, ki lefoglaltatta kincseit az ostromlott Bécs fölmentése érdekében. Jobb napjai aligha voltak életének, mint mikor a magyarországi protestans papokat törvényszéke előtt látta, kegyesen intve őket: Catholici estote. Azt azonban rossz szemmel nézte, hogy már 1675-ben némely végvárban vallásszabadságot engedélyezett a kormány[3] és még rosszabbúl eshetett neki

1 JOH. LIEBERGOTT's Tagebuch von den Verfolgungen der Evangelischen in den Jahren 1672 bis 1683, herausgegeben durch Paul Lichner. Pressburg 1861.

Kurtze und Wahrhaffte Historische Erzehlung Von dem grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängniss... Namens M. Georgii Lani, Leipzig 1684. 30. l.

3 SZALAY: Magy. Történ. V. 168. l.

az a császári resolutio, mely meghagyja, hogy nem kell fenyegetni a prédikátorokat, kivált Felső-Magyarországon.* E rendeletek is mutatják, hogy 1675-ben az ellenreformatio heve csillapúlni kezd, a kormány legalább mind sűrűbben hangoztatja az óvatosság szükségét, szemben az ország ingerültségével.**

II.

De 1675-ben az apró engedmények gyönge óvszerek voltak a már hatalmas baj ellen. Az 1671 óta történtek felizgatták az ország minden rendű lakóját, főúr, köznemes, polgár avagy jobbágy, mindenki meg volt sértve érzéseiben és érdekeiben. Azonban ellenszegülésre csak azok gondoltak, kiknek nem volt mit veszteniök többé.

A jószágaiktól megfosztott bujdosók már a pozsonyi pörök befejezése előtt, már 1671 juniusában jelét adják annak, hogy el vannak szánva a megtorlás művére. Szőni kezdik politikai terveiket, vagy inkább tovább szövik a régieket új vezérek szavára hallgatva. De az új vezérek is a Wesselényiék nyomán haladnak, szerintök is csak a török pártfogásban és Erdély szövetségében lehet föllelni a magyarság üdvét. Csakhogy a bujdosókat egy újabb kötelék fűzi Erdélyhez, a protestans rokonszenv, melyet a kivégzett katholikus aristokraták nem éreztek, csak számba vették és megalkudtak azzal politikai kénytelenségből. Most azonban, midőn a protestantismus ki volt szolgáltatva a felingerelt győztesek bosszúvágyának, a bujdosóknak többet jelentett Erdély, mint politikai szövetségest. Reménynyel és bizalommal eltelve menekül-

* Mart. 18-án közöltetett a magyar cancelláriával. K. K. Kriegsregistratur. 103. sz. (Hadügyi lev. Bécsben.)

** Junius 10. újabb rendelet Spankauhoz: ratione religionis mit mehrerer Dissimulation zu procediren sey (u. o.).

tek a protestáns fejedelem országába, az egykorú dal szerint:

Pathmos szigetébe,
Hol hűvösen csorog.a Jézus beszéde.*

Apafy és tanácsa jó protestansok voltak, vallásuk üldöztetését, a nagyrabecsült aristokraták kivégeztetését és a magyar nemesi szabadság letiprását részvéttel szemlélték, de puszta részvétből fegyverhez nyúlni nem voltak hajlandók. Egész Európában a hatalmak nem vallásuk kívánalmai szerint szövetkeznek s háborúskodnak akkor s bár a magyar nemzetiségű Erdélyt mélyebb rokonszenv fűzte a magyar ügyhöz, mint a németországi protestans hatalmakat, kik szintén felszóllalnak Bécsben a magyarok érdekében, mégis a politikai szempontnak volt döntő súlya Apafy tanácsában. Részt vettek az erdélyiek Wesselényiék tervelgetéseiben, mert azt remélték, hogy a török pártfogás alatt küzdő magyarok segélyével kivívhatják majd az erdélyi terület növelését.

Most is leginkább ily remények kötik Erdélyt a bujdosók ügyéhez s míg azok elérését a körülmények nem mutatják lehetségesnek, addig Erdély ki nem mozdúl részvevő tétlenségéből. A porta pártfogása, vagy beleegyezése nélkül nem akar Erdély semmire sem vállalkozni, arra gondolni sem mer, hogy előre törve magával rántsa a törököt a háborúba, akarata ellenére. Nagy félelemben volt ekkor Erdély a portától. II. Rákóczy György lengyel vállalata, a sors, mely az engedetlen vazallt és országát érte, mint lidércznyomás nehezedett az erdélyi politikára. A részekben hatalmassá lett török mindent tehetett Erdélylyel, zsarolta, területét szabdalta, vérlázító gőggel bánt vele, de hová folyamodjék az ország segítségért? Tapasztalta a múlt évtizedben, hogy mire vezet a keresztyén szövetségbe

* THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököli és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest 1877. I. 25. l.

bízakodó politika. «Két hatalom közt lebeg Erdély» — írta Bethlen János, a történetíró és kanczellár — «Kréta szigetéhez hasonlóan két tenger csapdossa». Tűrni kellett a csapdosást, inkább mindent tűrni, mint újra mindent koczkáztatni, volt az erdélyiek jelszava.

A bujdosók a török pártfogás szükségére nézve egyetértenek Erdélylyel. De követeik nem alkalmas időben útaznak Törökországba. Mióta Dorosenko, kozák hetman, Ukrainiát a portának behódoltatta, a törököt kiválóan e tartomány érdekelte. Miatta Lengyelország ellen háborúra készült, midőn 1671 junius végén Szepessy, Petróczi és Radics, a bujdosók követei, megjelentek Filippopolisban. Leopold többé nem királyok, így nyilatkoztak, nem kaptak ugyan az egész országtól megbízatást, de a többiek börtönbe vannak zárva, vagy a német katonáktól elnyomatva és mindnyájan segélyt kérnek, még a meggyilkoltak is sírjaikból. Tizennyolczezer ember kiállítására és ötvenezer tallér évi adó fizetésére kötelezik magokat, ha a porta kiterjeszti Magyarországra pártfogását. A porta nem akarta őket elriasztani, de kívánságokat sem teljesíthette. Semmit mondó szavakkal oltalmába fogadta a magyarokat és a további teendőkre nézve a budai basához utasítja követeiket. Szepessyék azt hiszik, hogy minden meg van nyerve. Belgrádból Radicsot Erdélybe küldik, ők pedig Budára útaznak. Radicsnak elő kellett adni Szepessyék azon véleményét, hogy a magyar ügy már meg van mentve és csak az hiányzik még, hogy Apafy fegyvert fogjon. Itt tűnt fel először a nagy különbség a bujdosók és Erdély politikája közt.

Az erdélyi tanácsurak radnóthi ülésében mosolyogva hallgatják a magyar követek véleményét. Nem így szoktak szövetséget kötni a nemzetek egymással, mondák a tanácsurak, nem elegendők az üres szavak ily fontos ügyben. «De a szerencsétlen számüzöttek» — írja Bethlen — «hazájukba visszatérni vágyván, mindent kivihetőnek hisznek, minden

körülményt magokra nézve kedvezően magyaráznak és a tanácsurak aggályait kákán való csomókeresésnek nevezik.»

Híven ki van itt fejezve a biztos otthonjukat féltő óvatosak és a tűzhelyöktől elűzött vakmerők lelki állapotának különbsége. Az év végén a portához küldött új követnek adott válaszból és Szepessyék eredménytelen budai útjából megérthették a bujdosók, hogy az erdélyiek jól ismerik a török urak szólásmódjának jelentőségét.[1]

1672-ben a török megkezdvén a háborút Lengyelország ellen, nem akarja nehezíteni helyzetét Ausztriával szemben, azért a tavaszszal keményen megparancsolja Apafynak, hogy a két császár közt kötött békét ne merje megzavarni. A bujdosók azonban úgy okoskodnak, hogy a porta őket nem utasította el határozottan, mindent megmozgatnak tehát, hogy lerázhassák «az osztrák igát».[2] Szeretnék reávenni Apafyt, hogy a porta felhatalmazása nélkül is védelmökre keljen. Apafy nem meri megtenni, még seregök szervezésére sem akar alkalmas helyet kijelölni országában.

Másfelől azonban bátorítóbb szavakat hallanak. A nyár folyamán Ghika, az oláh vajda, felajánlja ügyökben közbenjárását a portánál. Úgy látszik, hogy a porta szívesebben érintkezett velök Bukaresten át, mint az erdélyi fejedelem követei segélyével. Ghika azt mondja Absolonnak, a bujdosók megbízottjának, hogy ha a porta magáévá tette a paraszt kozákok ügyét, csak nem fogja cserben hagyni a magyar nemességet. Kísértsék meg az ellenállást, ha elég támogatásra számíthatnak az országban, mert nem volna tanácsos czéltalanúl elpazarolni erejöket.[3] A bujdosók töb-

1 L. PAULER id. h. és BETHLEN: Historia Rerum II.

2 Supremus Vezirius legatorum Hungaricorum instantiam, absolute non rejecerit. (Folyamodvány Apafyhoz Szepessy jegyzetei közt 411. Qu. H. N. Muz. év nélkül, de bizonyára 1672. elejéről.)

3 Absolon levele. Bukarest 1672 julius 29. KOVÁCSÓCZI Árpádia III. 103. l.

bet vártak Ghikától, de már oly hangúlatban vannak, hogy csak a bíztatást jegyzik meg izenetéből.

Magyarország protestans vidékeiről forrongások hírei érkeznek. XIV. Lajos németalföldi háborúja miatt a csá-

GIOVANNI GREGORIO GIKA PRINCIPE DI VALACCHIA 2: ANNO 1663.

21. GHIKA VAJDA ARCZKÉPE.

szár sereget küld a birodalomba és híre jár, hogy sógorát, a lengyel királyt is segíteni fogja. Az Erdélybe menekült főrangú hölgyek, Kemény János özvegye és Bocskainé «asszonyi tűrelmetlenséggel», mint Bethlen kanczellár

mondja, rosszalják a késedelmezést és megesküsznek, hogy ők rögtön kitörnének, ha férfiak volnának, mert szégyen, gyalázat, hogy harczedzett férfiak többre becsülják a gyáva bujdosást, mint a tisztességes halált.[1] A bujdosók pénzt szereznek gazdagabb társaiktól és erdélyi főuraktól, a váradi basa némi segélyét is biztosra vehetik s így augusztus végén megindítják az első támadást a császár magyarországi birtokai ellen. Nagy reményeket fűztek az első támadáshoz. «Mire vélni» — irják Petróczi, Szuhay, Kende és Szepessy a nagyidai táborból Tornamegye rendeihez — «mire vélni nem tudjuk ily nagy hidegségét, hogy ugyan magát s nemzetét, hazáját szánni, magát feleszmélleni nem tudja, és az mely alkalmatosságot Istentől még belső házában való titkos imádságában is óhajtva kívánt s most szeme előtt áll, két kézzel kapni nem tudja Ngtok.»[2]

Az 1672-iki támadás leginkább érdemli meg a hadjárat nevét az 1676-ig vívott harczok közül. A bujdosók Enyiczkénél jelentékeny sikert aratnak, várakat foglalnak el s messze száguldanak az éjszaknyugati határ felé. Felhasználják az általános elkeseredést és a császáriak készületlenségét. Fő erejük a könnyű lovasság. A megszaporodott császári seregek október végén Györkénél döntő csapást mérnek reájok. A várakat feladják és szétverve szaladnak a török területre.[3] A következő években beteljesült az, mitől Barkóczi István már 1672-ben tartott. «Félő» — úgymond Szelepcsényihez írt levelében — «hogy ez istentelen katonák utoljára mind az törökök háta mögé vévén magokat, tatár és kozákság szerint reánk ne csatázzanak.»[4]

Valóban a török segítsége nélkül hamar vége lett volna a kurucznak, mert így nevezik most a felkelőket egy ré-

1 BETHLEN II. 236.
2 Országos Levéltár, Lymbus.
3 L. PAULER GYULA jeles tanúlmányát: A bujdosók támadása 1672-ben (Századok 1869.).
4 Thállya nov. 28. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

gebbi s eddig inkább gúnynévnek használt szóval. Zsákmánynyal megrakodtan a török területre futottak, hol biztos menhelyet találtak. A törökök katonákkal is erő-

22. MAGYAR HUSZÁR ÉS HAJDU.

sítik a kuruczok csapatait, Györkénél az elesettek közt számos törököt ismertek fel. A végbeli török felsőbb parancsra adta a segítséget, haszna is volt a zsákmányból, és ez időben a törökök és kivált a protestáns magyarok

közt bizonyos rokonszenv fejlődik ki az érdekközösségből. A magyarok azt tartják, hogy a törökök nem adóztatják meg oly kegyetlenűl alattvalóikat, mint a németek a magyart.* 1674-ben a budai vezér meg akarja hiúsítani a dunántúli protestans papok Pozsonyba vitelét.** Különben a törökök csak ritkán és nagyobb kalandok alkalmával vonúlnak ki a kuruczczal. Többnyire szökött végbeli katonákból, s a Tisza vidékéről oda futott szolga-emberekből verődnek össze a bujdosók századjai. Eleinte kalvinista papok és deákok is voltak találhatók soraik közt. Zsoldot ritkán kaptak e katonák, inkább a zsákmány volt fizetésök. Szerte jártak a Tisza vidékén, rémei voltak a katholikusoknak, egyháziaknak, vagy világiaknak. A katholikusok birtokait különös előszeretettel pusztították, de saját hitfeleik tulajdona sem kerülte ki figyelmöket. «Csiripoltak» az ellenségen akkori szólás szerint, hatalmukba ejtettek kisebb s rosszúl őrzött várakat, nagy gyorsasággal menekűltek nagyobb csapatok elől és békési, hevesi vagy bihari szállásaikra térve, a szállásadó szegénységnek nem voltak szívesen látott vendégei.

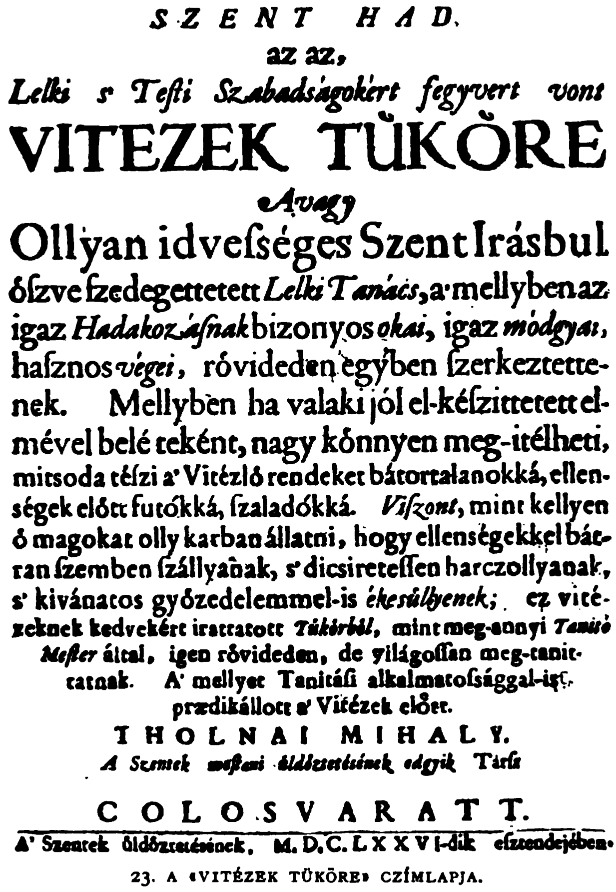
A tisztek sem voltak jobbak a legénységnél. Elhisszük, mit Tholnai Mihály, a becsületes kalvinista pap mondott rólok egy prédikáczióban: «Sokan az elöljárók közől lágy pásztorok, ha megfenyítik is az alattok való levőket, édesdeden, igen lágyan, mint a szegény Éli pap az ő lator fiait. Csak részesűljenek a prædált, tolvajlott, erőszakkal elvont marhákban, jószágban, elhallgatja affelől vitézének latorságát, bűnét megészi és igy annak vétkében részes leszen.» Tholnai egyáltalán nincs megelégedve a kuruczokkal.

Nem rég tért vissza a «belgiumi akademiákból», sze-

* Macskási Boldizsár mondja Kászonyi Mártonnak, l. ez utóbbi levelét Szelepcsényihez N.-Szombat 1672. nov. 24. (U. o.)

** L. Gravamina contra Turcas (Turcica. 1678. Melléklet. Bécsi áll. levélt.).

mével láthatta, hogy «napnyugoti országokban» is kegyetlen a hadviselés; látta «Belgiumnak akkori siralmas sorsát a Franczia miatt». De a franczia az ellenség földét dúlta. «Azonban ki látta valaha, s hol hallotta, hogy az atyafiak szívek egymás ellen Adámás kövekké változzanak?» S ha

SZENT HAD.
az az,
Lelki s' Testi Szabadságokért fegyvert vont
VITEZEK TÜKÖRE
Avagy
Ollyan idvességes Szent Irásbul öszve szedegettetett *Lelki Tanács*, a' mellyben az igaz *Hadakozásnak* bizonyos *okai*, igaz *módgyai*, hasznos *végei*, röviden egyben szerkeztettenek. Mellyben ha valaki jól el-készittetett elmével belé teként, nagy könnyen meg-itélheti, mitsoda tészi a' Vitézlő rendeket bátortalanokká, ellenségek előtt futókká, szaladókká. *Viszont*, mint kellyen ő magokat olly karban állatni, hogy ellenségekkel bátran szemben szállyanak, s' dicsiretessen harczollyanak, s' kivánatos győzedelemmel-is *ékesüllyenek*; ez vitézeknek kedvekért irattatott *Tükörből*, mint meg-annyi *Tanitó Mester* által, igen röviden, de világossan meg-tanittatnak. A' mellyet Tanitási alkalmatossággal-is prædikállott a' Vitézek előtt.
THOLNAI MIHALY.
A Szentek mostani üldöztetésének edgyik Társa
COLOSVARATT.
A' Szentek üldöztetésének, M. D. C. L X X V I-dik esztendejében.

23. A «VITÉZEK TÜKÖRE» CZÍMLAPJA.

legalább helyt állanának a kegyetlenek a csatamezőn. «Régen» — úgymond — «a magyarok nem voltak ily gyalázatos futók, szaladók.» Nevezetes, hogy a katholikusok sanyargatását is elítéli. «Magyar ne veszesd a magyart! Vigyázz jövendőbéli megmaradásodon, hitesd el

magaddal, hogy kevesen vadnak emberek közt jóakaróid. Akár Lutherista, akár Pápista, akár Calvinista légy, csak hogy magyar vagy, ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod leszen, legyen tudva nálad s emlékezzél erre.»*

Beszédét Tholnai bátran ajánlhatta Wesselényi Pálnak, mert a bujdosók élén állók helyeselték a szigorú bírálatot, csakhogy mint katonák és forradalmi politikusok nem alkalmazhatták magokat mindenben az evangelium szavaihoz. Azt mondogatták, hogy mivel zsoldot nem igen fizethetnek, kénytelenek eltűrni a garázdaságot, különben szétoszlanék seregök. Rosszúl esett nekik is «a gyalázatos futás, szaladás», de hadseregöket nem lehetett döntő csatákra vezetni egy különböző fegyvernemekben jól kiképzett ellenséggel szemben. A katholikus nemesség üldöztetését és elriasztását magok is rosszalták politikai okosságból, de nem voltak mindig urai a fegyelmetlen hadnak. Így kénytelenek voltak az «igazi magyaros magyarok» vezetői az ország legmagyarabb vidékeit pusztítani, hogy valamenynyire nyugtalaníthassák az ellenséget. De a kívánt czél elérésére ily hadviselés nem volt elegendő, a bujdosók tekintélyes vezér és szövetségesek nélkűl nem remélhettek diadalt.

1672-ben az első támadás kezdetén úgy látszott, hogy meg van már a tekintélyes vezér és szövetséges sem hiányzik. Mert Apafy tanácsurai közt nem hasonlított mindenki Bethlen Jánoshoz, a csalódásoktól megtört politikushoz, ki az önálló Erdély bukásának előérzetétől már nem bírt szabadulni. Friss erőben éltek még a régi Erdély ambitiói Apafy egy másik nevezetes hívében, Teleki Mihályban, kiről a bujdosók azt írták, hogy magyar indulattal érzi

* THOLNAI MIHÁLY: Szent Had az az lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre. Kolozsvár 1676. Belgiumi útjáról l. Haza számkivetett békességének helyreállítása. Kolozsvár 1675.

AUSTRIACA AUSTERITAS
in qua ostenditur
Quibusmodis & quo jure florentis-
simum quondam Liberrimumque
HUNGARIÆ
REGNUM,
An. 1670. Armis Regiis infestatum,
& quod Comitatus Ditionis Regiæ concer-
nit, defacto occupatum sit:
Summaque in Libertatis Majestate
à
FERDINANDO PRIMO.
Everti cœperit;
LEOPOLDO PRIMO autem
Contra omnia Jura, Divina & Humana, huma-
nitùs loquendo, vix non sit eversum:
ab
Authore Anonymo singulari fide conscripta,
Anno quo,
RegnantIs LeopoLDI prIMI ætate sVbLeste
rVInatVr PannonIa.

VENETIIS, Typis Fratrum Veracii,
Constantini & Speracii

AZ AUSTRIACA AUSTERITAS ELSŐ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

(Egyetlen példánya Ráth György birtokában.)

sorsukat. Teleki vállalta magára Bethlen Miklós *Austriaca Austeritásának* kinyomtatását. A gonosz kiadványt, mint a kormány hívei nevezték Bethlen munkáját, egy kolozsvári könyvkötő árulta a nagybányai vásáron és a kormány tartott a vádirat hatásától, mert a példányokat szerette volna lefoglalni.*

Teleki nagyobb költséget sem kímélt és sokkal veszélyesebb vállalatoktól sem riadt vissza, hogy a magyarországi elégületlenséget éleszsze s hogy a bujdosók ügyét támogassa. Nem a protestáns és magyar rokonszenv volt tetteinek legerősebb rúgója. Erdély, és pedig Apafy Erdélye állott tervei központjában. Mindig e központra kell figyelnünk, hogy megérthessük pályája ingadozásait. Apafynak legbizalmasabb embere volt. A fejedelem váratlan ajándékúl kapta méltóságát a portától, de midőn megízlelte örömeit, félénk és ideges makacssággal ragaszkodott ahhoz. Szilárdítani akarta uralmát és meg akarta alapítani házának fényét egy büszke és zajongó aristokratia féltékenységével küzdvén. Különösen neje bátorította e törekvésében és Apafy nehány heves kitöréssel eleget tévén a férfiúi méltóság követeléseinek, rendesen követte az okos és bátor gazdasszony-tanácsait. Bornemisza Anna kiérezte, hogy senkiben sem bízhatnak meg oly föltétlenűl, mint unokatestvérében, Teleki Mihályban, e józan életű, komoly férfiúban. Teleki is szeretett fényleni és parancsolni, de nem oly mértéktelenűl, hogy a fejedelem féltékenységét fölébreszsze. Nem könnyen ragadták el indulatai, a szenvedélyes, gyűlölködő és szókimondó főurak között bámulatosan uralkodott vonzalmán és gyűlöletén. Hálás lévén hívei iránt, ezek is ragaszkodtak hozzá és majdnem babonás tisztelettel hajoltak meg felsőbbsége

* L. Inquisitio Fiscalis in N.-Bánya peracta (Orsz. Ltár. T. E.) és ifj. gr. Csáky István leveleit Rottalhoz (Nádasdy-irományok). SZABÓ KÁROLY mondja a Régi Magyar Könyvtárban, hogy a könyvet BETHLEN MIKLÓS írta.

előtt. A kiktől vagyonra és a családi név régi fényére nézve elmaradt, azokat kímélte, észrevétlenül vezette, magához édesgette mindaddig, míg elbizakodott vigyázatlansággal oly sikamlós talajra léptek, honnan saját biztossága és az állam nyugalmának koczkáztatása nélkül az örvénybe taszíthatta őket.

Még nem szabadúlt meg a hatalmas erdélyiektől, mikor már sikerült meggyőznie Apafyt, hogy csak barátjainak barátja és ellenségeinek ellensége akar lenni. E folyvást nyugodt és határozott, sokáig fontolgató, de a neki alkalmasnak látszó perczben váratlanúl merész és erélyes szellem hatalmába ejti a habozó és indulatos Apafy akaratát. És Teleki jól érzi magát Apafy alatt, Apafy érdeke összefonódik képzeteiben Erdély, a protestantismus, a magyarság s saját személyének előmenetelével, minden érzését és vágyát kielégíti fejedelme hatalmának növelése.

Valószínűen az ő tanácsára, de bizonyára helyeslése mellett vonúlt vissza Apafy a Wesselényi féle mozgalomtól, midőn észreveszi, hogy I. Rákóczy Ferencz akar Erdély trónjára ülni. A bujdosókhoz örömest csatlakozott Teleki, hisz köztök nem volt főúr, ki versenyezne Apafyval. Biztosítva lévén Apafy trónja, óhajtotta a magyarság és Erdély szövetségét, mert sok jót várt a diadalmas magyarságtól Erdélyre s önmagára nézve. Azért mintegy összekötő kapocs kívánt lenni a bujdosók és Erdély között. Kőváron elismerteti magát a bujdosókkal vezéröknek addig is, míg a rendek összegyűlnek, vagyis míg a kivívandó siker után az állapotok új elrendezése alkalmával a maga és Erdély szolgálatainak jutalmazását követelhetné a magyarságtól. A legkicsapongóbb remények izgatták a kedélyeket az első támadás kezdetén és Teleki minden külső nyugalma mellett, oly erősen érdeklődött az ügy iránt a legkülönbözőbb okokból, hogy az általános izgalomban ő sem bírt megmenekülni néhány illusiótól. A tö-

rök engedélye nélkűl szerinte is könnyelmű kaland lett volna Erdély kivonulása, de észrevevén azt, hogy a török jó szemmel nézi a mozgalmat, hogy a váradi basa nyiltan is segíti, jól tudta, hogy mint kővári kapitány állítólag nem országos sereggel maga is bátran kitörhet. Inkább az erdélyiektől tartott, mint a portától. Irígyei nótapör útján könnyen földönfutóvá tehették volna a merész tanácsurat, ki az országot kényes helyzetbe hozza a portával szemben. Teleki mégis kivonúlt, annyira bízott a bujdosók szerencséjében. Erdély és a saját követeléseit akarta biztosítani a felkelők sikerének esetére. Seregei Apafy hűségére esküsznek, ellenben a bujdosók csapatjai az ország hűségére.*

Mint katona nagyon szerencsétlen volt, néhány napi táborozás után vége volt seregének, maga is életveszélyben forgott. A fejedelem erős rokonszenvén s Teleki jó barátjainak igyekezetén megtörik az irígyek támadása, s a legyőzött főúr nagy kísérettel akárha győztes volna, úgy vonúl be Gyula-Fehérvárra. Most azonban óvatosabb lesz, jobb viszonyokra vár s csak arra vigyáz, hogy a bujdosók el ne szakadjanak tőle és Erdélytől.**

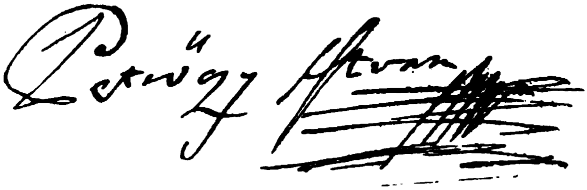
Pedig ez nem volt könnyű feladat. Mert a közös protestans és hazafias pathos, melylyel a bujdosók és az erdélyiek egyaránt éltek, az érdekek mindinkább erősbödő ellentétét nem bírta eltakarni.

Midőn 1672 végén a bujdosók szétveretnek, vereségök okát abban látják, hogy nem volt fővezérök. Teleki is a főseregtől különválva vezérelt. Különben a bujdosók egyik töredékének nem tetszett az ő fővezérsége. Ez a töredék Petrőczy István, Thököly Imre nagybátyja, köré sereglett. Oly föllengző optimismussal, mint Petrőczy, kevés buj-

* PAULER id. h.

** Teleki kitörésére nézve I. SZILÁDY és SZILÁGYI: Török-Magyarkori Államokmánytár V. 148. l., BETHLEN id. h., és DEÁK FARKAS: A bujdosók levéltára 6. l.

dosó volt megáldva. Reményei versenyt vágtattak lovával. Képzelete egész keletet mozgósította az 1672-iki támadás érdekében. Az oláh és moldvai vajdák ki fognak vonúlni — így képzelte, vagy legalább elhitte nagy részét annak, mit másokkal elhitetni akart — Erdély sem fog hiányozni, a végbeli basák ott lesznek, a lengyel sem marad el, a bányavárosok meghódolnak, az országgyűlés összeül, a bécsi béke meg lesz újítva és Petrőczy Istvánt egy török athname megerősíti majd a fejedelemségben. De a ragyogó képzetek Györkénél a porba hulltak. Petrőczy el van keseredve, kivált az otthon maradt Erdély és a magános sereggel kivonúlt tanácsúr ellen, kinek vezérségében nem akar megnyugodni. Időközben a török legyőzi a lengyelt, a bucsáczi béke meg van kötve, Petrőczy reményei

24. PETRŐCZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

felújulnak, megválasztatja magát fővezérnek és elindúl Erdélyen át athnamét kérni. Most már nem kell nekik Erdély, így nyilatkozik Bánffy előtt, majd az oláh vajda megszerzi a török segítséget. Petrőczynak már megválasztása is sérti Telekit és így Apafynak sem lehetett ínyére, nyilatkozata pedig bántott minden igaz erdélyit. Teleki kudarcza, a bécsi kabinet fenyegetései s a porta tilalma miatt különben is terhére esik Erdélynek a bujdosók ügye. S ekkor érkezik Petrőczy a fejedelmi udvarba nagy kíséretével, kihallgatást követelve oly órában, mely az udvari szabályok értelmében, nem volt jól megválasztva. Petrőczy reszket a dühtől, hogy őt megváratják, őt, ki sok ezer magyarnak fegyverével van körülövezve. Neki nincs többé

köze Apafyhoz, így kiáltott kardját csörtetve és kirohant a palotából. Apafy elzáratja, majd szabadon bocsátja, de Petróczy a váradi basához fut s innen izeni, hogy neki nincs is joga lemondani a fővezérségről, Apafy ellen nem forral rosszat, de semmiféle erdélyi úrnak nem fog szót fogadni. Apafy újra elzáratja és most hosszabb időre.*

Petróczy elfogatása a mérsékeltebb bujdosókra is rosszúl hatott, mert bár személyes ambitióit nem pártolták, volt iránta annyi rokonszenvök, hogy személyének sértését magokra vegyék; azonkívűl az a keserűség és türelmetlenség, mely fellépésében nyilatkozott, bennök is élt. A surlódásokat Erdély és a bujdosók közt a portához való viszonyuk különböző természete okozta. Bethlen nyomán már kiemeltük e viszonyra nézve a felfogások különbségét. A vérmesek és kiábrándultak vitatkoznak egymással, Erdély komolyan veszi a porta tilalmát, a bujdosók azt hiszik, hogy bátran túltehetné magát rajta. Volt ez optimismusban valami ravaszság is. A bujdosók arra számították, hogy Erdélyt magukkal sodorván, felidézhetik Ausztria és a porta összeütközését. Apafyék azonban ismerték a számítás hibáját, tudták, hogy a porta leverheti őket a végbeliek segélyével, vagy Ausztriának szabad kezet engedvén és mindig talál erdélyi főurat, ki nyugton marad a trónon, ha a porta úgy kívánja.

Az ellentétek a felfogások e különbségével még nincsenek kimerítve. A portán 1673-ban azt mondják Székely Lászlónak, az erdélyi követnek, hogy az ottomán nemzetség soha sem fogja tűrni Magyarország és Erdély egyesítését bármily nagy érdemű halandó uralma alatt. E szavak mint kiröpített nyíl Apafynak és Telekinek félig titkolt vágyait sebzik. Hiába kéri Apafy a portát, hogy ne »a futott

* L. Confœderatio Rebellium inter se facta in Transilvania 20. Augusti 1672. (N. Muzeum levelek.) Ez a jelentés a kormány számára készült, a mit belőle következtettünk, igazolható a jelentésnek Bethlennel való egybevetéséből.

magyarocskákra» bízza az ügyet, mert akármit mondjanak szegények, hatalmas császárnak ők nem segíthetnek, hiszen «vannak köztök emberséges, jó rendű főemberek, de az nagy és az országot igazgató urak, statusok otthon vannak, resolutusok is arra, ha Erdély által nem lészen a segítség, készebbek extremitásra és végső veszedelemre bocsátkozni, mint sem behódolni.» A porta nem enged. Teleki Bethlen és a Rákóczyak Erdélyéről álmodozik, melyet helyreállítani vélt, a porta és az elégületlen magyarság segélyével. A porta azonban még nem felejtheti II. Rákóczy György hatalmi vágyait, Erdélyt háttérbe akarja szorítani, és a bujdosók által választandó vezérnek akarja átadni az athnamét.

Most még csak akarja, de nem teheti, mert a bucsáczi békét Szobieszki sürgetésére felbontotta Lengyelország s a megújult háború 1674-ben sem szűnt meg. Míg e háború leköti a portát, addig Erdély ráér a bujdosókat annyira magához csatolni, hogy segítségökkel kimenekülhessen a lealázó helyzetből, melybe a porta szorítani akarja. Ez a remény ép annyira, mint a protestans rokonszenv nem engedi, hogy Erdély elűzze magától a bujdosókat, bármily nehezen is esik neki támogatni azokat pénzzel és téli szállásokkal. Továbbá a porta is rossz néven venné, ha Erdély egészen magára hagyná az ő felkészítendő hadseregének előcsapatait. Különösen Teleki óhajtja a bujdosók rokonszenvét ápolgatni, mert Apafy könnyen kifogy tűrelméből és Telekivel is néha élesebben beszél a bujdosók ügyéről.

Azonban Teleki tűrelme sem végtelen, őt is nyugtalanná teszi a tapasztalás, hogy a bujdosók mindinkább elidegenednek Erdélytől s hogy mindinkább kiérdemelni látszanak az új törökök nevét, melylyel Báthory Zsófia szokta illetni őket. Az erdélyieknek úgy tetszett, hogy a bujdosók már minél többet átengednének a magyar területből a török-

nek, csakhogy pápistává ne legyen az ország, csakhogy haza mehessenek, hogy kiváltságaik épségben maradjanak s hogy az ország önrendelkezési joga úgy a hogy meg legyen mentve. Élénk rosszalással szól Bethlen János Forgács Miklósról és Szepessy Pálról, kik nem pirulnak a töröknek oly diadalt óhajtani, hogy Szathmárban, Ecseden, Patakon, Kassán, Pozsonyban és Bécsben székelhessenek a basák és vezírek, mert ők előbb nem remélik a magyarok testi és lelki szabadságának biztosítását. A lelkiismeretes történetíró igen is szószerint veszi e nyilatkozatokat. Az elkeseredés ragadta azokra a bujdosókat, kik különben nem egyszer tartottak közjogi előadásokat a portán a magyar terület épsége érdekében. De az erdélyiek méltán tartottak attól, hogy a bujdosók Magyarországba csábítván az összes török erőt, nem lesznek képesek megakadályozni a terület csonkítását, még ha komolyan akarnák is és úgy látszik, mintha Bethlen még akaratuk komolyságában is kételkedett volna. Az meg épen fölháborította az erdélyieket, hogy a bujdosók a váradi basa azon követségéhez, mely öt Erdélyhez tartozó megyének török kézre jutását akarta kivinni a portánál, a magok követeit is csatolják, állítólag azért, hogy a basa szándékát meghiúsítsák. De mivel ez öt megyét a basa téli szállásra jelölte ki a bujdosóknak, nem lehetett tudni, mit akarnak a portától a bujdosók követei. Erdélyben nagyon gyanús színben tűnt fel a bujdosók barátsága Sziliktár Mehemed váradi basával, Erdély telhetetlen zsarnokával, pedig a basa pártfogása nélkül a bujdosók nem bírták volna fentartani csapataikat. Különös élénkséggel nyilatkozott az erdélyiek e gyanúja Farkas Fábián portai követsége alkalmával. Farkast 1674-ben váradi törökök kísérték Temesvár felé Oláhországon át a török táborba, hol tekintettel az osztrák residens gyanújára, Farkas örmény papnak öltözetében tartózkodott. «Farizeus köntösben jár» — írja Naláczi István,

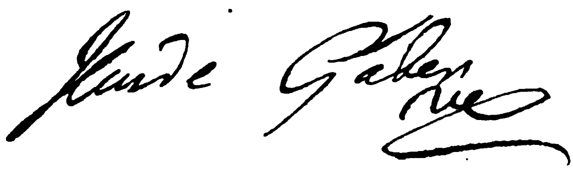
az erdélyi követ, ki találkozván vele, kérdezte tőle, hogy mily választ kapott — «nem akar igen kiterjeszkedni a beszédben, csak tűvel üti véli az dolgot.» Az erdélyiek azt hitték, hogy a bujdosók a váradi basa biztatására ellenök ingerlik a portát, miben annyi igaz lehetett, hogy panaszkodtak a portán Erdély némely intézkedése ellen. Mert a kölcsönös keserűség mind élesebb összeütközésekben nyilvánult. 1673 végén a bujdosók csapatjai kizavartatnak szilágysági téli szállásaikból. A főbb bujdosóknak Apafy hűségére kötelező reversalisokat kellett aláírniok és 1674 körül szabad járásuk kelésök Erdélyből a bihari csapatokhoz meg volt akadályozva. Viszont a bujdosók sem voltak hajlandók kimélni az erdélyiek érzékenységét. 1673 végén a krasznai gyűlésen nem akartak tanácskozni az erdélyi követek jelenlétében és Bihar helységbe tették át a gyűlést. «A föld nem hordoz nehezebb terhet az háládatlan embereknél», írja a krasznai békétlenekről Apafy.

25. FARKAS FÁBIÁN ALÁIRÁSA.

Így mérgesítették el az érdekek természetes ellentétét a gyanusítások és sértések. Láttuk, mily okokból keletkeztek az ellentétek, és most úgy állott a dolog, hogy a bujdosók háborút akartak minden áron minden tekintet nélkül Erdély érdekeire, a törökkel szemben a legengedékenyebb hangulatban; míg Erdély a bujdosók szoros függését a portától mostani hatalmi körére és a jövőbe néző terveire nézve egyaránt veszedelmesnek tartotta. Úgy látszik, mintha Erdély segíthetett volna a bajon azzal, hogy Telekit küldi a bujdosók közé fővezérül, mint azt magok is annyiszor sürgették. A bujdosók addig is, míg megérkezik a török sereg, melynek kivonulását minden tavaszra biztosan várták, nagyon óhajtották Teleki vezér-

ségét. Tudták, hogy a Teleki neve emelné tekintélyöket, hogy nagyobb számmal csatlakoznának hozzájok az országban lévő elégületlenek és hogy Erdély a Telekire való tekintettel pontosabban fizetné a havi zsoldot. «Ha Ngdnak maga embere» — írja Lóczi János Apafynak — «lészen feje az hadaknak, úgy várják mindenek, mint az rabságbúl szabadulást, megszaporodnék fegyvere ez nemzetnek.» Már eddig is, ha itt volna köztök Teleki, írja Lóczi Debreczenből, «a Tiszán innen való földet Nsgod számára meghódoltattuk volna». A fegyelem érdekében is szükségesnek látszott Teleki kijövetele. Midőn 1674 augusztus elején Harsányba érkezett a hír, hogy Sennyei Ferencz kastélyát a fölkelők fölverték s őt tizenegyed magával megölték, Kende Gábor rögtön értesíté erről Telekit. «Ezt

26. KENDE GÁBOR ALÁIRÁSA.

hozá» — írja Kende — «a fő nélkül való létel, ezek csak ölik, vágják az pápistát, ha fejök nem lészen.»

Teleki azonban mint magánember sem vállalhatta el újra a vezérséget, melyre különben fentartá jogát, mert az 1672-iki kudarcz ismétlését várhatta, ha csak nem akart tétlenül vesztegelni Biharban. A háború erélyesebb folytatására pénz kellett, ő nem adhatta a magáéból, Apafy segélyére sem számíthatott és hozzá még megingott volna állása Erdélyben. Egyelőre csak pártját akarta erősíteni a bujdosók közt, és szerette volna meggátolni, hogy mást válaszszanak vezérül. Azt hiszszük, összefüggésben van e törekvéssel azon körülmény, hogy Petróczyt a bujdosók sürgető kérelmei sem szabadíthaták ki börtönéből. De a bujdosók gyökeresen megunták a fő nélküli helyzetet.

Eddig egy bizottság vezette ügyeiket a deputatusok czímét viselve; már 1673 novemberében úgy akarják kicsikarni Teleki kiküldését Apafytól, hogy más vezér választását helyezik kilátásba. Különösen a portán szerettek volna megjelenni az új vezér nevében, hogy az óhajtott athnamét megkapják; igen valószínű, hogy a porta bíztatta őket Teleki mellőzésére, elég az, hogy 1674 augusztus 23-án a csatári gyűlésen Hadadi Wesselényi Pált választják vezéröknek.*

Erdélyben e választás senkit sem ingerelt fel annyira, mint Bánffy Dénest. De Bánffy nem annyira a bujdosót gyűlölte Wesselényiben, mint Béldi Pálnak vejét, mert Béldi és Bánffy halálosan gyűlölték egymást. Hogy Bánffy a bujdosók legnagyobb ellensége volt, hogy Leopoldhoz hajlott, hogy miatta Erdély nem gyámolíthatta a magyar ügyet kedve szerint és hogy ez okokból kellett buknia, mindezt különböző változatokban ellenségei hirdették üldöztetése és kivégzése alkalmából és e híreknek nyoma maradt történetírásunkban is.

Horváth Mihály fölemlítvén XIV. Lajos ügynökének Erdélybe küldését, így folytatja: «Teleki Mihály, ki eddig is minden módon pártolá a bujdosók ügyét, örömest indúlt volna a franczia tanács után, de kivált Bánffy Dénes hazája veszedelmét látta oly háborúban, melyet Erdély a porta sikeres támogatása nélkül kezdene a császár ellen. Teleki ezóta még inkább vesztére tört.»

Azt hiszszük, hogy máskép kell felfognunk az ellentétet, mely Bánffyt Telekitől elválasztotta a bujdosók ügyében. Bánffy a főbb pontokra nézve egyetértett Telekivel a «magyarországi atyafiakat» illető dolgokban. Teleki egyelőre nem akarta Erdély háborúját a porta tilalma ellenére s mint

* Az 1673. s 1674-iki eseményekre nézve l. Török-Magyarkori Államokmánytár id. h., BETHLEN id. h. a Bujdosók Levéltárát és egy levélgyűjteményt az Országos Levéltárban, Publ. Fasc. 25. No. 28. jelzettel.

láttuk 1672 óta passiv jóakaratra szorítkozik a bujdosók irányában. Bánffy pedig Telekinek czéljait jó ideig nem zavarván, befolyását arra használja föl, hogy az egyik végletből a másikba eső Apafyt a jóakaratú semlegesség útjára térítse. Azt hiszszük, hogy Bánffy pártját fogta Telekinek az 1672-iki kitörés után. Bizonyos, hogy ő is adott pénzt az első támadás előkészítésére. Midőn a debreczeniek felhatalmazást kérnek Apafytól, hogy ne legyenek kötelesek befogadni a bujdosókat, Bánffy ellenzi a kérelmet, mert úgy látszanék, hogy Apafy «kegyelmes protectióját» elveszi a bujdosók ügyéről, «mely is sem az Isten dicsőségére sem a Ngod méltóságára nézve jól nem esnék». Sőt midőn Farkas Fábián 1674-iki követsége miatt Erdélyben annyira haragudtak a bujdosókra, Bánffy kidühöngvén magát az izgágák ellen, azt tanácsolja Apafynak, hogy «nem kell az ő rossz cselekedeteket tekinteni Nagyságodnak, hanem az közönséges jót». Bánffy éles különbséget tett az ügy és harczosai közt. Már az 1670-iki fölkelőket bolondoknak mondja, kik jégen építettek és azért nyakok szakadt. Keserűsége az ügy iránt érzett rokonszenvből fakad, mert a fölkelés leveretésének hírét hallván, rögtön tartott attól, hogy «az magyar szabadság s keresztyéni vallásunk tőstül-gyökerestül ki ne szaggattassék Magyarországból». A bujdosókkal szemben is fentartja e különböztetést. Gyűlölte a vezetők optimismusát és barátkozását a törökkel, miben, mint láttuk, nem tért el az általános erdélyi felfogástól. Azonban Teleki nem csupán Erdély érdekeinek szempontjából, hanem személyes okokból is kímélni akarta a bujdosókat, míg Bánffyt ép személyes viszonyai hozták összeütközésbe a bujdosók egy részével. Bánffy, mint a véghelyek főparancsnoka, a Szilágyságot úgy tekintette, mint saját területét, pedig a bujdosók csapatjai egy ideig ott voltak elszállásolva és tudjuk, hogy ez mit jelent. Sőt mikor nem voltak ott el-

szállásolva, akkor is kirándúltak Biharból Krasznamegyébe és hogy egyebet ne említsünk összelövöldözték a sertéseket az erdőn s a falvakban is. Bánffy somlyai kapitánya, Keresztesi András, hasonló hőstettek benyomásaitól nem bírván szabadulni, kegyetlenűl üldözte a kuruczokat.

Bánffy hivatalához tartozott az országot védeni a váradi basa követelései ellen; Sziliktár Mehemedet ő úgy tekintette, mint személyes ellenségét. Azért a bujdosók barátsága a basával senkinek sem volt oly gyűlöletes, mint Bánffynak. Továbbá Bánffynak régóta voltak összeköttetései a bécsi udvarral és egyes híveivel. Nevezhetjük e viszonyt Horváth Mihálylyal «Bécshez való szításnak», csak azt ne mondjuk egy másik történetírónkkal, hogy Bánffy német segélylyel ki akarta szorítani a török befolyást Erdélyből. Nagy különbség volt Bánffynak Kemény János idejebeli és mostani pártállása közt. 1674 táján a szerzett tapasztalatok után és tudván azt, hogy Bécsben igen örülnek, ha a török nem szegi meg a békét, Bánffy nem gondolhatott a Kemény János kísérletének megújítására. Azonban aristokrata hiúsága megkívánta az összeköttetések gondos ápolását, mert Lobkovicz, Rottal, a Pethők s általában a befolyásos katholikus aristokratia jó indulatát többre becsülte, mint a Petrócziét vagy Keczerét. Családi jószágai miatt is levelezett Bánffy aulikus ismerőseivel, de maga Teleki is igénybe vette közbenjárását hasonló ügyben. 1674 elején arra kéri Bánffy Rottalt, hogy Telekinek elfoglalt nagybányai házát adják vissza a felség emberei. Teleki bűnbánatát jelenti Bánffy Rottalnak és azon ígéretét, hogy ezentúl híve lesz az udvarnak. Országos ügyekben is felhasználta Erdély Bánffy ez összeköttetéseit. 1673-ban Apafy Bánffyval együtt kéri Rottalt, hogy legyen szószólója a magyaroknak Leopold előtt. Alapjában tehát nem volt tiltva Erdélyben ily Bécshez való szítás, sőt javára vált az országnak, hanem ép azért, mivel meglehetősen Bánffyra

szorúltak e tekintetben, irígységet keltett kiváltságos helyzete és Bánffy nem volt arra teremtve, hogy szerénységgel lefegyverezze az irígységet. Másrészt elkeseredése a váradi török túlkapásai miatt, annak a helyzetnek nyomasztó érzete, melyben a töröknek adózó vazall állam sínylődik, az élénk rokonszenv a császáriak iránt bár nem gyöngítették részvétét az elnyomott protestans és magyar ügy iránt és nem is csábították a portához való viszony felforgatásának kalandos tervére, mégis oly magatartásra bírták, mely tényleg túlment a megengedett határán és igazat látszott adni ellenségeinek, kik Bécshez való szítása miatt árulással vádolták. Magatartása a bujdosók iránt leginkább táplálta e gyanút. A bujdosók szokásai közé tartozott a vadászat egészen békés katholikus urakra is. Azoknak elfogása igen jó üzletnek ígérkezett. Tudjuk, hogy a török világban divatban voltak az ily üzletek, egy jómódú török foglyot, kit az övéi előreláthatóan nagy áron fognak kiváltani, magyar részről igen kívánatos tulajdonnak tekintettek. Azonban a bujdosók magyar katholikus urakat használtak fel árúczikkeknek. Bethlen János mély megbotránykozással beszéli, hogy a bujdosók Barkóczi Sándort majd hogy el nem adták a töröknek.

Az ily üzletek senkit sem keserítettek el annyira, mint Bánffyt, kinek barátjai is voltak az elfogottak közt.

Ez összeköttetések miatt Bánffynak arra is kellett vigyáznia, hogy az udvar hívei ne tekintsék őt a bujdosók támogatójának. Törekvéséből érthető, hogy a bujdosók mozgalmairól híreket küldött császári részre. Mi nem hiszszük, hogy rendszeres kémszolgálatokat teljesített volna, mint a bujdosók hitték, de hihetőnek tartjuk, hogy egyrészt tetszeni vágyván barátjainak, másrészt gyűlölve különösen a Wesselényi körül csoportosuló bujdosókat, oly hírek küldésére is elragadtatta magát, melyek által ártott Wesselényiéknek. Hogy mindezt nem a bujdosók

összessége, vagy az azok ügye ellen érzett gyülöletből tette, az abból a körülményből is kitetszik, hogy a bujdosók közt neki is volt pártja. Úgy látszik, hogy Rákóczy Ferencz, Ispán Ferencz s Szőcs János tartoztak ahhoz. Mikor Bánffyt üldözői Szamosujvárra szorították, Haller János attól tartott, hogy Szőcs sok haddal segítségére fog menni. Sőt egészen kétségtelen, hogy Bánffy a menekültek hadainak legderekabb részét Erdélyben akarta elszállásoltatni. Az ellene intézett vádírat huszonhetedik pontja ezt szemére is hányja. Nagyon különös, hogy a bujdosók állítólag legnagyobb ellensége azoknak pártolása miatt védekezett bírái előtt. Jól tudjuk, hogy e szállásolás nem egészen a bujdosók érdekében történt volna, tudjuk, hogy ez által Bánffy hadi erejét akarta növelni erdélyi ellenségeivel szemben, kiktől ez időtájt igen félt. De azzal a logikával, mely a XVII. századi főúr pártszerző törekvései és személyes torzsalkodásai mögött mindig elvi szempontokat kutat, a szállásolási tervből azt kellene következtetnünk, hogy Bánffy volt a bujdosók legmerészebb pártolója, mert Teleki vagy Béldi ily tervvel nem mertek volna előállani.

Itt értünk a ponthoz, hol Telekinek terhére esik Bánffy eljárása a bujdosók ügyében. Bánffy gyülölsége Wesselényiék ellen megnehezíti Teleki helyzetét, ki szintén nem szereti őket, de romlásukat nem szívesen látná és diplomatiai barátságot akar tartani velök. Másrészt Bánffy pártszerző törekvései a bujdosók közt Erdély belső békéjét fenyegették. De ne felejtsük, hogy Teleki nem egyedül s nem is főleg a bujdosók miatt veszi üldözőbe Bánffyt. Bánffy minden más ügyben hasonlókép cselekszik, mindenütt sérti a szokást, a törvényt és közérdeket, mindenütt nem elvei, hanem modora miatt zúdítja maga ellen Teleki és az erdélyiek haragját. Elvakúlt gőgjében megbántott sokféle magánérdeket és hiúságot. Tömérdek va-

gyont gyűjtött birtokigényei erőszakos érvényesítése által és az ország katonai erejének egy része az ő keze alatt volt. «E szép sereget» — mondották az erdélyiek — «nem mondhattuk országénak nyavalyásokúl, hanem Bánffy Dénesének igazábban.» Minden kérdésben ő kívánt dönteni. 1674 szeptemberében odáig fejlődtek a viszonyok, hogy Székely László szavai szerint mindent Bánffyra halasztottak; miatta elkésett a portai adó beküldése is, pedig a pontatlanság ezen a téren igen veszedelmes volt. Nem hisszük, hogy Bánffy a fejedelemségre vágyott, sőt úgy látszik, hogy Béldivel szemben Apafyra és Telekire kívánt támaszkodni, de sokkal hatalmaskodóbb volt, semhogy azokat magához csatolhatta volna. Apafy félt tőle és Teleki emberei az udvarnál, Naláczi és Székely, élesztették Apafy gyanakodó félelmét. Teleki visszahúzódott, Keczer és Székely ingerelték Bánffy ellen és kifejezték csodálatukat nagy tűrelme miatt. Teleki nem bánta, hogy ingerlik, hogy gondolatát megelőzik, de azért csöndesen várt, vagy arra, hogy Béldi forduljon hozzá az ajánlattal, vagy azon időpontra, midőn Béldi elé léphet az ajánlattal ő maga a nélkül, hogy a visszautasítás vagy a habozó válasz veszélyétől tartania kellene. Bánffyt a legutolsó perczig kímélte, látszólag a legjobb barátságban élt vele, miközben a hálót szőtte megejtésére. A kővári kapitány Richelieuhöz hasonlított, ki nyugodtan megebédelt marquis Fargisval, mielőtt a börtönbe kísértette. Más tekintetben is kell itt Richelieure gondolnunk. A Bánffy tragédiája czímű liga aláírói közől leginkább Telekit vezették magasabb szempontok a bosszú művében. Teleki nem egyedül sértett hiúságból, vagy Gernyeszeg birtokáért tört Bánffy életére. Apafy Erdélyét féltette a féktelen dynastától. Nem mintha attól tartott volna, hogy Bánffy nemsokára Apafy ellen vezeti katonáit, de a közérdekre nézve veszélyesnek találta az egyéni akarat e túltengé-

sét, mely már is zavarólag hatott az állami ügyekre minden irányban.

Midőn XIV. Lajos első ügynöke megjelent Erdélyben, itt már megindúltak az előkészületek Bánffy megbuktatására. Az ügynök általános ígéreteket hozott és csak tüzetesebb alkudozások előkészítése végett küldetett. Erdélyi tartózkodása idején az a kérdés, vajon Erdély kitörjön-e a porta tilalma ellenére is, még nem volt égető és csak mint távolabbi eshetőség vétetett számba. De Teleki elhatározását annyiban mégis siettette az ügynök megérkezése, a mennyiben most még nagyobb szüksége volt a bujdosók simulékony türelmére és a mennyiben nem tudhatta, hogy Bánffy a most kifejlődő új helyzetet mikép akarja kihasználni személyes ambitiói érdekében. Azért nem minden őszinteség nélkül írta Teleki a francia ügynöknek Bánffy halála után, hogy a kivégzett főurat az alkudozások akadályának tartotta. A bujdosók azonban egész őszintén azt hitték, hogy Bánffy a német udvar megbízásából üldözte őket és azt híresztelték, hogy Apafy az ő kedvökért fejeztette le az árulót. Az erdélyieknek dícséretére váltak e hírek a török és franczia felfogás szerint, ép azért magok is hirdették Bánffy németességét, különben is jól esett nekik e népszerű ürügy segélyével elvonni a közvélemény figyelmét Bánffy üldöztetése valódi okainak gyülöletes természetéről. De ha mi az akkori híreszteléseket átveszszük a szükséges helyreigazítások nélkül, megzavarjuk az 1674-iki helyzet képét, Teleki s Erdély viszonyát a bujdosókhoz a valódinál barátságosabbnak tüntetvén föl. Mert Wesselényiék hiában újjongtak nagy ellenségök bukásán, Bánffy halálával Erdély politikája a bujdosók irányában semmit sem változott.*

* L. SZILÁGYI SÁNDOR: Bánffi Dénes tragédiája. (Vértanúk a magyar történetből. Pest, 1867), Török-Magyarkori Államokmánytár IV., V. Wesselényi Pál levele Béldi Pálhoz, közölve DEÁK FARKAS-tól (Béldi Pál életrajzában M. T. É.

Egy újabb mozzanattal kellett számolnia e politikának, midőn XIV. Lajos érdeklődést mutatott a magyar mozgalmak iránt. Ne higyük, hogy az első ajánlat Párisból történt, itt még nem tartották oly fontosnak az ügyet. Magyar részről és lengyel közvetítéssel indúltak meg az alkudozások, de nem egészen úgy, mint Horváth leírja, ki Absolon 1674-iki lengyel útjával kezdi az alkudozások elbeszélését. Absolon igen valószínűen 1675-ben indúlt első lengyel útjára, különben nem erre akarunk itt súlyt helyezni. Mint a Nádasdy és Zrínyi idejében, úgy most is gróf Wesselényi László volt a magyar-lengyel érintkezések egyik közvetítője. Ferencz nádor fiát 1672-ben még Trencsénben találjuk, hol jószágán lutheranus jobbágyaira katholikus plébánost akar erőszakolni.* Lehet, hogy e «jó érzelmű» tettét valami módon jóvá akarta tenni protestans barátjai előtt, de bizonyos, hogy 1674 körűl már mint proscribált tartózkodik lengyelországi jószágain és bíztatja Lubomirszky Szaniszlót, hogy adjon segítséget a magyaroknak, mert jutalmúl a magyar koronát várhatja tőlök. Lubomirszky,

III. évf. 4. füz. 121. l.), az imént idézett levélgyűjtemény az Országos levéltárban, Leopold levele Rottalhoz 1673 aug. 28. és Bánffy levele Rottalhoz 1674. (Nádasdy-iromanyok), Teleki levele Beaumonthoz 1673 febr. 15. mint *A*. melléklet Kindsberg 1675 junius 17-iki jelentéséhez és a fölkelők szóval kijelentett kérelmei a portán mint *B*. melléklet az 1675 febr. 7. jelentéshez (Turcica Bécsi áll. lev.) végűl Akákia jelentése (PETROVICS Gyűjt. IV. Akadémiai kézirattár). Az egykorú emlékek közül CSEREIN és BETHLEN-en kívül érdekes még a *Bánfi Dénes veszedelméről* czímű vers. (Közli THALY KÁLMÁN, Századok 1871. 715. l.) Szerzője reformatus pap, vagy tanár lehet és nem hiszi a Bánffy ellen felhozott vádakat,

> Óh bezzeg, mely nagy vakság!
> Vajha meggondolnád
> Ország megfontolnád

írja szerzőnk már 1674 novemberében bizonyságául annak, hogy protestans körökben is részvétet keltett a németes hajlamokkal vádolt Bánffy már üldöztetése kezdetén. Hogy Bánffy Bécsből bárói czímet kapott, azt DEÁK FARKAS id. munkájában határozottan tagadja. Kényszerítő belső okok nem szólnak Cserei és Apor értesítésének elvetése mellett, de az a tény, hogy az egykorú levelek, hogy Bethlen Miklós és János, s végre a Bánffy ellen készített vádirat sem említik a báróságot, igen valószínűnek tünteti föl a föltevést, hogy a Bánffy bárósága a halála után keletkezett hirlelések-nek köszöni létét. Különben nincs kizárva, hogy osztrák részről a Freiherrt latinra fordítván olykor liber baronak is czímezgették Bánffyt.

* Trencséni vizsgálat 1673 april 6. (O. T. E. Orsz Lev.)

a római birodalmi herczeg, lengyel főudvarmester (Curiæ Regni Mareschallus) és a tizenhárom szepesi város főkapitánya, hivatva érezte magát a kilátásba helyezett méltóságra és talán odaígérte Wesselényinek a nádorságot.

27. KORIBUTH MIHÁLY LENGYEL KIRÁLY ARCZKÉPE.

Lehet, hogy Wesselényi Koributh Mihály halála előtt ajánlotta fel Lubomirszkynak a koronát, de bizonyos, hogy az ajánlat csak Leopold sógorának halála után nyert bizonyos jelentőséget. Valószínű, hogy nyomban Mihály király halála után a bujdosók Szobieszkitől is tudakolták, hogy hajlandó volna-e a magyar korona elnyerésére töre-

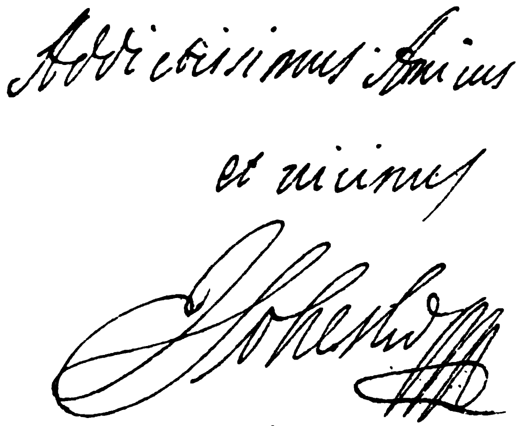
kedni. Marie Casimire d'Arquien, Szobieszki neje még az interregnum alatt értesítette XIV. Lajost a férjének tett ajánlatról, ki akarván mutatni a királynak, hogy fontos szolgálatokat tehetne férje Magyarországon a franczia ügynek. Szobieszki a lengyel trónra jutván, magyar trónjelöltsége a háttérbe szorúl, de Lubomirszky és Wesse-

28. SZOBIESZKI NEJÉNEK ARCZKÉPE.

lényi most jobban mozognak. Szobieszki is sürgeti a magyar elégületlenek támogatását, nem annyira franczia származású neje, vagy a magyarok, vagy épen Lubomirszky kedvéért, hanem mivel a török háború folytatására, és annak idején a jó békepontok kivívására pénz kellett neki és XIV. Lajostól nagy összegeket kérhetett már most is a béke megkötése után Magyarországon teljesítendő szolgálatok czímén. Forbin de Janson, a marseillei

püspök, XIV. Lajos varsói követe, is támogatja Szobieszki nézeteit és kérelmeit. XIV. Lajos jól tudja, hogy Szobieszki addig nem segítheti a bujdosókat, míg a törökkel van elfoglalva, azért egyelőre nem akar igen messze menni a magyarok támogatásában. 1674 augusztusában csak any-

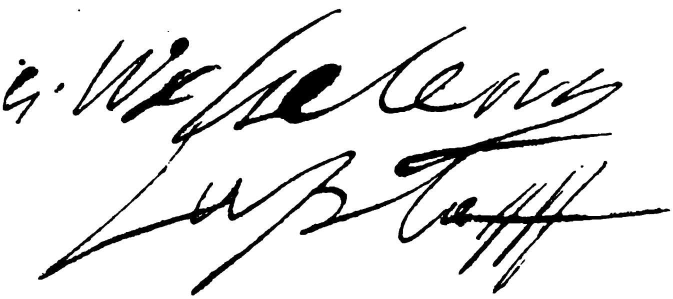
29. SZOBIESZKI JÁNOS ALÁIRÁSA.

nyit mond, hogy Lubomirszkyt bátorítani kell, mert ez alkudozások legfőbb haszna maga az alkudozás, hisz annak puszta híre is Bécsben nyugtalanságot kelthet. Szeptember elején már százezer franknak Dánczigban való átvételére hatalmazzák fel Párisból a varsói követséget, mivel XIV. Lajos «solid bizonyítékokkal» szeretné meggyőzni a fölkelőket szeretetéről.*

Wesselényi László el volt ragadtatva a lengyel udvar hangulatától. Meg volt győződve, hogy a lengyel király az ő kérésére határozta el a Magyarországba szánt hadak fogadását és egy diadalittas levélben jelenti a bujdosóknak, hogy azoknak generalisságával a király őt ajándékozta meg. Már a hadak élén képzeli magát, csak jőjjenek a bujdosók követei a határhoz, «bizony oly módot mutatok, hogy soha magyar német iga alól való fölszabadulására jobb és csen-

1 Acta Historica Res Gestas Poloniæ Illustrantia ed. Kazimiers Walizewszki vol. III. Cracoviæ 1879. 3., 87., 102. s 486. ll.

desebb mód nem volt, talán ha ezt elbocsátjuk, soha nem is lesz. Akkor hajtsuk az hársat, mikor hámlik.» A bujdosók megkapták a levelet, de nem tudjuk, hogy elküldhették-e a követeket, mert mióta Wesselényi vezérnek

30. WESSELÉNYI LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

választatott, Teleki még inkább gyanakodott a bujdosók önálló külföldi összeköttetéseire és mint mármarosi főispán megakadályozhatta követeik útját.*

Ugyanekkor egy erdélyi követ küldetett Lengyelországba az új király üdvözlésére. Szobieszki jobb szeretett Erdély útján érintkezni a fölkelőkkel, neki Erdély jó szolgálatokat tehetett a portán a békealkudozások alkalmával, azért örömest kötelezte le maga iránt Apafyt és Telekit, ha csak tehette. Szeptember közepén Forbin de Jansonnal egyetértve, a lengyel szolgálatban lévő Beaumont Miklós dragonyos alezredest elküldi Apafy követével Erdélybe, Telekihez czímzett megbízó levéllel.

Beaumontnak főfeladata volt, hogy bíztassa a bujdosókat és Erdélyt, nagy reményeket ébreszszen mindenütt s hogy puszta megjelenésével nyugtalanítsa Leopold udvarát. Utasítása szerint sokat kellett szavalnia XIV. Lajos mély részvétéről általában az elnyomottak ügye, s különösen a magyar szabadság vértanúi iránt.**

* Wesselényi László levele a bujdosókhoz (O. L. Publ. Fasc. 25 No 28) és Lónyai Anna levele Béldi Pálhoz (Török-Magyarkori Államokmánytár v. 252. l.).

** Instructions au Sr. de Beaumont (Közli GERGELY SAMU, Történelmi Tár 1886. 333. l.).

Beaumont először is Telekihez utazott, alighanem Kővárra. Teleki a legnagyobb örömmel fogadta Beaumont ígéreteit és bíztatásait. Az ő felfogása szerint az a politika, mely az összes török haderőnek Magyarországba csábítását óhajtotta, igen veszedelmes orvossággal akarta gyógyítani a meglévő bajokat. Leginkább azóta fordult el rokonszenve e politikától, mióta meg volt győződve, hogy a porta háttérbe akarja szorítani Erdélyt. Legjobban szerette volna, ha a magyar fölkelést ő vezethetné a porta beleegyezésével és részleges segélyével. Beaumont látogatása új életre keltette reményeit tervének kivihetősége iránt. Mily szerencse volna franczia pénzzel s lengyel hadakkal rendelkeznie. A török a lengyel béke után, Szobieszki és a franczia kormány közbenjárására, aligha ellenezné az erdélyi úr vezérségét s talán maga is adna kisebb segélycsapatot. Ha így lehetne egy jó sikerű támadás után békét kötni Leopolddal, mennyivel többet érne ily béke Erdélynek, a protestans és magyar ügynek, mint a túlnyomóan török erővel kivívott béke, mely Magyarországot és Erdélyt az eddiginél még nagyobb szolgaságba súlyesztené. Úgy gondoljuk, hogy ily remények izgatták Telekit, midőn Beaumont megjelenésével a franczia-magyar érintkezések szálait nagy mohósággal a maga kezében kívánta összpontosítani.*

Megígérte Beaumontnak, hogy mihelyt az ígért segítség megindúl, megbuktatja Wesselényit s önmagát választatja meg a bujdosók vezérének.**

Beaumontnak már utasítása szerint is a lehető siet-

* L. Teleki levelét a bujdosókhoz 1674 október 18. E levél egyes sorainak továbbá Teleki eddigi és későbbi magatartásának összevetéséből következtettük a mondottakat. (MIGNET futólag említi a levelet, szó szerint leírta azt PETROVICS a párisi levélből L. PETROVICS Gyűjtemény IV.).

** Information touchant les affaires de Hongrie. (E jelentést Kindsberg ellopatta Beaumonttól. C. melléklet Kindsberg 1675. junius 17-iki jelentéséhez. Turcica. Bécsi áll. levéltár.)

séggel kellett visszatérnie Lengyelországba, hogy így mind a bécsiekben, mind a fölkelőkben azt a hitet ébreszsze, mintha a magyar ügy támogatását igen sürgősnek tekintené a varsói franczia követ. De valószínűen Teleki tanácsára utazott el oly gyorsan, hogy a fölkelőkhöz el sem látogatott. Csak Teleki értesítette őket Beaumont ottlétéről azon felszólítással, hogy jelentsék ki írásban egy nemsokára küldendő másik franczia megbízott kedvéért készségöket az ígért segély elfogadására.[1]

Wesselényiék azonban a Forbin de Jansonhoz küldött köszönő levélben panaszkodtak, hogy nem hozzájok, hanem Erdélyhez voltak intézve az ajánlatok.[2] Beaumont ittléte alatt Lubomirszky ügynöke is Magyarországba érkezett. Nem tudjuk, hol járt és mit végezett, de bizonyos, hogy azóta az Erdélyen át folytatott hivatalos franczia-magyar összeköttetések mellett Lubomirszky és Wesselényi László közvetlenűl érintkeztek a bujdosókkal és ezeknek pártfogói lettek Szobieszki és a varsói franczia követség előtt.[3]

Nem tudjuk, hogy Beaumont hozott-e magával valamit a Danczigban fölvett összegből, de úgy látszik, hogy már 1675 végén Wesselényi László révén a franczia pénz egy része eljutott a bujdosókhoz. A franczia követségtől ígért pénzbeli küldeményeknek is része volt abban, hogy Teleki mindjárt kezdetben magához ragadta az alkudozások vezetését.

Időközben Beaumont és Wesselényi László jelentései XIV. Lajos kormányának álláspontját meg nem másítot-

1 L. Beaumont utasítását és Teleki okt. 18-iki levelét id. h.

2 L. Mignet; Négocations relatives a la Succession d'Espagne sous Louis XIV. T. IV. 679. l. Igaz, hogy a Mignettől közölt levélkivonat szószerint nem volna így értelmezhető. Tout en étant peu satis faits des propositions adressées au prince de Transilvanie mondja Mignet a bujdosók november 19-iki levele alapján. De az elégületlenséget nem Beaumont ajánlatainak minősége okozhatta, hanem az a körülmény, hogy az ajánlatok Erdélynek szóltak.

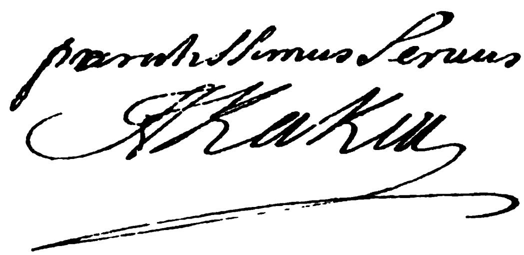
3 L. Acta Historica id. h. 119. és 176. l.

ták. XIV. Lajos 1675 február 7-én újra kijelenti varsói követének, hogy mivel a lengyel-török háború befejezése előtt Lengyelországban fogadott hadakkal nem lehet erősbíteni a magyar fölkelést, az óhajtott béke megkötéséig csak szép reményekkel akarja hitegetni a fölkelőket. Szobieszki már úgy is sok pénzébe kerül, a magyarokra sem akar többet költeni a már kiutalványozott összegnél. Nem szándékozik a fölkelők seregeinek eltartását magára vállalni, nagyon nehéz ily messziről az összegek czélszerű felosztását ellenőrízni és a fölkelők kénytelenek folytatni küzdelmöket, ha magokra hagyatnak is. Egyelőre maradjon Forbin de Janson a bátorításoknál.* A varsói követ ily újabb bátorítások és talán még a hátralévő összeg kifizetése végett február végén Magyarországba küldötte Akákia Rogért, a münsteri congressuson D'Avaux gróf titkárát.

Akákia a lengyel határon nehány hétig várakozott, mert a varsói követség abban állapodott meg a fölkelőkkel, hogy küldöttségök Telekinél fogja bevárni Akákiát, kinek a küldöttség megérkeztét majd hírül adják a határon. Azonban a fölkelők küldöttsége nem jelent meg Telekinél s úgy látszik, hogy tőle függetlenül szerettek volna értekezni a bujdosók Akákiával, de Teleki megparancsolta mármarosi tisztjeinek, hogy tudta nélkül senkit se bocsássanak a lengyel határra. Akákia nem akarta ismételni Beaumont hibáját, nem akarta küldetését oly színben tüntetni föl, mintha az kizárólag, vagy csak főleg Erdélynek szólna, de a Teleki érzékenységét is kímélni akarta és útközben találkozván néhány bujdosóval, megizente tőlök a vezetőknek, hogy a küldöttséggel az erdélyi fejedelemnél óhajt találkozni. Szükséges is volt Telekit ily módon csillapítani, mert haragudott Wesselényi Pálra, ki — úgymond — ki akarta őt játszani a megállapodás megszegé-

* Acta Historica 189., 190. l.

sével. Ugyan hiában akarta. Volui ostendere me esse virum, kiáltott föl Teleki, latinul társalogván Akákiával. Volt némi mutogatás is a tanácsúr haragjában, mert Akákiával minél erősebben kívánta éreztetni azt, hogy semmire sem lehet menni Erdély és a saját tetszése ellenére.

31. AKÁKIA ROGER ALÁIRÁSA.

Akákia úgy sem volt idegen e felfogástól és most egészen a Teleki ügyvédje lesz. Fogarasra érve, a bujdosók küldöttségének magyarázza a Teleki vezérségének okvetetlen szükségét.

A Totiban tartott gyülés választotta e küldöttséget és úgy látszik, hogy a tagok kijelölésében is érvényesítette Teleki befolyását. Erdélylyel szemben a bujdosók még mindig a régi állásponton vannak. Ki nem ábrándítható makacssággal ragaszkodnak minden nézetökhöz és reményökhöz. Még mindig kérlelik Apafyt, most is ugyanazon érvekkel akarják kimozdítani tétlenségéből, melyekkel bujdosások kezdetén ostromolták. Nem akarták megsérteni Telekit, midőn Wesselényi Pált választották vezéröknek. Csak le akarták kötelezni az elhalt nádor vagyonos unokaöcscsét, és a már ismert okokból szükségök volt tekintélyes nevére.

Elvben azért el volt ismerve Teleki joga a vezérségre, el volt ismerve, hogy ha kijönne közéjök, újra megragadhatná az elejtett gyeplőt. Mégis a csatári gyülés határozata mint bízalmatlansági szavazat sértésnek vétetett Erdélyben

és az ott választott vezér személyes igényei Erdély és a bujdosók közt újabb surlódások okai lettek a franczia alkudozások kezdetén.

De Teleki kemény föllépése megtette a kívánt hatást és most változtatja modorát Apafy minisztere.

Midőn a Totiban választott küldöttség szentpéteri birtokáról vele együtt utazik Fogarasra Akákia ajánlatainak meghallgatására, akkor már csupa gyöngédség a bujdosók iránt. Az Akákiával utazó Ghiza Kázmér lengyel követ kérelmére, ki bizonyára Lubomirszky és Wesselényi László utánjárására kapott ily utasítást, Petrőczi kiszabadúlt hoszszas fogságából. Telekié volt a fő érdem a kiszabadításban, s még pénzzel is segítette az elzáratása előtt mindenéből kifosztott bujdosót.

Más tekintetben is engedékeny. Nem ellenzi a küldöttség közvetlen érintkezését Akakiával. Különben mindenről értesítve van, mi köztök történik, s mi egyelőre a legfontosabb, a hozott pénz kiosztása valószinűen reá van bízva.

A küldöttség meg van nyerve, szívesen elismeri Akakia előtt Wesselényi vezérségének ideiglenes természetét. A franczia ajánlatokra nézve sem volt semmi nehézsége, bár nem mondhatni, hogy a Totiban tartott gyűlés lelkesedéssel fogadta volna a franczia segély kilátását. A gyűlés a török pártfogás eszméjéhez ragaszkodott, mint minden igaz nemzeti politika alapdogmájához és a még eléggé nem is ismert franczia ajánlatok ellen fölhangzottak a szónokok közjogi óvástételei s furfangosan gyanakodó politikai elmefuttattásai. Mit akarhat a franczia király? Mire adja pénzét? Csak nem tör a porta érdeke, vagy a haza szabadsága ellen? Így meg lévén tartva az országgyűlések szokásos színezete, szabadon kitörtek a ragyogó illusiók és a délibáb tükrözte a nemzetközi viszonyokat. Bármit akar a franczia király, a bujdosók becsületes szövet-

ségesei lesznek. Nem békűlnek meg az ellenséggel a franczia király tudta és beleegyezése nélkűl, «ellenben» — így hangzik a küldöttségnek adott utasítás — «a franczia király is míg e két fegyvernek conjunctiója lészen, ne békélhessék meg akaratja és híre nélkűl a magyarságnak a római császárral, ha penig megbékéllenék, azon békességben mindenek felett includáltassanak a magyarok, hogy minden immunitások, jószágok, lelki testi szabadságok juxta diplomata regia megadatnak és azokban sancte megtartatnak, ha magyarországi királysága birodalmában hagyatnék is a római császárnak».

Sejtelmünk szerint Akákia az utasítás e pontjára lekötelező nyájassággal csak annyit felelt a küldöttségnek, hogy bízzanak királya jó indulatában és hatalmában. Ily válasz messze menő reményeket keltvén, megegyezett volna utasításával. Különben nem volt tanácsos csupán határozatlan reményeket ébresztenie. A franczia-német békekötés kérdése úgy sem tartozott az égetők közé, és mi a fölkelés hathatós támogatását illette, Akákia részint jó hiszemű, részint túlzott, bár nem föltünően valószínűtlen ígéreteket tehetett. Így kötötte meg a küldöttséggel az ápril 28-iki fogarasi szerződést.

Ebben a bujdosók kötelezik magokat, hogy Telekit fogják vezérűl kérni Apafytól, hogy ellátva seregöket ágyúkkal és hadi szerekkel, tizenkétezerre fogják annak számát felszaporítani. E szám körülbelül kétszerese volt az akkori tényleges létszámnak. Akákia ellenben királya nevében julius elsejétől kezdve 40 ezer forint havi segélyt ígért a sereg tartására. Utasítása ez ígéretre aligha kötelezte, nem tarthatta valószínűnek, hogy XIV. Lajos enynyit fog fizetni és pedig már a következő julius elsejétől kezdve, mikorára a lengyel-török béke megkötését ily határozottan várni nem lehetett. De Akákia tudta, hogy szabad többet is ígérnie, mint a mennyi teljesíthető.

Igérte továbbá, hogy a lengyel-török béke megkötésének esetére a lengyel király hatezer dragonyost fog küldeni a fölkelők erősbítésére Béthune marquis vezérlete alatt. A sereg számára nézve még ekkor nem állapodott meg a franczia követség Szobieszkivel, de Akákia ígéretét jó hiszeműnek gondoljuk.

A szerződés szerint a töröktől is fognak kérni kisebb segítséget a fölkelők, továbbá Béthune marquist, mihelyt az országba érkezik, elismerik «a legkeresztyénibb király árnyékában élő pártfogójuknak mindaddig, míg isten megáldotta a közös fegyvereket; ekkor a porta engedélyével és jóváhagyása mellett választanak magyar királyt az ország régi szokásai, és szabadságai szerint, a szultánnak évi adó fizetésére kötelezvén magokat».

Ez a pont a bujdosók minden vágyainak netovábbját fejezi ki. Egy, a szerződésben nem található, csak kevesektől ismert s talán írásba sem foglalt megállapodás szerint «Béthune marquis a franczia pénz és a lengyel király szomszédsága segélyével tekintélyre tévén szert, a magyarok közt odáig vigye, hogy e nemzettől mindent remélhessen». A «minden» a magyar koronát jelenti. François Gaston, marquis de Béthune, (de Selles) 1638-ban született és az 1667-iki háborúban egy lovas ezred élén állott. Szerepet játszott Cleveben az 1672-iki hadjáratban, mint diplomatának 1671 és 1674-ben voltak küldetései a heidelbergi választóhoz. Neje Szobieszki nejének nővére lévén, 1674-ben XIV. Lajos őt küldötte rendkívűli követűl az új király üdvözlésére. Szobieszki neje a lengyel-franczia barátságot ügyesen kihasználta családja emelésére. Béthune marquis nem rég volt lengyel földön, midőn a lengyel király XIV. Lajostól egy biztos állást kér számára — quelque établissement — mondja Szobieszki. Choisy abbé szerint Béthune a szeretetreméltó udvaroncz minden tehetségét a magáénak mondhatta, eleven, ékesszóló, munkás ember

TELEKI MIHÁLY.

(Nagy Bányán, gróf Teleki Sándor birtokában levő egykorú eredeti olajfestményről.)

volt; bámulatos könnyedséggel írt, szép alak, bátorság, nagyravágyás is jellemezték s nem volt idegen nagyralátó tervektől. Így tehát igen valószínű, hogy trónjelöltsége nem Akákia kezdeményének köszöni létét s hogy a magyar királyi méltóságot Béthune nem tartotta megvetendő établissementnak, bár egyelőre csekélyebb hivatalokkal is megelégedett. A bujdosók azonban egyideig áltatták magokat a reménynyel, hogy a lengyel király sógora egyrészt a török pártfogásra, másrészt a lengyel-franczia szövetségre támaszkodván Leopold ellenében, bátran uralkodhatnék juxta diplomata regia.

Teleki azonban nem engedte át magát képzelődéseiknek. Neki is hízelgett a nagyhírű király leereszkedése; lehet, hogy túlbecsülte Akákia ígéreteinek értékét. De meglehetős szabatos fogalmai lehettek arról, hogy egy békecongressuson mennyiben mutatkoznék XIV. Lajos a magyarok megbízható szövetségesének. Nem volt könnyű Telekit fölhasználni. Akákiát és elődjét ő használta fel Wesselényi Pál visszaszorítására. Számíthattak reá a francziák, míg ő is tapasztalhatta a szövetkezés hasznát. Bizonyos fokig Teleki sem volt ment a forradalmi politikus koczkáztató merészségétől, de merészségének mindig közel eső, gyakorlati czéljai voltak. és csak addig haladt előre, míg érezte, hogy a visszavonulás útja nincs elzárva mögötte.*

Akákia ép oly tüntető gyorsasággal utazott el, mint

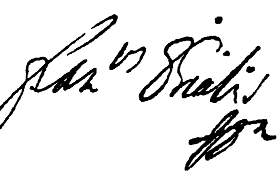
* A főntiekre nézve l. különösen Akákia jelentését, Javorow május 31. (Petrovics Gyűjtemény id. h.) és Information touchant les affaires de Hongrie (id. h.), továbbá Trattato tra li Francesi, Ongari Rebelli e Transilvani (Turcica 1675 Bécsi áll. levéltár), A bujdosók utasítása Erdélybe küldött követeikhez 1675 mart. 22. Közli Szilágyi Sándor (Vértanúk a magyar történetből. 353. l.), Acta Historica 150. és 209. l., Béthuneről Mémoires de St. Simon par A de Boislisle T. III. 309. l. (Les Grands Écrivains de la France) és Mémoires de l'abbé de Choisy 162. l. (Michaud et Poujoulad: Nouvelle Collection des Mémoires Troisième Série T. VI.); a bujdosó csapatok létszámára nézve Wesselényi Pál izenete Teleki Mihályhoz 1675 végéről Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29. és Acta Historic 158 l.

Beaumont, de a fogarasi szerződést mégsem lehetett végrehajtani. A lengyel-török háború még nem szűnvén meg, franczia részről nem küldöttek pénzt s így a kitörés is elmaradt. Már julius 4-dikén figyelmezteti Teleki a marseillei püspököt, hogy ő nem állott el a magyar ügy támogatására és a franczia király dicsőségének emelésére czélzó szándékától. Úgy vannak elintézve a dolgok, — írja Teleki — hogy ő felsége segélyét rögtön fogja követni a kitörés. Augustusban Absolont küldi a püspökhöz az ügy siettetése végett. Forbin de Janson nem győzi eléggé dícsérni Teleki állhatatosságát s nem bírja eléggé kiemelni, hogy királya mennyire szeretné segíteni a jogtalanúl elnyomott magyarságot. Csakhogy most is fontos levelet vár, oly messziről nem kaphatja meg elég gyorsan, de mihelyt lehetséges lesz és így tovább. A fő dolgokról azonban kevés szó van ez udvarias levelekben. Valószínű, hogy Absolon pénzt is kért, de lehet hogy a bujdosók más úton s külön kérték a marseillei püspöktől azt a «kis segélyt», melyet septemberi levelében említ. Szobieszki nagyon támogatta az ily kérelmeket; ugyancsak 1675 septemberében kijelenti, hogy az eddig kiosztott összeg nem volt elegendő s ha több nem adatik, félni lehet, hogy föloszlik a fölkelők serege.*

Hasonló fenyegetéssel éltek a bujdosók Erdélylyel szemben, ha a szokásos segélypénz nem érkezett meg onnan a kellő időben, vagy a kívánt mennyiségben. Erdély, illetőleg Teleki, az áldozatokért biztosítani akarván a hálát, nem csupán a franczia alkudozások alkalmából vigyázott arra, hogy Wesselényi Pál vezérsége a bujdosók függő viszonyát Erdélylyel szemben meg ne változtassa. Bár nem tetszett Wesselényinek a neki szánt szerep, kénytelen volt

* Teleki két levele a marseillei püspökhöz 1675 jul. 4. és aug. 24. (Petrovics Gyűjt. IV.); A marseillei püspök Telekihez és Absolonhoz 1675 november (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.); Acta Historica 229. l.

abba beleélni magát, a mennyire érzékenysége engedte. Helyes tapintattal első sorban a váradi basával való szoros barátkozás gyanújától akart szabadulni. «Nekem is káros volna akár mi formában való ennél is nagyobb birodalma a töröknek, váradi vitézeknek», írja Apafynak 1675 elején, midőn a váradi basa neki téli szállásokat ajánlt az Erdélyhez tartozó megyékben. Az erdélyiek tudomásul veszik a jó indulatot, de azért jó szántokból nem adnak szállást a bujdosóknak a Szilágyságban, sőt ügyelnek, hogy a kuruczok el ne látogassanak arra a vidékre s még a vezértől a csapatokhoz vagy innen oda küldött hírnökök is a somlyai kapitány ellenőrízete alatt állottak. Olasz Ferencznek, ki e hivatalt viselte, még az is meg volt hagyva, hogy Wesselényi nejének, ha biztossága végett Hadadból távozni volna kénytelen, csak kevesed magával adjon szállást Somlyón. Ily nagy volt az erdélyiek

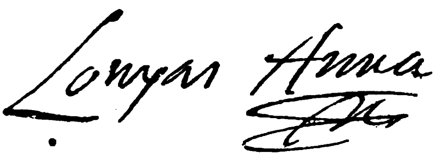

32. OLASZ FERENCZ ALÁIRÁSA.

bizalmatlansága a «magyarországi hadak» vezére iránt. Úgy látszik, hogy eleinte el sem ismerték méltóságát s úgy bántak vele, mint nagyhatalmak szoktak egy hivatalosan el nem ismert, de állásából ki nem mozdítható kisebb hatalmassággal. A fogarasi szerződésben mintegy ártalmatlanná volt téve, de midőn a szerződés végrehajtása elmaradt, szükségesnek látszott helyzetének szabályozása. 1675 szeptemberében Szamosujvárra gyűltek a bujdosók főbbjei, nem annyira tanácskozni, mint az erdélyiek akaratát meghallgatni. Innen adatott ki Olasz említett utasítása s innen utasította Apafy Wesselényit, hogy híre nélkül ne távozzék el a hadaktól s hogy őt, vagy Telekit mindenről értesítse és hogy soha el ne felejtse a fejedelem hűségére kötelező reversalisát. Így csak névleges volt Wesselényi vezérsége, tulajdonkép Teleki alvezére lett.

Wesselényi Pál még igen fiatal volt, eleinte anyja

ingerelte nagyravágyását. Lónyai Annának, a Kemény János özvegyének öröme telt első férjétől született fiának emelkedésében. Fia azonban töviseit is érezte a dicsőségnek, s mégsem bírta egészen megunni azt. Érzékenykedett s alkalmazkodott. Mire is mehetett volna Erdély nélkül? 1675 végén hírül hozzák neki «sok ezer embereknek az pápistaságra való hajtását» és hogy «Kassán felyül Pozsonyig sem városokban, sem várokban ellenség nincsen, az Bánya városokon sehol nincsen». Kéri tehát Telekit «Istenért, és a Krisztus kínszenvedéséért», hogy ha többel nem, legalább négy vagy ötszáz kopjással segítsék, s engedjék meg neki, hogy vagy harmadfélezer emberrel előre nyomúljon. Nem kapta meg a segítséget, mert bármennyire fájlalta Erdély a protestantismus veszteségeit, addig, míg nem tartotta tanácsosnak megbízható emberét küldeni a táborba, nem minden nyugtalanság nélkül látta volna a bujdosók foglalásait. Wesselényi kedvetlenné lesz, az hallatszik, hogy ki akarja kérni reversalisát s azon esetre, ha ki nem adják, lemond hivataláról és visszavonúl Hadadra. De mégsem teszi, sőt jó szemmel nézi személyes pártja gyarapodását. Természetes volt annak gyarapodása, hisz Wesselényi sokat áldozott a bujdosók ügyeért és hozzá símult a nagy többség, melyet elkeserített Erdély tartózkodása és gyanakodása. «Az emberek sokfélék» — írja Illosvai Péter, a Teleki embere a bujdosókról — «kik Pálé s kik másé, és annyira megvesztegettődtek, többen vadnak Pálé».* Illosvay azokat is megróvja, kik azt hirdetik, hogy Erdélyben nem kell bízni, mivel a portán nem

33. LÓNYAI ANNA ALÁIRÁSA.

* L. Török-Magyarkori Államokmánytár v. k. 352. l., A Bujdosók Levéltára 15. és 29. l., továbbá Wesselényi Pál izenetét Teleki Mihályhoz és Illosvai Péter levelét ugyanahhoz 1675 végéről (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29).

támogatja eléggé a bujdosók kérelmeit. Valóban Erdély gyengének érezte magát a háborúra, a porta parancsára kénytelen lett volna megfeszíteni erejét, de a Székely Lászlónak adott válasz óta, melyből Erdély kiolvashatta a neki szánt szerepet, nem igen akarta kierőszakolni azt a parancsot, még ha bírta volna is s annál kevésbé kívánta a teljes török erő kivonulását. De midőn remélhette, hogy franczia segélylyel nem költséges és mégis nagy eredményekkel kecsegtető háborút viselhet, akkor kezdé őszinte igyekezettel a bujdosókkal együtt sürgetni az engedélyt Teleki vezérré választására.*

A bujdosók azonban minden tartalék, minden ha és volna nélkül, most is, mint eleinte, csak a porta beavatkozását akarják, teljes vagy részleges erejével, vagy az Apafynak adott parancscsal. Követeik folyvást járnak a portára bizonyos változó folyó ügyek végett is, melyek a végbeli basák irányokban mutatott magatartására vonatkoznak, de alapjában mindig ugyanazon kérelmekkel s körülbelül mindig ugyanazon válaszszal térve vissza.

1675 martiusában Szepessy Pál, a Haubt Rebell, mint Kindsberg, Leopold portai követe nevezi, újra elviszi «szegény hazátlan fejét» Drinápolyba. Martius 30-án fogadja a kihája, a nagyvezér államtitkára. Szepessy előadja kétségbeesett panaszait a németek ellen és azzal akarja rémíteni a törököt, hogy ha meg nem kapják az annyiszor ígért pártfogást, neki rohannak összes erejökkel a németnek és vagy győznek, vagy elpusztúlnak.**

A kihája újra elmondja, hogy a lengyel háború miatt

* Kindsberg 1675 decz. 18-iki jelentése.

** Kindsberg ápril 8-diki jelentése: «Sein völliger Vortrag bestunde in Verzweifelten Exaggerationen wider die Teutschen, dass im Fall, sie von der Pforte, die so oft vertröstete Assistenz nit erhalten, ihnen auff wenigste erlaubt werde wider angedeutete Teutsche mit einer beisamben habenden stattlichen Armee vorzubrechen. Sie Khunten nit länger zuwarten, sondern wollten allhier Ihro Glück versuchen sich entweder völlig precipitiren oder ihre verlohrene Güther einhollen».

nem adhat határozott választ, de majd fölemlíti a panaszt a nagyvezirnek és azután válaszolni fog.[1]

Szepessyt a válasz el nem csüggeszti. «Minden jóval bíztatnak» írja néhány hét múlva Apafynak,[2] és őszig ott marad a portán. Végre septemberben értesíti a nagyvezir, hogy a basáktól szállást fognak kapni a bujdosók, ha a falvakat nem pusztítják, de a nyílt pártfogásra most ne számítsanak s idegen vezért ne válaszszanak.[3]

A nagyvezir itt a francziákra czéloz. Nem is tagadhatjuk, hogy a lengyel háború tartama alatt a franczia érintkezések Lengyelországon át nyugtalanították a nagyvezirt, de még sem oly mértékben, mint a hogy mutatta Kindsberg kedvéért. Úgy gondoljuk, hogy több kifogása volt a nagyvezirnek Teleki vezérsége, mint a Béthuneé ellen, noha ezúttal talán nem Telekire czélzott. Szepessy nemsokára visszatért a válaszszal, bizonyára nagyon kedvetlenül, de ha nem csalódunk, szíve mélyén azzal a reménynyel, hogy a jövő évben sikerülni fog, mit az idén nem lehetett kivinni.

E boldog optimismus, ez annyiszor csalódott és folyvást felújuló bizalom, e kitartás a legmostohább körülmények közt, több sikerrel ostromolták Lobkovitz és Hocher rendszerét, mint a higgadtak érzékeny kérelmei és körülményes fölterjesztései.

Fegyverrel lecsendesíteni a fölkelést, majdnem lehetetlennek bizonyúlt. Az a futás, szaladás, melyet Tholnai oly szégyenletesnek tartott a magyarra nézve, nagyon terhére esett a császáriaknak. Nem bírták elérni a futókat, vagy nem merték őket követni a török területre.

A szepesi kamara egyik tisztje szerint többre lehe-

[1] U. o. Wolle aber die Notturft dem Grossvezier hinterbringen . .

[2] Török-Magyarkori Államokmánytár V. 335. l.

[3] Kindsberg sept. 15., nem kapnak «cathegorische Protection und weniger die Erlaubniss einen Generalen vom frembder Nation zu wählen.»

tett volna menni, ha a horvátok helyett, kiktől a szegény parasztok jobban félnek, mint az ellenség, a dragonyosokat szaporítják. Ezek gyalog és lóháton harczolnak és messzetaláló muskétáiktól félnek a fölkelők.[1] A magyar mágnások és velök együtt Ampringen Gáspár azt ajánlották, hogy erősbíttessék a magyar könnyű lovasság, mely kitűnő szolgálatokat tett s a hadi tanács mégis létszámát apasztotta. A hadi tanács a takarékossági szemponttal mentette magát, de hogy épen a magyar lovasságnál érvényesült e szempont, annak okát abban találjuk, hogy nem akarták a Wesselényi-féle mozgalomban részt vett, de most már a huszárok élén a császárt oly híven és oly ügyesen szolgáló Barkóczy Istvánnak hatalmát növelni.[2]

Akárhogy áll e dolog, annyi bizonyos, hogy a császár pénzbeli segélyforrásait s katonai erejét, de még a legfőbb katonai hatóság figyelmét is annyira igénybe vette a XIV. Lajos elleni háború,[3] hogy hiányzott a kellő erély a fölkelés fegyveres elnyomására.

Más útakon próbáltak tehát a czélhoz jutni. Még 1673 végén is nyomtatott kiáltványok díjakat tűznek ki a fölkelők vezetőinek fejére, de ugyan e kiáltványok hírűl adják a

1 Huppel: Unvorgreifliches Gutachten.

2 Károlyi Árpád id. h. 68. Ampringen 1675-iki leveléből idézi a következőket: »per auctionem loco paulatim extinctionis levis armaturæ nationalis hungaricæ, multo facilius sustentandæ quam Germanicæ«. — Hogy a magyar mágnások is igy gondolkoztak, azt alig kell bizonyítani. Különben az 1678-iki bécsi conferentián is védekeztek a császár német tanácsosai a vád ellen felhozván a takarékossági szempontot (L. Jegyzőkönyvek id. h.). De a másik s lényegesebb okra Huppel idézett Gutachtenje figyelmeztet mondván, hogy szét kellene osztani Barkóczi huszárezredét, és igy a vezér nem volna oly hatalmas.

3 Montecuccoli írja a hadi tanácsnak 1675 julius 2. németországi főhadiszállásából: »Sie wollen sich die Kriegssachen in Ungarn dergestalt zu disponiren befleissen damit man auf den nägst zukhünfftig Herbst zu Versterkung dieser Armee die fünf Compagnieen von dem Altholsteinischen Rgt von dannen Herausnehmen . . . (Cs. k. bécsi hadi levéltár.) Michiele Francesco írja sept. 15-éről: »Si vorrebbe dall' Ungheria ritirrar qualche Reggimento, ma adombrati dalle minaccie et offese de Ribelli non sanno risolversi. (Dispaccio veneto, bécsi állami levéltár.) Montecuccoli parancsa és a Michiele által jelzett habozás mutatják, hogy a felkelők ellen nagy és gondosan válogatott sereggel nem lehetett fellépni.

«kisebbszerű rebelliseknek» (minorum Gentium Rebellibus) és a szökött végbeli katonáknak, hogy ha visszatérnek a hűségre, visszakapják javaikat és házaikat.[1] E fölhívás már korábban is közzé volt téve, de csak kevesen fogadták el az ajánlatot. Tyúkodi György, a Szathmárban élő jezsuita, rosszalta a kormány ez eljárását és sikertelenségét igen természetesnek találta. «Ha csak a grátiát mutogatják» — így szólt — «s a fegyvert a gyükerére nem merik vinni, az az ellenség úgy a prédának ízeledett, hogy a grátiáért azt el nem hagyja».[2] Nem volna igazságos teljesen elfogadni a páter magyarázatát. Komolyabb okokból maradt állhatatos a bujdosók legnagyobb része. A közjogi és vallásos sérelmek gyökeres orvoslatát kívánták. Most térve vissza tűzhelyökhöz, kénytelenek lettek volna egy törvénytelen kormány parancsaihoz alkalmazkodni és vallásuk kiszorítását tétlenül szemlélni. Van-e oly becses, van-e oly kívánatos tulajdona az emberi nemnek, mint az arany szabadság? kérdezi egy egykorú író.[3] Ezt a tulajdont kívánták a bujdosók biztosítani, mint szerződő felek akartak a császárral szemben állani, hogy megújíthassák a bécsi békét.[4]

De az udvar 1674-ben is azt tartja, hogy a bujdosók «igaz pœnitentiátúl viseltetvén, magokat megalázzák és megismervén, hogy legitimus királyokkal vagyon dolgok, ő Felségével végeződni s tractatusokra ereszkedni ne merészeljenek, hanem a fegyvert letévén és gonosz szándékjokat elismervén, folyamodjanak alázatosan az ő Felsége kegyelmességéhez».[5]

Azonban a büszke szavak kíséretében egy kérés is

1 O. L. T. E.

2 GÉRESI KÁLMÁN: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. IV. köt. Budapest 1887, 504.

3 Speculum Hungariæ (Kézirat Nemz. Múz. Qu. h. 1180.).

4 Der Bocskaysche Frieden, welchen sie stets im Munde führen, mondja Huppel id. h.

5 Gr. Rottal Apafyhoz, Bécs junius. 22. Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 28.

jelentkezik. Gróf Rottal János az udvar megbízásából Apafy ügyességét igénybe szeretné venni «a csendesebb állapotok» előidézésére. Apafy már korábban is jelentkezett a közvetítő szerepére. Mint protestáns fejedelem szükségét érezte annak, hogy követeket küldjön az udvarhoz

34. GRÓF ROTTAL ARCZKÉPE.

hitfelei érdekében, s egyúttal a bújdosók pártfogása miatt tanácsosnak látta, ha nem is mindig egyenes mentegetődzéssel, de figyelmes és udvarias magatartással csillapítani a császáriak neheztelését. Az udvar is lehetően kímélni akarta Apafyt. Kérelmére tagadóan, noha elég udvariasan válaszolt, de midőn 1674-ben arra hívja fel, hogy a kegye-

lemkérésre bírja a fölkelőket, túlbecsüli Apafy befolyását és szolgálatkészségét, vagyis inkább mutatja, mintha túlbecsülné azokat.*

Beaumont magyarországi útazása, kapcsolatban a bujdosók szakadatlan portai követségeivel fokozták az udvar békevágyát és előzékenységét Apafy iránt.

1675 elején egy Erdélybe küldött követnek kellett volna Apafy jó indulatára hatnia. De az udvar nem tartotta illőnek, hogy a követ mint a saját megbízottja szerepeljen, azért Szelepcsényire bízta az ügyet, ki a maga nevében küldötte Lessenyei Nagy Mihályt Apafyhoz. Nagynak fő feladata volt arra bírni Apafyt, hogy a maga, illetve a fölkelők részéről két megbizottat küldjön egy kijelölendő helyre, hova Szelepcsényi is elküldene két «békeszerető» egyéniséget. Az érsek előre is Mokcsay Ferencz, corbaviai püspököt és Lessenyei Nagyot jelölte ki a követségre, megígérvén, hogy ha az alkudozásnak előmenetelét látja, maga is hajlandó lesz bozóki jószágáig elútazni, hogy innen a dolgok szerencsés fejlődését siettesse.**

Az érsek rosszúl választotta követét. Lessenyei Nagy Mihály testvére volt annak a Ferencznek, ki a feladó szerepét játszotta a Wesselényi-féle mozgalomban. Egy kihíresztelt áruló nevét viselni akkor sem volt irígyelt kitűntetés a két magyar hazában. Midőn az erdélyiek azt magyarázták a követnek, hogy nincs ellenökre az alkú, ha ő felsége magas állású magyarokat fog kiküldeni, egy tanácsúr Nagy Mihályhoz fordúlva, így bővítette ki a választ: «de ne küldjön oly kétszínű hazugokat, minő Nagy Ferencz volt, téged nem ismerlek, de azt hallottam, hogy

* L. Leopold Rottalhoz 1673 aug. 28. id. h. és Rottal Apafyhoz Bécs. junius 22. id. h.

** L. Instructio Generoso Domino Michaeli Nagy-Lessenyei ablegato nostro ad dominum principem Apaffium in Transylvaniam misso data. Posonii 14. Martii 1675. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

a Ferencz testvére vagy».* Egy jelenlévő beszéli ezt bizalmas jelentésében és annyi minden esetre igaz, hogy senki sem bízott oly békeajánlatok őszinteségében, melyeket egy Lessenyei Nagy közvetít és Apafy nem tartotta volna méltóságával megegyezőnek, hogy követei Nagy Mihálylyal alkudozzanak. Azt izente az érseknek, hogy pünkösd után kész tractálni, ha maga az érsek, a győri püspök és gróf Esterházy Pál jönnek alá, de másokkal nem.** Ily főméltóságok kiküldése erős záloga lett volna az udvar őszinteségének, de Apafy alig hihette, hogy kívánságát teljesítik s már e magas állású urak kijelölése is arra látszik mutatni, hogy ő és a bujdosók most nem sajnálták volna az alkudozások elmaradását.

Mert Lessenyei Nagy rossz időben érkezett Erdélybe, Akákiát találta ott; egy kedvező körülmények közt viselendő háború kilátása izgatta Apafy és a bujdosók képzeletét.

Szelepcsényi ellenségei — a legkonokabb volt köztök Pálffy Tamás, a nyitrai püspök és magyar kanczellár — azt mondogatták, hogy Nagy Mihály nem járt el ügyesen megbízásában, és úgylátszik, hogy szerették volna az érseket követűl küldetni a Tisza vidékére.

A kik Nagyot vádolják — írja Szelepcsényi Hochernek ellenségei ingerkedésének hírét hallván — azok nem értik a dolgot úgy, mint én. Ha engem küldenének ki követűl, ő felsége érdekei csorbát szenvednének, mert velem szemben a fölkelők fölcsigáznák követeléseiket. És illenék-e, hogy a magyar egyház főpásztora, ki a királyi táblával együtt bírói ítélettel sújtotta a lázadó prédikátorokat, most megfordítsa a rúdat és azoknak visszahozásá-

* L. Relatio baronis Casparis Kornis e partibus Transylvaniæ circa medium mensis Maii (Bécsi áll. lev. Hungarica) és Akákia jelentését id. h.

** L. Lessenyei Nagy Mihály levelét Szelepcsényihez, Kassa 1675 május 23. (Bécsi áll. lev. Hungarica.)

ban közremunkálkodjék? Menjen követnek a magyar kanczellár, bizony kötelessége volna, úgy is leráz magáról minden kényes küldetést. Úgy hallom, hogy nagyon gyűlölik azon a vidéken, egyedűl neki tulajdonítják a dolgok e siralmas állapotát, ha valahogy a tiszavidékiek megkaphatnák, nem hiszem, hogy jól bánnának vele.[1]

Hocher azonban a versenygő főpapok közűl egyiknek sem szerezhetett örömet, mert Apafy kívánságának teljesítésével az udvar megalázta volna magát. Még sem akarta megszakítani az érintkezéseket, csupán a császár méltóságát nem kisebbítő módot keresett az alkudozások megindítására. Julius elején Hartyáni Andrással, a szepesi kamara egyik tanácsosával, leveleket íratott Apafynak, Telekinek és egyes bujdosóknak is.[2] A levelek nem az udvar nevében voltak írva, de úgy voltak fogalmazva, hogy ki lehessen olvasni belőlök a császár készségét az alkudozás megindítására.[3] De a bujdosók nem is válaszoltak a levelekre.[4] Tudhatták, hogy az engedmények terén meddig akarnának menni a császáriak. Hallották, hogy a hűségre térőknek kegyelem adatnék s hogy egyes kijelölendő helységekben a protestans istentiszteletet megengedné a kormány.[5]

Mindez messze mögötte maradt a bécsi békének. Pe-

1 Szelepcsényi Hocherhez, Pozsony 1675 junius 9. (Bécsi áll. lev. Hungarica).

2 A levelek keltét kivehetni Bethlen Jánosnak Kutyfalván 1675 julius 12-én írt leveléből (Török-Magyarkori Államokmánytár v. 345. l.). Hogy a bujdosóknak is írt Hartyáni, vagy környezetéből valaki, az kivehető egy névtelen leveléből gróf Csáky Istvánhoz. Kassa 1675. aug. 19. (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.)

3 Nem ismerjük e leveleket, csak Bethlen id. levele nyomán szólhatunk rólok. «ő kegyelmének parancsolatja vagyon arról» — írja Bethlen — «offerálja magát nagyságodnak az tracta felől, mert hogy római császár ő felsége olyan nagy méltóság lévén, maga offerálja nagyságodnak az tractát, az illetlen».

4 A névtelen írja Csákynak: «egyben kötötték magokat, egy sem felelt meg az innen oda írott levelekre».

5 Akákia jelentéséből azt lehetne kiolvasni, hogy Lessenyei Nagy nagyobb engedményeket helyezett kilátásba. A franczia szerint az érsek était prêt de donner toute satisfaction aux mécontents en leur bien et en leur religion et toutes les suretés qu'ils pourraient en désirer. De Akákia kénytelen volt elhinni mindazt, mit az erdélyiek s a fölkelők mondottak neki Lessenyei Nagy ajánlatairól. Ha Szelepcsényi követe a vallás

dig annyira el voltak keseredve a bujdosók, annyira elfoglalta lelköket a bosszúvágy, a különböző helyekről ígért segélybe vetett bizalom, hogy sokkal nagyobb ajánlatok elfogadására sem lehetett volna bírni őket. Ehhez járúlt még a mélyen meggyökerezett bizalmatlanság, mely minden ajánlatban cselfogást gyanított.

Hogy a katholikusok felszabadítva érzik magokat a protestansoknak adott szavok megszegésére, azt különböző változatokban nagy hévvel hirdették akkor a kalvinista papok. Tholnai Mihály szerint a constanzi zsinat idejéből «vőn eredetet amaz egeket irtóztató, Istent büntetésekre fizettető ördögi axiomájok: Hæreticis data fides non est servanda».*

Úgy látszott, mintha Leopold is ez axioma hívei közé tartoznék. Sokszor emlegették a bujdosók megszegett hitlevelét. «Isten úgy segéljen» — kiáltott fel egyszer Szuhay Mátyás — «a királyi hitlevelet a zászlóra fogom tűzni és úgy vezetem csapatomat a német ellen».** Bizonyára igazat adtak a bujdosók Bethlen Miklósnak, ki Leopoldra nézve igen jellemzőnek találta azt, mit az Annalesek írója Tiberiusról mond. «Tiberiust, még ha nem is akart titkolózni — idézi Bethlen — akár természete, akár a megszokás odáig vitték, hogy szavai mindig lebegők s homályosak voltak, de ha el akarta rejteni szándékát, bizonytalan és kétértelmű beszéde annál inkább összebonyolódott. Mert

dolgában mégis teljes elégtételt ígért, valóban nem járt el ügyesen megbízásában és Hartyániék bizonyára vigyáztak, hogy előre ne ígérjenek sokkal többet annál, mint a mit az alkudozáskor jogukban van felajánlani. Mert az udvar valóban békét akart, nem pusztán a czéltalan alkudozások hosszabbítását. Már pedig hogy a vallás ügyében nem akart messzebb menni, az kitűnik a magyar kanczelláriának később idézendő válaszából s Michiele ápril 28-iki jelentéséből; si sarebbe conceduto un Predicante in ogni Comitato de Pæsi Heretici per vedere di ridurre i contumazzi alla dovuta obedienza. (Disp. veneto. Bécsi áll. levéltár.) V. ö. Das verwirrte Königreich Ungarn 210 l.

* Tholnai Mihály: A Sűrű Kereszt-viselések habjai közt csüggedező léleknek lelki bátorítása. Kolozsvár 1673.

** Erős Gábor vallomása N., R. A. Fasc. 1737. No. 6. (Orsz. Lev.)

bárha türelmet és irgalmat igér is Leopold király — teszi hozzá Bethlen — ne higyj, vana nomina sunt, fuge, latet angvis in herba».[1]

Mivel a bujdosók így gondolkoztak Leopold megbízhatóságáról, nem találhattak semmi csábítót az annyira tartózkodó igéretekben, melyeket egy alárendelt hivatalnoka közlött velök nem is mervén bevallani, hogy felsőbb parancs készteti az ajánlatokra. Megnyugodtak tehát Keczer Menyhért véleményében, ki azt mondta, hogy «nagyobb süvegű embereknek kellene ezt a dolgot forgatni, mint András úr».[2]

Azonban Apafy és Teleki válaszoltak Hartyáni leveleire, noha az erdélyiek is a közjogi és vallásos sérelmek gyökeres orvoslatát tartották e mozgalmak kívánatos végczéljának,[3] noha elég élénk volt bennök is a bizalmatlanság az udvarral szemben és ők is átérezték a magyar protestansok elkeseredését. De Erdélynek saját érdekeiről is gondoskodnia kellett s már ezért is különbözött politikai modora a bujdosokétól. Különben is az erdélyi politika hajlékonyabb volt, számba vette a különböző eshetőségeket, símának és békülékenynek szeretett látszani, a meddig csak lehetett. Mivel Erdély még nem szakíthatott nyíltan a császárral, szükségesnek tartotta táplálni az udvar azon reményét, hogy számíthat még Apafy közbenjárására a bujdosók visszatérítése ügyében. A varsói franczia követség áldozatkészségének fokozására is alkalmas eszköznek tűnhettek fel a béketárgyalások. S végre is az udvar most másodízben nyújtott békejobbot, az erdélyiek tehát nem tartották teljesen valószínűtlennek a kívánt békepontok kivívását. Már pedig ha nem volt balgatagság

1 Continuatio Austeritatis Austriacæ. 1672.

2 Névtelen levele gr. Csáky Istvánhoz. id. h.

3 «Az Fejedelem és Teleki írásának materiáját, melyet írtak Hartyáni Uramnak, meg rtam Nagyságtoknak, úgy mint testi s lelki szabadság megigérés alatt kezdenek az dologhoz», írja a névtelen gr. Csáky Istvánnak.

az udvar ily nagy engedékenységét remélni, az a remény sem volt egészen kizárva, hogy az erdélyiek aspiratiói a hajdani Rákóczy-birtokoknak legalább némely részére békés úton lesznek valósíthatók. Úgy gondoljuk, hogy ily remények és megfontolások hatása alatt határozták el az erdélyi tanácsurak a tárgyalások megindítását.

Septemberben Baló Mátyás küldetett Bécsbe, talán annak kitudására is, hogy az udvarnál mily fogadtatásra számíthat egy teljhatalmú utasítással ellátott erdélyi főúr.* Baló visszatérvén október vége felé gróf Csáky László, a dobokai főispán, útazott az udvarhoz, mint Apafy megbízottja. Gróf Csáky nem csupán a magyarság kivánalmait tolmácsolta az udvarnál, hanem valószínűen Tokajt, Kállót és Szatmárt is kérte Apafy számára, mintegy jutalmúl Erdélynek a béke érdekében kifejtett fáradozásáért.**

Annyi bizonyos, hogy Csáky tagadó válaszszal tért vissza. Az udvar mint már régebben kihirdette, megígérte az elkobzott javak visszatérítését, azonban az elfoglalt templomok legnagyobb részének visszaadását megtagadta, mivel azok, mint hajdan katholikus templomok, szerinte joggal foglaltattak el. Az elűzött papok visszatérését nem akarta megengedni, mivel azok, felfogása szerint nem vallásuk miatt, hanem mint lázadók és felségsértők ítéltettek el. Engedményeinek részletes megállapítását és a többi,

* L. Szelepcsényi levelét Apafyhoz Bécs, 1675 sept. 28. és Pálffy Tamás levelét ugyanahhoz. Bécs 1675. sept. 26. Közli Vass József (Családi Lapok 1856 II.).

** Hogy Szatmárt és Szabolcsot kérte, mint Kornéli (Fragmenta Ungaricæ Historiæ 569. l.) nyomán Horváth Mihály állítja, azt nem merjük elhinni. Mert ha elhinnők, vagy azt kellene föltennünk, hogy Apafy az udvar merész kihívását tanácsosnak látta, vagy azt, hogy szerfelett sokat bízott az udvar engedékenységében. E két föltevés egyikét sem igazolják az akkori körülmények. Különben Kornéli-nál megbízhatóbbak Rink (Leopold des Grossen wunderwürdiges Leben. Leipzig 1709. 689. l.) és Wagner (Historia Leopoldi I. 549. l.), kik Csáky küldetésének évszámát jól tudják és csupán a fent említett várakat említik Csáky kérelmei közt. Sajnos, hogy a kanczellária válasza (Bujdosók Levéltára 243 l.) és Szelepcsényinek a Csáky követségéről Apafihoz küldött levele (Családi Lapok id. h.) sem oszlatnak el minden kételyt a fenforgó kérdésre nézve.

neki inkább magántermészetűnek látszó kérelmek elintézését egy Kassán összeülendő bizottság feladatává tette, elvárván, hogy Kassára az erdélyi fejedelem és a többi érdekeltek szintén elküldik követeiket.[1]

De ily válasz után «az érdekeltek» nem éreztek kedvet a kassai bizottság létrejöttét elősegíteni.

Így ismét a fegyverek döntésére kellett bízni az ügyet, noha az udvar aggodalommal gondolt a küzdelem esélyeire. Már 1675 tavaszán Francesco Michiele, Velencze bécsi követe, egyik jelentésében a magyar ügyekre térve, így nyilatkozik: «Hogy a nemzet idegenkedve fordúl el a királyság új intézményeitől, azt nagyon is világosan látja mindenki. Attól tartanak, hogy rossz fordulatot vehetnek az ügyek, mert akadhat egy merész ember, ki a helyzetet bonyolítni s a forradalmat erősbítni képes, esetleg a keresztyénség ártalmára.[2]

Bécsben már elfelejtették Thököly Imre nevét, nem is sejtették, hogy ő lesz az a merész egyéniség, ki másokon uralkodó akarattal a keresztyénségre nézve félelmessé növeli majd a magyarországi mozgalmakat. Pedig a gyermek, kinek «szerelmes édes atyja» az «idegen nemzet miatt erős ostrom alatt lévő Árva várában idvözűlt»[3] élénk részvéttel és mind nyugtalanabb tettvágygyal figyelt a bujdosók küzdelmeire.

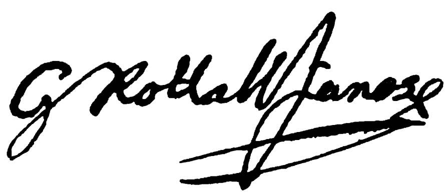
1 A kanczellária válasza id. h.

2 Dispaccio Apr. 28: «Il male talento della Natione contra le nove introdotte constitutioni di quel Regno da ogn' uno viene pur troppo chiaramente veduto, e si sta con dubbio, ch' infine non habbino a prodursi effetti di pessima consequenza temendosi ch' al sorgere d'un huomo ardito habbino a vedersi multiplicati tumulti, accresciute le ribellioni et abbordare alla Christianità i pregiuditii i quali per hora si covano nel seno degl' huomini, non essendovi personaggio ch' ardisca d'essere il primo a propollarli». (Id. h.)

3 Saját szavai, Telekihez írt leveléből (Levelek. 1. l.).

III.

Említettük, hogy Thököli Imre 1670 deczember 27-én indúlt el Husztról. Január 17-én érkezett Apafyhoz Fogarasra,[1] februárban már krakkai udvarházában találjuk Hunyadmegyében.[2] A gyermek menekülését Apafy még deczember 21-én mentegette Rottalhoz írt levelében. «Atya nélkűl maradván» — úgy mond — «noha minden gyanúságtól üres, de az ő gyermeki mivolta megijedkezvén az körűl való sok fegyverek zörgésétől, kételenített Likavából eljönni». Teleki is szívére köti Rottalnak az ártatlan gyermek ügyét; s maga Thököli is folyamodik a magyar főúri családok e befolyásos barátjához január 10-dikén, elő-

35. GRÓF ROTTAL JÁNOS ALÁIRÁSA.

advän, hogy atyja őt végrendeletében az erdélyi fejedelem oltalmára bízta s ezért menekűlt annak országába atyja halála után. «Nagyságodat, mint kegyelmes uramat» — írja a gyermek — «alázatosan kérem, tekintvén az élő istent és keserves árvaságra jutott igyemet, ő Felsége az mi kegyelmes koronás királyunk előtt méltóztassék dolgainknak jó segítője lenni».[3]

De hasztalan volt minden kérelem, az 1671 november 6-án kihirdetett ítélet szerint a Thököli árvák megfosztat-

1 L. január 18-án írt levelét (Teleki levéltár).
2 DEÁK F.: Levelek 3. l.
3 L. Apafy levelét Rottalhoz Gyulafehérvár 1670 decz. 21., Telekiét, ugyanahhoz Sorostély 1671 január 11. s Thököly Imréét ugyanahhoz, Ebesfalva 1671 január 10. (Nádasdy irományok).

tak, az anyai rész kivételével, egész örökségöktől.[1] Így tehát 1671-ben már a fiscus élvezi Késmárk, a négy Murányhoz tartozó falu, a keresztúri ház, a hegyaljai szőlők, Enyiczke, az árvai rész, Likava, Rózsahegy, Lietava, Zsolna, a fél Rima-Szombat és Gyöngyös egy részének jövedelmét. E roppant jövedelemtől megfosztatván, Thököly Imre még mindig elég gazdag maradt, Erdélyben bírván a hunyadi, az illyei, a krakkai, a csúcsi jószágot, Husztot, Szilágy-Cseht, egy máramarosszigeti udvarházat, Gyulafehérváron, Tordán egy házat s ez utóbbihoz tartozó prædiumot, végre Küküllő vára egy részét.[2]

De bármily részvéttel fogadták az erdélyiek a menekültet, ki négy évvel azelőtt atyjával érkezett Erdélybe lovasok, gyalogok, társzekerek s fényes udvari nép kíséretében,[3] nemsokára Huszt miatt mégis magokra vonták Thököly Imre neheztelését. Ez ügynek messze visszanyúló előzményei vannak.

Bethlen Gábor ötvenezer aranyban inscribáltatta Husztot testvérének, Bethlen Istvánnak. 1666-ban Huszton kívül még a hunyadmegyei uradalmak birtokában Zólyomi Miklós, Barkóczy Sándorné, Thököly Istvánné gyermekei és Bethlen Drusianna osztozkodtak, mint Bethlen István örökösei.

A mondott évben a Vajda-Hunyadhoz tartozó jószágok egy részének átengedésére nézve Barkóczi Sándorné megegyezett Zólyomi Miklóssal, de Zólyomi megbánta az egyezséget s így pör keletkezett, melyben az első forumon Zólyomi lett a vesztes fél.[4] Mielőtt a felsőbb forum is kimondta volna ítéletét, 1667 január 2-án Thököly István, gyermekei nevében Ebesfalván az Apafy «erkélyes

1 Az ítéletet l. Kaprinay-gyűjtemény T. x. 501. l.

2 A jószágokra nézve l. Thököly végrendeletét (közli THALY KÁLMÁN M. H. H. II. oszt. 23. k.) s a N. R. A. Fsc. 131. No. 41. jelzetü okiratot (Orsz. Lev.).

3 CSEREI Históriája 62. l. s Bethlen II. 58. l.

4 Bethlen János I. 315. l.

palotájában» Barkóczi Sándornéval oly szerződést kötött, melyben Ilye várán, a csúcsi jószágon és négyezer forinton megvásárolja nem csupán Barkócziné akkori követe-

36. BETHLEN ISTVÁN.

léseit, de minden a Zólyomi révén örökség gyanánt esetleg Barkóczinéra szálló s Vajda-Hunyadhoz tartozó jószágrészeket is.* Thököly István e szerződés megkötésekor figyelembe vette, hogy Zólyomi dolga rosszúl áll Erdély-

* N. R. A. Fasc. 1860 No. 8. (Orsz. Lev.) Bethlen János szerint Thököly:

BETHLEN TORONY.

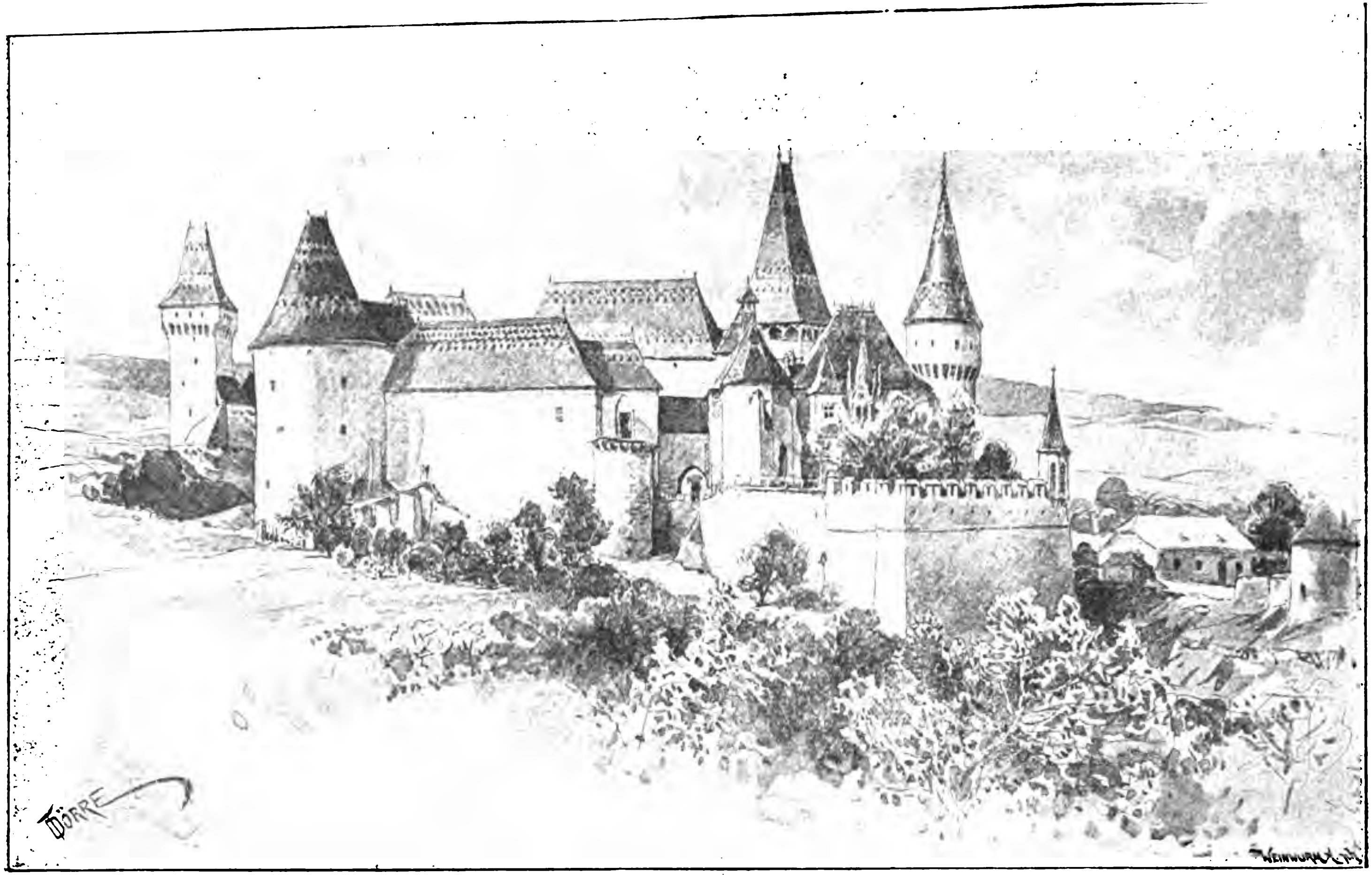
37. VAJDA-HUNYAD.

ben. Zólyomi a Barkóczine részéről kezdett pörben vesztett s így Vajda-Hunyadot meg kellett volna osztania Thököly Istvánnal. De az osztozkodás foganatba vétele előtt kiszökik Törökországba s ezután a porta Zólyomit fölhasználta Erdély kizsarolására.

Az erdélyiek e csapást Thököly Istvánnak róvták föl és a közfelháborodást némikép ürügynek használva, tagadólag válaszolnak a bajszerzőnek, ki ismételten kéri a Zólyomi birtokait.* Úgy látszik, hogy a Barkóczinéval kötött csereszerződésben nyert birtokrésze-

»prætensiones a muliere processuum juris ignara, datis quibusdam minoris momenti bonis facile obtinuit» (I. 315. l.)

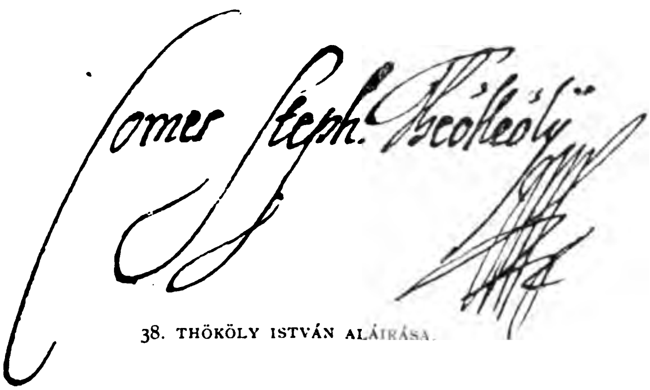
* Bethlen János u. o. 321. l.

VAJDA-HUNYAD.

(Dörre Tivadar eredeti felvétele után.)

ket sem engedte át Apafy a kérelmezőnek.[1] Thököly István ekkor Husztot is félteni kezdi, vagyis jobban mondva a Zólyomi ottani részét gyermekei számára elnyerni óhajtván, azzal fenyegetőzött, hogy Huszt várába őrséget fog vinni.[2] E jól erődített fiscalis várat, melynek bizonyos fontossága is volt, közel esvén a lengyel határhoz, nem akarták egy magyarországi főúr kényére bízni az erdélyiek. Megelőzvén Thökölyt, 1667 május végén országos őrséget küldöttek Husztra, melynek őrzői meg lévén lepetve, kénytelenek voltak kaput tárni az erdélyiek előtt.[3]

38. THÖKÖLY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

Thököly István protestál a gyulafehérvári káptalan előtt e jogsérelem ellen gyermekei, de kivált Imre nevében, kit Apafy nevezett ki mármarosi főispánnak s egyszersmind Huszt kapitányának (gubernator). Kijelenti, hogy «a várbeli præsidiumnak, mint nem maga szolgáinak, gyermekei sóaknabeli jövedelmek diminutiójával semmikép nem fizethet».[4] A tiltakozás, majd a kérelmek mitsem használnak, az országos őrség ki nem mozdúl a várból, de úgy látszik, hogy a már koros Bethlen Drusianna életében Apafy nem akar tovább menni. Azonban Rhédey özvegye meghalván

1 L. Thököly István végrendelete id. h., Thököly elbeszélvén a cserét, így folytatja: de præsenti az mit megcseréltem volna is, nem lehetett eddig kezemnél.

2 Bethlen I. 321. l.

3 Bethlen u. o.

4 N. R. A. Fasc. 1436 No. 32. (Orsz. Lev.)

1670 elején, ez év szeptemberében azon alkalomból, hogy Bánffy Dénes szerette volna kiváltani Husztot igen olcsó áron, Apafy kijelenti a gyulafehérvári káptalan előtt, hogy nem adja senkinek az annyira becses várat még sok ezer tallér árán sem, mivel Bornemisza Annának akarja inscribáltatni.[1]

1671 márcziusában, tehát nem sokkal Thököly Imre Erdélybe érkezte után, Apafy elfoglalja a huszti urodalmat, saját tisztjeire bízván annak igazgatását. Mivel ez elfoglalást nem előzte meg a jogérvényű alku Barkóczi Sándornéval és a Thököly-árvákkal, a most már egyedüli örökösökkel, az a gyanú keletkezett és alighanem a Thököly Imre környezetében némi hitelre talált, hogy Apafy az örökösöket a bevégzett tény elé állítván, elegendő kárpótlás nélkül akarja hagyni. Azért Apafy meg akarta nyugtatni Thököly Imrét. Mentegetőző levele szerint el kellett foglalnia a jószágot, «hogy a sok collateralis addig ott lakott tisztek többet ne lophassanak», de különben mint ítélőmestere előtt is kijelentette, ki fogja elégíteni az örökösöket az inscribált összeg erejéig.[2]

Thököly Imre nagyon zokon vette az egész eljárást. A tizenhárom éves gyermeknek értelmisége már eléggé fejlett volt arra, hogy megítélhesse, mi válik javára érdekeinek és méltóságának. Az apai nevelés mindenkép igyekezett fejleszteni érzékenységét ez irányban. Alig töltötte be tizenharmadik évét, midőn atyja Likava várának s jószágának tényleges birtokosává teszi.[3] Még atyja életében ismerte Apafy szándékát Husztra nézve, de általában

1 N. R. A. Fasc. 1685. No. 5. (U. o.): «tam preciosum fortalitium nec pro viginti quinque, nec etiam pluribus imperialium millibus cuiquam habendi potestatem faceret» . . .

2 Apafy levele Thököly Imréhez, Fogaras 1671 márcz. 27. (N. R. A. Fasc. 103. No. 8. Orsz. Lev.)

3 Hederváry Susanna s Ordódy Erzsébet írják Tepla 1670 nov. 28-iki keltezéssel «ő Nga azonban Likavát jószágostúl szerelmes fiának Gróf Thököly Imre úrnak nemcsak testamentaliter elhatta, de kezéhez is bocsáttatta». (Vegyes Levelek, Orsz. Lev.)

rosszúl esett neki, hogy meg kell válnia ily előkelő birtoktól s ha már megnyugodott is Huszt átadásában, legalább méltányos eljárást és minél kedvezőbb föltételeket kívánt Apafytól.

Azonban a fejedelem a birtokba vételen kezdte s csak azután tette ajánlatait. Mivel Huszt 50,000 aranyban, vagyis 100,000 tallérban volt inscribálva, a Thököly-árvákra esett volna 50,000, magára Thököly Imrére csupán 12,500 tallér. Ez összegből levonván az időközben a Bethlen-családtól másoknak elzálogosított jószágok értékét, maradt Thököly Imre számára 9500 tallér az Apafy ajánlata szerint.* Thököly azonban nem akarta elfogadni ez összeget, hanem az 50,000 tallér kifizetését kívánta. De még nem mutathatván fel törvényes felhatalmazást nővérei részéről, 1671 deczember 21-én a gyulafehérvári országgyűlés alkalmából a tábla ítélete Thököly ügyvédének erőlködése ellenére az Apafy ajánlatát törvényesnek ismerte el.**

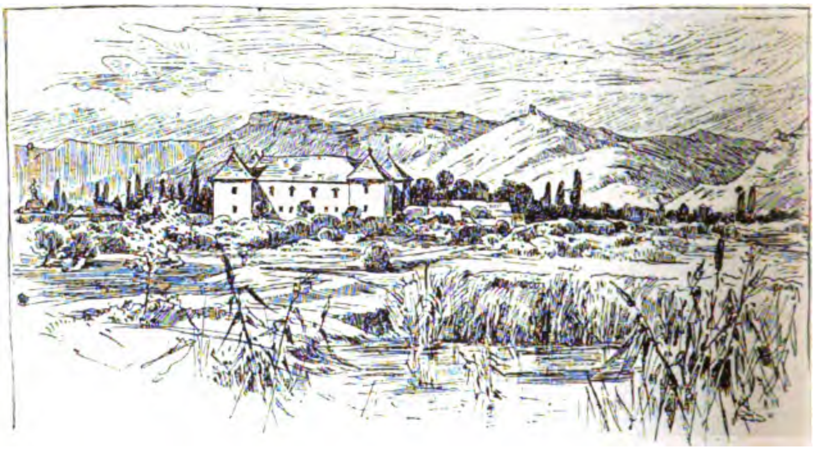
Thököly Imre vagy talán Keczer Menyhért, s mások, kik ez ügyben tanácsadói lehettek, a kínált összeg föl nem vétele s beadott tiltakozásukkal időt akartak nyerni, hogy kedvezőbb ajánlatot kapjanak. Úgy látszik, hogy leginkább a levonásokat sokallották és magok akartak rendelkezni az egész összeggel; követeléseik is lehettek Zólyominak vagy Bethlen Drusiannának a huszti urodalomban maradt hagyatékára nézve, és mivel Apafy az inscribált összeg egy része fejében Zólyomi azon vajdahunyadi részeivel akarta kielégíteni Thököly Imrét, melyekre Thököly Istvánnak 1667 óta igényei voltak, ez ajánlatban is Thököly jogos követeléseinek csorbítását láthatták. Elég az, hogy a pernek, vagyis az alkudozásnak folyamában Thököly Imre keserű panaszokra fakadt. »Legkisebb dolgom-

* Husztnak kiváltásáról való tractának minutája. (N. R. A. Fasc. 1685 No. 31. Orsz. Lev.)

** N. R. A. Fasc. 1685 No. 6. és Fasc. 1863 No. 4. (u. o.).

ban sem mehettem elő» — így panaszkodott — «mióta az Úristen ez hazába behozott, semmi tekintetit nem látván az üdvözült édes atyám uramnak, sem pedig az én ügyefogyott számkivetett voltomnak, de leginkább világos igazságomnak.»*

Végre 1673 junius 16-án Radnóton megkötötték az alkút, melynek értelmében Husztért Thököly Imrének s testvéreinek átadja Apafy Zólyominak 17,000 tallérra becsült vajdahunyadi részét, továbbá fizet neki készpénzben

39. RADNÓT.

körülbelül 30,000 tallért, mivel 3082 s fél tallért levon az inscribált összegből a már említett czímen.**

Négy nap múlva már föl is vette Thököly Imre a ki-

* L. Telekihez írt levelét Enyed, 1672. junius 13. (DEÁK F.: Levelek. 4. l.)

** L. WILHELM SCHMIDT: Die Stammburg der Hunyade in Siebenbürgen. Hermannstadt 1865. 105. l. De a szövegben (40 l.) SCHMIDT tévesen magyarázza a függelékben közölt okiratot. Azt mondja, hogy Thököly Imre «benützte die Verlegenheit des Fürsten (czélzás a váradi basa zsarolásaira) und ein mit ihm abgeschlossenes Geldgeschäft (ez volna a Thököly huszti részének megvásárlása az említett összegen, melyből SCHMIDT szerint, Thököly már előre kapott 3082 tallért, pedig ép ennyi volt a levonás a neki adott összegből), um den ganzen Besitz (t. i. Vajda-Hunyadot) für sich zu gewinnen. Ez körülbelül a megfordított igazság. — J. K. SCHULLER a következő naptári följegyzést közli az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Bd. III. 1848. (385. l.): 1673 11. Junii. Duo requisitores Albenses Gyarmathi et Diossi hinc ex Consistorio depositum Comitis

PETRŐCZY ISTVÁN.

(Báró Bánffy György kolosvári palotájában levő egykorú eredeti olajfestményről.)

kötött összeget.[1] Apafy Barkócziné részét is kiváltván, 1673 november 18-ikán a gyulafehérvári országgyűlés Huszt várát, az ahhoz bíratott városokkal, jószágokkal, sóaknákkal és minden jövedelmekkel inscribálja Bornemisza Annának életéig kiválthatatlanúl, két ágon lévő maradékinak pedig százezer birodalmi tallér letételéig.[2]

Bornemisza Anna a rendek e készségén annyira megörült, hogy «eddig szokatlan bőkezűséggel» ajándékúl a tanácsuraknak drága szövetű ruhákat osztogatott.[3] De Thököly Imre nem örült az inscriptiónak, sokszor emlegette később, hogy Husztot torkon verve vette el tőle Apafy Mihály[4] és 1673-ban is így gondolkozhatott.

Adjuk még ehhez Petrőczy István, Thököly Imre nagybátyjának elfogatását és elképzelhetjük, hogy a gyermekben nem a legbarátságosabb indúlat fejlődött Apafy és Teleki irányában, kiket kénytelen volt pártfogóinak nevezgetni. A korán meggyökerezett ellenszenv és bizalmatlanság az erdélyi politika vezetői ellen elhatározóbb befolyással voltak Thököly szereplésére, mint a nagyenyedi collegiumban töltött két vagy három esztendő, vagy mint Hieronymi András magánoktató tanításai.[5]

Thököli 10,864½ Tallerorum pro arce Huszt auferunt in aulam. Die Sache bedarf einer weiteren Aufklärung, mondja közlő. Lehetséges, hogy az 1671-ben Thökölynek felajánlott, de töle föl nem vett összegről van itt szó. Igaz, hogy akkor csak 9500 tallér volt említve, de a különbséget a pénznemek különbsége vagy az alkúnak újabb, de ismeretlen fordulatai is okozhatták.

1 N. R. A. Fasc. 1863. No. 5. (Orsz. Lev.)

2 A IV. Törvényczikk SZILÁGYI SÁNDOR úr birtokában.

3 Bethlen János II. 465.

4 E kifejezés előfordul a már idézett lajstromban (N. R. A. Fasc. 131. No. 41.), melyet 1700 után készíttetett Thököly valamelyik volt híve. Használja e kifejezést Thököly Imre 1684-ben portai agenséhez írt egyik levelében is. (Közli SZABÓ KÁROLY: Kisebb Történelmi Munkák II. 306. l.)

5 SZALAY LÁSZLÓ (M. T. V., 185. l.) mondja Thökölyről, hogy «Gazdagsága s korán nyilatkozott elmebeli tehetségei, melyek Absolon Dániel és Fajgel Péter kalauzlata alatt rendkívüli fejleménynek indúltak, már első ifjúságában tekintélyt szereztek neki». Fajgelről nem szólunk, mivel nevét nem találtuk a forrásokban. RÉVÉREND is, kinek értesítését vette át SZALAY, a Mémoires Historiques du Comte Bethlem Niklos czímű művében T. II. 21. l. csupán Absolont említi, mint gouverneurt. Valószínű, hogy per associationem nominum került Fajgel az idézett sorokba, mivel a történetírónak más al-

Nem akarjuk ezzel kisebbíteni tanulékonyságát, vagy tanárai oktatásának gondosságát. Thököly Imre későbbi elfoglaltságának szünetei-ben is szeretett olvasgatni, gyermekkorában pedig történelmi és politikai olvasmányok bizonyos hatással lehettek reá. Ez idotájt a protestantismus harczainak

40. GYULAFEHÉRVÁR.

történetét bizonyára élénk részvéttel olvasta. Jámbor protestansnak nevelték, még visszhangzottak lelkében atyja

kalmakból többször kellett együtt említnie a két nevet. És így csupán Absolonnal kell foglalkoznunk, kinek pædagogiai csodamüvét Révérend tekintélye alapján tiszta valóságnak tünteti föl történetirásunk. Kétségtelen, hogy Révéren-

utolsó intései. Végrendeletében Thököly István mindenek előtt fiát «mind az több kedves gyermekit» istenre inti s kényszeríti «az mint az igaz Evangelica Religioban születtek, s eddig nevekedtek, mind végig abban áhitatosan megmaradjanak.»*

Thököly Imre nővérei nem teljesíthették az apai parancsot. Katalin, kit röviddel Thököly István halála előtt vett nőül gróf Esterházy Ferencz azon kötelezettséggel, hogy hitében háborgatni nem fogja, katholizált, mert a pápa csak oly feltétel alatt küldött dispensatiót Esterházynak harmad ízi rokonának elvételére, ha neje áttér a katholikus hitre.** És Thököly Katalinról már nemsokára azt

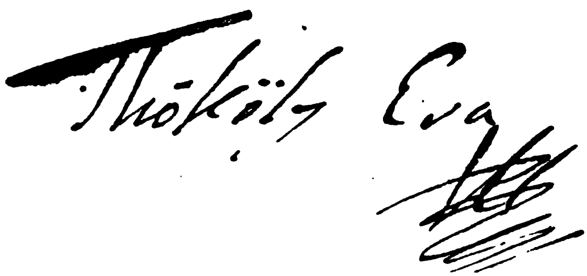
dot figyelembe kell vennünk, mivel Thökölyt személyesen ismerte. Bár épen nem törekszik pontosságra, föltehetjük róla, hogy a legtöbbször tényeket vagy elterjedt hireket szőtt elbeszélésének nem kalandos részeibe. Absolon multja iránt érdeklődvén, valószinűen hallotta róla, hogy mint árvát Thököly István neveltette és fiának nevelőjévé akarta fogadni s hogy Keczer Ambrus az ifjunak tehetségét fölismervén, a wittenbergi egyetemre küldötte Absolont, ki tanulmányai befejezése után Thököly István titkára lett. (Ezeket Székelynek a Keczer család szóbeli hagyományain alapuló följegyzéseiből vesszük át. *L. Articuli Diætales Diætæ Carponensis 587 l. Múzeumi kézirat Fol. Lat. 320.)* E tényekből és azon körülményből, hogy Absolon mint Teleki és a felkelők elismert ügyességü megbizottja sokszor fordúlt meg külföldi udvarokban, azt combinálta ki Révérend, hogy Thököly korai képességét az ügyek vezetésére Absolonnak köszönheti. Pedig egészen bizonyos, hogy Hieronymi András volt Thökölynek nevelője eperjesi tanuló korától fogva egész 1676 tájáig. Az *Applausus votivus dum Rev. Clarus et Doctissimus vir ill. Adamus Lasius . . Bartphæ 1668* czímű könyvben már Hieronymi van említve Thököly magán oktatójának. Továbbá Buchholcz György késmárki pap említi önéletrajzában, hogy Thököly Erdélybe menekülvén «unter der Inspection und Disciplin seines præceptoris Hieronymi in freyen Künsten und christlichen Tugenden zugenommen hat.» (L. Georg Buchholtz Evang. Predigers in Késmark Historischer Geschlechts-Bericht und ausführliches Tagebuch 1650—1752. 149 l. Múzeumi kézirat 199. Qu. Germ.) Hieronymi 1677-ben házasodott meg Erdélyben, mind addig a Thököly udvarában élvén (L. Késmárki T. J. Naplója 1676—1678. évekből, közli Torma Károly M. H. H. II. oszt. 18. köt. 43. l.) Lehetséges, hogy kis ideig Absolon is oktatta Thökölyt, vagy hogy az egyetemet aligha végzett Hieronymi mellett bizonyos felügyelői tisztet viselt. De mivel az eperjesi és nagyenyedi collegiumok tanárai Hieronymival együtt valószinüen kielégítették Thököly atyjának, majd gyámjainak igényeit, nem juthatott Absolonnak kiváló szerep Thököly oktatásában. Lehetett még némi része Absolonnak abban is, mit Thököly a politikai viszonyok felfogására, vagy felhasználására nézve másoktól tanulhatott, de említeni fogjuk azokat, kik e tekintetben leginkább hatottak Thökölyre.

* Végrendelete id. h.

** L. Breve Clementis de Ao. 1670 N. R. A. Fasc. 1729 No. 63. és Esterházy Ferencz reversalisa N. R. A. Fasc 1729 No. 64. (Orsz. Lev.)

írja egy jezsuita, hogy gyönyörködik a magyar ájtatos könyvekben.[1] Thököly Máriát és Évát is azon meghagyással bízta Leopold Esterházy Ferencz gyámságára, hogy neveltesse őket a katholikus vallásban.[2]

Még Imre nagybátyja, Thököly Zsigmond is kénytelen volt katholizálni, 1672-ben a hűtlenség gyanújába esvén.[3] Így hajdan oly buzgó családjának most már Thököly Imre volt talán egyetlen protestans ivadéka. E körülmény alig-

41. THÖKÖLY ÉVA ALÁIRÁSA.

hanem élénkebben éreztette vele a protestantismus általános szenvedéseit. Bizonyára vigasztalták és becsvágyát is sarkalták oly könyvek és egyházi szónoklatok, melyeknek tanúságát föltaláljuk az egykorú lelkész azon szavaiban, hogy «mindenkor támasztott isten az ő anyaszentegyházának szabadúlására, háborúságának idején istenes Mózeseket, Józsuékat».[4]

Kedvelt hőse lehetett Gustav Adolf, kiről akkor egy magyar könyv jelent meg, mely a vajdahunyadi könyvtárból sem hiányzott.[5] De még inkább fölkelthette Thököly Imre érdeklődését a németalföldi szabadságharcz története, melyet ha nem is a könyvekből, de hallomásból bizonyára ismert.[6] Mert műveltebb protestans körökben sokat beszél-

1 Tarnóczi István jezsuita gr. Esterházy Ferenczhez N.-Szombat 1675. márcz. 22. (Lymbus. Orsz. Lev.)

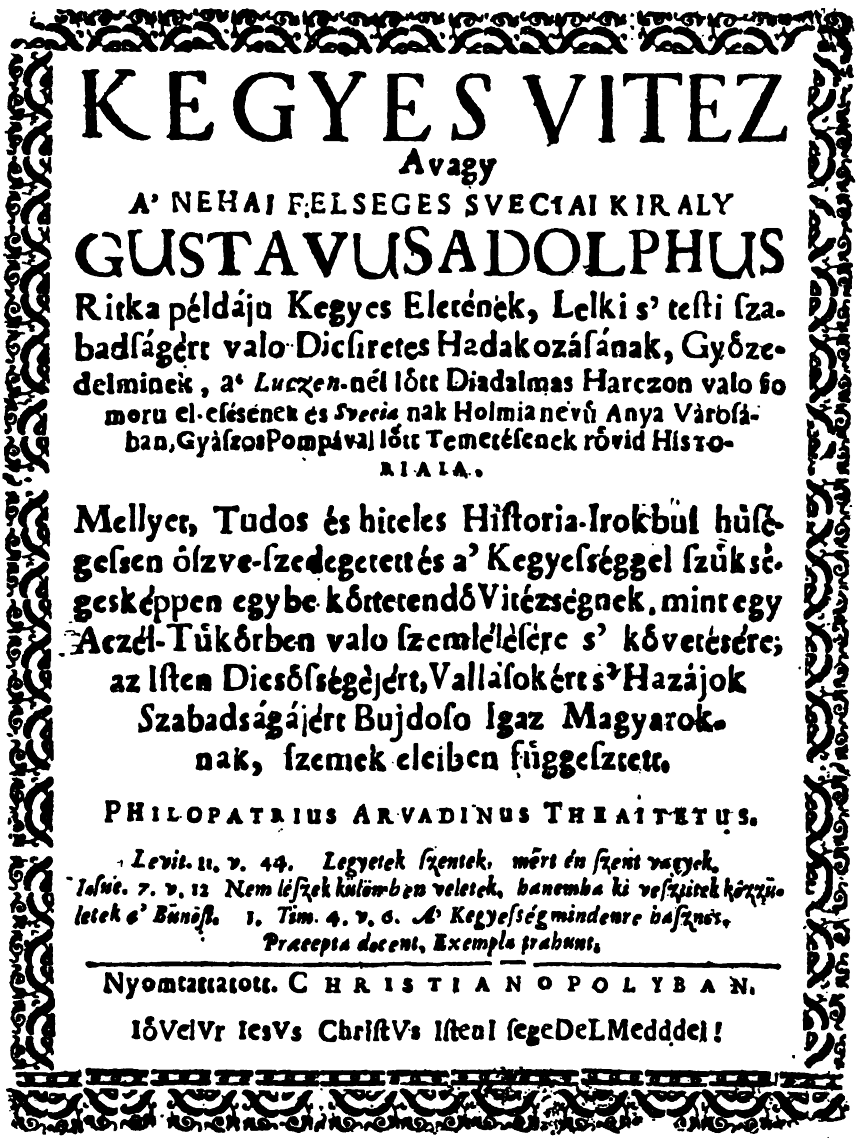
2 A parancs 1671 julius 3-iki kelettel Thököly-levéltár 1. csomó (Orsz. Lev.).

3 WAGNER: Anal. Scep. IV. 177. l.

4 SZŐNYI NAGY ISTVÁN: Martyrok Coronája. Kolosvár, 1675.

5 Schmidt id. h. 48. l.

6 Különben nem lehetetlen, hogy olvasta GROTIUS HUGO Annales et Historiæ De Rebus Belgicis czímü munkáját, mert

KEGYES VITEZ
Avagy
A' NEHAI FELSEGES SVECIAI KIRALY
GUSTAVUS ADOLPHUS
Ritka példáju Kegyes Eletének, Lelki s' testi szabadságért valo Dicsiretes Hadakozásának, Győzedelminek, a' *Luczen*-nél lött Diadalmas Harczon valo so moru el-esésének és *Svecia* nak Holmia nevű Anya Városában, Gyászos Pompával lött Temetésenek rövid Historiaja.

Mellyet, Tudos és hiteles Historia-Irokbul hűségesen öszve-szedegetett és a' Kegyességgel szükségesképpen egybe-köttetendő Vitézségnek, mint egy Aczél-Tükörben valo szemléléssere s' követésére; az Isten Dicsősségéjért, Vallásokért s' Hazájok Szabadságájért Bujdoso Igaz Magyaroknak, szemek eleiben függesztett.

PHILOPATRIUS ARVADINUS THEAITETUS.

Levit. 11. v. 44. Legyetek szentek, mert én szent vagyok. Iosue. 7. v. 12 Nem lészek különben veletek, hanemha ki vesztitek közzületek a' Bünöst. 1. Tim. 4. v. 8. A' Kegyesség mindenre hasznos. Praecepta docent, Exempla trahunt.

Nyomtattatott. CHRISTIANOPOLYBAN.
IőVeIVr IesVs ChrIstVs IstenI segeDeLMedddeI!

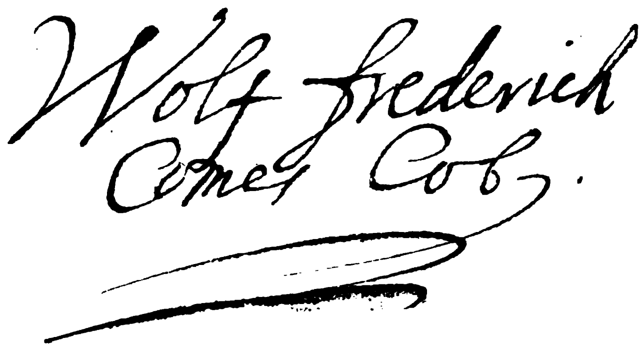
42. A KEGYES VITÉZ CZÍMLAPJA.

tek akkor e mozgalomról és annak fényes sikeréről, hisz a II. Fülöp korabeli németalföldi helyzet meglepően ha-

könyvtárának egy THALY KÁLMÁN-tól közlött lajstromában olvassuk: 5 első szám Hugo Grotius munkái. (L. M. H. H. II. oszt. XXIII. k., XI. l.)

sonlitott a magyarországi helyzethez. Ott Egmont és Horn, itt Nádasdi, Zrínyi és Frangepán kivégeztetése, ott az alcabala, itt az accisa, «e szörnyű és dőre szó», mint Bethlen Miklós mondja.* Ott Alba, itt Cob és társai kegyetlensége, mind a két országban a kiváltságai élvezetében megtámadott nemzeti élet és a protestantismus harcza az idegen és katholikus absolutismus ellen.

Egy korszak szívbeli titkai legbiztosabban kitalálhatók történelmi vágyódásaiból, mondja Treitschke. Nem ok nélkül érdeklődtek a magyar protestansok a németalföldi tar-

43. COB FRIDRIK ALÁIRÁSA.

tományok múltja iránt; ha azoknak sikerült az elszakadás a spanyol koronától, így gondolkoztak, Magyarország is remélhet hasonló szerencsét.**

De még többször emlegették akkor Bocskay és Bethlen korát. És kit érdekelt volna mélyebben Bethlen története, mint épen Thököly Imrét? Nagyanyja Bethlen Gábor unokahúga volt. E leszármazásnak köszönhette majdnem összes vagyonát, mely magyarországi veszteségei után még megmaradt. Vajdahunyadi várában, ilyei, vagy krakkai udvarházában tartózkodva, folyvást kellett emlékeznie

* Continuatio Austeritatis Austriacæ.

** Macskássinak szavai után írja Kászonyi Márton Szelepcsényinek N.-Szómbat 1672 nov. 24.: Contingere etiam posse affirmabatur idipsum in Ungaria, quod in Belgio tempore Albani ducis contigit ubi ob varias contributiones et exactiones ac Hispanorum sævitium pulcherrimæ illæ provinciæ a Corona Hispanica recesserunt. (Bécsi áll. lt.)

ILYE VÁRA.

(Eredeti felvétel után.

nagy elődjére, kiről mindenki annyi kegyelettel szólt. Oly fényben állani a protestans világ előtt, mint Bethlen, oly nyomatékkal lépni föl az európai egyensúly ingadozásai alkalmával, mint ő tevé, mindennél kívánatosabb dicsőségnek tűnhetett föl a gyermek előtt.

Hogy a török pártfogása nélkül e szerep kivívása nem lehetséges, azon nem ütközhetett meg Thököly Imre. Erdélyben is a gyermek ép azoknak befolyása alatt állott, kik e pártfogás keresésében talán a legbuzgóbbak voltak a bujdosók között. Ha Petróczi István előtt a török zsarnokságot emlegették, azt felelte, hogy inkább bármi féle ördög alatt, mint a német alatt.* Keczer Menyhért pedig oly szoros barátságban volt a törökkel, hogy Bánffy Dénes környezetében azt a gyanút keltette föl, mintha török kézbe akarná ejteni Erdélyt s e gyanút Bánffy erdélyi ellenségei sem tartották egészen alaptalannak.**

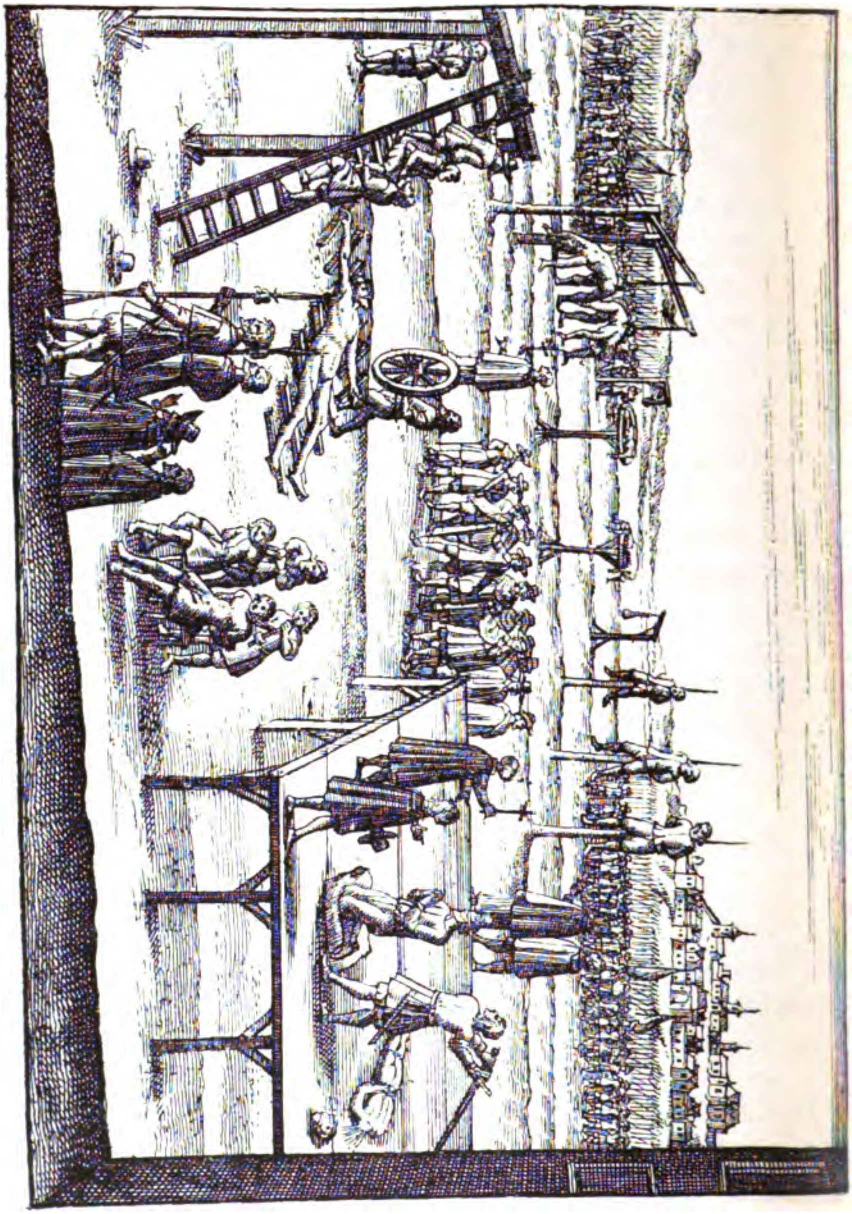
Az emberek és viszonyok e hatását Thököly gyermekkorára számba kell majd vennünk, ha pályája döntő fordulataihoz érünk.

Tulajdonkép a bujdosók mozgalmának kezdetével kezdődik a Thököly szereplése is.

Az 1672-iki támadás egyik czéljáúl az ő birtokainak

* PAULER GY.: Wesselényi Ferencz és Társainak összeesküvése II. 427. l. Hogy Petrőczy kiszabadulása előtt s után sokszor érintkezett Thökölivel, azt már rokoni viszonyukból lehetne következtetni, különben b. Kornis is jelenti 1675 május közepén: «Stephanus Petroczy cum uno ex filiis suis ad latus Emerici Thököly se sustentat (id. h.).

** A Pethő úrfiak izenték Kemény Simonnak «Szt.-Háromság Istenre esküdvén, hogy Keczer török kézben akarja ejteni Erdélyországát» és Haller János erről oly hangon tudósítja Béldi Pált, mintha nem is tartaná valószínűtlennek az izenetet. (L. levelét Béldi Pálhoz 1675 január 24. Török-Magyarkori Államokmánytár V., 310. l.) Hogy ezt a Pethő úrfiak Bánffytól hallották, kitűnik Bánffynak Telekihez 1674 julius 24. írt leveléből (Publ. Fasc. 25. No. 28. id. h.). Keczer Menyhért Thökölivel együtt érkezhetett Erdélybe s mint ennek első leveleiből látszik, körülötte tartózkodott; különben Thököli István végrendeletében meghagyja gyermekeinek, hogy Keczer Ambrust «édes atyjuk helyett becsüljék szeressék» továbbá mivel minden jóakarói közül «legközelyebb az édes Keczer uraimék, az édes bátyok halála után is mindenkép való animadversióban és dispositióban ő kgmek succedáljanak».

44. AZ ÁRVAVÁRALJAI KIVÉGZÉSEK.

visszahódítását tűzik ki a bujdosók.[1] Szirmay Miklós el is foglalta Késmárkot Thököly Imre nevében, Pika Gáspár pedig Árváig hatolván, elfoglalta a várat, s midőn visszaveszté, válogatott kínzások közt kivégeztetett 24 falusi bírával együtt, kik a protestans jobbágyságnak a Thököly ház és a fölkelés ügye iránt kimutatott buzgalma miatt lakoltak.[2] A következő években Thököly Imre neve is szerepel a deputatusok névsorában. Midőn Beaumont 1674-ben Telekinél volt, Thököly is Teleki körül tartózkodott, vagy legalább részletes tudomása volt a követ ajánlatairól.[3] A következő évben Fogarason Akákia előtt Thököly Imre tolmácsolta a bujdosók kívánalmait, mint a Totiban választott küldöttség vezére.[4] 1674 óta kérték a bujdosók Erdélytől Thököly Imre kibocsátását «nemzete szolgálatjára», 1675 végén azzal a hozzátétellel, hogy «hozna a gróf úr annyi pénzt magával, lenne mivel fizetni az hadnak».[5] Thököly eddig is költött a bujdosókra, nem csupán az 1672-diki támadás előkészítése alkalmából,[6] de nem egészen ifjúságán múlt, hogy még 1675 végén sem vonúlt ki a bujdosók táborába.

IV.

Mint a bujdosók kérelmeiből is kivehetjük, Thököly bizonyos függő helyzetben volt Apafyval és Telekivel szemben. Bár a gyámság alól már kinőtt a tizennyolcz éves ifjú, a táborba menetel kérdésére nézve szívesen alkal-

1 L. Confœderatio Rebellium id. h.

2 PAULER: A bujdosók támadása id. h.

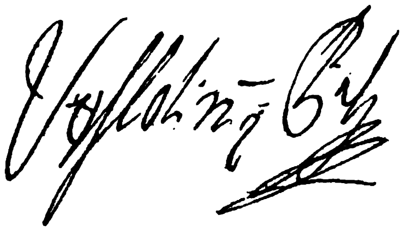
3 L. Teleki levelét a magyarokhoz. 1674 október 18. (Petrovics-Gyüjtemény id. h.)

4 Akákia jelentése (u. o.).

5 Bujdosók Levéltára. 22. l. és Wesselényi Pál izenete Telekihez (Publ. Fasc. 25. No. 29. id. h.).

6 PAULER id. h., RÉVÉREND elbeszélvén (T. II. 19.), hogy mennyit örökölt Thököly, így folytatja: cette succession le mettoit en état de donner à cette nombreuse noblesse, tous les secours qui leur étaient nécessaires.

mazkodott az erdélyi udvar kívánalmaihoz. Teleki azt a gyarapodást, melyet ily gazdag főúr kivonulása a magyar ügynek szerzett volna, nem akarta megvonni a bujdosóktól, de illőnek és Erdély érdekeire nézve is tanácsosnak tartotta, ha az ifjú vele együtt és mintegy az ő védszárnyai alatt vonúl a táborba. Thököly pedig nem akarta magát egyszerűen a Wesselényi Pál vezérkarába soroztatni, és így jobbnak tartotta bevárni Erdély kivonúlásának idejét, midőn a bujdosók mozgalma nagyobb jelentőséget nyervén, személyes igényeit is könnyebben és az ügynek veszélyeztetése nélkül remélte érvényre juttatni. És 1675 végén igen valószínűnek látszott, hogy Erdély rövid idő múlva csatlakozni fog hadi erejével a bujdosókhoz.

45. WESSELÉNYI PÁL ALÁIRÁSA.

Hogy e csatlakozás még 1676 végén sem történt meg, annak okát ne keressük abban a körülményben, hogy Béldi Pál, a székelyek generalisa, ellenezte Teleki háborúra vágyó politikáját.* Kezdetben a Béldi tragédiájának még kevesebb érintkezési pontja volt Erdély politikájával, mint a Bánffyénak. Eredetét tisztán személyes érdekek összeütközésében kell keresnünk.

Az elfogúlt, de jól értesűlt Bethlen Miklós nem akarta elhallgatni a gyanusítást, hogy Teleki előrelátó ravaszságból szerezte volna meg Béldi számára azon fejedelmi patenst, melynek értelmében Béldi mint az ország főgeneralisa fel volt jogosítva a vármegyék és székek fölött hadi szemlét tartani. Az említett méltóság czíme és hatásköre mint szokatlan újítások sértették az er-

* HORVÁTH MIHÁLY VI., 76. lapján található föltevés, noha más szavakkal lőadva.

délyieket, s különösen a főispánokat és főkapitányokat, kik a megyék és székek fölött a szemletartás jogát másnak átengedni nem voltak hajlandók.* — Így beszéli Bethlen Miklós s annyi bizonyos, hogy Teleki szívesen csillapította az erdélyi főurak nagyravágyását kitüntetésekkel, azt sem bánván, ha egyúttal minél hatalmasabb irigységet támaszt ellenök. Bánffy Dénes és Béldi gyűlölködését főleg Béldi generalisságának szokatlan hatásköre mérgesíté el. Bánffy kivégeztetése veszedelmes példa volt, maga Béldi mondta a hatalmas főúr bukására czélozván, hogy nem tanácsos erdélyi úrnak ezüst tálból enni rántottát, és nemsokára tapasztalnia kellett, hogy a bölcs mondás érvénye Bánffy halálával sem szűnt meg. Sőt ellenkezően az a tudat, hogy a főúri túlkapások megtorlása kölcsönös egyetértéssel könnyen elérhető, élesítette a közvélemény érzékenységét ily túlkapások iránt. Másrészt Béldi Bánffy halála után a legnagyobb úrnak érezvén magát Erdélyben, épen nem volt hajlandó az önmérsékletre, kivált a generalisság hatásköre tekintetében. Az 1675 májusában tartott fehérvári országgyűlésen kitört a rendek ingerültsége Béldi ellen, de egyelőre megelégedtek egy törvényczikk készítésével, mely főleg Béldi túlkapásait volt hivatva megakadályozni.**

Nevezetes a Teleki magatartása ez országgyűlés alkalmával. Bizonyos határig a békítő szerepét játszotta, de kevesebb nyomatékkal, mint azt Béldi kívánta volna, elvárva Telekitől, hogy a Bánffy ellen kötött ligának kölcsönös támogatásra irányuló czélzatát ép ily válság idején nem fogja elfelejteni. Teleki azonban tanácsosabbnak tartotta úgy viselni magát, hogy ne mondhassák őt sem Béldi Pál, sem az erdélyi nemesi szabadság ellenségének.

Béldi mélyen megsértve távozott a gyűlésből, bosszúra

* Bethlen Miklós önéletírása, kiadja SZALAY LÁSZLÓ I. 445.

** Közli SZILÁGYI SÁNDOR Vértanúk a magyar történetből. 315. l.

gondolt, nem annyira a nyílt ellenfelek, mint a lanyha, a megbízhatatlan hajdani szövetséges ellen, ki nem is született Erdélyben és mégis oly boszantó ügyességgel bírt ez országban szert tenni hatalomra és befolyásra. A magyarországi kérdésre nézve elvi ellentét nem választotta el Telekitől, sőt mint Wesselényi Pál ipjának nem lehetett ellenére a bujdosók támogatása, legfeljebb Teleki vezérszerepével volt elégületlen.

Rossz kedve nem ragadta épen összeesküvési tervre, vagy támadó előkészületekre, de igen hihető, hogy keserűségét nem fojtotta magába, hogy a fejedelem, az udvar és Teleki ellen intézett sértő vagy fenyegető nyilatkozatokkal könnyített bosszúságán. E nyilatkozatoknak híre terjedt, ellenségei ijesztő részletekkel toldották meg azokat, és 1676 elején a fejedelem, Székely László és Naláczi meg voltak győződve arról, hogy Béldi már minden előkészületet megtett Apafy megbuktatására és több hívének, nevezetesen Teleki Mihálynak megöletésére. Wesselényi Pálra is gyanakodtak a nevezettek, vagy azt hitték róla, hogy Bélditől ki van jelölve a merénylet egyik végrehajtójának, vagy attól tartottak, hogy jelenléte Erdélyben meghiusíthatná a Béldi ellen szándékba vett intézkedéseik sikerét. Elég az, hogy 1676 áprilisában meghagyja Apafy Wesselényinek, hogy be ne utazzék Erdélybe, míg helyettese nem érkezik a táborba.*

Teleki Kőváron volt, mikor az udvarnál tartózkodó barátai tudósították a rossz hírekről és kérték, hogy siessen az udvarba. A kővári kapitány nem volt oly hiszékeny, mint tudósítói, de ismerve Béldi ellenséges érzületét, még életét is féltette Fogarasra utaztában.** De

* L. Naláczi, Székely és Mikes Kelemen Telekihez írt leveleit 1676 elejéről, közölve Deák Farkas Béldi Páljában, id. h. 135—137. ll.

** U. o. 137. l. Ápr. 16-án írják Székely és Naláczi Telekihez: «Kd levelét vettük, merre s hol legyen félelmes, arról nem szükséges kdet tudósítanunk, mert azon általjött már kd, mint az czigány a mennyországon».

oda érkezvén, nem sürgette Béldi elfogatását. Bizonyára terhére esett a büszke s ingerlékeny főúr, ki az ország hadi erejének egyik részével rendelkezett és kit az udvari párthoz csatolni már lehetetlennek látszott. Úgy sejtjük, hogy még 1676 áprilisa előtt puhatolta Teleki, hogy mennyiben számíthat egyes főurak támogatására Béldi ellenében.* De az volt a nehézség, hogy Béldi ellen nem lehetett oly hatalmas szövetséget támasztani, mint annak idején Bánffy ellen. Béldi szegényebb volt, egész magaviseletében is aránylag mérsékeltebb, mint Bánffy. Továbbá mindazok, kiknek büszkeségét sértette az, hogy Bánffy halála után már majdnem ellensúly nélkűl uralkodik a parvenu udvari párt, ha nem is tevékeny, de elég élénk rokonszenvet éreztek Béldi iránt. Végre Béldiről nehéz volt elhitetni az erdélyiekkel azt a vádat, hogy az ország vesztére egyetért a némettel. Mindez okok miatt Teleki Mihály, ki Fogarason alighanem fölismerte a szállingó hírek nem egészen megbízható természetét, igen valószínűen inkább nem ellenezte, mintsem sürgette volna a Béldi elfogatását. A módot, melylyel a gyanútlan Béldi és bizalmas barátja Bethlen Miklós elfogattak, mielőtt a védelemre gondolhattak volna, Teleki mérséklő befolyása eredményének vehetjük.

Midőn Béldi és Bethlen már a börtönben voltak, Apafy egyrészt hűségét akarván fitogtatni, másrészt hogy megelőzze a portának zsarolasra czélzó felszóllalását, egymásután két hírnököt is küldött Köprili Ahmed nagyvezírhez és a kihájához azon értesítéssel, hogy az ország előkelő főurai közűl néhányan titkosan leveleztek a német császárral, kinek rendelete szerint fellázadtak s magokkal akarták ragadni az egész országot, hogy a portát megtámadhassák. Már az elhalt Bánffy gondolta ki mindezt és

* U. o. 135. l. Gróf Csáky László írja Béldinek: «Kd levelét vettem Kővárban és kddel de necesse kell beszélgetnem, úgy az közönséges, mint magános dolgaira nézve. Bizony új dolgokat és csudára méltókat hall kd.»

46. FOGARAS.

Apafy kénytelen volt a gonosztevőket részint levágni, részint a börtönbe zárni.* A porta a lengyel háború befejezésével lévén elfoglalva, nem volt hajlandó Erdély belügyeibe avatkozni, különben is elég volt neki Apafy ijesztésére és kizsarolására Zólyomi Miklóst készletben tartani, azért azt izente a nagyvezir Apafynak, hogy csak vágja le bátran engedetlen főrendeit.**

Így zavartalanúl előkészíthette az erdélyi udvar Béldi elítéltetését és bár ez ügyben nem volt teljesen megelégedve az erdélyiek hangulatával, nem Béldi miatt volt kénytelen elállani a bujdosók fegyveres támogatásától.

A császáriakkal folyó alkudozások sem voltak döntő hatással Erdély magatartására. Mert Csáky László eredménytelen útjával nem szakadtak meg teljesen az érintkezések az udvari párt és Erdély között. 1676 márczius 5-én gróf Strassoldo Károly, kassai generalis, Józsa Istvánt küldi Apafyhoz hat pontban foglalt kívánságaival. Józsa, a tályai

* Kindsberg jelentése Konstantinápoly mellől 1676 junius 17. (Bécsi áll. lev. Turcica.)

** Julius 5-iki jelentés u. o.

plébános, pap létére e korszak egyik legszilajabb kalandorja volt. A pápa generalisának nevezte magát, midőn 1675-ben a német hadakkal együtt Debreczenben garázdálkodott, most követnek küldetvén, fényes vitézi öltözetben jelent meg Erdélyben, fején sastollas kalpaggal, nyakába vetett párduczbőrrel, oldalán aranyos karddal, veres, sarkantyús török csizmában, huszonegy szolga kíséretében. A magával hozott kívánságok lényegesebb pontjai szerint Strassoldo arra kérte Apafyt, hogy buzdítsa a fölkelőket a császár gratiájának elvételére vagy legalább szállítsa oly helyekre, «honnét a törökkel rabolni ki ne járnának s hazájokat égetéssel, sarczoltatással, pogány rabságára vitellel ne fogyassák és pusztítsák», tiltsa el az erdélyi főrendeket a bujdosókkal való barátkozástól és hagyja meg nekik, hogy ne fenyegessék ő felsége országát, mert Erdélyre bajt hozhat az ily magatartás. Az erdélyiek nem csupán a fenyegetést fogadták kedvetlenül, hanem azt, hogy Strassoldo Apafy segélyével «a császár botja alól elhajlott magyarságot ő felsége számára visszaszerezni kívánván», méltó jutalmáról e munkának semmit sem szól. Úgy találták, hogy ez a dolog «semmiképen nem Strassoldo uram személyét illeti csak».*

Lehetséges, hogy az év folyamában Apafy is küldött követet a császáriakhoz, de aligha a békeszerzés őszinte vágyára mutató utasításokkal,** és annyi bizonyos, hogy követének útja csak oly keveset lendített a béke ügyén, mint Strassoldo érdekes követének erdélyi utazása.

* L. Strassoldo levelét Apafyhoz márczius 6., (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.), Haller János levelét Apafyhoz márczius 23. 1676 (Török-Magyarkori Államokmánytár v., 360.) és Fábián Farkas levelét Szepessi Pálhoz márcz. 23. 1676 (Bujdosók Levéltára 248. l.).

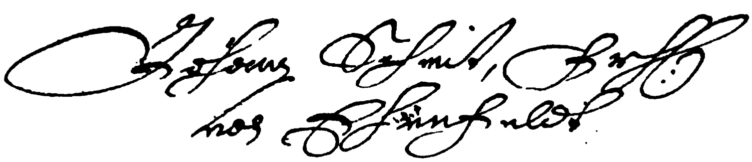
** Igaz, hogy a Szepesi Pál jegyzetei közt található levélből, melyet Leopold 1676 novemb. 21-én írt Apafyhoz, biztosan kellene következtetnünk, hogy Apafy 1676 végén is küldött egy főrangú követet Bécsbe. De tekintetbe véve a levél keltezésének hónapját, úgy sejtjük, hogy itt tulajdonkép Csáky 1675-iki útjáról van szó s hogy Szepessi az évszámot tévesen másolta.

Strassoldo 1675 nyarán az elhalt Spankau helyére jutván, néhány merész csapással gyökerestől akarta kiírtani a fölkelést. Debreczen volt a kuruczok fészke, mint Strassoldo mondá. Itt laktak a kurucz katonák és tisztek nejei és gyermekei, itt telelt a csapatok egy része, leginkább ide szállították mindenfelől a zsákmányt, melyre

47. STRASSOLDO ALÁIRÁSA.

vevőt is találtak a jómódú városban, foglyaikat is ide hozták a fölkelők és innen küldötték ki sokszor portyázó csapataikat.[1] Már 1675 június 12-én meghagyja a haditanács Spankaunak, hogy gyújtassa fel Debreczent, ha lehet gyújtogatók segélyével alattomban, de ha máskép nem lehet,

48. SCHMIDT TÁBORNOK ALÁIRÁSA.

nyílvános erőszakkal.[2] Ez évben ötszáz tallérért újra megengedte a nagyváradi basa, hogy a kurucz csapatok Debreczenben és Biharmegyében teleljenek.[3] Már 1675 november közepén jelenti a Kállóban tartózkodó Schmidt tábornok Strassoldonak, hogy nagy számban gyűlnek a fölkelők Debreczenbe, már pusztítják a környéket, elhajtanak lovat, marhát, embert, mindent a városba hurczolnak,

1 Leopold levele Kindsberghez 1675 decz. 24. (Turcica id. h.)

2 Melléklet az 1677-iki Turcicahoz.

3 Bujdosók Levéltára 28. l.

de az ottani biró mégsem küldött erről jelentést császári részre, mint kötelessége volna. Strassoldo erre elindúl Kassáról, Tokajnál átkel a Tiszán s Nánásnál Schmidttel és Barkóczival együtt elhatározta Debreczen megtámadását. Deczember 6-án reggeli 4 órakor egy jó német mérföldnyire Debreczentől egyesűltek a császáriak és pater Józsát a lovassággal előre küldötték.

Az ellenállás a falakkal nem védett városban nem látszott tanácsosnak. Strassoldo a városba vonúlt, néhány főbb bujdosót elfogott, vagy hatvan fölkelőt hűségre térítve haza szállíttatott s a bujdosóknak a városban található holmiját felosztotta katonái között. Alig érdemes e holmiról beszélni, írja Strassoldo.[1] Annál többet beszéltek arról a fölkelők és a debreczeniek. Különösen a debreczeniek panaszkodtak, hogy Strassoldo tizenhét napi ottléte alatt több mint 80,000 forintnyi kárt okozott nekik.[2]

De az eset jelentőségét ki nem merítik az okozott anyagi veszteségek. Alig volt helység a magyar földön, mely az ország közjogi szakadozottságát oly híven tükrözte volna vissza kicsiben, mint Debreczen. A város az erdélyi hódoltsághoz tartozott, évenként nyolczezer tallért fizetett a váradi basának, kétezret az egrinek, a robotszolgálatot ide nem számítva. Erdélynek is adózott s mivel egy utczája Szabolcsmegyéhez tartozott, a szepesi kamara évenként ezer köböl gabonát követelt tőle az országos adó fejében.[3]

Ez utóbbi követelés nem szabadította meg Debreczent a dicsőségtől, hogy a török ne tartsa különös pártfogása alatt álló városának. Éreztette is a porta neheztelését a debreczeni pusztítás miatt, a császári udvarra nézve igen

1 Strassoldo jelentései 1675. deczember 8. és 16. (Melléklet az 1677-iki Turcicahoz.)

2 Kindsberg jelentése Drinápoly 1676 ápril 2.

3 Kindsberg 1676 ápril 2-iki jelentése s az 1677-iki Turcica mellékletei.

alkalmatlan hévvel támogatván a városnak kárpótlási követeléseit. Bécsben azonban tudták, hogy a török számtalan ürügyet találhat a háborúra s míg érdekében van a békét fentartani, addig Debreczen miatt nem szegi meg azt.* Így gondolkozván Strassoldo is, a végbeli törökök ellen más alkalommal is erélyesebben lépett föl, mint elődje, s ez által egyrészt nyugtalanította a fölkelőket és másrészt a végbeli törököket is inkább a bujdosók hadai, mint a császáriak ellen ingerelte. De mennél megbízhatatlanabb menedékhelye volt a bujdosóknak a török terület, annál fogékonyabbak lettek az udvari párt édesgetése s ígéretei iránt. Valóban 1676 utolsó napjaiban Kende Márton és Jaksó Dénes ezredesek századjaikkal a császáriakhoz pártoltak.**

Különben Strassoldo merészsége nem vált mindig hasznára a császár ügyének. Szokása volt egyszerre több apró portyázó csapatokat kibocsátani és hiában fejtegette neki a parancsnoksága alá rendelt Schmidt, hogy ez veszedelmes eljárás, mert a gyors ellenség hirtelen összeverődik és egymásután levágja a kiküldött csapatokat. Schmidt azt tartotta, hogy a fölkelők ellen a legnagyobb erőfeszítéssel sem lehet sokra menni, azonban vigyázatlansággal koczkáztatni lehet a sereget, mely a császár magyarországi uralmát védi. Szerinte a legtanácsosabbnak látszott a hajduvárosokban biztosított állást elfoglalni, egyrészt, hogy a hajduk megtartassanak a császár hűségében, másrészt, hogy a fölkelők és esetleg a Szathmáron át támadó erdélyiek ellenében kipihent csapatokkal rendelkezzék a császári vezér. Strassoldo azonban nem hallgatott e tanácsokra; 1676 júliusában Schmidttől elvette seregének legderekabb részét, újra négy

* Disp. Veneto 1676 január 5. Qui non si fa caso deli' attione giudicando che vicendevolmente, e Turchi e Imperiali habbino innumerabili pretesti di far la guerra ogn qual volta si trovino potere di principiarla. (Bécsi áll. lev.)

** Szepesi Pál jegyzetei.

részre osztotta fel csapatait, minek következtében oly vereséget szenvedett, hogy a Pálfy-ezred majdnem tönkre jutott.* Igaz, hogy a császáriak 1676 folyamában boszút állottak a veszteségért, azonban e csatározások ép oly kevéssé döntötték el a viszályt, mint az előző évek hadviselése és nem voltak oly természetűek, hogy a habozó Erdélyt megfélemlítsék, vagy felbátorítsák.

Több hatással voltak az erdélyiekre a portáról érkezett hírek. A fejedelem, Teleki és a bujdosók most már egyetértő igyekezettel kérték és remélték a porta felszabadító engedélyét. De innen még mindig a régi válaszokkal tértek vissza az erdélyi s a magyar követek. Csakhogy a varsói ajánlatok óta Teleki többé nem akarta szó szerint értelmezni a porta halasztó vagy épen tiltó válaszait.

A lengyel-török alkudozások mind előbbre haladván, Apafy is gondolhatta, hogy a porta nem fog komolyan haragudni, ha egy «képebeli» erdélyi úr kivonúl majd a bujdosók táborába. Szeptember végén már készült Teleki a kivonulásra. Fejedelmének helyesléséről biztosítva lévén, nem igen törődött a katholikus, unitárius és némely reformatus rendek véleményével, kik a porta határozott engedélye nélkül kezdett vállalatot igen veszélyesnek tartották. Teleki már megkapta a bujdosók hűségi nyilatkozatait is. Mióta a franczia segély kilátása felvillanyozta Teleki jó indulatát s mióta a váradi basa csak oly ellensége lett a bihari jobbágyokat kiélő bujdosóknak, mint Erdélynek, azóta a bujdosók nem várták többé oly gyanakodó türelmetlenséggel az erdélyi segítséget, viszont Apafy és Teleki is, bár nem nézték szívesen, de eltűrték, hogy a bujdosók Biharból lassanként a Szilágyságba szivárogtak. Ily körülmények között a bujdosók örömest megígérték, nevök aláírásával hitelesített nyilatkozatokban, hogy hű emberei

* Schmidt levele Hocherhez Böszörmény 1676 julius 10. (Bécsi áll. lev. Hungarica.)

lesznek Apafynak s hogy a nevében vezérlő Telekinek mindenben alárendelik magokat.[1]

Teleki csupán a varsói franczia követség ígéretének beváltását várta, mielőtt kiindúlt volna. Ez évben két ízben is küldötte Lengyelországba Absolont, kit ott kitűntető szívességgel fogadtak.

XIV. Lajos nagyon fontosnak tartotta már a magyarországi diversiót; tudta, hogy az a császár hadait biztosabban kicsalja a birodalomból, mint bármely más háború.[2] De azt hitte, hogy nem jól fog kamatozni pénze, ha azt csupán a fölkelők vezéreire és hadaik eltartására költi. Segédcsapatokat akart küldeni az országban és a segélypénz kiosztását az azokat vezérlő franczia tisztekre kívánta bízni. Mivel csupán lengyel csapatokat küldhetett, meg kellett várnia az október 27-én megkötött zuravnói békét, mely a lengyel katonaság franczia szolgálatba fogadását lehetővé tette.[3] Novemberben a marseillei püspök és Béthune jelenlétében fogadta Szobieszki Absolont. Absolon deczemberben haza térve, meggyőzte Telekit arról, hogy már nem sokáig kell várakoznia a lengyelországi segélyre.

Teleki indúlóban volt, midőn egy november 25-én kiadott fejedelmi parancs meghagyta neki, hogy várakozzék. November 2-án ugyanis Köprili Ahmet meghalt, utódja Kara Mustafa lett, az eddigi kajmakam. Későbbi tetteit tekintve, pályája kezdetén az új nagyvezírről elég különös hírek voltak elterjedve. Kindsberg hálát adott az istennek, hogy meghalt a keresztyénség nagy ellensége, ki folyvást készült a Magyarország és Ausztria elleni háborúra. Szerinte az új vezír békés érzelmű s vezírsége alatt a béke aligha fog megzavartatni.[4] Varsóban is azt

1 L. Török-Magyarkori Államokmánytár v. k., Bujdosók Levéltárában és Turcicaban az 1676-ik évre vonatkozó részt.

2 Acta Historica 269. l.

3 U. o. 324. l.

4 Jelentései 1676 november 6. és 25. Zumal er dem ersten anzaigen nach, dass allgemeine Volckh zu contentiren fridtreibende Gedanken erweisen, sein vesirat in Ruhestand zuzubringen suche.

hitték, hogy a vezírváltozás miatt a porta háborúja Ausztria ellen el fog maradni.* Apafy is így gondolkozhatott Kara

49. KARA MUSTAFA.

Mustafáról, de másféle s őt különösen nyugtalanító híreket is hallott róla. Úgy tudta, hogy Kara Mustafa pártját

* Acta Historica 343.

fogja Zólyomi Miklósnak. Attól tartott, hogy a porta most már nem viselvén háborút, Teleki kivonúlását ürügynek fogja felhasználni és visszavezeti Erdélybe Zólyomit, ki Brassót odaígérte a töröknek és kész lett volna Erdélyt Oláhország sorsára juttatni.[1] Azért előbb «ki akarta tanúlni az új igazgatók elméjét», mielőtt Teleki vállalatát, melyet októberben maga is siettetett, újra megengedné.[2]

Thököly Imre Apafy megváltozott szándékáról azt jegyzi fel naplójába, hogy «nagy szomorúságunkkal esett».[3] Ő is készen állott az indúlásra, és azon reményben határozta el magát az otthon maradásra, hogy csak rövid időre van elhalasztva az erdélyiek kivonulása.[4]

V.

Már 1677 januárjában tudták Erdélyben, hogy Zólyomi miatt nem kell oly túlságosan tartania Apafynak Kara

1 L. Absolon leveleit 1676. decz. Vojenskyhez és Bethunehöz. Közli Gergely Samu (Történelmi Tár 1886). A Bethunehöz írt második levelet nem Absolon vagy legalább nem a maga nevében írja, hanem a Telekiében. L. továbbá Kindsberg 1677 május 28-iki jelentését.

2 Bujdosók Levéltára 156. l.

3 K. T. I. Naplója 1676—1678. Közli Torma Károly 2. l.

4 A Bujdosók Levéltára 53. lapján olvasható a bujdosó magyarság levele párja Thökölyhez 1676 november 10-iki kelettel. Nem mertük e levelet fölhasználni a főntebbiekben, mivel nem merjük hinni, hogy az Thökölyhez volna intézve. A levél írói megköszönvén a czímzett jó indulatát a bujdosók iránt, isten áldását kérik még «szerelmesire» is. Kik voltak Thököly «szerelmesi»? A levél írói továbbá készséggel várják a czímzett közéjök érkezését és így szólnak: «A mi penig a Kd kívánságát illeti, ha Kd uram kérdésben nem vette volna is azokat kiváltképen maga személye iránt való dolgokat, mi bennünk azokhoz való készségünkben semmi hibát nem talált volna. Mindazáltal ez iránt is a Kd kivánsága szerint ime *az inclusában* mindenkor választ adtunk» . . Az inclusában azonban szó sincs Thökölyről, hanem csupán Teleki személyes kívánságaira válaszolnak abban a bujdosók. Igen valószínűtlen, hogy Teleki 1676-ban a Thököly közbenjárásához folyamodott volna követeléseinek kielégítése végett. Vagy feltegyük-e, hogy Thököly kivonúlását a Teleki igényeinek elismerésétől tette függővé? Valószinűbb, hogy az irat czímezésében Telekit kell olvasnunk Thököly helyett. Lehet, hogy sajtóhibával van dolgunk, mire van példa e kiadványban. A 285. lapon egy «Tököly Mihálynak» adott hitlevélről van szó, de szerencsére a hitlevél tartalmából kitűnik, hogy ott nem kell Teleki Mihályt olvasnunk.

Mustafa rossz indulatától. Sæpe munera placant homines-que deosque idézte jó kedvében Teleki és újra meg-indította az alkút Béthunenel.[1] Május 19-én érkeztek Len-gyelországba a magyar követek: Fajgel Péter, Farkas Fábián, Absolon Dániel a bujdosók, és Macskási Boldizsár Apafy részéről. Maga Szobieszki is fogadta a követeket előbb az egész senatus jelenlétében nyilvános audienczián, mintha Erdély megbízottjai volnának, kik bizonyos határ-igazítás végett küldettek udvarába, majd többször érteke-zett velök titkosan.[2] Szobieszki előzékenysége megkönnyí-tette az alkudozók munkáját; már május 27-én megkötötte Béthune királya nevében Erdélylyel s a bujdosókkal a varsói szerződést. Ebben ép úgy, mint a fogarasi szerző-désben Teleki Mihály van kijelölve a mozgalom vezetőjé-nek, még a Béthunetől küldendő segédcsapatok is az ő vezérletére vannak bízva. Béthune évenként százezer tal-lért ígért a magyar csapatok eltartására és előlegesen egy-szer mindenkorra húszezer tallért.[3]

A fő különbséget a fogarasi és varsói szerződések közt nem azok tartalmában, hanem azon körülményben kell keresnünk, hogy amazt a lengyelországi franczia követség megbízottja kötötte csupán a bujdosókkal, míg emezt maga a franczia nagykövet Erdélylyel és a bujdosókkal. Már július 10-én ratifikálta XIV. Lajos a varsói szerződést, ellenben a fogarasit sohasem ratifikálta és alig gondolt annak végrehajtására.[4]

1 L. Teleki levelét Béthunehöz Sorostély január 28. 1677. (Petrovics-Gyűjtemény id. h.)

2 Acta Historica 394. l.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár V. 413. l.

4 A ratifikálás idejét l. Mignet id. h. 684. l. Mignet a szerződés kivonatát közölvén, a 10. pontot így ismerteti: les confédérés (csak a bujdosókra vonatkozhatik) s'obligent de donner aussi vingt mille écus de plus pour supplément des dépenses extaordinaires des premiers six mois, pedig a szerződés szövege így hangzik: »adjunxit Sua Excellentia (Béthune) ultra hanc summam (a 100,000 tallér) pro primis sex mensibus hujus anni, viginti millia Tallerorum Imperialium« . . .

Macskási és társai visszatérését kevesen fogadták oly örömmel, mint Thököly Imre. Érezte, hogy most elérkezett ideje, tárgyalgatott a franczia ügynökökkel, kik márczius óta tartózkodtak Erdélyben s kik közől Révérend abbé a magyar követekkel együtt útazott Varsóba és vissza Apafy udvarába. Úgy látszik, hogy Thököly jobban érezte magát a másik franczia megbízott, a művelt és katonásan vidám Forval gróf társaságában, ki júniusban több erdélyi úrral együtt részt vehetett a vajdahunyadi mulatságon, melyet Thököly némikép a varsói szerződés örömére rendezett s mely alkalommal a franczia kedvéért a várúr kirándúlt vendégeivel az urodalmaihoz tartozó Várhelyre, Ulpia Trajana romjainak megtekintésére.[1] Thököly e vendégség és az útikészületek befejezése után elindúlván Ilyéről, azt hitte, hogy «isten jóvoltából» táborozásba való menetelét e házától elkezdé.[2]

Teleki Mihály szintén meg volt elégedve a varsói szerződés pontjaival. Vezérségének ily általános és ünnepélyes elismerése, a franczia költségen viselendő háború régi vágyainak teljesítését jelentették. Igaz, hogy Macskási és Fajgel visszatérésekor Gyulafehérvárra sietve, Forvaltól hiában kért 16,000 aranyat szolgálatai jutalmáúl s eddigi költségeinek megtérítésére. Forval «üres szavakkal» válaszolt és a szerződés végrehajtását sietteté. Teleki most nem akarta hátráltatni az ügyet; különben is remélte, hogy később nem utasítják vissza kérelmeit és kitűzette a hadi vállalat megkezdését augusztus nyolczadikára.[3] Teleki el volt szánva megindítani a vállalatot a porta engedélye nélkűl is.[4] Elhatározását úgy értjük, hogy a porta két-

1 Torma K.: Napló 43. l., Daleyrac: Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du Regne de Jean Sobieski. Amsterdam 1699. I. 75. l. beszél Forvalról és Thökölyhez való viszonyáról.

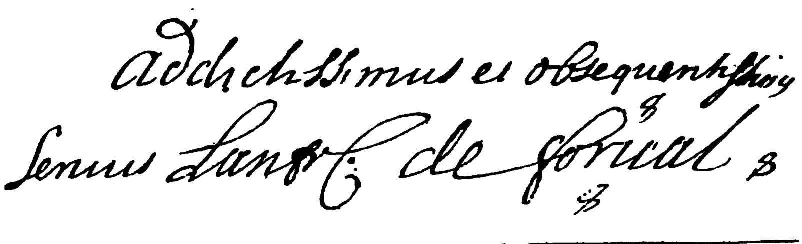
2 Napló 51. l.

3 Teleki levele Absolonhoz. Kővár, aug. 14. (Petrovics-Gyüjtemény id. h.)

4 «Ktek javallása az volt, ha szintén az török ellenezné is, el ne hagyjuk» írja Apafy Telekinek julius 26. (Bújdosók Levélt. 162. l.)

értelmű vagy legalább némi részben kedvező magyarázatot is megengedő tilalma ellenében újra az 1672-diki fogáshoz folyamodván, színleg mint magános úr akart volna kivonúlni. De július utolsó napjaiban nyugtalanító hírek érkeztek a portáról.

Kindsberg már ekkor tájt megváltoztatta nézetét Kara Mustafáról. Attól tartott, hogy a vezír még a nyáron megindúl Magyarország ellen és felhásználván a magyarországi elégűletlenséget, Erdélyt a török birodalomba kebelezi.* Azonban a zuravnói béke még nem volt ratifikálva, és mi

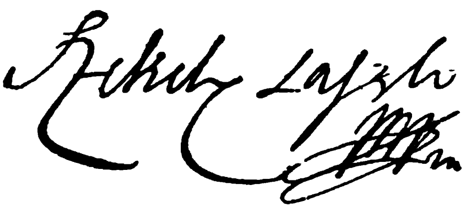
50. GRÓF FORVAL ALÁIRÁSA.

sokkal fontosabb volt, Dorosenko Czeherinben szorongattatván, átadta a várost a moszkvai czárnak. A porta háborút izent III. Feodornak és Ibrahim serasker a jól védett Czeherin ellen indúlt. Ily viszonyok közt a nagyvezír kegyelmesen fogadta Kindsberg tiltakozásait Apafy háborús szándékai és a francziákkal kötött szövetsége ellen. «Úgy cselekedjék az urad» — izente a nagyvezír Buda Jánosnak, az erdélyi kapikihának — «hogy jövendőben mind orczájára ne forduljanak ezek». Augusztus elsején már olvashatták Erdélyben a kapikiha izenetét, a kihája levelét és a Maurocordatoét, melyet a nagyvezir nevében

* 1677 október 16. írja Kindsberg: Massen der Vesier wider aller Türkhen Rath Ihnen Rebellen diesen verflossenen Sommer zu helfen allerdings inclinirt gewesen, in der Hoffnung, dass ganz Ober und Unter Ungarn der Ottomanischen Porten huldigen, und Ihn so dan freystehen wird Siebenbürgen völlig zu unterverfen... gleich wie es in Wallachey geschieht . . .

irt. Ez irományok értésére adták Apafynak, hogy mivel vádolja őt Kindsberg a portán, és hogy e vádakat a nagyvezír alig hiheti a szultán ily hű és engedelmes vazalljáról, azért az ügynek tisztázása végett küldje Apafy rögtön a nagyvezírhez «egyik belső meghitt eszes emberét». Sőt a kapikihának azt is megizente a fővezér, hogy fejét véteti, ha az Apafynak küldött parancsot közli a bujdosók követeivel.[1]

Apafy megijedt és noha csak néhány nappal azelőtt írásban biztosította Telekit, hogy kivonulván, még akkor sem kell a tábort elhagynia, ha a porta esetleges tilalmára hivatkozó fejedelmi parancs késztetné is,[2] most az ellenkező végletbe csapott át hangulata. Míg Székely László vissza nem érkezik a portáról, addig Teleki ki ne

51. SZÉKELY LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

mozduljon Kővárból, így hangzott a fejedelem újabb rendelete.[3] Forval most már bánta szűkmarkúságát, még julius végén, mikor a nagyvezír szándékáról előzetes hírek érkeztek Radnótra, újra alkuba bocsátkozott Telekivel. Gondoljuk, hogy ekkor adott át neki kétezer aranyat. Hitelezőim között kellett szétosztanom az összeget, — panaszkodott Teleki a Béthune körül tartózkodó Absolonnak — mely ugyancsak kevés, ha számba vesszük eddigi és jövendőbeli költségeimet. Tekintettel a portára az én

1 Maurocordato levele Apafyhoz julius 8., Buda Jánosé ugyanahhoz és Baló László levele Béldi Pálhoz aug. 2. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h., 427, 430—433. ll.)

2 Bújdosók Levéltára 163. l.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 434. l.

szolgálataim elhalasztatnak, de azért el nem maradnak. Hanem mit tehetek a szükséges segélyeszközök nélkül?[1] Mivel Forval s Révérend nem állottak elő fényes ajánlatokkal s mivel a Béthunetől fogadott segédcsapatok augustus elején még nem érkeztek Magyarországba, mint a francziák igérték, Teleki, ha nem is készséggel, de minden jelentékenyebb ellenállás nélkül megnyugodott a fejedelem akaratában elhatározván, hogy bevárja Székely László visszatérését.

Rosszúl esett ez elhatározás Thököly Imrének. «Hetekre haladván az dolog, tovább mitevő leszek, magam sem tudom», így nyilatkozott a rossz hírek hallatára.[2] Helyzetének nehézsége abból állott, hogy a bujdosókkal együtt azon hiszemben volt, mintha a porta ép

52. KUBINYI LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

oly rossz indulattal tekintené a bujdosók szövetkezését a francziákkal, mint az erdélyiekét. Igaz, hogy Kubinyi László, Keczer Menyhért, Kende Gábor és Radics András, a bujdosók követei a portán, inkább kétértelmű és elhalasztó válaszokról, továbbá nem mindig örvendetes élményekről értesíthették küldőiket. Kubinyi László, ki már 1677 eleje óta a portán tartózkodott, mint a bujdosók kapikihája hiában kért kihallgatást a vezírtől és a kihájától, sőt a kihája két csausz által elűzette, kiüzenvén neki, hogy többé ne jőjjön a portára.[3] Midőn Kende, Keczer és Radics május elején Konstantinápolyba érkeztek, és

1 Teleki levele Absolonhoz aug 14., Kővár, id. h.

2 Napló 56. l.

3 Kindsberg, márcz. 16. Drinápoly.

fejtegették a portán, hogy már évek óta mennyire várják a bujdosók az ottomán nemzet megígért segítségét, hogy egy részök már átszökött a németekhez, de a nagy többség még megmaradt a porta hűségében, a vezír azt válaszolta nekik, hogy csak menjenek ők is a többiekkel együtt a németek táborába.*

A bujdosók iránt mutatott kíméletlenség többnyire tüntetés volt a porta részéről nemcsak a bécsi udvar megnyugtatására, de Kindsberg adakozó hajlamainak ápolása czéljából is, mert a residens a tolmácstól a kihájáig minden hivatalnokot megvesztegetett, hogy a magyar követek minél ridegebb bánásmódban részesüljenek. Pedig tulajdonkép a porta máskép bírálta meg a bujdosók törekvéseit, mint Erdély nagyravágyását. Apafy önálló és csak némi sikerrel bíztató fellépése iránt nem érzett semmi rokonszenvet, s ha már engedménynyel tartozott a politikai helyzetnek, a legelső gondolata volt Apafy elrémítése. Azonban a bujdosók felbíztatását könnyű volt eltagadnia, pedig foglalásaikat Magyarországon szívesen vette, mivel azok hivatva voltak könnyíteni a nagyvezír munkáját a császár ellen tervezett háborúban és mivel a hódoltság nyomasztó tehertől szabadult volna meg, ha a bujdosók a királyi Magyarország területén szerezhetnek téli szállásokat. A Béthune királyságával Kara Mustafa aligha volt kibékülve, de egyelőre nem nagy fontosságot tulajdonított a tervnek és így csak örülhetett annak, hogy jövendő szövetségese, a franczia király, oly készséggel segíti a portát a magyarországi elégületlenség élesztésében.** De a

* Kindsberg, máj. 28. Konstantinápoly.

** Már Köprili Ahmet formális szövetséget akart kötni XIV. Lajossal 1676-ban, megígérvén, hogy Magyarországba vezeti seregeit, ha a franczia király kötelezi magát, hogy nem köt békét a császárral a török beleegyezése nélkül. XIV. Lajos ez ajánlatot nem fogadta el, de meghagyására Nointel, konstantinápolyi követe megígérte, hogy a franczia király a béke megkötése után nem fogja segíteni a császárt a török ellenében. A be nem avatkozás ígérete — mondja Rousset, ki e nagyérdekű adatokat napfényre hozta — bizonyos jelentőséggel bírt, mert azon uralkodó adta, ki a császárt segítette a

bujdosók követeinek ezt nem mondhatta meg őszintén, a követek pedig igen is szószerint vették helytelenítő nyilatkozatait a francziákkal kötött szövetségről. Tudósításaik után indúltak a bujdosók és annyira tartottak a porta haragjától, hogy nem akarták közvetlenül Clanleutől, a hozzájok küldött franczia tiszttől, elfogadni a zsoldot, hanem azt kívánták, hogy fizettessék az a hadaknak az erdélyi fejedelem nevében.[1] Telekinek ez a gondolat nagyon tetszett és Thököly vele együtt fáradozott annak kivitelében. Augustus elején úgy látszott, hogy Thököly mindenben helyesli az erdélyiek törekvéseit, pedig azok azt kívánták, hogy a magyarországi hadak, melyeknek nagy része a Szilágyságba gyülekezett Teleki kivonulásának támogatására, ne egyesüljenek a Lengyelországból várt segédcsapatokkal, hanem térjenek régi szállásaikba, sőt hogy még a Béthunetől fogadott hadak is, melyek már Mármaroshoz közeledtek, maradjanak a határon mindaddig, míg Székely László vissza nem tér a portáról.[2] A bujdosók félvén a portától is, nem igen akartak Erdélynek ellenszegülni és azon reményben, hogy még ki nem pusztított szállásokat kapnak Apafytól, be akarták várni az erdélyi követség visszaérkezését. Azonban Wesselényi Pál az előnyomulás mellett izgatott,[3] továbbá Forval a segédcsapatok útját sietteté és a bujdosókat önálló fellépésre bíztatta.[4] Ily körülmények közt Thökölynek azzal a lehetőséggel kellett számolnia, hogy míg ő maga az erdélyiekkel együtt otthon vesztegel, Wesselényi Pál egyesül a segédcsapatokkal, velök együtt sikert arat, kivívja a

török ellen 1664-ben és Velenczének is adott némi segélyt Kandiában 1669-ben. (L. Camille Rousset: Histoire de Louvois, Paris. 1879. II. 212—215. ll.)

1 L. Teleki idézett levele Absolonhoz és Napló 58. l.

2 L. Apafy levelét Telekihez Radnót, aug. 6. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 434. l.)

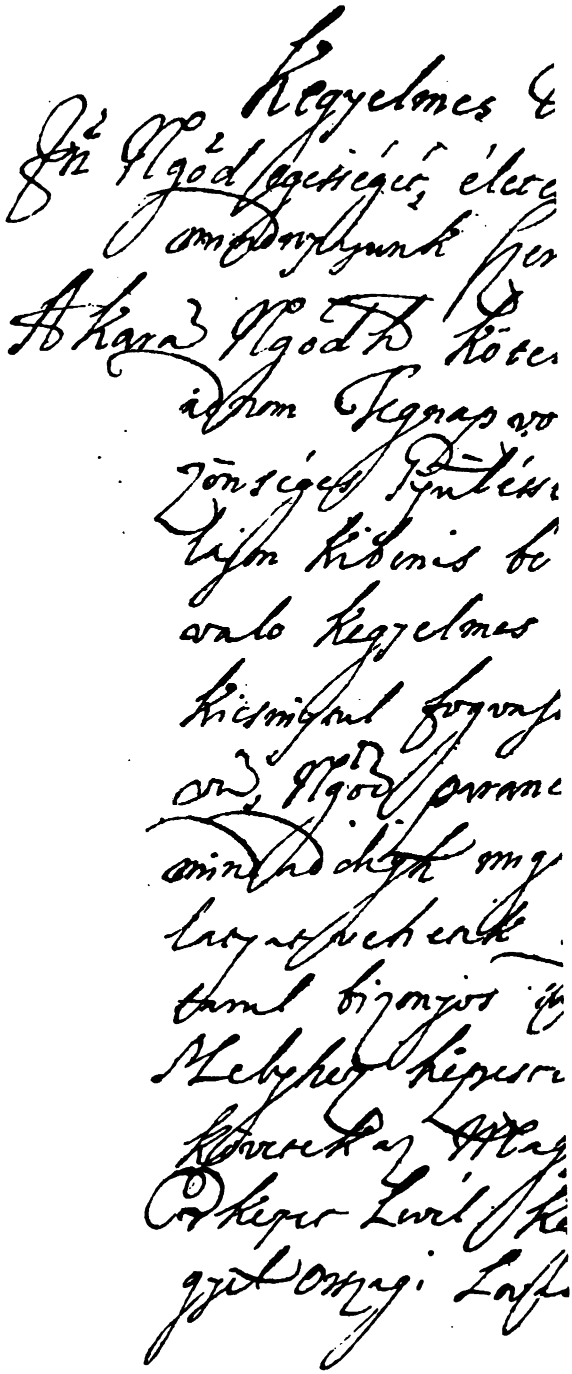
3 L. Thököly levelét Telekihez, Őrmező sept. 1. (DEÁK F.: Levelek 8. l.)

4 L. Forval levelét Béthunehöz aug. 24, melyet Mignet ismertet id. h. 685. l.

bujdosók még nagyobb ragaszkodását és a francziák rokonszenvét. Szeptember első napjaiban a követtársai részéről haza küldött Radics András megváltoztatja a helyzetet és véget vet Thököly habozásának. A kihája meghagyta Radicsnak, hogy bíztassa a bujdosókat és a követek tőle küldött levelei értésére adták Thökölynek és a bujdosóknak, hogy a hadak bátran fölvehették volna a franczia pénzt.[1] «Bár azt írják vala eddig is Kende uraimék, s jobban lettek volna az dolgok», jegyzé meg erre Thököly. Megjegyzése mutatja, hogy többé nem akart tétlenül vesztegelni s hogy el volt szánva Teleki nélkül is a Béthune hadaihoz csatlakozni, mert Radics hírei Erdély s a Teleki helyzetét meg nem változtatták. Csupán a kivonulás módjára nézve voltak még kételyei Thökölynek. Oly módot akart választani, mely megóvná Apafy kegyének elvesztésétől és egyszersmind biztosítná számára a bujdosók táborában azt a kiváló állást, melyet előbb is Erdély támogatásával vélt elérhetőnek. Szerencsére szeptember elején Apafy az udvarhoz hívatja, mivel Radics visszaérkezése óta Wesselényi Pál és a magyar hadak magatartása nyugtalanítá a fejedelmet, ki Thökölytől elvárta, hogy Wesselényi ellenében Telekivel együtt Erdély kívánságait fogja védeni és ez ügyben beszélni akart ifjú barátjával.[2] Thököly rögtön felismerte a helyzet előnyeit személyére nézve s elhatározta, hogy felhasználja azokat minden tekintet nélkül Teleki érzékenységére. Szeptember 11-én elindúlt Szilágy-Csehről s útja közben nem is igen alhatott, alig várván, hogy Radnótot érhesse.[3]

Szeptember 13-án megérkezvén előadta Apafynak, hogy a bujdosók hadai a Szilágyságban nem maradhatnak tovább, hogy Béthune hadait sem lehet tartóztatni s így Apafyt az a veszély fenyegeti, hogy Wesselényi a fejedelem tiltako-

1 Napló 66. l. 2 U. o. 83. l. 3 U. o. 68, 69. ll.

THÖKÖLY IMRE ÖRMEZŐN 1677. SEPT. 1-É

(A Nemzeti Muzeum birtok

zása ellenére egyesülvén a francziákkal, Erdély érdekeinek nem fogja gondját viselni. És mit mondanak majd a francziák, ha Apafy a varsói szerződés végrehajtásától minden további kísérlet nélkül elállana? Ha Telekit ki nem küldheti, küldje ki őt, gróf Thököly Imrét, ki «az erdélyi nemes hazának is egyik első rend és nevezetes tagja» és ki, mint magyarországi úr, a porta engedélye nélkül is kivonúlhat. Ha ő kimehetne a hadakkal mint a fejedelem megbízottja, végrehajtaná az egyesülést a francziákkal Apafy nevében és addig semmire sem vállalkoznék, míg Székely László visszaérkeztével Teleki át nem vehetné a vezérletet.[1] Apafynak tetszett az ajánlat, talán azt gondolta, hogy úgyis nemsokára kiküldheti Telekit, hisz Székely Lászlótól négyezer aranyat küldött a vezirnek és kétezret a kihájának.[2] Különben nem sokáig fontolgatott. Teleki Kőváron volt, a többi tanácsurakat alig hallgatta meg a fejedelem és már szeptember 16-án kiállította Thököly részére a felhatalmazást úgy, a hogy maga Thököly kívánta.[3]

Most a húsz éves bujdosó birtokába jutott azon kiváló méltóságnak, melyet a varsói szerződés Telekinek biztosított. Igaz, hogy csak rövid időre és egy határozott feladat teljesítéséig volt reáruházva a méltóság, de így is becses volt az előtte. Mert most Forval és Révérend kénytelenek voltak elismerni őt a franczia érdekek talán leghívebb és igen jelentékeny gyámolítójának, mert most Wesselényi Pál fölé emelkedett s végre mert ennyire nagyobbított hatáskörével az ügynek újabb lendületet adhatott. Éjjel-nappal utazván, 18-án reggel Kővárra ért és rögtön bemutatta felhatalmazását Telekinek. Szükségesnek tartotta ez alkalommal körülményesen emlékeztetni

1 U. o. 83, 84. ll. és Apafy levele Telekihez Radnót, sept. 16. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 447. l.)

2 Kindsberg 1677 szept. 13-iki jelentése. (Turcica.)

3 Napló 70. l. és Apafy levele szept. 16. id. h.

Telekit, hogy «sok hitet és fogadást tett a közönséges jónak előmozdítására». Teleki Thököly megnyugtatására alighanem megígérte, hogy nem is akarja megszegni fogadását, de bizonyára kifejtette, hogy félti a magyar ügyet a hirtelenkedéstől s hogy a porta miatt a magyaroknak még most nem tanácsolhatná az egyesülést. De Thököly most már jól tudta, hogy mit merészelhetnek a bujdosók, tekintettel a porta hangulatára és azt válaszolta Telekinek, hogy ő inkább a késedelmezéstől félti a magyar ügyet.[1] Teleki egyelőre nem akarta mutatni neheztelését, sőt külső látszat után ítélve azon fáradozott, hogy a hadak is elismerjék Thököly új méltóságát.[2] Pedig Teleki ugyanekkor már elhatározta, hogy nem engedi át Thökölynek még ideiglenesen sem az Apafy helyettesítését, mert attól tartott, hogy Thököly végrehajtván az egyesülést, korlátozott hatáskörével nem fog megelégedni és általában félt, hogy az ideiglenesség majd igenis elhúzódik, miből érdekeire nézve káros bonyodalmak keletkezhetnek. Azért mindent megtett, hogy Thökölynek megnehezítse a hadak összegyűjtését ez által időt akarván nyerni, mert remélte, hogy vagy Székely László tudósításának megérkezése, vagy a más véleményre térített Apafy rendelete nemsokára érvénytelenné teszik a Thököly felhatalmazását.

Midőn Thököly Kővárra érkezett, a bujdosók hadainak egy jelentékeny részét Teleki többé vissza nem tarthatta az egyesüléstől. Majos Ferencz értesülvén arról, hogy Béthune hadai közelednek a határhoz, vagy másfélezer lovassal eléjök vonúlt, vele együtt útnak indúlt Szuhai Gáspár a nemesség mintegy hetven lovasával, továbbá Nemessányi Bálint, ki egész a Beszkidig utazott, hogy az idegen hadakat a dolhai völgybe vezesse.[3] Wes-

1 Napló 71. l. és Thököly levele Telekihez Szilágy-Cseh, sept. 24. (Deák F.: Levelek. 10. l.) — 2 Napló 72. l. — 3 U. o. 71. l.

THÖKÖLY IMRE.

(Gr. Apponyi Sándor birtokában levő eredeti metszvényről.)

selényi Pált is alig lehetett tartóztatni. A bujdosók generálisa szívesen elismerte Thököly méltóságát, csak azt kötötte ki magának, hogy a saját vezéri tisztében Thököly ne háborgassa, mire nézve megnyugtató választ kapott Apafy új helyettesétől.[1] A két ifjú vezér most minden nehézség nélkül megalkudott, mert érezték, hogy dícsvágyukat ugyanegy ellenség fenyegeti s mert mindketten a külföldi segítség megérkeztével égtek a vágytól, hogy a harcztéren megjelenhessenek. Azonban Teleki észrevétlenűl fáradozván, már odáig vitte a dolgot, hogy Wesselényi és Thököly körülbelől sereg nélküli vezérek maradtak. Teleki különösen a végbeli hadakra igyekezett hatni, vagyis a bujdosóknak talán leghasználhatóbb katonáira. A végbeli hadak törzsének azokat a szendrői, ónodi, putnoki és diósgyőri huszárokat és hajdúkat vehetjük, kik 1672 juliusában feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, talán takarékoskodó vagy gyanakodó császári tisztviselők rendeletéből kiűzettek eddigi lakhelyökből és nemsokára a bujdosókhoz csatlakoztak.[2] Később más várak szökevény katonáival gyarapodtak, mert oly rendetlenűl fizették valamennyi végvárban a végbeliek zsoldját, hogy a katonák inkább a szabadabb életű kuruczokhoz pártoltak, sem hogy otthon nyomorogjanak némi fegyelemtől korlátozva. E hadak a váraikról nevezett osztályokba csoportosítva a mezei hadaktól és a nemesség katonáitól különválva táboroztak s bár számra nézve nem igen múlták fölül a mezei hadakat, katonai gyakorlottságuknak oly jó híre volt, hogy a bujdosók vezetői és az erdélyiek némikép vetekedve törekedtek kiérdemelni hűségöket.[3] De mivel jobbára Er-

1 U. o. 74. l.

2 Bársony György 1677 márcz. 26-án írja Leopoldnak: in Anno 1672 Mense Julio miles confiniarius Ungarus ex Præsidiis Szendrő, Onod, Putnok et Diósgyőr nescio cujus consilio et dispositione exturbatus fuisset. (L. Prothocoll aller von Ih. Kais. Majest. und dero hochl. Hoftkammer an mich Freih. von Walsegg in Anno 1677 ergangenen Rescripten. Orsz. Lev. Lymbus.)

3 Lónyai Anna 1674 sept. 24. Gerend-

délyből küldötték a pénzt zsoldjuk kifizetésére, Apafy és Teleki többnyire számíthattak szolgálataikra.

Thököly ép a végbeliek élén szeretett volna megjelenni a csatatéren, Teleki azonban tudatta akaratát a kapitányokkal és hadnagyokkal, minek következtében a végbeliek kitakarodván a Szilágyságból, visszatértek előbbi szállásaikra, Túr és Dévaványa felé. Sőt útjokban a Szilágyságba igyekező mezei hadak katonáiból is többeket visszatérítettek Biharba, úgy hogy a september 28-ára kitűzött indulás előtt alig ezerkétszázra olvadt le a Wesselényi és Thököly rendelkezése alatt álló csapatok száma.[1] Teleki ezzel be nem érte, hanem azt izente Thökölynek, hogy Apafynak hozzá érkezett parancsa szerint a magyaroknak és Thökölynek várakozniok kell a porta válaszára. Thököly nem igen hitt az izenetnek, inkább az udvarnál tartózkodó egyik barátja megnyugtató értesítését vette tekintetbe és a Telekitől másolatban beküldött fejedelmi parancsból nem olvasott ki, vagy legalább nem akart kiolvasni határozott tilalmat.[2] Különben nagyobb akadály volt terveire nézve a Szilágyságban maradt hadak gyengesége. Szeptember 26-án Hadadra utazott, hogy a teendőkről tanácskozzék Wesselényi Pállal. A két vezér abban állapodott meg, hogy Forval vagy nyolczszáz emberrel indúljon el minél hamarább Mármaros felé, hogy Wesselényi menjen ki az Érmellékre, gyűjtse össze a hadakat és várja ott meg Thökölyt, kinek Radnótra kellett menni, hogy a fejedelmet a végbelieknek szóló felkelési parancs kiadására bírja. Másnap Forval Szilágy-Csehen találkozván Thökölyvel, bizonyára örömmel fogadta a hadadi egyezményt.[3]

ről örömmel jelenti Béldi Pálnak, hogy még a végbeliek is fiát ismerik el generálisnak (Tunyogi-gyűjtemény, Nemz. Múzeum).

1 Napló 75. l. és Thököly levele Telekihez Szilágy-Cseh, szept. 26. (DEÁK F.: Levelek II. l.).

2 U. o. 12. l. levelét Telekihez szept. 27. és Napló 76. l.

3 Napló 75, 76. l.

Thököly a hadadi és szilágy-csehi tanácskozásokról Telekinek küldött tudósításaiban leplezni akarta a szoros egyetértést, mely Wesselényi Pál, Forval és közte fenállott.* Ez igyekezet, bár bizalmat kérő nyilatkozatok kíséretében jelentkezett, nyugtalanítá s felingerlé Telekit. Úgy érezte, hogy ki van játszva, hogy háta mögött szövetkeznek ellene s hogy Thököly a szövetség lelke, kit még nem rég megbízható emberének tartott s ki Wesselényi Pálnál veszedelmesebb ellenfélnek mutatkozik, mert Apafynak kedvében jár s a fejedelmi kegyre támaszkodva ép annyi kíméletlenséggel, mint ügyességgel rontja el hajdani gyámja terveit. Teleki «elég mocskosan» írt levelekben felszólítá Thökölyt, hogy küldje el neki Apafy felhatalmazását, mert a fejedelem így akarja. Thököly nem válaszolt és az udvarhoz sietett.

Szeptember 30-án ért Radnótra s itt eleinte azt akarta kivinni, hogy újra mint Apafy megbízottja küldessék ki a hadakhoz. De a fejedelem most nem hajlott szavára. Kimélni óhajtotta Teleki érzékenységét, ennek gyanusításai is hatottak reá s bár nem akarta mutatni, hogy kételkedik Thököly hűségében, mégis szerette volna reá bírni fiatal hívét, hogy maradjon egyelőre Erdélyben. Thököly látván, hogy eredeti szándékát el nem éri, legalább a végbelieknek szóló felkelési parancsot szerette volna kinyerni és engedélyt kért a kivonulásra egyszerűen mint magánember. Ha Apafy e kérelmére is tagadólag válaszol, a magyar ügy ellenségének tűnt volna föl, már pedig tényleg nem volt az s még kevésbbé akart annak látszani. Azonban a válaszszal most nem sietett a fejedelem és a tanácsurak határozatát akarta bevárni.** Időközben az események Thököly szándékára nézve kedvezően alakúltak.

* V. ö. a Napló id. helyeit Thököly szept. 26. és 27. leveleivel. id. h.
** Napló 76—81. ll.

September utolsó hetében a Béthunetől fogadott háromezer főből álló csapatok átkeltek a Beszkiden.* Christophe d'Alenduy de Boham volt vezérök. Boham ezredes sokáig szolgált XIV. Lajos hadseregében, de a pyrenaei béke óta Lengyelországban «kereste a háborút». Midőn a magyarországi vállalatra indúlt, királyától a général bri-

53. VEZÉRLŐ FRANCZIA TISZTEK.

gadier czímet kapta** és nemsokára méltónak mutatta magát a kitüntetésre. Miután egyesült a Majos Ferencz és Forval vezérlete alatt álló magyarokkal, október 10-dikén a még 1671-ben lerombolt Nyalábvára mellett, az ugocsai Királyházánál összeütközött Schmidt tábornokkal. Schmidt-

* A számra nézve Mignet id. h. 685. l. és Forval okt. 5. levele Telekihez. (Teleki levéltár, a másolat SZILÁGYI SÁNDOR úr birtokában.)

** Bohamról l. Mémoires du Marquis de Pomponne publiés par I. Mabidal. Paris, 1860. T. I. 449, 456. l.

nél jelentkező lengyel katonák elhitették a tábornokkal, hogy a lengyelek át akarnak pártolni hozzá. Az öreg tábornok nem bírálta meg a szökevények állítását oly okosan, mint annak idején Strassoldo hadviselését. Sőt hirtelen Boham ellen indúlt, és előcsapatját visszaszorítván, még bátrabban tovább haladt lovasságával, míg egyszerre körül volt fogva s az ép oly váratlan, mint heves tüzelés elől nagy veszteséggel menekült.* Október 13-án érkezett a diadalról szóló tudósítás Radnótra. A tudósításból Thököly azt vette ki, hogy «Isten az franczia hadaknak és az mi véllek conjungált magyarinknak szép győzedelmet s olyat adott volna, az minemű az mióta az némettel bajoskodnak még nem volt». Ily körülmények közt Apafy részéről igenis gyűlöletes személyeskedésnek tűnt volna föl Thököly tartóztatása. A tanácsurak véleménye szerint Thököly magyarországi úr lévén, országos megbízás nélkül bátran kivonúlhat és Apafy október 13-án megadta a kívánt engedélyt, a végbelieknek szóló patenssel együtt, Thökölytől csak egy magát hűségre kötelező iratot kívánván.**

Thököly 14-én virradat előtt már úton volt Szilágy-Csehbe sietvén, hogy onnan a végbeliek összegyűjtésére indúljon. Midőn megtudta, hogy Wesselényi Pál már elérte a lengyel tábort, még serényebben készülődött, de 21-én, ép mikor «legjobban várta» a végbeliekhez küldött követét, Szamosujvárról fejedelmi parancsot kap, mely sietve hívja az udvarhoz, mert Székely, Keczer és Kende

* L. Jacobus Francus: Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1677. Frankfurt. 15. l. E gyűjteményről jegyzi meg Ranke Franz. Gesch. III. 321. l., hogy szívesebben idézi azt, mint a Theatrum Europæumot, mert a Theatrum többnyire a Francus-féle gyűjteményből veszi át tudósításait. Valóban, a nyalábvári csata leírását majdnem szószerint abból vette át. A nevezett gyűjtemény bécsi tudósításokat használt fel és a lengyel szökevényeknek Schmidtet tévedésbe ejtő híreit csak úgy felemlíti, mint a Histoire des Troubles de Hongrie, mely a nyalábvári csata leírásában (I. 290.) franczia tudósításokat látszik követni. A hadi tanács is azt mondja egy, a csatára vonatkozó iratában: «man hette besser Kundschaft einziehen und mehrere vorsichtigkeit gebrauchen sollen». (Kriegsregistratur, hadi levéltárban).

** Napló 85, 86. ll.

a portáról elindúltak és már a Dunához közel járnak. Apafy úgy gondolhatta, hogy e visszahívással akár az ügyet, akár Thököly szerencséjét nem hátráltatja, de az is igaz, hogy nem nagy kíméletet mutatott Thököly türelmetlensége iránt, mert a bujdosók vezetői közűl leginkább tőle várta el, hogy minél hívebb erdélyinek mutassa magát. Bármily nehezére esett Thökölynek a bemenetel, «nem akarta elmulatni ő nagysága parancsolatját».[1]

Thököly jóval hamarább érkezett Szamosujvárra, mint az árvizek miatt késlekedő portai követek, kik most jó híreket hoztak küldőiknek. A nagyvezir addig nem akarta elbocsátani a követeket, míg a Czeherin körül történtekről biztos hírei nem voltak.[2] Ha Ibrahim győz, Kara Mustafa alighanem kirendelte volna a végbeli basákat a bujdosók segítségére, de a czeherini vereség után is lehetően bátorítani kívánta nemcsak a bujdosókat, hanem Erdélyt is. Kara Mustafa megúnta már az ukrainiai hadakozást, úgy gondolta, hogy nem kellene hadait oly messzire fárasztani, midőn a közeli Magyarországon az éghajlat, a talaj s a fölkelés miatt a háború jóval kényelmesebb volna.[3] És hogy e kényelmek gyarapodását előkészítse, barátságosan fogadta a magyar követeket, elmondván nekik, hogy még a nyáron akarta megsegíteni őket, de a kozák dolga elbontotta szándékát. Kárpótlásúl a francziával való alkura felszabadítja a bujdosókat, kiterjeszti szállásaikat a hódoltságon és megparancsolja az erdélyi fejedelemnek, hogy a jövő tavaszszal vonúljon ki segítségökre, sőt ugyanakkor ő maga is megsegíti őket.

Október 19-én adták át a követek a fővezír izenetét előbb a fejedelemnek és tanácsuraknak, majd Thököly-

1 U. o. 86–90. ll.

2 U. o. 95. l.

3 Kindsberg október 16-iki jelentésében írja, hogy a törökök, mihelyt tehetik, «sich immediate wider Ungarn wenden werden, weilen Ihnen daselbsten die Lufft und das guete Land zum Krieg bequemblicher als anderwerts.

nek és nehány épen az erdélyi udvarnál tartózkodó bujdosónak.[1]

A fölkelés kezdete óta ily kedvező válasz még nem érkezett a portáról. Most mindenki a legjobbat remélvén, az ellentétes érdekek kiegyenlítése símábban ment végbe. Apafy október 31-én a bujdosóknak megengedi, hogy tetszésök szerint vagy menjenek most a többiek után, vagy várják be a tavaszt.[2] Leginkább Thökölyre nézve volt jelentősége az engedélynek.

Teleki sem ellenezte Thököly kiindulását mióta ez a hivatalos megbízásról lemondott. Szamosujvártt a tanácsúr jónak látta fékezni ingerültségét és mivel Thökölynek is szüksége volt Apafy ministerére, helyreállott köztök a békesség, noha Barcsai Mihály e kibékülésre czélozván, nem bírta elhallgatni azon axiomát, hogy «megbékélt ellenséghez ne mindenben bízzék az ember».[3]

Feltünő, hogy Thököly, kinek annyira óhajtott útját most már senki sem tiltotta, Magyarország felé indúlván mégis fontolgatni kezdi, hogy tanácsos-e tovább útaznia. Nem a végbeliek magatartása okozta habozását. Ők türelmetlenűl várták, kivált mióta Apafy sem tiltotta csatlakozásukat a lengyelekhez. De úgy gondoljuk, hogy tekintetbe vévén az őszi esőzések miatt elrontott útakat s a tél közelségét, nem sok dicsőséget várt Thököly ily késői táborba indulásától; másrészt megfontolta azt is, hogy ha bevárja az erdélyiek tavaszi kivonulását, igen lekötelezi Apafyt. De ha a dicsőségre gondolt, melyet a tavaszig mások arathatnak, ha arra gondolt,

1 Napló 95. l. Kindsberg is megtudta, hogy mit izent a nagyvezir a magyaroknak. Dem Grossvezier referieret, dass nemlich uneracht die Porte in offener Ruptur mit Moscau begriffen und der Fridten mit Pohlen nicht stabilırt, Sie denn noch denen Rebellen zu wider der Kais. Capitulation, auf zukünfftigen Frühling Hilffe versprochen (U. o.)

2 Napló 97. l.

3 U. o. 91. és 94 ll., továbbá Keresztesi Sámuel nov. 17-iki levele Béldi Pálhoz. (Közölve Deák Farkas Béldijében id. h. 160 l.)

hogy a francziák s a magyarság rossz néven vennék visszamaradását, tűrhetetlennek érezte a további veszteglést.[1] Végre egy álmatlanúl töltött éj után november 6-án kiindúlt a magyar táborba Szilágy-Csehről «isten kegyelméből becsülete megtartására nézve». Hosszas keresgélés és ismételt izenetküldések után november 24-én egyesűlhetett a végbeliek gyalogságával Berettyó-Ujfalun, és 27-én a lovassággal is a derecskei malomnál.[2]

Az egyesülés azért ment végbe oly nehezen, mert októberben megunták a végbeliek a Thökölyre való várakozást és Zemplén felé kalandozván, több szekér hegyaljai bor birtoka végett összeütköztek a szüret őrzésére kirendelt Poyger ezredessel Tisza-Lúcz táján. Mivel a végbeliek vagy kétezren voltak, Poyger alatt pedig alig ötszáz katona harczolt, a császáriak oly vereséget szenvedtek, hogy csak igen kevesen menekültek közűlök.[3] «Elevenen 32 németet karóztattak fel végbeli uraim» — jegyzi naplójába Thököly a diadal részleteiről szólván — «áldassék istennek az ő szent neve, ki az erőtlenek által is véghez viszi az maga dicsőségét».[4]

A kegyes szavú vezér végre maga köré gyűjtvén katonáit, először is egy protestáns magyar város ellen akarta vezetni őket. Mert Hajdú-Böszörményt, valamint a többi hajdúvárost a legvadabb gyűlölettel emlegették a kálvinista kuruczok és a magyarországi törökök is. A hajdúk

1 L. Napló 98. l. A Bújdosók Levéltára 168. lapján 1677 nov. 3-iki kelettel Apafy egy levele olvasható, mely a magyar hadaknak (a végbelieknek ?) szól és melyben a fejedelem Thököly otthon maradását mentegeti, mondván, hogy ő nem engedte meg neki a kimenetelt, bármint óhajtotta azt Thököly. Azt kell hinnünk, hogy e levelet vagy Thököly kérelmére vagy utólagos jóváhagyása reményében akkor irta Apafy, midőn Thököly még nem volt elszánva a kiindulásra. A levél november 3-án el is készült, de ép ez napon határozta el magát Thököly a táborba indulásra.

2 Napló 100—110 ll.

3 Ez ütközetről részletesen szól BABOCSAY IZSÁK a *Fata Tarczaliensa* 57—60. ll. Csakhogy ő Pávának írja Poyger nevét. Az ezredes valódi nevét és a felek számbeli erejét az 1677-iki *Relationis Historicae Vernalis Continuatio*-ból (17. l.) veszszük át.

4 Napló 107. l.

ugyanis 1672 óta állhatatosan szolgálták a császárt. Nem lehettek semleges nézői a harcznak és így kálvinista létökre is inkább a császáriak oltalmára bízták magukat, semhogy otthonjukat elhagyván, a kuruczokkal szerte kalandozzanak. Sziliktár Mehemed 1674-ben azzal fenyegette a hajdúkat, hogy a «török lova lába» fog taposni gyermekeiken, ha viseletök meg nem javúl.[1] Most, hogy Thököly Biharba érkezett s hogy Kara Mustafa a kuruczok iránt barátságos magatartást parancsolt a végbeli basákra, Arnaut Husszain, az új váradi basa,[2] a törökök segítségét ajánlotta fel Thökölynek a Böszörmény ellen tervezett vállalatra. Thököly nem akarta rögtön igénybe venni a segítséget, mert már Szamosujvártt hallotta Apafytól és Telekitől, hogy előbb szép szóval kellene átpártolásra bírni a hajdúkat és csak azután kell «tűzzel-vassal rajtok lenni», ha a szép szóra nem hajtanak. De midőn a vállalat kiviteléhez fogott, hírűl hozzák neki, hogy Cob és Barkóczi már Kállóhoz közel járnak s így abbanhagyva minden készületet, be akarta várni Wesselényit és Bohamot, kik Szatmáron át Biharnak tartottak.[3] A nyalábvári diadal ugyanis csak annyiban változtatta meg a katonai helyzetet, hogy a császáriakat újabb erőkifejtésre ösztönözte. Strassoldo utódja, Cob az ütközet után Kassáról Ugocsa felé sietett. Szerednyei táborából írja Bohamnak november 2-án, hogy azért fáradt ide oly messziről hegyeken át e rossz időben és alig járható útakon, hogy egy alkalmas téren a Bohammal való mérkőzés szerencséjében részesülhessen, de alig ért Szerednyére, már is azt kell hallania, hogy Boham néhány órányi távolságra van a lengyel határtól, melyet ha átlépne, Cob többé nem követhetné. Erre Boham

1 Az okt. 9-én kelt levelet l. Gravanina contra Turcas (Melléklet az 1678-iki Turcicához.).

2 Nevét Kindsberg 1677 márcz. 16-iki jelentéséből tudjuk.

3 Napló 93, 106, 110, 111. l.

azt válaszolta, hogy a szerednyei levél vétele előtt nem bírt biztos tudomást szerezni Cob hollétéről, noha a maga részéről mindent megtett, hogy föltalálhassa a tábornokot, de már majdnem lemondott igyekezete sikerének reményéről, mit nagyon sajnált, már csak azért is, mivel ő a dicsőség szerzésére minden alkalmat meg szokott ragadni.[1] Úgy látszik, hogy mind a két tábornok gúnyjában volt valami igazság. Cobot az a gondolat vezethette, hogy nem szükséges összeütköznie Bohammal, elégnek tartotta látszólag üldöző mozdulatokkal fárasztani ellenfelét, ki az idegen és szegény vidéken úgy is nehezen élelmezheti seregét.[2] Másrészt Boham valóban közeledett a lengyel határhoz, mert nem merte gyülevész csapatját Cob ellen vezetni, ki most számosabb és válogatottabb sereg élén állott, mint annak idején Schmidt. De midőn Boham hallotta, hogy Cob Szabolcs felé vonúl, délkeletnek tartva Wesselényi Pállal egyesült, hogy téli szállásokat keressen. Deczember elsején Mihályfalván csatlakozott Thököly Wesselényi és Boham táborához.[3] Böszörményt szerették volna megvenni a vezérek s ott kevéssé megpihenve Zemplénen át Eperjest akarták elérni.[4] A böszörményiek alkudozni kezdtek a majdnem kilenczezer főnyi kurucz sereggel.[5] Sikerült is nekik vagy másfél napig elhúzni az alkudozást, de a kuruczok 6-án arról értesülvén, hogy Cob Tisza-Eszlárhoz érkezett, félbeszakították az alkút, tapasztalván «az hajdúknak hamisságokat».[6]

1 A két levél az 1677-iki Turcicához van csatolva.

2 Ascanio Giustiniani november 7-iki Dispacciojában azt állítja, hogy Cob az udvartól kapott ily értelmű rendeletet. Commandato à quel Generale di retirare dalli lochi piu esposti la gente, o di lasciare che da se soli si disperdono (t. i. a lengyelek).

3 Napló 113. l.

4 Thököly levele Telekihez Debreczen decz. 3. (DEÁK F.: Levelek 14. l.)

5 Cob jelentése Kassa 1678 január 30. az 1678-iki Turcicához csatolva, circiter ad novem millia congregatæ malitiosæ Gentes és más adatokból is kivehető, hogy a szám nem tulzott.

6 Napló 114. l.

Böszörményt csak nem rég vették körül a császáriak «árkokkal és földbástyákkal».[1] Cob szerint az árkok kicsinyek, a bástyák gyengék voltak s az őrség sem volt igen erős. Vagy harmadfélszáz muskétás német és talán ugyanannyi hajdú védték az erődítéseket.[2] Mégis visszaverték a kuruczok első rohamát. A kuruczok igen hamar akartak végezni, nem töltötték be az árkokat s így rohanván a bástyáknak, csakhamar hátrálni voltak kénytelenek vagy háromszáz holtat hagyva a csatatéren.[3] Az ostromlók helyzetét a havas eső és Cob közelsége igen kényelmetlenné tették. Deczember 8-dikán már Debreczen felé hátrált a kurucz tábor, de itt sem volt maradása.

Midőn 14-én megtudták a kuruczok, hogy Cob már Böszörményen van, előbb azt határozták el, hogy kivonulnak a város elé és ott várják be a tábornokot. De midőn a kivitel órája közeledett, Wesselényi Pál és Boham újabb tanácskozásra hívták a tiszteket. Némelyek azt mondották, hogy Debreczenben kell bevárni az ellenséget, Wesselényi Pál és Boham figyelmeztették a bujdosókat, hogy nem szabad a sereget most koczkáztatni, mert ha e sereg elpusztúl, vége lesz az egész ügynek. Thököly és vele együtt Wesselényi László, ki a lengyelekkel jött az országba, azt vitatták, hogy a város elé vonulván, ütközetre kell várni Cobot. A legóvatosabb vélemény győzött. A kuruczok nemsokára «Bihar vármegye felé tartották az ló száját». Cob nem merte őket követni a váradi basa területére és visszament Kassára.[4]

Jellemző, hogy Thököly a debreczeni tanácskozásban

1 L. Apafy levelét a nagyvezirhez Segesvár 1676 bőjtelő 10. (Szilágyi Sándor: Vértanuk 493. l.)

2 A muskétások számát Cob jelentéséből vesszük, a Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1678 (15. l.) csak 40-et említ, a hajdúk számát azonban 200-ra teszi; Cob a hajdúk számát nem említi.

3 Napló 114. l., az elesettek számát Cob jelentéséből vesszük.

4 Napló 115—118. ll.

a legkoczkáztatóbb intézkedést javasolta. Később is az audaces fortuna juvat volt strategiájának egyik alapelve.

VI.

Már 1677 elején tartott a kormány a lengyelországi diversiótól és hogy a veszélyt megelőzze, újabb módot gondolt ki a fölkelés gyöngítésére. Pénzzel akarta elérni, mit eddig Apafy közvetítése és a fegyverek segélyével nem tudott kivinni. 1677 január 25-én tízezer forintot küldenek Bécsből ama bizottságnak, mely hivatva volt a fölkelőket az átpártolásra csábítani és nagyobb összeg küldését is ígérik azon esetre, ha számos fölkelő kérné a császár kegyelmét.[1] A bizottság egyik helyről a másikra utazott, követeket küldött a fölkelők táborába, leveleket írt a tisztekhez, egyebek közt a Nyalábváránál elesett Majos Ferenczhez is, de csak igen kevesen követték Kende és Jakso példáját.[2] Úgy látszik, hogy a bizottság tagiai nem osztották ki előre a Bécsből küldött pénzt, hanem visszatartották az összeg nagyobb felét azon kinyilvánított szándékkal, hogy a már átpártoltak jutalmazására fogják fordítani. De a fölkelők nem bíztak sem a pénzbeli, sem másnemű ígéretekben és gyanakodásukat táplálták az elpártoltak helyzetéről keringő hírek. Végül a császári biztosok a vallásszabadság kérdésében a régi és oly kevéssé kielégítő engedményeknél voltak kénytelenek megállapodni.[3] Midőn Cob visszatért Kassára a nélkül, hogy Bohamot kiszorította volna az országból, midőn 1678 elején a nyugati csatatereken a katonai helyzet a csá-

1 Prothocoll aller von S. K. M. u. dero Hochl. Hofkammer an mich Fh. v. Walsegg . . . id. h.

2 Strassoldo a kassai bizottsághoz. 1677 január 25. és egy névtelen Majos Ferenczhez Szathmár ápr. 2. (Orsz. Lev. Lymbus.)

3 Különböző levelek u. o.

száriakra nézve kedvezőtlenné alakúlt, Bécsben mind élénkebben érezték a békítő rendszabályok szükségét. Leopold tehát a magyar egyházi és világi főméltóságokat tanácskozás végett Bécsbe hívatta 1678 márczius végére.[1]

A kitűzött időre Bécsbe érkeztek Szelepcsényi, Széchenyi György, a kalocsai érsek, Pálffy Tamás kanczellár, Kollonics, Kéry csanádi püspök, Forgách Ádám, Esterházy Pál, Pálffy Miklós, Draskovics Miklós, Illésházy György, Zichy István grófok és Majthényi báró, a personalis. Az udvar részéről Schwarzenberg, Nostitz, Abele Montecuccoli és Hocher tanácskoztak velök.

Schwarzenberg vezette a közös tanácskozásokat, Abele szerkesztette a jegyzőkönyveket és felolvasta azokat, a német miniszterek külön tartott és teljesebb tanácsülésein Leopold jelenlétében, ki «igen szép és igen virágos latin szónoklatokban» rendesen helyeslé miniszterei véleményét.[2]

Hasonló tanácskozások 1672 óta többször tartattak, de a formák ünnepélyességére és kivált a hozott határozatok jelentőségére nézve az 1678-iki conferentia felülmúlta előzőit.

Schwarzenberg az április 22-iki, alighanem első, közös tanácskozás alkalmával felszólította a mágnásokat, hogy adjanak véleményt a magyarországi állapotok javításának módjairól, mivel most kell a dologhoz látni, midőn a mindenfelől támogatott lázadás még «oly hydrának látszik, melynek az igazi feje ki nem nőtt».[3] A mágnások ezután előadták a rendi és katholikus Magyarország sérelmeit és felfogását, hű alattvalóknak mutatták magokat, de a kárhoztatott lázadás miatt érzett nyugtalanságot a legnagyobb

1 A meghívás idejére nézve l. a kanczellária levelét a meghivottakhoz (Hevenessy-gyűjtemény LVIII. k. 205. l.). Ez iratból és a már idézett jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy Bécsbe hívattak a magyar főurak és nem Pozsonyba, mint történetíróink írják.

2 Pulcherrima et floridissima latina oratione et exhortatione írja Abele.

3 Quasi hydram sine vero Capite adesse.

hévvel használták fel az eddigi rendszer megingatására. Megköszönték Leopold atyai gondoskodását, majd kiemelték a helyzet veszélyeit, tekintettel a fölkelők külföldi szövetségeire, feltüntetvén a rajz hátterében a török veszélyt. Ez aggodalmak ép úgy vonatkozván az ország, mint a dynastia biztosságára, barátságos viszhangot keltettek. «Jól tudja a császár» — mondák a miniszterek — «hogy a magyarok a németek nélkül s viszont a németek a magyarok nélkül meg nem lehetnek. A természet egymáshoz csatolt bennünket jó és balsorsban s mivel ugyanegy az ellenségünk, legyünk érzésben is egyek.»* Hogy túl ne becsüljük e szavak értékét, tekintetbe kell vennünk az akkori sententiosus styl követelményeit, de másrészt nem tagadható, hogy az idézett szavakban a solidaritás érzése is jelentkezik, mely át kezdi törni a rögzött ellenszenvet és kedvencz eszmék elejtésére csábít.

A mágnások a részletekre térve azt indítványozták, hogy magyar és német biztosok küldessenek a felkelőkhöz. Nem oly biztosokat értettek, minők a múlt évben vagy azelőtt inkább rábeszélés, vagy épen vesztegetés czéljából küldettek, hanem alkudozásra felhatalmazott biztosokat és II. Ferdinandra hívatkoztak, ki küldött ilyeneket az ausztriai lázadókhoz. De a miniszterek felfogása szerint a dynastia még nem jutott odáig, hogy kénytelen volna ennyire megalázni magát. Ők elégnek tartották az általános amnestia kihirdetését és a hűségre térőknek az elkobzott javak visszaadását. Ez engedmények nem voltak újak, de többször meg kellett azokat újítani, mivel érvényök bizonyos időhöz volt kötve. Továbbá most az eddiginél ünnepélyesebb formában készült az udvar ki-

* Nosse optime nec Hungaris sine Germanis, nec Germanis sine Hungaris bene esse, Fortuna mutua nexu naturæ ad invicem alligata ... habeamus communes hostes, habeamus et sensus communes.

hirdetni a királyi kegyelmet és feljogosította annak élvezetére kevés kivétellel valamennyi fölkelőt. Csupán az elhaltak örököseinek nem akarta visszaadni az atyjuk hűtlensége miatt elkobzott jószágokat.*

Mind ez határozattá lett a nélkül, hogy a mágnások nagyon ellenezték volna. Annál élénkebben vitatták az adó ügyét és a közjogi sérelmeket. A repartitiót a legnagyobb botránykőnek nevezték már kivetésének módjára nézve is, mert az hívek és hűtlenek, urak és parasztok közt minden különbséget megsemmisít. A mágnások úgy gondolták, hogy ők is kérhetnek annyi szabadságot, a mennyi meg van engedve az örökös tartományok rendeinek, kikkel tárgyalni szoktak az adóról. Nem akarják ők a kormánytól megvonni a honvédelem segélyeszközeit, de azoknál akarnak maradni, melyeket a törvények említenek. Ott van a személyes fölkelés, ott a dica, taxa és a subsidium. Ezek megszavazása végett ország-gyűlést kell összehívni. Ne tartson a kormány az ország-gyűléstől, egészen más színe lesz annak, mint az 1647-ikinek, mely megkárosította a vallás érdekeit. Most egész Horvátország katholikus, a magyar nemesség jó része az, a főúri családok kettőnek kivételével katholikusok, a városok erőtlenek és meg vannak félemlítve. A fölkelők és a megyék követei ez országgyűlésen nem sokra mehetnének vallási sérelmeikkel. A királynét is megkoronázhatná ez országgyűlés, s talán Leopold két első nejének inkább kedvez vala a sors, ha koronázott királynék lettek volna.** Végül az adóhátralékok szigorú behajtása, a kamarai és katonai főtisztségeknek idegenekkel való betöltése, a katonai kihágások és a gubernium miatt panaszkodtak. Véleményök szerint a kormány ha előzetesen eltörli a repar-

* Tantum de viventibus non de mortuis intelligendum (a jószágok visszaadása).

** Priores ambæ forsitan magis fuissent fortunatæ, si coronatæ . . .

titiót és elengedi a hátralékokat, nagy sikert érhetne el az amnestia s az országgyűlés kihirdetésével.

A miniszterek kiemelték a mágnások előterjesztéséből az országgyűlés összehivásának javaslatát, elfogadtatták azt Leopolddal és így a közjogi sérelmek elintézését elhalaszthatták annak megnyitásáig. Mint látjuk, a Lobkovitz-Hocher-féle rendszer elvben már el volt ejtve; az udvar a katholikus és rendi Magyarország álláspontjához közeledett. Csupán az adó kérdésében kellett még egyezkedni. A repartitió rögtöni eltörlése s a hátralékok teljes elengedése igen merész kivánságok voltak. Csak a felkelés megszüntével lehet megszüntetni a rendkívüli adókat is, — mondá az udvar. Gondolják meg a mágnások, hogy a repartitió ő felsége költségeinek huszadrészét is alig fedezi. Háborús időkben a német birodalom leghívebb és szabadalmakkal legjobban ellátott rendjei is kénytelenek alkalmatlanságot tűrni s mindenféle terhet elviselni. A hátralékokra nézve egyezkedni fog a kormány az egyes megyékkel és a körülményekhez képest részben vagy teljesen el fogja engedni azokat.

A mágnások most az adóösszeg felének elengedését kérték. Hivatkoztak a zavarok miatt pusztuló országra s a jobbágyok nyomorára. A miniszterek aligha túlzottaknak nem tartották a panaszokat. Bizonyos, hogy Montecuccoli több mint félmillió forintnyi adó fizetésére hitte képesnek Magyarországot.* De most engedékenység volt a jelszó.

1 La somma della spesa di 500,000 fiorini non dee parere eccessiva; l'Ungheria stessa li dà (la Moravia, la quale è tanto minore dell'Ungheria, paga più), e puó darne d'avvantaggio (l. L'Ungheria l'Anno 1677. Biblioteca Scelta di Opere Italiane, vol. 291. Opere di Raim. Montecuccoli da Giuseppe Grassi 293. l.) Grassi az idézett értekezést így czimezi: L'Ungheria l'Anno 1673. és utána mások is így idézik Montecuccoli értekezését. De maga Grassi beszéli, hogy a milanói kéziratban, melyet a kiadásnál használt, l'Anno 1677. van a czímben kitéve. Grassi e változtatás igazolására Montecuccoli munkájának azon soraira hivatkozik, melyekben az van mondva, hogy »ez évnek elején« a császári hadsereg sokáig táborozott Francziaország határán és noha nem talált nagy ellenállásra a harczmezőn, mégis lefogyott, mivel a határt védő erődök miatt hiában erőlködött átlépni

Az udvar már hajlandó lett volna százötvenezer forintra szállítani le az eddig kétszázezer forintnyi adóterhet, ha föl

54. MONTECUCCULI ARCZKÉPE.

nem merül a mágnások azon követelése, hogy a városok többé ne választassanak el a megyéktől és azoknak accisa

az ellenséges területre. Grassi azt hiszi, hogy ez 1673-ban történt és idézi a *Histoire de Turenne*-ből az 1673-iki téli hadjárat leírását, mely szerinte érthetővé teszi a Montecuccoli sorait. Épen nem valószínű, hogy Montecuccoli Turenne 1673-iki előnyomulására czélzott volna. De lehetségesnek tartjuk, hogy Montecuccoli az egész értekezést úgy, a hogy most ismerjük, nem egyfolytában írta. Annyi bizonyos, hogy nem írta az egészet 1673-ban, mert, hogy egyebet ne említsünk, a Szobieszkit királylyá választó varsói gyűlésről is beszél. Továbbá az 1680-iki Turcicák közt található Information succincte au Lecteur pour bien entendre les annotations cyjointes et les Remonstrances du feu Seign. Raym. Montecuculi czímű íratból az vehető ki, hogy Montecuccoli 1678

jövedelme is a megyékre eső quotába legyen foglalható. Kollonics azonban kimutatta, hogy az accisa eddig nem volt a kétszázezer forintnyi adóösszegbe foglalva és így azon közvetítő javaslat fogadtatott el, hogy a kormány 1678 juliusától kezdve az országgyűlés újabb rendelkezéséig 170,000 forintot követeljen az országtól, de engedje meg, hogy a városok adója is a megyék quotájának törlesztésére fordíttassék.[1]

A bécsi conferentia julius elején szétoszlott, de kihirdetett határozatai a fölkelés vezéreit nem bírhatták arra, hogy lemondjanak már elérhetőknek látszó vágyaikról.[2]

Időközben csalódott az udvar a Béldi-féle mozgalomhoz fűzött reményeiben is. 1677 márcziusában Béldi és Bethlen kiszabadultak a börtönből. Bármennyire rajta voltak az elfogottak ellenségei, nem bírtak oly bizonyítékokat összeszerezni, melyek segélyével a törvény boszszúját a jogosság némi látszatával lehetett volna kihívni az üldözöttek ellen.[3] Ily körülmények közt fölülkerekedett a Teleki befolyása. Valószínűen nem csupán embertelen-

körül adta be szóban forgó emlékiratát. M. le Lieut. Général — mondja az Information írója — voyant la paix prochaine fit le projet cy-joint de la guerre contre le Turc. És az Informationhoz egyes részek vannak csatolva a Grassitól közlött emlékiratból. Igy tehát nem volt helyes eljárás a milanói kézirat czímének megváltoztatása annál kevésbé, mivel az emlékirat szövege is hivatkozik az 1677. évre.

1 Igy tehát téves HORVÁTH MIHÁLY azon állítása, hogy «a kormány az ezen évre kivetett fogyasztási adót némely urak közbenjáratára 200 ezer forintról 170 ezerre szállította». Mint láttuk, nem a fogyasztási adó leszállításáról volt szó és a Pozsonymegyére kivetett 18,324 frt nem csupán «a hús, bor és sör fogyasztásából szedetett be», mint HORVÁTH írja egy királyi rendeletre hivatkozván.

2 E fontos conferentiákról történetíróink KORNÉLI után indulva, alig tudnak egyebet, mint hogy Hocher és Pálffy szemrehányásokkal illették egymást jó sokáig, míg végre Pálffy össze is szidta az udvari kanczellárt. Hihető, hogy Pálffy és Hocher többször vitatkoztak egymással s talán 1678-ban is. De az akkori conferentiákat igen hiányosan és hamisan jellemezzük a KORNÉLI által igen is kiszínezett jelenet kiemelésével. Mi a fentiekben a conferentiák már idezett jegyzőkönyveire támaszkodtunk.

3 L. Béldiné levelét és a Teleki Mihályét DEÁK FARKAS-nál, 156. és 172. ll. Különösen érdekes a Teleki levele. «Mint lőn az dolog — írja Teleki — Bethlen és Béldi uram alkalmatosságával, igen előttem viselem. Oly dologhoz kell embernek fogni, miket véghez vivén, meg is bizonyíthasson.»

nek, de fölöslegesnek és károsnak tüntette föl Apafy előtt a foglyoknak további sanyargatását. Nem akarta az udvar ellen érzett közgyülölséget gyarapítani ily tekintélyes és eléggé kedvelt urak vesztének felidézésével. Remélte, hogy Béldi ezentúl óvatosabb lesz, érezvén gyengeségét a fenálló hatalommal szemben. E várakozás nem teljesült. A megsértett főúr kiszabadulásá után rögtön bosszúra gondolt és most komolyabban, mint az előző években. Pártot toborzott magának a főurak, a székelyek s a szászok közt. Tulajdonkép jelentékeny pártja volt az országban. A székelység ragaszkodott hozzá és annak segélyére támaszkodva számíthatott mindazokra, kik elégületlenek voltak Apafy kormányával a legkülönbözőbb okokból. Az általános elégületlenség leginkább azon ellenszenvből fakadt, melyet Apafy és Teleki magyarországi politikája keltett az országban. E politika sértette a katholikus főurak érzéseit, a szász polgárok érdekeit, sőt a protestans rendek jó részének sem tetszett, mivel koczkáztatónak s költségesnek tartották és mivel Teleki úgy igazgatta azt, mintha a saját és Apafy magánügyeiben járna el. Béldi leginkább az utóbbi körülmény miatt ellenezte a politikát, de csakhamar fölvette magába barátjai és hívei érzelmeit s most úgy lépett föl, mint a minden áron nyugalmat kívánó Erdély vezére, ki a békebontók megfenyítésére törekszik. Nem az volt szerencsétlensége, hogy hangoztatta tervbe vett forradalmának békés és törvényes czélját, hanem az, hogy törvényesnek tetsző és békés módon akarta elérni azt. Béldi nem született forradalmi politikusnak. Sarkalta a harag, a gyülölet, de tartóztatta ezer aggály s az esélyek latolgatása. Igen is biztosan akart haladni, lehető keveset akart a szerencsére bízni. Mind nyugtalanabb és ügyetlenebb lett. Békésen izgatott a Teleki baráti köre ellen s a portára követet küldött, hogy bevádolja az Apafyt rossz útakra terelő tanácsosokat.

E tényeivel a forradalom terére lépett s most oly helyzetben volt, hogy fegyveres támadással sokat nyerhetett és sokat veszthetett volna, ellenben tétlen várakozása csak pártját fogyasztotta és az udvarnak időt adott az előkészületekre.[1] Béldit a fegyveres támadástól az a téves felfogás is tartóztatta, mintha a porta igen komolyan tiltaná Erdély szövetkezését a francziákkal és a bujdosókkal. Midőn nevében Paskó Kristóf e bűnök miatt bevádolta Telekit és Apafy kormányát a nagyvezir előtt, Kara Mustafa nagy megbotránkozást mutatott. Némi hatást tett reá a panasznak azon része, hogy az Erdélybe húzódó fölkelők elpusztítják az országot, de még sem gondolt Apafy letételére, hanem megragadta a szép alkalmat az erdélyiek kifosztására.[2] Egy kapucsi basát küldött Erdélybe jelentéstétel végett. Teleki időközben tartóztatta Apafyt a hirtelenkedéstől. Legjobban szerette volna elfogatni Béldit vérontás nélkül. A kapucsi basa oly megbízásokkal volt ellátva, melyekből Béldi némi bizalmat meríthetett, de melyek ügyén semmit sem lendítettek.[3] Béldi az üldözés első hírére Törökországba menekült.[4] Most Kara Mustafa bíráskodván ügyében, a gazdagabb fél lett a nyertes. Béldi a jedikulába záratott és ezzel a porta azt is kimutatta, hogy nincs ellenére a Teleki politikája, mint azt a látszat után ítélők hitték.[5] E látszat nem rémíté el Telekit még akkor sem, midőn legtöbb oka lehetett félni Béldi izga-

1 Bethlen Miklós Önéletírása I. 495. l. azt hiszi, hogy sokat nyerhetett volna fegyveres támadással.

2 Kindsberg 1678 január 22-iki jelentésében írja le Paskó audientiáját. »Der Vezir entrüstete sich ob solchen Vortrag.«

3 Bethlen Miklós id. h. 498. l. azt állítja, hogy »hozott Paskó Teleki amotiójáról való parancsolatot a portáról, de ezt supprimálták a fejedelem mellett Telekiék«. Sokkal megbizhatóbb az, mit Thököly Naplójának 140. l. olvashatunk: »az mely Kapucsi passa bejött az országba Paskó principalissi requisitióján az országgyülését hirdetett, de másrészről az fővezér az m. fejedelemre halasztotta az dolgoknak eligazítását«.

4 L. Apafy levelét Telekihez. Fogaras 1678. január 30. Közli Szilágyi Sándor Történelmi Tár 1881. 222. l.

5 A bécsi kormány is gyakran vigasztalta magát e csalódással. A Béldi fölkelési kisérletének híre nagy reményeket

tásainak hatásától. Sőt ekkor igyekezett még jobban lekötelezni maga iránt a bujdosókat, mivel segítségöket igénybe akarta venni a fegyveres összeütközés esetére. Midőn Béldi kiszökött Erdélyből, Teleki még biztosabban lépett föl. Serényen előkészíté kivonúlását és tekintettel Apafy félénkségére azon volt, hogy a bujdosók fővezéröknek ismerjék el a nélkül, hogy a nyilvánosság előtt mint Apafy megbízottja volna kénytelen szerepelni. Ez izgalmas napokban jó hasznát vehette Thököly Imrének.

Már maga az a tudat, hogy a bujdosók hadainak jelentékeny része a Thököly kezében van s hogy ez által Wesselényi Pál befolyása csekélyebb körre szorúlt, megnyugtató hatással volt Telekire és Apafyra Béldi forradalmi kisérletének idején. Mert Thököly most csupa szolgálatkészség volt Teleki iránt. «Annyira disponáltattak Isten segítsége után általam az emberek» — írja 1678 elején Telekinek — «nyugodjék meg benne, életünk fogytáig Teleki uramtól el nem állunk.» Thököly most azon volt, hogy a múlt évi viszályok nyomait lehetően elsimítsa és Teleki mindig hálásnak mutatkozott befolyásos emberek ilynemű törekvései iránt. Jó részt Thököly fáradozásának volt köszönhető, hogy márczius 7-én a bujdosók gyűlést tarthattak a Kővár melletti Somkúton. Itt Thököly volt a gyűlés vezérszónoka; képzelhető, hogy szónoklatokban nem volt hiány, míg végre az 1672-ben Telekinek tett ígéretek megújítása után Szepesi Pál «az magyar nemzet neve alatt» üdvözölhette Teleki Mihályt, mint a bujdosók hadainak generalissimusát. Részt vettek a gyűlésben Boham és Forval is, kik a varsói szerződésre hivatkozván, a magok részéről is elismerték Teleki méltóságát.

ébresztett Bécsben. Kindsbergnek 1677 decz. 28-án egy utasítást küld a kormány, melyben azt fejtegeti, hogy a vasvári béke értelmében jó lélekkel elismerhetné Béldit fejedelemnek, mivel Apafy elismerése ügyében eddig — niemand zu uns recurriert. (Turcica 1677.)

Mind ez nem volt üres ünnepélyesség, mert mindenki érezte a gyűlésnek jelentőségét. Igaz, hogy Somkúton meg nem újúltak a régi idők, midőn az erdélyi fejedelem vezérlete alatt Erdély egész hadi erejétől támogatva vonúlhatott ki a protestáns magyarság szabadságai visszahódítására, de mégis úgy látszott, hogy ott a bujdosók és Erdély viszálya véget ért s hogy köztök oly szövetség létesült, mely némileg emlékeztetett a régibb időkre. Úgy látszott, hogy a magyarság részéről e szövetség legfőbb támasza Thököly Imre, ki Telekit az első helyre segítvén, a maga számára követelte a másodikat. Ellenben a bujdosók eddigi generalisa, Wesselényi Pál teljesen a háttérbe szorúlt s a gyűlés végén vetődvén Somkútra, csak azon kitűntetésben részesült, hogy a Teleki mellé rendelt tizenkét tagú tanácsba választatott. Pecsétőrt, nemzet titkárát, strázsamestert és tábormestert is választott e háborút viselő aristokratikus köztársaság.*

Thököly is tagja lett a tizenkettes tanácsnak, de tényleg több volt, mint egyszerű tanácsos. Rögtön a gyűlés után — «mindenféle dolgokat reám bíztak», mint maga beszéli önelégült panaszszal. Legfontosabb megbízatása abból állott, hogy a végbeli hadakat, melyek mindannyian távol voltak Kővár vidékétől, egyesítse a fősereggel. Rögtön Biharba, onnan Túrra és Dévaványára útazott. Csakhogy a végbeliek közül sokan nem voltak találhatók szállásaikon, mert átkeltek a Tiszán és felszágúldottak egész Kassáig «prédálni és nyerekedni». Nagyon nehéz volt őket a kalandozástól eltéríteni. Továbbá alig lehetett velök elhitetni, hogy Teleki most valóban ki fog vonúlni. De Thököly jól választott tisztek segélyével, hol szigorral, hol rábeszéléssel élvén, végre összegyűjthette a féktelenek nagyobb részét és április végén Kis-Marja körül táborozott

* Napló 124—162. ll. és DEÁK F.: Levelek 18. 19. ll. Bujdosók Levéltára 67. l.

a végbeli hadakkal. Itt azonban újra meggyült a baja katonáival, kik Teleki késedelmes indulása miatt gyanakodni és zsibongani kezdettek.[1]

Nem a porta okozta Teleki késedelmét. Teleki még nem olvashatta Nointelnek, XIV. Lajos konstantinápolyi követének leveléből azt a bátorítást, hogy a porta «hallgatása beszédnek vehető», de azért előre tudta, hogy ez oldalról minden rendben van.[2] Beaumont erdélyi útja óta Teleki mindig több súlyt helyezett a francziák magatartására, mint a portáéra. Azonban Béthunenel nem volt mindig megelégedve. Béthune ugyan nagy számmal fogadott hadakat Lengyelországban 1678-ban is, de a határon csak igen kevés katonája mehetett át, mivel a Szobieszkivel versengő s részben a bécsi udvar és a pápai nuntius befolyása alatt álló lengyel aristokratia és főpapság meg tudták akadályozni a seregküldést. Szobieszki neje is az osztrák párthoz csatlakozott, mivel személyes sérelmek miatt neheztelt XIV. Lajosra. Továbbá nehéz volt Béthunetől a magyar hadak zsoldját megkapni, noha annak fizetésére kötelezte magát. És hozzá még a Teleki részére kikötött jutalom is elmaradni látszott. Teleki ugyanis február 16-án Kőváron szerződést kötött Révérenddal, melyben különösen a saját érdekeiről gondoskodott.[3] Béthune úgy látta, hogy Teleki túlcsigázza követeléseit, mert tudja, hogy a francziák reá szorúltak. Ellenben Teleki a francziákat vádolta, mondván, hogy fösvénységök maholnap proverbiumban megyen. Én — úgymond — többet költöttem az ügyre, mint a mennyit

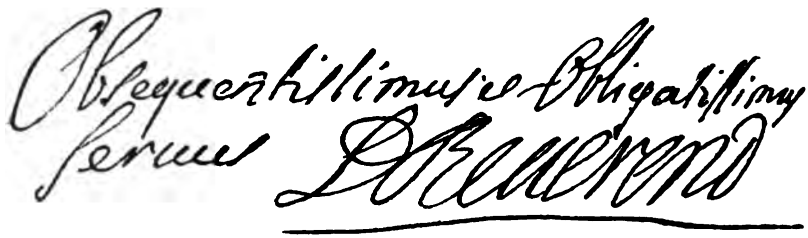
1 Napló 163—183. és DEÁK F.: Levelek 21—26. és 180. ll. Az utóbbi lapon (CXLVIII. szám alatt) található levél év nélkülinek van jelölve. Bizonyos, hogy 1678-ban íratott az ápril 28-tól május 3-ig terjedő napok valamelyikén. A TORMA KÁROLY-tól kiadott napló segélyével nem lett volna nehéz a keltezést megállapítani.

2 Nointel levele Telekihez Konstantinápoly ápr. 28. 1678. (Teleki levélt. Marosvásárhelyt, másolata SZILÁGYI úr birtokában.)

3 A szerződés Teleki levélt. u. o.

4 Acta Historica res gestas Poloniæ Illustrantia Vol. V. (Waliszevsky) Cracoviæ. 1881. 461. l. «Teleki exagère par suite de plus en plus ses exigences».

a frankcziák adni akarnak, három- vagy négyszáz aranynyal ki nem indúlhatok. Végre Béthune kénytelen volt ápril 16-án megerősíteni a kővári szerződést, melynek értelmében Teleki táborba szállásától számítva ezer magyar forint havi fizetést kapott. Ápril végén Révérend átadta Telekinek a havi fizetésen kívűl kikötött kétezerötszáz aranyat[1] és most már Teleki elszánta magát, hogy a francziák csapatjaival átkeljen a Szamoson. Nem talált ellenállásra, mivel Nagybánya és Felsőbánya még márcziusban

55. REVEREND ALÁÍRÁSA.

önkényt meghódoltak. Teleki május 11-én Darócz és Tasnád közt egyesűlt Thököly Imrével.[2]

Tízezernyi magyar, lengyel, kozák, tatár és erdélyi had gyűlt itt össze Teleki vezérlete alatt.[3] Eleinte igen lassan mozdúlt az ágyúkkal is ellátott sereg. Május 30-án még Vezendnél állott Nagy-Károly táján. Teleki és tanácsa nehezen bírták megoldani a kérdést, hogy hol keljenek át a Tiszán. A szolnoki hídon könnyű az átkelés, — így gondolkoztak — de húsz napig tart és nem tudni, hogy megengedi-e a török. Továbbá a Béthunetől ígért segítség bajo-

1 L. Teleki levelét Absolonhoz, Bujdosók Levéltára 266. Ott évnélkülinek van jelölve, de mint Absolonnak a levélre írt válaszából (Tört. Tár. 1883. 6. l. Közli SZILÁGYI SÁNDOR) kivehető, 1678 ápr. 12-én íratott. A pénzösszeg átadásának idejére nézve l. Mignet (id. h. IV. 689.), ki Forval és Boham ápr. 28. s 29-iki leveleire hivatkozik.

2 L. Napló 167, 184 és 187. ll. Tévednek tehát történetíróink, midőn Teleki hadjáratának elbeszélését a julius 4-én kiadott nyilatkozatának említésén kezdik. Giustiniani 1678 ápril 24-iki dispacciójából kivehető, hogy Teleki már ápril havában adott ki nyilatkozatot.

3 Sztreczeny Mihály Walseggnek. Szathmár, május 28. (O. L. Lymbus.)

san érheti el őket, ha Szolnoknál kelnek át. Tokajnál is veszedelmes az átkelés, mivel úgy hallották, hogy Würmb gróf hatezer emberrel elsánczolta magát Rakamaznál. De május végén megérkezett a lengyel segítség Husztra, igaz, hogy csekély számban. Béthune négyszáz katonánál többet nem bírt átszöktetni a határon. Szerencse, hogy a hadak számára zsoldot és ruhát is hoztak a lengyelek. Május 31-én

56. ERDÉLYI KATONÁK.

elindúlt Teleki Huszt felé, arra számítván, hogy ha Ugocsának és Beregnek fog tartani, a fölkeléshez hajló megyék is megerősítik seregét.* De Teleki a még jobban megerősödött sereg élén is aligha boldogúlt volna. A vigyázva haladás, s némileg a szükséges egyének érzékenységének kimélete, szóval azok a tulajdonságok, melyek segélyével a saját és Apafy hatalmát oly szépen megerősíté Erdélyben, a harcztéren nem váltak dicsősé-

* U. o. és Teleki levele Béthunehöz Vezend, május 30. (Teleki levélt. másolat Szilágyi úr birtokában).

gére. Kerülni akarta a döntő harczokat és a kelleténél többet adott a tizenkettes tanács többségének véleményére, mely most is a kuruczok régi harczmódjától alig akart eltérni.

Junius 8-án ért Teleki Tisza-Ujhelyre, Nagy-Szőllős tájára. Időközben Würmb is elindúlt Rakamazról Ungvár felé. Forval, Boham és Thököly meg akarták támadni a tábornokot, mielőtt Ungvárra ér. Nem kételkedtek a győzelemben, mivel Würmbnek alig volt fele annyi ereje, mint a kuruczoknak. De Teleki és a tizenkettes tanács véleménye győzött, a kuruczok az összeütközés kikerülésével junius 15-ike körül értek az ungmegyei Daróczra, ugyanaz nap, midőn Würmb Ungvárba vonúlt. Teleki még éjszaka fölszedte táborát s a kocsikat, marhákat ott hagyván, Terebesen át Abaújba sietett. Senki sem örült jobban az éjjeli futásnak, mint Würmb. Mert ő ép annyira félt Telekitől, mint Teleki tőle.*

Würmb a Szepességbe vonult és a fölkelők serege most kétfelé oszlott. Ezzel Teleki támadása elvesztette jelentőségét, most csupán a kisebb várak gyakoribb ostroma különböztette meg az előbbi évek csatározásaitól. Teleki junius második felében és juliusban szabadon kalandozhatott Abaujban, Tornában, Gömörben és Zemplénben.

Megvette Bodókő-Váralját, Tornát, Putnokot és Szalánczot, Ónodnál a Petrystől vezérelt nyolczvan ember ellen nem bírt boldogulni, elfoglalta Szerencset és hiában ostromolta Tokajt.**

Thököly ez idő alatt a sereg másik részével Sárosban

* Mémoires historiquesdu Comte Bethlen (I. 80, 81. ll.) Apafy Telekihez Gyula-Fehérvár jun. 15. (Bujdosók Levéltára. 177. l.), Sztreczeny Walsegghez Szathmár junius 25. (Orsz. Lev. Lymbus) és gr. Würmb Lesliehez Eperjes. Juni. 19. (Hadi levéltár Bécsben) ist die Sach gefährlich genug — írja Würmb – und wird denselben mit dieser wenig Manschaft weder ich noch ein anderer ohne erkleklichen Succurs resistiren können.

** Würmb Lesliehez. julius 20. Styavnik (u. o.), Relationis Hist. Continuatio Vernalis 1678, Szalainál a Liber Reguiusból vett adat és Babocsay 63, 65 l. Haim, 453. l.

és a Szepességben tartózkodott. Innen nyugtalaníthatá Würmb seregét és másrészt örült, hogy ősi birtokai közelségében táborozhat. Azóta, hogy Erdélyből kivonúlt, folyvást zaklatta elkobzott birtokain élő volt alattvalóit fenyegetésekkel kényszerítvén őket követelései teljesítésére. A rimaszombatiak az év elején az egri basa segítségét hivták fel Thököly ellen és Ibrahim aga, a basa fő kajmakámja megírta a magyar vezérnek, hogy »lehetetlen kivánsággal terheli kegyelmed az jobbágyokat«. Most a késmárki urodalom érezte hajdani urai utódjának közelségét; Thököly egy napot töltött Késmárkban, melyet nyolcz év óta nem látott.

De úgy látszik, hogy nem ő volt oka a sereg kétfelé oszlásának; annyi bizonyos, hogy hívta Telekit Sárosba, mert a német tábor megerősítése előtt szeretett volna egy kiválóbb haditényt végrehajtani.[1] Julius vége felé Teleki valóban elindúlt, hogy Thökölyvel egyesüljön. Kassát nem merte ostromolni,[2] hanem julius 28-án Eperjes ostromához fogott az egész kurucz sereggel. A tizennyolcz napi ostrom alatt csak a külváros pusztult el a kertekkel együtt, a várban az őrség a polgársággal együtt vitézül ellenállott, de nem sikerült volna megmenteniök a várat, ha Dünewald alezredes dragonyosaival még ideje korán meg nem érkezik.[3] Időközben gróf Leslie Liptóban vesztegelt, mivel összesen ezer lovasa volt és a hadak számára hozott zsoldot nem merte ennyi erőnek védelmére bízni. De midőn a Massimi és Dünewald ezredek megérkeztek augusztus 10-ike körül, Szepesnek tartott és

1 Thököly levele Telekihez a kendi réteken 1678 julius 26. (Túnyogi gyüjtemény), a kajmakám levele Thökölyhez vég Eger vára 1678 február 9. (Orsz. Lev. Lymbus), Thököly több levele a rimaszombatiakhoz és gyöngyösiekhez (Thököly Levéltár és Lymbus o. 132 Orsz. Lev.) és Haim Gáspár lőcsei krónikája 454 l.

2 Marzell levele Andrássy Miklóshoz Szendrő jul. 30. (Közli Nagy Iván Tört. Tár. 1885.)

3 Az eperjesi ostromra nézve Haim Gáspár 456 l. és Bujdosók Levéltára 277. l.

egyesülvén Würmbbel, Eperjes fölmentésére sietett. Teleki nem akarta bevárni, augusztus 15-én elhagyta Eperjest és 27-én már Kőváron volt.*

* Leslie levelei Rózsahegyről és Liptó-Szt.-Miklósról (Hadi levélt.), Sztreczeny Mihály Walsegghez Szathmár aug. 30. (O. L. Lymbus.) és Haim id. h.

55. SZERENCS.

HARMADIK FEJEZET.

A FÖLKELÉS ÉLÉN.

58. MUNKÁCS.

I.

Leslie nyomon követte Telekit. Bejárta a Szilágyságot és Kővár vidékét, de sehol sem találta az ellenséget, mert az üldözöttek Erdélybe húzódtak, vagy Kővárba zárkoztak.[1] Leslie azt hitte, hogy a Telekit közvetlenül kisérő csapatok visszaszorításával az ellenség fő seregétől szabadúlt meg. Nem kell többé félni, jelenté a vérmes hadvezér Bécsbe.[2] Leslie nem vette figyelembe a Szinyérváralja körül gyülekező kuruczokat és lengyeleket, kiket Boham és Thököly vezérelt.[3] Pedig azok észrevétlenül átkeltek a Tiszán és már a Szepességben voltak, midőn Leslie Szathmárra térvén, még mindig azt hitte, hogy Ónod felé járnak s csupán a hegyaljai szüretre kívánkoznak.[4] Ez országban lehetetlen a hadviselés, — kiáltott fel a most már kétségbeesett Leslie — nem kaphatunk megbízható híreket, csak akkor tudjuk meg az ellenség szándékát, mikor már régen végre is hajtotta.[5]

1 Leslie levele Zrínyi Ilonához. Szathmár szept. 18. (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 Disp. Október 2. Tali erano anco le relationi del Generale portate sempre con confidenza non s'havesse più a temere.

3 Thököly Telekihez Szinyérváralja aug. 28. (Deák Farkas-nál 28. l.)

4 Leslie levele u. o.

5 Leslie titkárának jelentéséből okt. 3. Kassa. Melléklet a Referat wegen Succurirung denen Hungarischen Bergstätten czímű irathoz. Wien. okt. 13. (Kamarai Lev. Bécsben.)

Leslie e kijátszását Teleki nem merte volna megkísérteni. De midőn visszavonúlt, magával vivén a gyalogság jó részét, a hátramaradt csapatokkal Thököly és Boham szabadabban rendelkeztek. Jól tudták, hogy veszélyes volna döntő harczba bocsátkozni a most már elég erős Leslievel, de azt is tudták, hogy a nyugati határ felé oly lassan fogja követhetni őket, hogy jó ideig urai maradnak az éjszaki és nyugoti megyéknek.

Tervök alapjában csak ismétlése volt a régi kurucz harczmódnak. De 1678 őszén a régi modor folytatására

59. LESLIE ALÁIRÁSA.

az eddigieknél nagyobb tömegek vonúltak ki és mi még lényegesebb különbség, ép oly egységes, mint merészen a czélra törő vezérlet alatt. A tervnek kezdeménye sok valószínűséggel Thökölynek tulajdonítható. Bizonyos, hogy Boham szívesen engedte át a döntést Thökölynek, mivel becsülte okosságát és gyorsan elszánt természetét.* Thököly és Boham szeptember első napjaiban még Munkács és a Tisza közti területen tartózkodtak.** Szeptember 17-én már Iglóban találjuk őket. A fősereg előtt és attól függetlenül Józsa pater fosztogatott. A volt pápai generalis ugyanis épen nem elvi okokból ez időtájt a kuruczokhoz szegődött. A császáriak veszedelmes főnöknek tartották, mivel nagy népszerűsége volt a fosztogatók és a föl-

* L. Thököly aug. 28-iki levelét Telekihez id. h.

** Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1678 10. l. és Disp. sept. 11. Szalay Thököly őszi hadjáratának elbeszélését Huszt megvételén kezdi el. De Huszt erdélyi vár volt és így Thököly nem ostromolhatta azt.

dönfutókká lett jobbágyok közt.[1] Thököly a Szepességből nem a rövidebb úton haladt a bányavárosok felé, hanem Liptón át éjszaknyugotnak tartott egyrészt, hogy útjába ejtse ősi birtokait, másrészt az örökös tartományok nyugtalanítása végett. Valószínű, hogy szeptember 20-dika táján Liptóba érvén, Likavától, Rózsahegytől és Árvától megkövetelte a földesúrnak járó adót. Rózsahegyet ostrommal megvette, «az hol is kétszázhuszonhét németet rakattunk halomban», mint a bujdosók pontosságra törekvő jelentése mondja. Az e környéken elterülő Thököly-féle urodalmakból a tót jobbágyság csoportosan a kurucz hadsereghez csatlakozott, mely szeptember végén tízezernél többre szaporodván, Trencsénmegyébe érkezett.[2] Úgy látszik, hogy innen Morvaországra és Sziléziára néhány száz tatárt eresztettek a vezérek,[3] de a fősereget délre küldötték Pálffy Károly bajnóczi jószága felé. Pálffy császári szolgálatban több ízben harczolt a fölkelők ellen, most tehát a kuruczok «egynéhány falu s város felégetésével értésére adták, mely jóízű légyen maga nemzete, vére ellen való támadása». Még Szelepcsényi Bán nevű kastélyát is megvették, de jószágát nem égették, noha úgy gondolták, «hogy elég oka volt volna reá az magyar nemzetnek». Valószínűen Thököly tiltotta a sok égetést, mivel a jobbágyságot táborába akarta édesgetni.[4] Thököly az ifjabb Petróczivel együtt a háromezer főnyi előcsa-

1 HAIM GÁSPÁR Krónikája, 457. l. és Leslie titkárának jelentése id. h.

2 A Mémoires historiques du Comte Bethlen Niklos nem említi Árva és Likava megvételét, csak annyit mond, hogy «notre armée se rafraichit dans les domaines de la dépendance d'Arva et de Likava» (II. 90. l.) és mivel a bujdosók Telekihez intézett október 9-iki jelentése sem eml ti a két vár ostromát, föl lehet tennünk, hogy azokkal nem akartak bajlódni a kuruczok. Murány ostroma is kétséges, mivel Leslie titkárának id. jelentése azt mondja, hogy a Szepességből egyenesen Liptónak tartottak a kuruczok.

3 Dispacci okt. 2. és 9.

4 Nem csupán a bujdosók említett jelentése (Bujdosók Levéltára 82. l.) szól az égetésnek abbanhagyásáról, hanem a Relationis Historicæ Cont. mondja id. h. 11. l.: Er brennete nicht, sondern ertheilte Salvaguardien und liess ihm über der Waag alles huldigen.

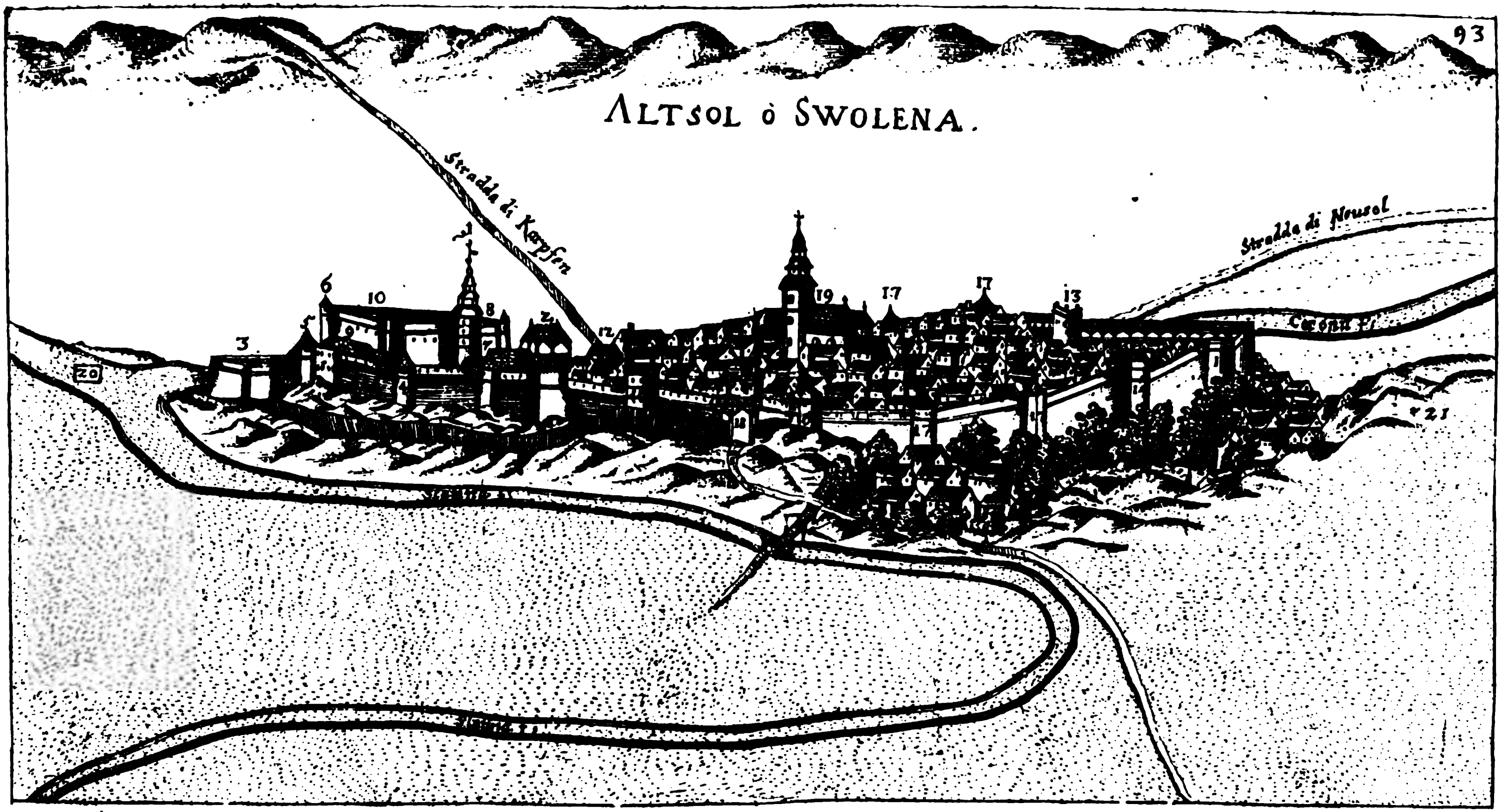
pat élén Bajnóczról Zólyomnak indúlt és október 3-án egyesülvén Bohammal, a város előtt rögtön táborba szállott.[1] Ugyane napon jelenté a betegen Kassára érkezett Leslie a hadi tanácsnak, hogy legújabb hírei szerint az ellenség már Trencsénmegyében van és bizonyára nyugtalanítja az örökös tartományokat.[2]

Thököly e váratlan megjelenése a nyugoti határszélen és a bányavárosok előtt először híresíték el nevét a külföldön is. Az egykorúak azt hitték, hogy ekkor választották meg a kuruczok vezéröknek és történetírásunk is magáévá tette az egykorú hírlapok és évkönyvek felfogását. Pedig Wesselényi Pál vezéri méltóságát a somkúti gyűlés nem semmisíté meg, csupán hallgatagon mellőzte a Teleki kedvéért. Wesselényi Pál nem akart részt venni Teleki hadjáratában, mivel hiában kérte Telekitől a mezei, a nemesi hadak és a gyalogság generalisságát.[3] Midőn Teleki viszavonúlt, még mindig tőle és Apafytól függött Wesselényi igényeinek teljesítése s így érthető, hogy miért nem vett részt a kuruczok választott generálisa Thököly hadjáratában. De azért a csatári választásnál fogva még mindig joga volt e czímre, ép azért Thököly, mióta Telekivel kibékült, folyvást azon volt, hogy az ő segélyével minél távolabb tartsa Wesselényit az ügyek vezetésétől. Hogy czélját elérhesse, egyrészt Wesselényi megbízhatóságát tüntette föl gyanús színben az úgy is gyanakodó fejedelem előtt, másrészt minden alkalommal bizonyítgatta Teleki előtt a saját ragaszkodását és föltétlen megbízhatóságát. Most is egész hadjárata folyamában folyvást hívta Bohammal együtt a visszamaradt fővezért a táborba, az ügynek szerencsés lebonyolítása érdekében. Pedig tulajdonkép nem Teleki

1 A selmeczi kamara okt. 7-iki jelentése az udvari kamarához, mint melléklet a »Referat wegen Succurirung denen Hung. Bergstätten«-hez id. h.

2 Titkárának id. jelentése.

3 Teleki Béthunenek, Vezend 1678 május 30. id. h.

1. La Torre grande del castello con un pezzo di cannone, 2. Vn bastione con 3. cannoni, 3. Vn' altro bastione, 4. Vna Rondella con un picciolo cannone, 5. Vn' altra Rondella, 6. Vn' altra Rondella, 7. L' Arsenale, 8. Due cannoni uerso la Città, 9. Moschettoni, e piccoli cannoni, 10. Torre uechia del Castello, 11. Porta del Castello, 12. Porta di Kerpfen, 13 Porta di Neusol, 14. Porta noua, 15. Vn' altro bastione, 16. Porta picciola, 17. quatro Rondelle atorno la Città, 18. Porta uechia, 19. Chiesa di S. Elisabetta, 20. Congiontione delli 2 fiumi, 21. Montagna doue si caua oro puro,

60. ZÓLYOM.

jelenlétére vágyódtak a vezérek, hanem a Clanleu vezérlete alatt Teleki körül maradt gyalogságnak érezték hiányát.[1]

De Teleki nem bocsátotta el Clanleut, leginkább azért, mivel maga készült a kiindulásra, melyet betegsége és az útnak biztossága iránt fölmerülő aggályai miatt addig halasztgatott, míg ideje múlt a táborozásnak. Thököly nem csupán Clanleut várta hiába a zólyomi táborba. Józsa támogatására is számított.[2] De időközben Józsa hősi pályáját félbeszakította Gerstorff alezredes, ki meglepte a kedvesénél mulatozó vezért és elkísértette a kassai börtönbe.[3]

Thököly serege még így is elég erős volt arra, hogy a bányavárosokat elrémítse s hogy a bécsi udvart fölrázza indolens tétlenségéből. Az udvari kamara sürgette a császártól a segítséget, mivel szerinte a bányavárosok elvesztése súlyosabb csapás volna a császárra nézve a királyság többi részeinek elvesztésénél. Az udvartartás költségeinek egy részét is a bányavárosok jövedelmei fedezik — fejtegeté az udvari kamara. A császár október első felében ismételt resolutiókban megígérte, hogy gondoskodni fog a bányavárosokról, e legbecsesebb drágaköveiről.[4] De míg a császári akaratot a nehézkes szerkezetű hatóságok és a lassan mozgó tábornokok végrehajtották, addig Thököly szabadon rendelkezett Leopold drágaköveivel.

Először is Zólyom ellenállását akarta megtörni. Mar-

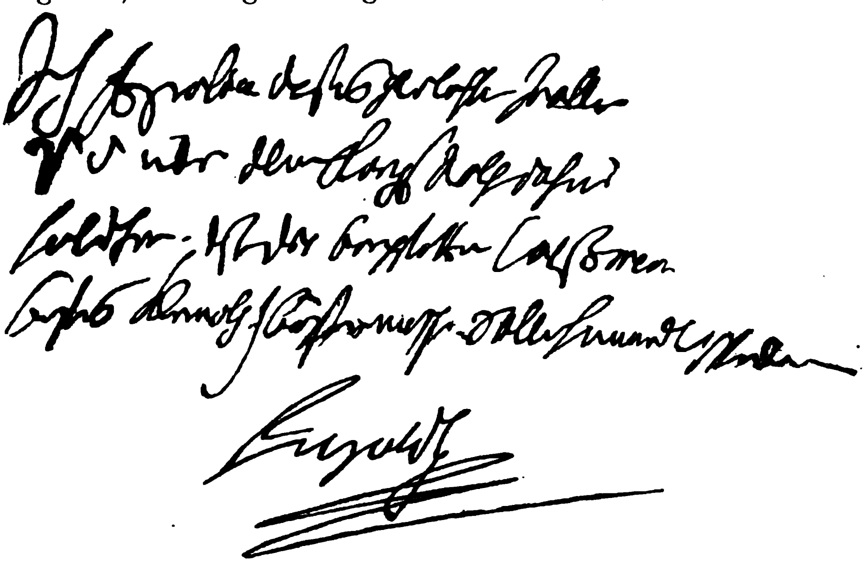
1 Révérend Telekihez szeptember 29., Boham Telekihez okt. 19. és Clanleu Telekihez nov. 2. (Teleki levtár, másolatok Szilágyi úr birtokában.)

2 L. levelét a zólyomiakhoz október 3-án, mellékelve a «Referat über das die Hung. Rebellen in die Bergstätten in Hung. eingebrochen» czímű irathoz 1678 okt. 6. (Kamarai levéltár Bécsben.)

3 Így beszéli el Leslie jelentése is Józsa elfogatását.

4 Az idézett *Referatok* a bécsi kamarai levéltárban. Die Bergstätte — mondja a kamara okt. 13-iki fölterjesztésében — als deren Verlust mehr als des übrigen Königreichs zu achten ist, und mit entfallung derselben Gefäll zugleich der Hoffstatt-Unterhaltung gebrechen muss.

chese Bagni alig harmadfélszáz emberrel négy napig «keményen viselte magát» a túlnyomó erő ellenében. De hatodikán éjjel «előálomban» a kuruczok «lármát csináltak», azaz jelt adtak az ostromra.[1] Thököly az útja közben összetoborzott parasztokat küldötte a veszélyesebb pontokra és azon volt, hogy elrémítse az ostromlottakat a házak lángba borításával.[2] A várost rövid küzdelem után megvette, az őrség a fellegvárba menekült, de csakhamar

61. I. LEOPOLD SAJÁTKEZŰ ELHATÁROZÁSA.

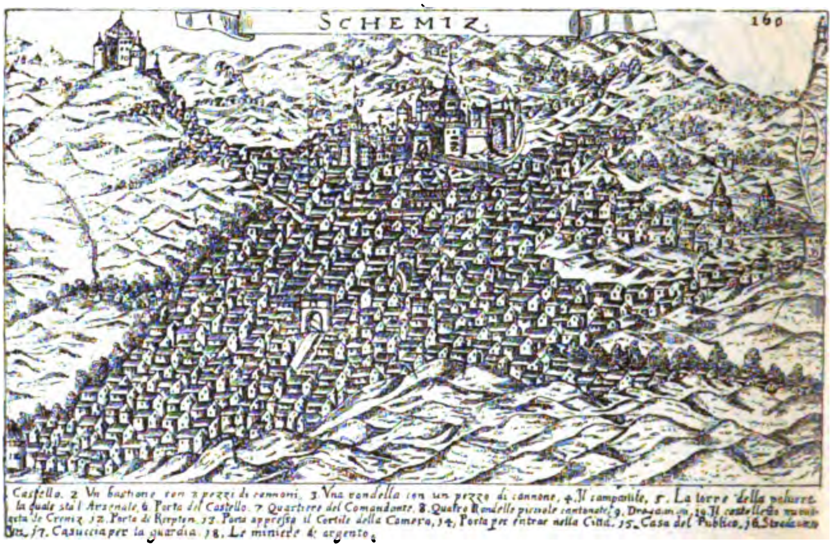
megadta magát. Körülbelül negyven német esett el, Bagni elfogatott és az őrség a Boham katonái közé soroltatott.[3] Zólyom példája leverően hatott a három legfontosabb bányavárosra. Selmeczbánya, Körmöczbánya és Besztercze-bánya már október 3-án megkapták Thökölynek a zó-

1 A bujdosók Telekihez Zólyom okt. 14. (Bujdosók Levéltára 85. l.).

2 Hans Georg Posch Jacob Theobald Meyerhez, az udvari kamara titkárához Selmecz 7. október «Zum Sturm treibt er die Pauern zusammen, wie auch mit Altsohl beschehen. Er aber mit denen Seinigen occupirt immediate alle Thör, läst Feuer einwerfen und beängstiget damit die Belägerten, dass sie zu eilfertiger Aufgab schreiten müssen. (Melléklet az okt. 13-iki Referathoz.)

3 A selmeczi kamara okt. 8. jelentéséből u. o.

lyomi táborból írt fenyegető levelét. A levél «baráti szeretettel» felhívta a városokat, hogy küldjenek két vagy három becsületes embert a táborba az átadást előkészítő ajánlatokkal. De azon esetre, ha a városi polgárok és őrségek nem bírnák méltányolni a barátságos intést, ha ellenállni merészelnének, akkor — így írja Thököly — várostok hamuvá fog égettetni, magatokat pedig gyermekeitekkel együtt kardélre hányunk. A városok jól tudták, hogy e török ízű fenyegetéssel komolyan kell számolniok.

62. SELMECZ VÁROS.

Rettegve gondoltak arra, hogy Thököly elpusztítja a bányákat a császár, a lakosság s az egész környék «örökké pótolhatatlan kárára». A lakosság a három városban fenálló bányakamarákkal egyetértve minden áldozatra el volt szánva, hogy a vészt elhárítsa. Pedig Thököly sokat követelt. A selmeczi bányakamarától hatezer aranyat kért, az ottani bányapolgároktól ötezret, a várostól háromezret és így csak Selmeczbányától összesen tizennégyezer aranyat. Ily összeg rögtöni lefizetése nehezére esett volna

a városnak. Alkudozott és könyörgött, hogy húzza az időt esetleg a segítség megérkezéséig. Emlékezteté Thökölyt arra, hogy a bányák sértetlenek maradtak az eddigi belzavarok alatt, hogy a legutolsó török háborúban még a pogány is megkímélte azokat a szultán jól felfogott érdekében, mert a szomszédos hódoltság nem bírná megfizetni az adót, ha a bányák nem dolgoznának. A bányavárosok lakói békés polgárok, a bányák után élnek és munkájokkal elősegítik az ország jóllétét.

Ily érvek nem igen hatottak Thökölyre. A bányák jövedelmét kiviszik az országból — így válaszolt a selmeczi követeknek — és Bécsből a törököt vesztegetik azzal a magyarság kárára. Mivel a magyar nem veszi hasznát a bányáknak, ő nem bánja, ha más sem élvezi azoknak jövedelmét.[1] Nem voltak e szavak puszta számításból mondva a küldöttség megfélemlítése végett. Némi őszinteséggel nyilatkozik azokban a magyarság ama régi panasza, hogy a bányák nagy évi jövedelme, mely kétszázezer forintot felülhaladott, nem fordíttatik országos czélokra.[2]

De most a körülmények nem kívánták Thökölytől fenyegetése teljesítését. Báró Kuslan, Beszterczebánya parancsnoka, el volt szánva a védelemre, állítása szerint «az utolsó csepp vérig». Azonban katonái megtagadták az engedelmességet, a polgárság és a kamara a bányákat féltették s így Kuslan kénytelen volt feladni a várost október 10-én tisztességes feltételek alatt.[3] Selmeczbánya meg sem várta az ostromlókat. Az ottani őrség élelmi szerekkel, takarmánynyal s még lőporral sem lévén ellátva, Zólyom

1 Különböző mellékletek u. o.

2 Az összegre nézve l. Wolf: Die Hofkammer unter Kaiser Leopold I. (Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissenschaften, Phil. Hist. Classe 1853. Bd. XI.)

3 Philipp Jacob Hasaeus, Einnember zu Neusohl in Hungarischen Bergstätten erinnert. 19. október 1678. (Kamarai levt. Bécsben).

eleste után rögtön menedéklevelet kért Thökölytől, hogy szabadon elvonúlhasson.* Körmöczbánya őrsége erősebb volt és gróf Kéri vezetése alatt a védelemre készült. A megijedt városbeliek kiűzettek, hogy az őrségnek terhére ne essenek, de midőn Thököly a város elé szállván, most már több ágyúval is rendelkező seregét az ostromra vezette, gróf Kéri jobbat gondolt és Kuslan példáját követte. Thököly ezután kedve szerint sarczolhatta a bányavárosok lakóit, kik nem bírván nyomban teljesíteni min-

63. BESZTERCZEBÁNYA.

den követelését, kénytelenek voltak túszokat tartani nála, igéretcik beváltásáig.** A kamarák tulajdonára nézve a Beszterczebányával és úgy sejtjük, hogy a többi városokkal kötött egyezségben is Boham és Thököly megigér-

* Hofkriegsrath erinnert wegen das der Feldmarschall-Leuth. Gf. Würmb ordre hat 19. okt. 1678. (u. o.) és a bujdosók okt. 14-iki jelentése Telekihez. (Bujdosók Levéltára 85. l.)

** Östr. Hofkanzley communicirt, was für ein schriftliche Andtwort und bescheidt der Hung. Rebellen ankhommenter Abg. Paulo Szalay ... 25. Dec. 1678. (Kamarai lev. Bécsben.) A Szalaynak adott válasz 10. pontja.

ték, hogy a bányakamarák ingó és ingatlan javait bántani nem engedik. Nem tudjuk, hogy az átadás után mikép értelmezték a győzők kivált az ingó javakra vonatkozó ígéretet, csak annyi bizonyos, hogy a hutákat föl nem gyújtották. Thököly ez alkalommal a protestáns istentiszteletet visszahelyezte régi jogaiba, «mivel — úgymond — a magyar nemzet leginkább és majdnem egyedül a protestáns templomok elfoglalása s a protestáns istentisztelet eltiltása miatt fogott fegyvert». Azonban a katholikusokat is meg akarta nyugtatni, jogaik kíméletét ígérvén nekik és csak azt kívánta, hogy a jezsuiták távozzanak el békében az elvonuló katonákkal együtt.* Az elvonúltak helyett magyar őrségeket hagyván a bányavárosokban, további foglalásokhoz látott.

Rövid idő alatt minden erőfeszítés nélkül elfoglalta Lipcsét, Saskőt, Revistyét, Breznóbányát, Korponát, Divényt, Gácsot és Kékkőt. A roszszúl fizetett őrségek többnyire kiszöktek a várakból az ellenség közeledtének hírére.** November első hetében Thökölynek már be kellett végeznie a nógrádi foglalásokat, mert akkor a császáriak közelsége miatt hátrálnia kellett. Würmb, Dünewald és Pálffy Károly grófok Lipótvárnál gyülekeztek október utolsó napjaiban, míg

* Philipp Jacob Hasaeus id. jelentésének melléklete. Történetíróink szerint Thököly ekkor 180,000 aranyat vitt el a bányavárosokból. Mi nem merjük átvenni WAGNER *Historia Leopoldi* czímű munkájából e kerek számot. Úgy sejtjük, hogy Thököly fenyegetésének hatása alatt nagyított hírek keletkeztek Bécsben a császáriak káráról és Wagner fentartá azoknak emlékét. Föltűnő, hogy Szalay Katona (XXXIV. 339. l.) nyomán a zsákmányolt ezüstből vert pénzeket említ, melyeknek körirata így hangzott volna: Thököly fejedelem s a magyar részek ura. 1678-ban ily köriratú pénzt nem verhettek; Szalay mondatából valahogy kimaradt a «később» szó. Még abban is kételkedünk, hogy Thököly ekkor «a maga nevére» pénzt veretett, mint Horváth állítja, mert tekintve Teleki és Apafy érzékenységét, aligha tartotta tanácsosnak önálló parancsnoksága ily fitogtatását. Wagner csak egyszerű köriratú pénzt említ a Thököly neve vagy képe nélkülit s Révérend, ki ugyanekkor Pozsony ostromát is említi, nem oly megbízható, hogy a más okokból kétesnek látszó tényt az ő tekintélye igazolhatná.

** Bujdosók Levéltára 87. és 88. l. s a bujdosók Telekihez Dobrovina okt. 30. (Forgách levt. Muzeum.)

1. La Madonna Chiesa del castello.
2. Torre alta con due cannoni.
3. Torre della poluere.
4. Quartiere del Commandante
5. Torre armata di moschettoni.
6. Bastione de Turchi con un pezzo di cannone.
7. Bastione inferiore.
8. Bastione uerso il Borgo.
9. Riuellino contro il Borgo.
10. Riuellino nelle mura della Città
11. Altro riuellino nelle sudette mura.
12. Porta de Turchi con 2 cannoni.
13. Borgo con 177 case.
14. Falsa braga con due batterie.
15. Porta superiore con due cannoni
16. Casa di Gasparo Baroli.
17. Casa del Bory.
18. Casa del Visconte solini
19. Porta del Borgo.
20. Velletta, ò sentinella.
21. Altra uelletta.
22. Strada di Schemiz.
23. Strada uerso Sezin, et Offegrad.
24. Strada di Altsol.
25. Porta del Borgo.
26. Riuolo chiamato Erasniza.
27. Torre doue si fa la guardia.
28. Due montagne, che dominano la Città

64. KORPONA.

ugyanekkor gróf Esterházy Pál a nógrádmegyei Lest nevű falunál táborozott. «Oly szép és friss erős népét kegyelmes uramnak ő felségének együtt lenni nem láttam» — írta ekkor Koháry a lesti táborból.* Würmb november elsején ütközött össze valószínűen a lengyelországi segédcsapatokkal Bars-Szentkeresztnél. A császáriak győztek s újra övék lettek a bányavárosok. Thököly nem vett részt a szentkereszti ütközetben, már ekkor távol volt Barsmegyétől és midőn Esterházy november 19-én egyesült a német tábornokokkal, Thököly mind közelebb húzódott a Tiszához.**

A bujdosók régi óhaját teljesítette Thököly, midőn a bányavárosokat elfoglalta. Igaz, hogy nem valósúltak a foglaláshoz fűzött remények; Teleki otthon maradt, a megyék nem sereglettek a fölkelők táborába és így a bányavárosokat rövid időn fel kellett adni, noha a bujdosók azt remélték, hogy «ez erősségek birtokában, ha compositióhoz kell is fognunk, annál nagyobb energiával lehet meg». De így sem maradt hatás nélkül Thököly hadjárata az udvari körökre. Ily veszély és ily károk megújulását nagyon szerették volna lehetetlenné tenni és e hangulat bátorította a magyar főurakat a békítési kísérletek folytatására. Gróf Forgács Ádám országbíró még Zólyomra érkeztök előtt levelet írt a bujdosókhoz, melyben felszólítja őket, hogy ha nem elégszenek meg a kihirdetett amnestiával, küldjenek hozzá követeket további

* Koháry Forgách Ádám grófhoz Lest október 21. (u. o.), a lipótvári gyülekezést a bujdosók id. dobrovinai levele említi; hogy Esterházy lehetett a lesti tábor parancsnoka, azt a *Theatrum Europæum* XI. 1172. l. után gondoljuk.

** A november 13-iki Dispaccio említi, hogy Szent-Keresztnél nagyobbrészt lengyelek, tatárok és németek fogattak el. «Li Signori di Tecle e di Boham loro Capi più Considerati non si trovavano presenti» — írja Giustiniano s az egykorú levelekből is kivehető, hogy nem «Thököly fogadta el Szent-Keresztnél az ütközetet» mint Horváth írja. Esterházy és Würmb egyesülésének napját Schipkonak Walsegghez írt leveléből vesszük át, Lest nov. 19. (O. L. Lymbus.) A szentkereszti ütközet napjára nézve l. Bujdosók Levéltára 278. l.

kívánságaikkal, és ő azokat át fogja adni ő felségének.[1] Ez előzékenység ily főrangú úr részéről hízelgett Thökölynek és a bujdosóknak. Azt is belátták, hogy hasznát vehetik a felhívásnak. Forgács a hozzá küldött követektől azt izente a bujdosóknak, hogy küldjék el Bécsbe Szalay Pált az udvar ajánlatainak meghallgatására.[2] Az izenet tartalma, vagyis az a tény, hogy a fölkelők követe az udvarhoz mehet az országbíró felszólítására, nagy újítás volt az udvar békítő kísérleteinek eddigi módszereivel szemben. Lehetetlen volt föl nem fogni ez újítás jelentőségét és meg nem ragadni a jó alkalmat előnyök kivívására.

Thököly egyelőre oly előnyökre gondolt, melyek a fölkelés ügyét a legközelebbi jövőben megóvnák a hanyatlástól, mert sikerei közben is aggályai voltak e jövőre nézve. A császári csapatok két felől közeledtek s ha már sikerülni fog a sereget épségben haza vinni, a téli szállások bajai következnek. A bihari szállások évről évre jobban pusztúltak és a kapzsi basák önkénye miatt igen költségesek voltak. Erdélyre sem lehetett számítani, 1678 elején elég baja volt Thökölynek Apafyval az Erdélybe húzódott hadak miatt. Hozzá még Lengyelországból is rossz hírek érkeztek. XIV. Lajos a császárral a béke iránt alkudozván, Béthune tanácsosnak látta előkészíteni az útat, melyen tisztességgel vissza lehetne vonúlni a magyar ügyben vállalt kötelezettségtől.[3] Már októberben tudták a bujdosók, hogy Béthune a lengyelországi segédhadakat ki fogja vonni az országból.[4] A török annyiszor ígért segítsége a jövő évre nézve is igen kétséges lévén, Thököly egyelőre fegyverszűnetet akart kivinni minél kedvezőbb feltételek alatt.

1 Bujdosók Levéltára 83. l. és Gr. Forgách levele a bujdosókhoz, Gács szeptember 19. (Forgách levt. Muzeum).

2 Bujdosók Levtára 86. l.

3 Acta Historica res gestas Poloniæ illustrantia Vol. V. (Waliszewsky) 134. l. il estait avantageux de se reserver une porte honnête pour partir de l'engagement où vous êtes Sire d'assister les Hongrois.

4 Bujdosók Levéltára 90. l.

THŐKÖLY IMRE.

(Thomas egykorú metszvénye után.)

Ha Thököly most mint seregével szabadon rendelkező vezér küldheti Bécsbe Szalayt, talán mindjárt szabadabban lépett volna föl, de erdélyi honosságára nézve is tartózkodónak kellett lennie. Azért Bécsbe küldötte Szalayt «nem úgy, mint követet, hanem csak hallóját, értőjét német császár resolutiójának».[1] Szalay október 28-dikán érkezett Bécsbe és 31-én már visszaútazott.[2] Így tehát a szentkereszti ütközet napján Szalay már Pozsonymegyében lehetett. A haditanács ugyane napon felhatalmazta a tábornokokat a fegyverszünet megkötésére azon hozzátétellel, hogy ha a fölkelőkre érzékeny csapást mérhetnek, csak folytassák tovább mozdulataikat.[3] De mivel Würmb a szentkereszti nap után a bányavárosokat könynyen viszszafoglalta, nem akart tovább fáradni és november közepe táján megkötötte Thökölyvel a fegyverszünetet.[4]

Azonban Szalay korlátozott hatáskörű küldetése is rossz vért szűlt Erdélyben. Apafy nyugtalanná lett, azt hitte, hogy Thököly nélküle akarja megkötni a békét, s így a «caput rei», vagyis a díj, melyet a bujdosók támogatása fejében kivívni remélt, ki fog síklani kezéből.[5] Ugyane napokban a portáról is kedvező híreket hallott. Most már remélte, hogy a portától «parancsolatja lesz az ügynek gondviselésére tovább való hatalommal mint sem eddig».[6]

1 U. o. 86. l.

2 Oesterreichische Hofkanzley erindert die Kais. Resolution wegen Ersetzung dem Hn. Christophe von Abele die ausgelegte Uncosten, ratione dem... Paulo Szalay 18. ápril. (Kamarai levéltár Bécsben.) Ez iratcsomóban található a Szalay első bécsi útjára vonatkozó vendéglői számla.

3 Hadi tanács parancsa 1678 nov. 1. a tábornokokhoz (Kriegsregistratur, hadi levéltár Bécsben) werden erinnert, dass wann Sie in denen operationen begriffen und eine apparenz wehre, denen Rebellen einen Streich zu versetzen tali casu hätten Sie in das armistitium nicht zu willigen, sondern die progressus fortzusetzen.

4 Bujdosók jelentése Telekihez Csege deczember 2. (Bujdosók Levéltára 74. l.) A kiadó ez iratot szeptember 2-iki kelettel közli, de kétségtelen, hogy deczember a keltezés hónapja.

5 A «caput rei»-re nézve l. levelét Telekihez 1678 szept. 7. Bujdosók Levéltára 181 l.

6 Az idézett szavak Sárosi János kapitiha november 12-iki leveléből (Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmánytár VI. kötet 28. l.). Igaz, hogy a levél november 12-én kelt s mi fent csak az október végén történtekről szó-

És így, midőn Apafy Szalay küldetésének hírét hallotta, nem csupán attól félt, hogy e »tovább való hatalom« már későn fog megérkezni, hanem attól is, hogy a magyar mozgalom lecsendítése miatt a porta őt fogja felelősségre vonni. Azért igen keményen megfenyegette Thökölyt. »Kegyelmednek serio parancsoljuk« — írja neki november 3-án — azon dolgot míg újontanában vagyon, teljes tehetsége szerint supprimálja, mert ha a magyarok dolga a miatt boldogtalaníttatik, erdélyi jószágaira számot ne tartson; ha penig Isten után a mi alkalmatosságunkkal boldogúlni fog, még a magyarországi jószágaitól is elesik«. [1]

Teleki még ekkor kevésbé gyanakodván Thökölyre azon volt, hogy megnyugtassa Apafyt és megírta Thökölynek a fejedelem nevében, hogy a fegyverszünet iránt alkudozhatik. [2] Így Thököly újra felküldhette Szalayt színleg a béketárgyalások előkészítése végett, de valójában azért, hogy a királyi Magyarország területén néhány megyét jelöltessen kí az udvartól téli szállásúl hadai számára. Szalay most november 29-től deczember 29-ig tartózkodott Bécsben az udvar költségén. [3]

A helyzet olyan volt, hogy Thököly küldöttje Leopold minisztereinél ügyesebb diplomatának mutathatta magát. Tulajdonkép az udvar eljárásában nem volt semmi diplomatia. Gyanították sokan, hogy mire törekszik Thököly, hogy csak a téli szállásokat akarja s hogy Szalay előzetes tárgyalásaival az udvart félrevezeti. [4] De visszafojtották a gyanút, hogy ne legyenek kénytelenek lemondani reményeikről. A török Czeherinnél győzött, gondolható volt, hogy

lunk. De Apafynak okt. 22. Telekihez írt leveléből (Bujdosók Levéltára 183. l.) kivehető, hogy már ekkor voltak ily reményei.

1 Bujdosók Levéltára 262. l.

2 U. o. 76. l.

3 Az udv. kanczellária ápril 18-diki fent idézett átiratának melléklete. Szalay az arany keresztnél lakott és két bécsi útjára az udvar 1158 frt s 30 krt költött.

4 Giustiniani deczember 11-iki dispacciójában beszéli, hogy az udvar nem bízik a fölkelők őszinteségében »essersi fatti« — így folytatja — »il riccorso da essi, per assicurarsi del Quartiere nella Invernata«.

I. APAFY MIHÁLY FEJEDELEM.

(Egykorú olajfestményről, mely a herczeg Esterházyak fraknói képtárában őríztetik.)

elfoglaltsága nemsokára véget ér és hogy ekkor megragadva a magyar fölkelés által nyújtott jó alkalmat, a vasvári békét nem fogja meghosszabbítani. Nagyon jól esett az udvarnak a remény, hogy a török útjából eltávolíthatná e csábító alkalmat a magyaroknak teendő engedmények által. Azért igen előzékenyek voltak Bécsben Szalay iránt. Úgy gondolták, hogy az udvar méltóságát is megóvják és egyszersmind a magyarokat is kielégítik, ha a bécsi conferentia különben már kihirdetett határozatait közlik Szalayval, válaszúl küldőinek kívánságaira. A határozatok közől a legfontosabb, az országgyűlés összehívásának ígérete, elnémíthatott minden követelést, mert a kormány szerint csak az országgyűlésen lehetett törvényes úton orvosolni a fenforgó sérelmeket.* De Szalay, úgy látszik, többet kívánt, szóba hozta az elfoglalt templomok rögtöni visszaadását is.** Különben követelései és a reá adott válaszok csekély jelentőségűek a végeredményhez képest. Az udvar megerősíti a fegyverszünetet, továbbá kijelöli Bereg és Ung vármegyéket téli szállásúl a fölkelőknek. Az egyetlen mód, melylyel az udvar a fölkelést a végkimerülésig sújthatta volna, abból állott, hogy a téli szállásokat minél szűkebb körökre szorítsa akár üldözés, akár a basák megvesztegetése által, de most még aránylag ki nem pusztított területeket jelölt ki az udvar a megszorúltaknak. Remélte, hogy viszonzásul a fölkelők 1679 február végéig, vagyis a fegyverszünet leteltéig teljhatalmú követeket fognak küldeni a béke megkötésére.

* Oesterreichische Hofkanzley communicirt, (id. h.).

** Giustiniani deczember 4-iki dispaccioja: la restitutione delle Chiese, et in particolare quella di Posonia con la facolta d'elleger il Palatino sono le conditioni piu importanti, che difficultano la conclusione di convenire. Szalay (v. 186.) Wagner után írja, hogy Thököly követe a bányavárosoknak a töröknél való elzálogosításával fenyegetőzött az udvar megfélemlítése végett. Magában is igen valószinűtlen állítás, de Szalay Pál követségei chronologiájának megállapítása után világos, hogy a fenyegetésnek már Szalay első bécsi útja idején sem lett volna értelme.

Leopold még mentegetőzött, hogy nem fogadhatta audientián Szalayt, mivel a régi szokás szerint a még fegyverben álló ellenség követét nem lehet fogadni, de mihelyt a békét megkötik, színe elé fogja bocsátani őt és követtársait.[1]

Szalay még Bécsben tartózkodott, midőn egy váratlan eset megzavarta a beállott fegyverszünetet. November vége felé Leslie kigyógyúlt és átvette a fővezérletet. Leslie talán hevesebben gyülölte helyettesét, Würmb grófot, mint a fölkelés vezéreit. Már a nyáron mindent ellenzett, mit Würmb jónak látott. «Az Isten szerelméért» — írta ekkor Leslie egy bécsi miniszternek — «vagy ez embertől, vagy hivatalomtól szabadítson meg excellentiád, mert úgy látszik, hogy az egyikkel több bajom lesz, mint a másikkal.»[2] Most, hogy Würmbnek sikerült Leslie távollétében visszaszorítani az ellenséget, Leslie a helyettesétől kötött fegyverszüneten töltötte ki bosszúságát. Azt izente a fölkelőknek, hogy reá nézve nem kötelező Würmb egyezsége és hogy felbontja a fegyverszünetet, ha a fölkelők vissza nem adják a kezökben maradt Divényt, Tornát és Szalánczot. Az udvar kénytelen volt a főtábornok részére állani és Szalay útján szintén visszakérte a várakat. Sőt Leslie meg is kezdte Divény ostromát, de a Bohamtól oda rendelt franczia tiszt megvédte ellenében a várat. Leslie ezután bizonyára Esterházy Pál ösztönzésére nem folytatta tovább a támadásokat és elfogadta a fegyverszünetet. Miatta tehát szabadon küldhették volna a fölkelők az udvarhoz teljhatalmú követeiket.[3]

1 Admisisset etiam Sua Mtas Cæs. Regiaque ad augustalem præsentiam et conspectum ablegatum Szalay, nisi et antiquissima contra hostes hactenus probe observata consvetudo obstitisset. (L. Oest. Hofkanzley communicirt id. h.)

2 Leslie levele Liptó-Szt.-Miklós julius 27-én (Hadi levéltár).

3 L. a bujdosók Apafyhoz küldött követeinek utasítását Debreczen, deczember 11. 1678. (Bujdosók Levéltára 7?. l.). A kiadó ez utasítást szeptember 11-éről keltezi, de Thököly Imrének ugyancsak Deák Farkastól kiadott leveleiből (Levelek 29., 30. l.) kétségtelen, hogy a keltezés hónapja deczember. A fentiekre nézve l. még Boham levelét Telekihez decz. 4. (Teleki levtár.)

II.

Kétségtelen, hogy Thököly Apafy fenyegetése miatt csupán a fegyverszünet megkötésére merészelte felhatalmazni Szalayt. Lehetséges, hogy Szalaynak Thököly személyes igényeire vonatkozó utasításai is voltak, különben már azon körülmény is, hogy Szalay megbízó levele egyedül Thököly aláírásával volt ellátva,[1] fölkeltette az udvar érdeklődését az ifjú vezér szándékai és helyzete iránt. Óhajtották az udvari körök, hogy Szalay távozása után a fölkelők részéről Thököly küldetnék Bécsbe a béketárgyalások megindítása végett. Úgy gondolták, hogy vele igen simán folynának az alkudozások, mert atyai öröksége nagy részének visszaadása hatással volna magatartására. De az udvar nem ragaszkodott e kívánsághoz, mivel ismerte Thököly helyzetét és tudta, hogy nem jöhet Bécsbe.[2] Mégis bizonyos, hogy Thököly jól volt értesülve a császáriak hangulatáról, tudván azt, hogy atyai örökségére nézve kedvező válaszra számíthat, ha a béke ügyében némi buzgalmat fejt ki. Vegyük még e csábító reményhez azon tényt, hogy Thököly ez idő tájt már megkérte Zrínyi Ilona kezét. I. Rákóczi Ferencz özvegye nem válaszolt tagadólag, de nem akarván még saját és gyermekei sorsát a kurucz vezér szerencséjéhez kötni, egyelőre a béke megkötéséig és Thököly hazájába való visszatéréséig kívánta elhalasztani a házasságot.[3]

1 Giustiniani 1678 decz. 11-iki dispaccziója említi ezt.

2 Az 1678 decz. 18-iki dispaccioban ezeket olvassuk: S'è mostrato desiderio, che fosse destinato il Tecle uno de loro Generali, come quello, ch'hà maggior interesse in questi aggiustamenti per la promessa, che si gli fa che restituerle trecento mille fiorini de beni confiscati, vivendo il Patre nel regno, ma l'età sua et il sospetto, che possono concepire gl' Ungheri, ch'anteponghi l'interesse particolare al loro, facevano dubitare, non acconsentirono con tanta facilità a spedirlo a questa corte, per un maneggio di tanta importanza; oltre che lo consideravan troppo' attaccato al Principe di Trans. per darle un tale maneggio.

3 Horváth Mihály derítette ki Thököly egy 1679-iki leveléből, hogy a házasságígéret 1679 elején már megtörtént. (Zrínyi Ilona életrajza 1869. 20. l.) A le-

A békétől tehát sokat várhatott Thököly 1679 elején, ellenben a háború folytatásától, úgy látszott, hogy nagyon keveset. Újév táján a lengyel segédcsapatok lázongtak, sőt a hónapok óta ki nem fizetett zsold miatt Bohamot megöléssel fenyegették.* E zendülés elég világos előjele volt a kuruczokra nézve annyira fontos csapatok felbomlásának. Ha így mérlegeljük a háború és béke előnyeit Thököly szerencséjére nézve, valószinűnek fog tetszeni történetíróink azon feltevése, hogy Thököly a fegyverszünet alatt igen kívánta a békét s még katholikussá is akart lenni, hogy hamarább nőül vehesse Zrínyi Ilonát.**

Történeti hagyománynyal van itt dolgunk, melynek keletkezését kell ismernünk, hogy kivehessük belőle az igazságot.

Nem ismerjük Thököly azon követeléseit, melyeket ekkortájt talán közvetlenül az udvarral, vagy esetleg Leslievel közölt. De később formulázott kívánságaiból biztosan következtethetjük, hogy nem csupán jószágainak visszaadását kívánta, hanem a fenyegető erdélyi veszteségek pótlását is. Már e követelés lehetetlenné tette az egyezményt, mert az udvar ekkor még magyarországi jószágainak teljes visz-

vélből idézett szavak eléggé igazolják HORVÁTH állítását, ellenben azon másik érve, hogy Thököly »már ekkor visszaküldötte volt Teleki Mihály menyecske leányának, özvegy Apafy Miklósnénak a jegygyűrűt, melyet vele az apa fortélyoskodása váltatott«, semmit sem bizonyít, mivel HORVÁTH nem tudhatta biztosan, hogy a jegygyűrű visszaküldése mikor történt. Révérendnak 1679 január 12-én Telekihez írt leveléből kivehető, hogy Apafy Miklós 1679 elején halt meg, már pedig a jegygyűrű visszaküldése nem történhetett rögtön a haláleset után. (Révérend levele a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.)

* A bujdosók Apafyhoz Debreczen január 3. (Török-Magyarkori államokmánytár VI. 31. l.)

** SZALAY V. 187. l. »úgy látszikkal« kíséri a Wagnerből átvett feltevést, vagyis nem igen kételkedett Thököly említett szándékában. Általában sok helyreigazításra szorúl mindaz, mit történetíróink az 1679-iki soproni értekezletről mondanak. Szalay Pál nem volt ily értekezleten, a fegyverszünet után közvetlenűl a fölkelők részéről nem is küldettek követek az udvarhoz. Az értekezlet alkalmából említett adóleszállítás és közjogi engedmények az 1678-iki conferentián hataroztattak el. És így valószinű, hogy a soproni értekezlet nem is történt meg, hanem az 1678-iki bécsi conferentiából és Szalay Pál bécsi küldetéséből combinálták ki azt történetíróink pontatlan források nyomán.

szaadására is nehezen határozta volna el magát. De még ha az udvar készséggel teljesíti is e kívánalmakat, Thököly még mindig többet követelt volna.

A bujdosók korának benyomásai határozták meg nagyravágyása irányát. Bethlen utódja, a Thököly család hagyományainak örököse, nem kaphatott örömmel az első kinálkozó alkalmon, hogy hűségre térjen dicsőség nélkül és a protestantismus jogainak cserbenhagyásával. És bár a politikai helyzet pillanatnyira elborúlt, nem kell hinnünk, hogy Thököly elcsüggedt volna. Még igen fiatal volt, pedig érettebb korában is a legnagyobb csapások után folyvást felujultak reményei. De bár alapjában a török segítségtől várta minden reménye teljesítését, egy neme a korán kifejlett életbölcseségnek és a hagyományos politikai módszerek tudatos utánzása arra ösztönözték, hogy a nyugati szomszéddal is keresse az összeköttetést. Tudta, hogy Apafy haragját még akkor sem csillapítja le, ha Szalayt csak a fegyverszünet megkötésére hatalmazza fel. De magára vette a gyülölséget, nem csupán a fegyverszünetre szorúlt hadak kedvéért, hanem azért is, mivel a saját előmenetelére és az ügy jövőjére nézve végzetes hibának tartotta volna az oly magatartást, mely őt a békíthetetlen vezér színében tünteti föl. Nem akarta elzárni a Bécstől hozzá vezető útat. Úgy látszik, hogy akkor sokat is várt az udvar engedékenységétől. De midőn Debreczenbe érve megtudta, hogy Szalay kérelmére a Leslietől követelt három várat sem akarták a bujdosók birtokában hagyni, s hogy a templomok visszaadását is megtagadták, a «német csalárdságot» emlegette és nem is gondolt arra, hogy ily engedmények kedvéért szembe szálljon Apafy haragjával.* Még sem kerülhetett ki bizonyos ellenkezést Apafyval. A hadak jóvoltáért, de Bécsben szerzett jó hírének fentartása végett is azon volt

* Levelét Telekihez Leszes 1679 január 31. (Levelek 31. l.) Úgy hiszszük, hogy e levélben őszinte az udvar iránt érzett bizalmatlanság kifejezése.

65. NAGYBÁNYA.

Thököly, hogy a fegyverszünet pontjai végrehajtassanak. Apafy ellenben megparancsolta a hadaknak, hogy együtt maradjanak Debreczen körül és ne merészeljenek a némettől átengedett szállásokra költözni. Thököly hiában fejtegette a bihari szállásolás nyomorúságát, Apafy nem engedett, mert attól tartott, hogy Beregből és Ungból a katonák át fognak szökdösni a császáriakhoz.*

Már ez ellenkezés is a béke őszinte hívének tüntette föl Thökölyt. Ehhez járult még Wesselényi Pál föllépése. A bujdosók választott generalisa Teleki előtt kénytelen volt meghátrálni, de Thökölynek nem akarta átengedni tisztét. Nem merte Thökölyt háborgatni szerencsés hadi útjában a bányavárosok felé, de a fegyverszünet után reá nézve is megváltozott a helyzet. Nem mondhatni, hogy Wesselényi konok ellensége volt a békének, sőt úgy hiszszük, hogy pártolta volna a fegyverszünetet, ha véletlenül Thököly ellenzi azt. De most hasznára akarta fordítani az erdélyi udvar elégületlenségét Thökölyvel, elhagyta Hadadot és a bujdosók hozzá szító részével Nagybányára tört, megszegvén a fegyverszünetet.

* A bujdosók idézett levelét január 3-áról a Török-Magyarkori Államokmánytárban, továbbá a bujdosók január 13-iki levelét (Bújdosók Levéltára 91. l.) és Thököly Imre leveleit Telekihez decz. 11 és 16-áról (Levelek 29, 30. l.)

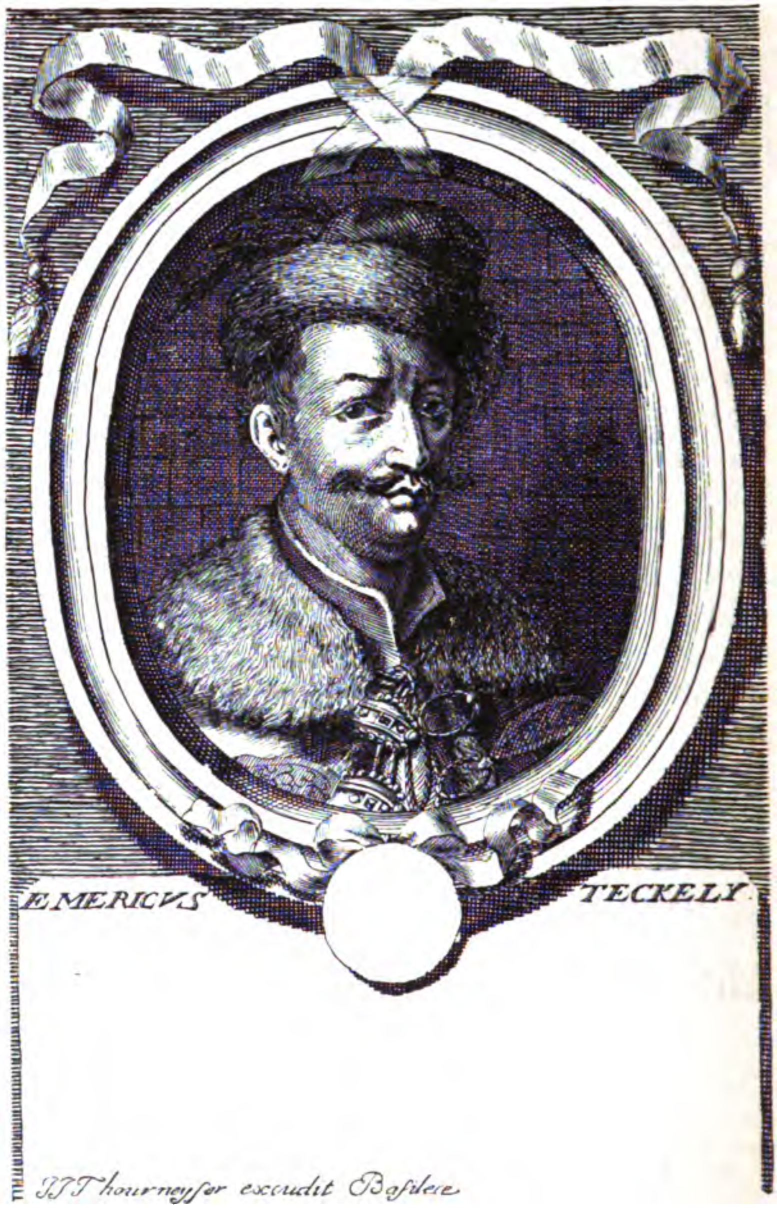
Ekkor hirdették mindenütt, hogy Thököly nagyon szeretne békét kötni, de Wesselényi és Apafy miatt nem teheti.

Németországi lapok is hirdették ezt azon hozzátétellel, hogy Thököly Zrínyi Ilona kedvéért kívánja a békét.[1] Későbbi toldás lehet az, hogy Thököly ekkor katholikussá akart lenni, csakhogy az udvart megnyerje házassági terve részére. Mi kétkedünk abban, hogy Szalay Pál általában alkudozott volna az udvarral a házasság ügyében, de annyi bizonyos, hogy Thököly katholizáló szándékairól nem értesítette a bécsieket. Nem is értesíthette, Thököly nem ragaszkodott kétségbeesett makacssággal a házassági terv rögtöni kiviteléhez; nyugodtan halasztotta azt jobb időkre, midőn az udvarral szemben kedvezőbb helyzetben lévén, eloszlathatja Rákócziné aggályait jövőjük bizonytalansága iránt.[2] Most is jó részt Zrínyi Ilona kedvéért mutatta magát békülékenynek és Leslievel jó ideig folytatta a barátságos érintkezést a békülés komoly szándéka nélkül. De kivált Wesselényi kitörése óta igen kényelmetlenné vált helyzete. Teleki Wesselényi támogatása által seregétől akarta megfosztani Thökölyt, hogy meghiusítsa alkudozásait a császáriakkal.[3] Thököly jól tudta, hogy Teleki nélkül nem bol-

[1] L. Gyürky Pál levelét gr. Forgách Ádámhoz Kassa 1679. január 2. (Forgách Levéltár N. Múz.) és Relationis Historicæ Autumnalis continuatio 1679, 11. l. Thököly békét akar — beszéli e hirlap — absonderlich weil er mit des Fürsten in Siebenbürgen Fräulein Tochter in Heuraths Tractaten stehe und deswegen den Vergleich stark treibe in Hoffnung, da durch seine confiscirte Guther wieder in Possess zu bekommen: Der Wesselini aber wäre gesonnen zu Erhaltung ihrer Libertät und Lands-Freiheit den Krieg fortzusetzen. A Das Verwirrte Königreich Hungarn czímű munka többnyire az idézett frankfurtí Relatiók híreiből van összeszerkesztve.

[2] Thököly levele Zrínyi Ilonához Kálló jun. 16. és Zrínyi Ilona válasza. Munkács, julius 2. (Lymbus O. L.) E levelekben mind a ketten a megkötendő békére és Thököly hazájába való visszatérésére hivatkoznak oly szavakban, melyekből kivehető, hogy miért oly fontos reájok nézve «a békességes idő» visszatérése.

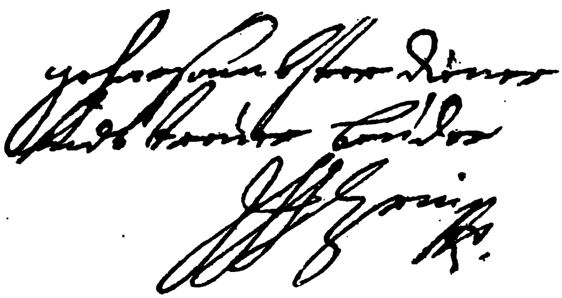
[3] Gyürky Pál írja Forgács Ádámnak Kassán 1679, január 16-án: «Teleki felől pedig s Wesselényi Pál felől azt értem, hogy sokakat magok mellé attrahálván, ez elkezdett úton csak érteni sem akarják a békességet, sőt Thököly Imre uramra valóban neheztelnek». (Forgách lvtár.)

66 TI ÖKÖLY IMRE ARCZKÉPE.

dogúlhat versenytársa ellenében, és most szükségesnek látta visszahódítani Teleki és Apafy kegyét. Engedve Apafy parancsának, január közepe táján Erdélybe utazott, de elutazása előtt udvariasan értesítette Lesliet, hogy miért volt kénytelen eltávozni Debreczenből, s hogy kit jelölt ki helyettesének.*

Valószínűen együtt utazott vele Erdélybe gróf Zrínyi János Antal is. Zrínyi Péter fia az udvar felügyelete alatt nevelkedvén, a császári hadseregben vállalt szolgálatot. Hűséggel és

67. ZRÍNYI JÁNOS ALÁIRÁSA.

vitézséggel akarta kinyerni az udvar tetszését, hogy rangban előbbre haladjon, s hogy az atyai örökséget visszaszerezze. Kevés sikere volt igyekezetének. Magas, szőkehajú, kerekarczú ifjú volt, kinek szép vonásain némi komorság volt észrevehető.** 1678 nyarán nénje látogatására Magyarországba érkezett. Midőn a kuruczok a bányavárosok felől visszavonúltak, valószínűen nénjének egyik fenyegetett várából értékes holmikat akart vitetni biztosabb helyre. Leslietől fede-

* Kriegsregistratur 1679: Von Leslie vom 23. Januar 1679 schliesst bei ein Schreiben von Grf. Tökeli, dass er von Abaffy in Siebenbürgen citirt worden, der anhero geschickte Gesandte Ladislaus (Vajdát érti) werde erscheinen, wollte in seiner Abwesenheit den Paul Ubris bestellen, welcher inzwischen mit ihme Leslie die Vorfallenheit des Armistitii behandeln werde.

** S. C. levele Zrínyi Ilonához 1678, junius 20, Ungvár (O. L. Lymbus). A levél az akkor Erdélybe vetődött ál Zrínyiről szól, kinek külseje állítólag hasonlított a valódi Zrinyiéhez. Giustiniani 1680 május 8-iki dispacciója mondja róla: »di bellissimo aspetto, má che ritiene nel volto qualche cosa di funesto.

zetet kért, de a tábornok a vállalat kis ideig való elhalasztását tanácsolta, mivel nem bírt elegendő fedezetet adni. Zrínyi szégyelte volna az elhalasztást. Mint rendesen a császári tisztek, ő is csőcseléknek, disznópásztoroknak nevezte a kuruczokat és nem akart félelmet mutatni ily haddal szemben. Útközben azonban körülvette egy ötszáz főnyi kuruczcsapat, mely legyőzvén a jóval gyengébb kíséretet, felprédálta a Zrínyire bízott kincseket és őt magát fogolylyá tette.* Thököly kivétette Zrínyit durva őrzői kezéből, magához hozatta és mindent elkövetett, hogy minél vígabban múljanak el az úri fogoly napjai, s hogy minél hamarább haza térhessen. Így lekötelezte maga iránt Zrínyit, ki megígérte, hogy tudósításokat fog neki küldeni az udvarból, de még inkább lekötelezte Zrínyi Ilonát, ki nem bírt eléggé hálálkodni Thökölynek az öcscse iránt mutatott jó indulatáért.** Szerelmesek szokása a testvér barátságát keresni, de 1679 júliusa körül úgy látszott, hogy Thököly hűtlen lesz Zrínyi Ilonához és hogy egy másik házasság tervével foglalkozik. 1679 elején ugyanis Teleki Mihály veje meghalt és a tanácsúr Thökölyt szemelte ki özvegygyé lett leánya második férjének.

Thököly vagyona és grófi rangja emelte volna a Teleki ház fényét, de különösen az imént elmúlt év tapasztalatai tették e házasságot kivánatossá Telekire nézve. Wesselényi Pált régóta nem szerette és 1678-ban Thökölyben is csalódott, kitől mégis több erdélyi hazafiságot várt volna. Teleki azért e házasság által a saját és Apafy sze-

* A fentebbiekre nézve l. Horváth Mihály «Zrínyi Ilona életrajza» 26. l. jegyzet, Ukmár György 1678, november 10-iki és Kenecsey Ferencz, decz. 10-iki leveleit Gr. Forgách Ádámhoz, (Forgách levéltár), végül Leslie levelét Zrínyi Ilonához, Kassa, 1678, decz. 16. (O. L. Lymbus).

** L. Thököly és Zrínyi Ilona imént idézett leveleit és a «Prothocollum ueber das bei Ihr. Excell. (Titl.) Herrn Hofkanzler gehaltene Examen des Grafen Zrini, in Prag den 20. Mai; Ao. 1680, 7ma antemeridiana usque ad nonam» czímű iratot, melyet a bécsi állami levéltár eredetije után Csuday Jenő közölt a «Zrínyiek a magyar történelemben. 1566—1704. Szombathely 1884» czímű munkájának függelékében.

rencséjéhez akarta kötni Thököly érdekeit, hogy így annál könnyebben érje el czéljait a bujdosók segélyével. Thökölynek nem tetszett a házassági terv, mert ő is az erdélyi arisztokratia szokásos megvetésével tekintett Teleki származására, de úgy viselte magát, mintha valóban nőül akarná venni Teleki Annát és talán csak a gyászév leteltére látszott várakozni, mert kivált 1679 júliusa körül nagy szüksége volt Teleki jó indulatára.*

Már ez év elején magokhoz ragadták az erdélyiek a bujdosók hadi és diplomatiai ügyeinek vezetését. Nem akarták megengedni, hogy Thököly szedje le harczi munkájának gyümölcseit, de ők nem átallották felhasználni az általa teremtett helyzetet az alkudozások megindítására. Vajda Lászlónak, az erdélyi követnek bécsi útjait, Apafynak az

* Deák Farkas a Thököly Imre leveleihez írt előszó X. lapján azt állítja, hogy Thököly és Teleki Anna eljegyzésének története, mint azt Bethlen és Cserei nyomán történetíróink elbeszélik, teljesen valótlan. «Az ünnepélyes megkérésnek, eljegyzésnek és gyűrű-visszaküldésnek legkisebb nyomára sem lehet akadni.» mondja Deák Farkas. Szerinte az egész mende-mondát Teleki ellenségei költötték s csupán annyi valóság lehet abban, hogy Thököly igen élénken udvarolt a szép, fiatal özvegynek. Igaza van Deák Farkasnak, midőn helyteleníti történetíróink eljárását, kik egyszerűen átveszik Bethlen elbeszélését és így az eljegyzés felbomlását tűntetik fel a Teleki és Thököly viszálya egyedüli okának. De másrészt annak alapján, hogy az eljegyzés történetének nincsen nyoma Thököly naplójában és leveleiben, még nem szabad elvetnünk a hagyományt. A Bethlentől említett részletekre nem helyezünk súlyt, de azok a tények, hogy Teleki nőül akarta adni leányát Thökölynek, hogy Thököly hajlandónak mutatta magát a házasságra, s hogy végre még sem akarta nőül venni Teleki Annát, már magokban is igen valószinüek, de egészen kétségtelenek lesznek, ha Cserei és Bethlen előadását egybe vetjük más kortársak tudósításaival. A Révérendtól vagy Akákiától készített franczia jelentés, melyet Petrovics másolt le gyüjteménye IV. kötete számára, szintén kiemeli, hogy Thököly nem akarta elvenni Teleki leányát, s így nem engesztelte Teleki haragját. Szirmay András Dissertatio de motibus sui temporis czímű kéziratának (2549 F. l. N. Múzeum) 138. lapján olvasható: Thökölius . . . Telekii, cujus filiam simulate ambiebat. A 143. lapon Szirmay megjegyzi, hogy jobb lett volna, si Thökölius favorem Michaelis Teleki de Szék Transylvanorum Dictatoris ducta ejusdem filia pignoratus fuisset.» Végre a bécsi állami levéltár Turcicai közt az 1679 sept. 27 — 1680, jan. 28-ig történtekről szóló tudósításokban ezeket olvassuk: der Teleki suche seine Tochter dem Tekeli zu geben, der Unterschidt zwischen Ihnen wehre, dass der Tekelí von guetem Geschlecht, der Teleki aber geringes Herkommens seye. Mi a fentiekben Bethlen, Szirmay és a Turcica értesítése után indultunk, Apafy Miklós halála idejének és az 1679-iki helyzetnek tekintetbe vételével.

udvarral folytatott alkudozásait, szóval a hosszasan elhúzódó tárgyalásokat nem akarjuk itt részletesen elbeszélni. Csupán az alkudozó felek szempontjait akarjuk ismertetni.

Apafy és Teleki alapjában óhajtották a békét. Nem mellőzhetjük hallgatással, hogy apróbb előnyöket is vártak a szabályos állapotok visszatérésétől.

A szathmári őrség kirohanásai a Szilágyságba és Kővár vidékére, a mármarosi só kivitelének megnehezítése, a debreczeniek károsítása a zavargások alatt Apafyra nézve nem voltak oly közönbös bajok, hogy azoknak orvoslásáért ne fáradott volna.[1] A protestans fejedelem kötelességeit is átérezte, de bizonyára megengedte volna Thökölynek is az alkudozást, ha pusztán a protestansok jogait akarta volna biztosítani. Apafy azonban területe növelését is óhajtotta és szerette volna óhaját valósítani még most, mielőtt a török segítség Magyarországba érkezik, mert félt e segítség utóbajaitól.[2] Az udvar gyanakodva fogadta Apafy közvetitő ajánlatát, mert tudta hogy a fejedelem a porta engedélye nélkűl nem alkudozhatik, s hogy ez engedély árát a császárnak kellene megadnia.[3] Pedig a nymvegeni béke után az udvar erősebbnek érezte magát Magyarországgal szemben. Ha Szalay a bujdosók teljhatalmával ellátva visszatér is esetleg Bécsbe, itt újra csak a bécsi conferentia határozatait közölték volna vele és Apafyval szemben az udvar ez állásponthoz még inkább ragaszkodott. Így nem is kerültek sorra a tulajdonképeni tárgyalások, hanem hónapok teltek el előzetes kérdések vitatásával.

A bujdosók főbbjei szerették volna a döntést siet-

1 Instructio pro generoso Ladislao Vajda . . . 1679, apr. 17. (Bujdosók levéltára, 185. l.)

2 Relatio Celsissimo Principe Transilvaniae reducis Ablegati 1679, Junii 19. Interim mallet et svaderet — írja a jelentés szerzője — Sua Celsitudo Principalis ut per Tractam finiretur negotium, ne omnes incideremus in manus Turcarum. (Lymbus O. 132. O. L.)

3 Az 1679 május 28-iki dispaccio beszéli a Bécsbe érkezett erdélyi követről, hogy s'e fatto partire immediamente havendovi non voluto alcun negotio con esso, mivel tudták, hogy a török részéről jön — mondja Giustiniani.

tetni. Nem kívánták ugyan minden áron a békét, de elégületlenek voltak Erdélylyel, a törökkel, a lengyellel, a francziával és bár a moszkvai czár követküldése a portára felujította reményeiket, a hosszas és eredménytelen küzdés miatt mégis oly nyugtalanságot s részben oly kimerültséget éreztek, hogy engedtek volna régi követeléseikből, ha az udvarral önállóan alkudozhatnak, sőt így is néhányan igénybe akarták venni az 1678-ban kihirdetett amnestia jótéteményeit.[1]

Az utóbbiak közé tartoztak Szalay Pál és Klobusiczky Pál. Veszedelmes példájoktól, vagy épen izgatásaiktól annyira félt Apafy, hogy elzáratta őket. Nem Teleki indítványozta elfogatásukat, de midőn észrevette, hogy az udvar nem Erdélylyel akarja megkötni a békét s hogy egyenként szeretné hűségre téríteni a fölkelőket, a foglyok kibocsátását határozottan ellenezte.[2]

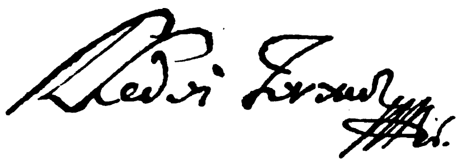
Thököly Erdélybe érkezése óta szabadúlni akart a gyanútól, mintha Szalay Pál mindenben az ő megbízása szerint járt volna el. «Kiki az maga hadáról dézmáljon» írta Telekinek, midőn bécsi követe ellen föllobbant Apafy haragja.[3] De később nyugtalanítá híveinek sorsa. Jól tudta, hogy nehezen nyílik a fogarasi börtön zárja és kérte Telekit,

1 A föntiekre nézve Relatio Celsissimo Principe Transilvaniæ reducis Ablegati id. h. «Pacem porro et Rebelles omnes — mondja a Relatio — et ipse Princeps anhelant, sæpe dicendo utinam jam tandem fieret pax». Később azt mondja, hogy Rebellium maxima spes est, quod Poloni non conveniunt cum Moscovitis, in armis assumendis contra Turcas, imo pro certo affirmant Moscovitam Ablegatum esse in Porta Ottomanica pro concludenda pace. Szalay Pál 1678-ban folyamodott eperjesi háza és az ahhoz tartozó telkek visszaadásáért, mint a követségére vonatkozó iratokból látszik (id. h.).

2 Teleki levele Apafyhoz Szent Péter junius 30. (Tunyogi Gyűjtemény). Itt fejtegeti, hogy miért «vontatja az német az tractára való alkalmatosságot»; — «hogy az magyarokat per partes vihesse vissza» — mondja egyebek közt Teleki. Majd kiemeli, hogy «Szalai Pál és Klobusiczky megfogatásoknak első gondolója, javalója nem voltam». «De» — így folytatja később — «már ebben lévén dolguk, elbocsátásukat semmiképen nem javallom». Az elfogatások aprilisben történhettek, mivel Giustiniani először az april 30-iki dispaccióban említi azokat. Hoffmann, Leopold követe a portán, azt hitte, hogy Apafy Thökölyt fogatta el. (Junius 7-iki jelentés Turcica.)

3 Levelek 31. l.

hogy «tegyen jót vélek, mert ide vesznek».* Nem koczkáztatott semmit, midőn e kéréssel Telekihez fordúlt; őt már ekkor kevésbé terhelte az erdélyiek gyanúja s kivált Telekinél rendben volt minden dolga. Ez oldalról biztosítva lévén, nyugodtabban utazott a bujdosók julius huszadika körül tartott krasznai gyűlésére, melyben Erdély részéről Teleki Mihály és Rhédey Ferencz is részt vettek. A gyülésnek legfontosabb eredménye az volt, hogy Apafy

68. RHÉDEY FERENCZ ALÁIRÁSA.

részéről Thököly Imre küldetett a bujdosók közé «főgeneralis képének».**

De rögtön a krasznai gyűlés után «az jó Pál uram» mint Thököly nevezte Wesselényit, csorbítani igyekezett Thököly új méltóságát. A nagybányai kaland után Wesselényit a megindított béketárgyalások miatt visszahívták Erdélybe és Teleki Ispán Ferenczre bízta a Biharban szállásolt hadakra való gondviselést. Ispánnal könnyen bántak a váradi törökök, a katonák sokat szenvedtek s különösen a mezei hadakhoz tartozók, mert a végbelieknek aránylag biztosabb szállásaik voltak és ügyesebb hadnagyok vezetése alatt könnyebben is tudtak zsákmányt szerezni magoknak. Jelentékenyen megfogytak a mezei hadak egy idő óta; a labancz, a török s a jobbágyság egyaránt öldöste a kisebb csapatokban lézengőket. Ép a krasznai gyűlés kezdete táján újra kiszorította őket a török szállásaikból. «Nem volna oly szív, ki meg nem esnék s nem szomorkodnék rajtunk» — így panaszkodtak — «felesé-

* U. o. 39. l.

** A krasznai gyülésre nézve l. Levelek 36., 39. ll. és Bujdosók Levéltára 99., 189. és 190. ll.

günket, apró gyermekinket, a kinek vagyon, lóháton hordozzuk kevés portékáinkkal együtt». Vezért kívántak, ki anyagilag támogatná őket, kinek a váradi török előtt nagyobb tekintélye volna s ki erélyes kézzel rendezné ügyeiket. Nem voltak megelégedve a krasznai gyűlés határozatával. Úgy látszik, hogy a vezér, kit ők kívántak, maga is ajánlkozott a hozzájuk menetelre. Elég az, hogy julius 28-án, a mezei hadaktól küldött lovasok Zsibóról a margitai táborba kísérték Wesselényi Pált, ki Apafyval el akarta hitetni, hogy «kedve és akarata ellen» vitték Margitára vezérnek. A mezei hadakon kívül a végbeliek közül a kállaiak, továbbá az Abauj és Zemplén vármegyék zászlói alatt levő nemesség is Wesselényi körül csoportosultak. Wesselényi hívei nem merték egyenesen visszautasítani az új főgenerális «képét». De nem szerették volna magokat közvetlenül Thököly alá rendelni, hanem azt akarták, hogy Wesselényi hatáskörének önállóságát ne érintse Thököly hivatala. Bár egyelőre színleg elismerték a krasznai választást, mégis jól látta Thököly, hogy kívánságaikat teljesítve, tulajdonkép csak a végbeliek egy részének generálisává lesz. Az 1677-ki hadjárat alatt megelégedett e méltósággal, de azóta változtak a viszonyok.

Nem csupán Thökölyt sértette Wesselényi váratlan kivonúlása. A nagybányai kalandot elnézte Apafy Wesselényinek, de most megtorlásra gondolt, arra hivatkozván, hogy Wesselényi erdélyi úr s mivel engedély nélkül távozott az országból, megszegte az erdélyi törvényt. Apafy arra gondolt, hogy Hadadba országos őrséget vitet s hogy Wesselényit katonai erővel fékezi meg. Úgy látszik, hogy eleintén Thököly is helyeselte az erőszakos rendszabályokat. De Wesselényi Margitától Kőrös-Ladányig húzódott s attól tartottak Erdélyben, hogy átkelve a Tiszán, a császári kegyelmet fogja kérni, ha családját és vagyonát az erdélyiek nem kímélik. A legiobb esetben is véres

összeütközéstől lehetett félni. Azért valószínűen a Teleki tanácsára meghagyta Apafy Thökölynek, hogy óvakodjék az erőszaktól, vesztegesse inkább Wesselényi híveit s általában igyekezzék szép szerével boldogúlni. A feladat nehéz volt, mert Wesselényi számíthatott seregének hűségére.

E ragaszkodásnak jó részt személyes okai voltak. Wesselényi régóta táborozott a hadakkal, «jó lélekkel csak meg kell vallanunk — mondották ezek — «hogy mi velünk sokat szenvedett, nyomorgott ő nagysága, s minket sok búsulásával s költségével tartogatott, oltalmazott». Úgy látszik, hogy mindig igen kiméletesen bánt velök a szükséges fegyelem ártalmára is, mivel kezdettől fogva féltenie kellett hatalmát idegen befolyástól. Végre a hadak felfogása szerint Wesselényit a hosszas tapasztalás különösen képesítette arra, hogy a váradi törökkel szemben védelmezze őket. Ellenben Thökölyt nem régóta ismerték és nem bírták megkedvelni. Thököly szoros fegyelmet tartott, igen szeretetreméltó tudott lenni az ügyes és szükséges tisztek iránt, kivált ha még nem voltak teljesen megnyerve részére, de ha nem használt a szép szó, ha büszkesége sértődött, nehéz volt haragját elviselni. A huszonkét éves vezér szertelen önérzete különösen az élemedett és saját tapasztaltságokat sokra becsülő tisztek és nemesek köreiben keltett visszatetszést. Általában még nem bíztak eléggé ügyességében s mivel lutheranus volt, szándékai tisztaságában sem.

De nem csupán a személyek ügye választotta el Wesselényi és Thököly táborát. Thököly Erdély nevében követelte a fővezérséget s így neki is jutott rész a gyűlöletből, melyet a bujdosók éreztek ekkor az erdélyi politika vezetői ellen. Apafy nem segíti a bujdosókat és mások segítségét sem bírja nekik megszerezni, nem akar szállást adni nekik Erdélyben és a bihari szállásokat sem tudja biztosítani számokra, nem bír részökre kedvezményeket

kivívni az udvarral megindított alkudozás útján és még sem akarja megengedni, hogy a bujdosók magok alkudozzanak, sőt börtönözteti azokat, kik arra törekednek. Tulajdonkép mit akar velünk Apafy? — kérdezgették a mezei hadak és a nemesség, kik leginkább felfogták a méltatlanságot, vagy leginkább sinylették annak következményeit. Apafyék «az mi vérünkkel kereskednek», mondogatták Wesselényi táborában. Jól tudták, hogy Wesselényi is kénytelen lesz alkalmazkodni Erdélyhez, de mégis ragaszkodtak régi vezérökhöz, kit az erdélyi udvar gyanúja a csatári gyűléstől fogva szakadatlanúl s Béldi futása óta még élénkebben üldözött.

Thököly augusztus 20-án a végbeliek élén Berettyó-Újfalu körül a bocsi mezőn találkozott Wesselényi Pál táborával. A krasznai gyűlés határozata értelmében engedelmességre intvén a hadakat, fölhívta Wesselényit, hogy kövesse őt Túrra. Thököly arra számított, hogy Túron könnyebben gyarapíthatja seregét a Tiszán túl barangoló és hozzá szító hadakkal, ellenben Wesselényi a költözés közben hadainak oszlása által gyengülni fog. De a mezei hadak és a nemesség nem akartak Túrra menni. Sejtették, hogy mire czéloz Thököly; nem akarták elhagyni Wesselényit s különben is attól, tartván, hogy Thököly át fogja vezetni őket a Tiszán az ellenség földére, előbb szállásokat követeltek, mert nem szerettek volna kalandokra indulni, míg otthonjuk nem volt biztosítva. Thökölyt az ellenkezés kihozta sodrából, rútul fenyegette és szidalmazta Wesselényi híveit. Ezek most kereken megtagadták az engedelmességet. «Lelkünkre behatott fájdalmunkat» — írták Apafynak — «vegye kegyelmes füleiben s ne terheljen tovább bennünket Thököly uram személyével, sem fizetett szolgái, sem annál inkább jobbágyi nem lévén, törvénytelen, erőszakos generalist szabadságunk ellen, valahová tészen Nagyságod ben-

nünket, Isten minket úgy segéljen, be nem veszünk s nem agnoscálunk.» Thököly türtőztette magát.

Kezében volt Apafy titkos parancsa, mely felhatalmazta, hogy fogassa el erőszakkal Wesselényit, ha a mezei hadak önkényt nem akarnák Erdélybe küldeni. Várt a jó alkalomra, hogy a parancsot vérontás nélkül teljesíthesse. Átköltözött Túrra s ott megerősödvén, september 4-én fölverte Wesselényi kismarjai táborát s a menekülő vezért néhány főbb hívével elfogatta. Erdélybe akarta kísértetni a foglyokat, de Toti körül kiszabadították őket Wesselényi emberei. Most újra kezdődött az üldözés, Thököly még kétszer volt szemben Wesselényivel, de el nem foghatta s midőn ellenfele hadának nagy részét már az elpártolásra csábította, magának Wesselényinek elfogatására nem nagy súlyt helyezett. Végre Wesselényi a körülötte maradt gyalogsággal a Rézaljára menekült s ott a hegyes vidéken jó kalauzok vezetése alatt lappangván, egy ideig biztosságban volt, mert most senkinek sem volt kedve őt odáig követni. De ő maga megunta a bujdoklást, Erdélybe nem akart menni, azonban Thökölyhez folyamodott, hogy vegye maga mellé, hisz ő ezentúl jó egyetértésben kíván vele élni. Thököly örült, hogy a Wesselényi kísérőivel is erősítheti hadát és az előtte magát megalázó Wesselényi ellen többé nem volt kifogása.*

Csak most fordíthatá teljes figyelmét a katonai helyzet fejleményeire. Boham csapatai még az év elején feloszolván, Tornát, Divényt és Szalánczot visszahódították a császáriak s a kuruczok hadviselése újra a kisebb és össze nem függő kalandok sorozatává lett. Ki kell emelnünk ezek közül Józsának áprilisban történt selmeczbányai vál-

* A fentiekre nézve l. Bujdosók Levéltára 97—110. l. 270—274. l., Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 64., 69. l. és Levelek 40—82. l., 84., 86., 182., 191—196. s 280. ll. A 182. lapon CL. sz. alatt közölt levél évnélkülinek van jelölve, de világos, hogy 1679 septemberében iratott. Ugyancsak 1679 septemberében iratott a 280. lapon XLV. sz. alatt közölt és évnélkülinek jelölt levél.

lalatát. Az a tény, hogy Thököly múlt évi példáját kisebb csapatok is merik ismételni, a császáriak közt oly nyugtalanságot keltett, mely fontos tényezőjévé lett a következő hónapok történetének. Józsa föl nem prédálhatta volna a gazdag arany és ezüstbányái miatt legjelentékenyebb bányavárost, ha Strassoldo könnyelműségből nem gyengíti Selmeczbánya őrségét. Leopold azért meghagyta Leslienek, hogy mostanában a bányavárosok védelmét tekintse legfőbb feladatának.[1] De Józsa nem a magyar ügy jóvoltáért félemlítette meg a császáriakat. A hajdani plébános még az egyházat is kifosztotta és az elrablott egyházi kincseket kiváltás végett felajánlotta a selmecziekneк.[2] A rablófőnök nemsokára megunta a kuruczokat és a császáriak zsoldjára tért vissza.

E menekülés is mutatta, hogy a fölkelés hajója ingadozik. Thököly ekkortájt Petneházy Dávid megbízhatóságában is kételkedett és visszaszerzendő jószágaiból egy falut ígért a kuruczvezérnek, vagy utódainak, hogy «annál készebb szívvel kövesse kötelességét».[3] De mindenkinek nem ígérhetett falvakat; sikereket akart kivívni, hogy kitartásra bátorítsa a csüggedőket, s hogy a fölkelés hanyatló tekintélyét emelje. Bámulatos erélylyel összegyűjtvén a szétszórt csapatokat, octoberben fölgyújtatta Putnokot.[4] Onnan Jászberényre térve, november elsején meghallotta, hogy La Borde, a sárospataki parancsnok, a tokaji

1 Referat über die Gefahr sowohl der hung. Rebellen, als Türken Einfall in die hung. Bergstätten 26. Maji 1679 (bécsi kamarai levéltár). Selmeczről mondja a Referat: auch an sich selbsten vor allen andern Bergstätten, umb der reichsten Gold und Silberbergwerk höchst importirlichen . . . ; a császári parancsra nézve Extract kais. Schreibens an Gf. von Leslie Laxenburg 2. Juni 1679. (U. o.)

2 A Referat mellékletei közt Józsa levele a selmecziekhez.

3 Október 8-án kelt kötelezvénye mint melléklet Petneházy Zsigmondnak II. Rákóczy Ferencz elé terjesztett folyamodványához. (O. L. Lymbus 1679.) V. ö. Levelek 185. lapján Thököly évnélkülinek jelölt levelét, mely 1679 juliusában íratott. Thököly itt azt írja, hogy Józsa Petneházyval egyetért s bár még akkor nem volt bizonyos Józsa újabb hűtlensége, ennek kétségtelen labanczsága után Thököly szükségesnek tartotta Petneházy lekötelezését.

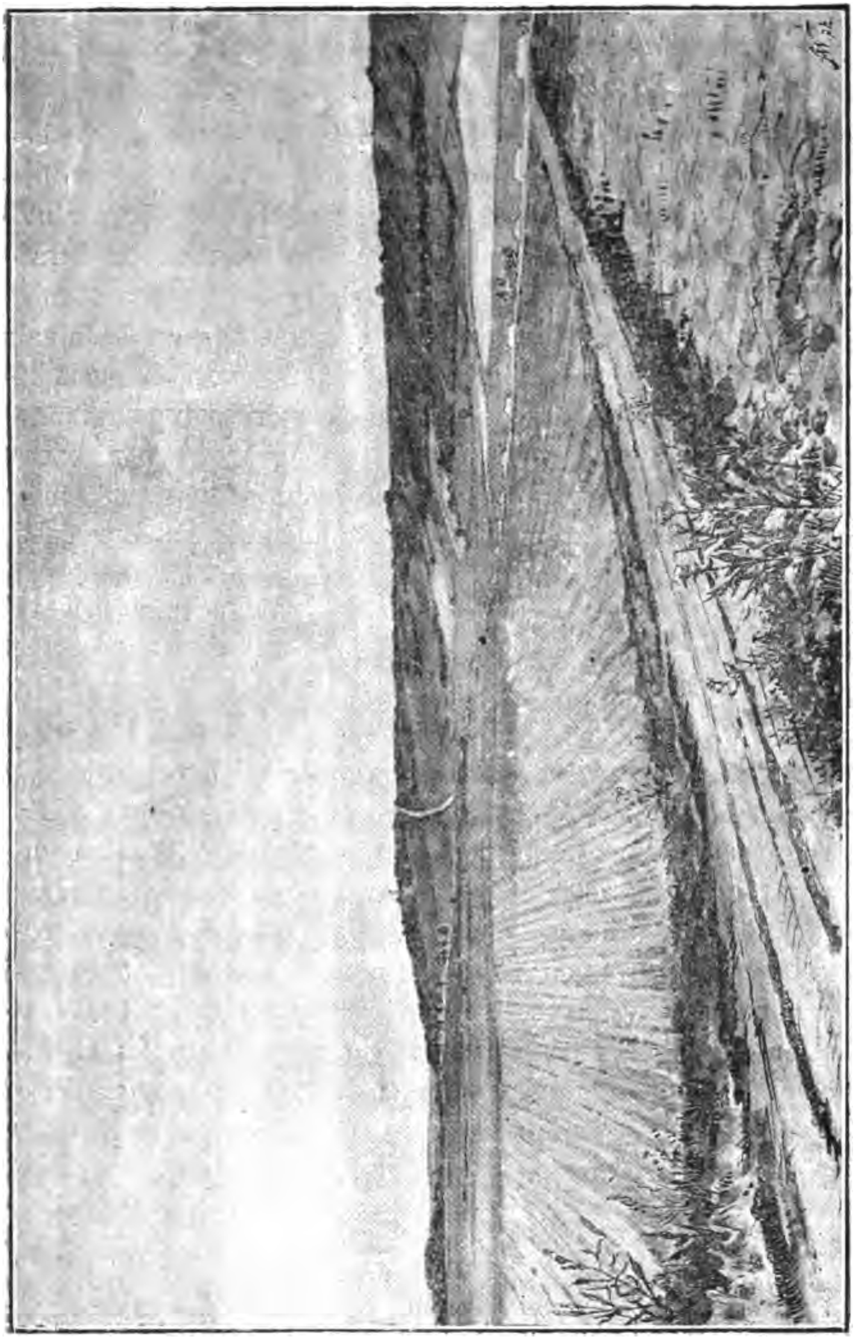
4 Levelek 83. l.

szüretre készül. Rögtön útnak indúlt vagy kétezer végbelivel, éjjel sem pihenve a legnagyobb gyorsasággal költözött nagy patakokon és a kiáradt Sajón át. Három katonája a vízbe fuladt, de ez csekélység volt azon előnyhöz képest, hogy már november 3-án virradta előtt a

69. DE LA BORDE ALÁIRÁSA.

Szikszó melletti Újfalu nevű szőlőhegyek felett lesbe állíthatta seregét. Itt tudta meg, hogy La Borde a Hernád partján táborozik Dobszánál nagyobb számú sereggel, mint ő Jászberényben gondolta. Thököly kiküldötte Harsányit, Szűcs Jánost és Petneházyt négyszáz lovassal a Hernád felé, hogy ütközzenek össze La Borde zsákmányosaival és «lesre hozzák ki a németeket». La Borde Gerstorf alezredest százötven lovassal Aszalóra küldötte, élelemszerzés és az út kikémlelése végett. Harsányiék megtámadták Gerstorfot, ki a temetőbe szorúlt s onnan védte magát. Az aszalói tüzelés a dobszai táborba hallatszott. La Borde ép oly kevéssé volt értesülve az ellenség számáról és tartózkodása helyéről, mint annak idején Schmidt vagy Leslie. Majdnem ezer főnyi csapatot küldött Gerstorf segítségére s a segítséghez csatlakozott néhány főrangú úrfi, kik a szüreti mulatságra készültek La Bordedal s most részt akartak venni a biztosnak hitt diadalban. Az Aszalónál harczoló kuruczok észrevevén a segítség közeledését, hátrálni kezdtek Szikszó felé. A «császáriak neki ízeledtek az űzésnek», mert azt hitték, hogy a Sajóba szoríthatják Harsányiékat. Midőn az üldözők már a szőlők mellett elvonúltak, Thököly «sebes nyargalvást» lemenvén a hegyről,

70. SZIKSZÓ-UJFALUSI CSATATÉR.

űzőbe vette a császáriakat. Most Harsányiék is visszafordúltak, a körülfogottak megzavarodtak és rendetlen futással a Hernád felé menekűltek. A császáriak közűl csak kevesen mehettek át a folyón, számos főtiszt fogságba került, ellenben a győzők vesztesége aránylag csekély volt.[1]

A kemény téli idő sem lankasztotta Thököly serénységét. Deczember elején Nógrádban nyugtalanította Strassoldót és elhitette vele, hogy Selmeczbányára akar törni.[2]

Ezzel bevégezte az 1679-iki hadjáratot, mert hadainak nyugalomra volt szüksége, különben is tudta, hogy a kívánt hatás el van érve s hogy most már ki tudná vinni a császáriaknál a fegyverszünetet épen úgy, mint 1678-ban.[3] De az volt a kérdés, hogy a «főgeneralis képének» meg van-e engedve az, mi Teleki czímnélküli helyettesének tiltva volt.

III.

Thököly kezdettől fogva nem volt hajlandó a krasznai mandatumból reá háramló kötelezettséget teljesíteni. Bár 1679 juniusában «lelke idvessége» és erdélyi jószágai elveszése alatt kötelezte magát arra, hogy Apafyhoz «igaz és hív» lesz, s hogy Telekivel, mint «előtte járójával tökéletes correspondentiát tart»,[4] nem sokáig mutatta magát Apafy igaz hívének és Teleki alárendeltjének. Míg Wesselényi Pált teljesen meg nem alázta, addig tüntetően kiemelte erdélyi hazafiságát és élénk színekkel festette Wes-

1 Bujdosók Levéltára 275. l. és Levelek 87. l.; a számadatokra nézve a Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1679. 16. l. V. ö. Babocsay 67. l., ki igen megbízható leírását adja az ütközetnek. A Toldy Ferencz-től kiadott leírás az Új Magyar Muzeum 1860. I. 45. l. már nem mindenben megbízható, még az ütközet évszámát is hibásan adja, de azért nem egészen hasznavehetetlen.

2 Levelek 91. s 93. l.

3 Levelek 92. l.

4 A reversalis Szabó Károly-nál id h. 357. l.

selényi híveinek Apafy ellen érzett gyülöletét. Így elzárta Wesselényit Erdélytől s mintegy két tűz közé szorította. Midőn már ártalmatlanná tette ellenfelét, épen nem gátolta, sőt bizonyára elősegítette az egyesült végbeli és mezei hadak 1679 october 12-diki miskolczi gyűlésének létrejöttét.

E gyűlésből a még nem rég szemben álló hadak egyetértve kérték Apafyt, hogy segítse őket minél hamarább vagy fegyverrel, vagy a békealkú útján, de ha nem segítheti őket, legalább ne tartóztassa tovább dolgaikat és engedje meg, hogy ők magok foghassanak «az tractához». Apafy zavarban volt, nem vallhatta meg őszintén, hogy nem igen akar áldozatokat hozni s alig képes bármit is tenni a bujdosó hadak jóvoltáért. Mentségeket keresett és mivel részben hitte is, hogy leginkább Wesselényi idegeníti el tőle a hadakat, azt izente a magyar táborba, hogy Wesselényit, mint egyik legnagyobb akadályát a magyar ügy előmenetelének, szolgáltassák ki Erdélynek. De Thököly nem akarta elidegeníteni magától Wesselényi híveit az Apafy kedvéért és Gyulafy László, az erdélyi követ, novemberben a hadak tagadó válaszával tért vissza urához.*

Apafy most maga köré gyűjtötte az Erdélyben élő bujdosó nemeseket, kik a hadakozásban nem igen vettek részt s kiket úgy látszik anyagi érdekek is fűztek az erdélyi udvarhoz. E nemesek deczember 2-án Gyulafehérvárt arra kötelezték magokat, hogy el nem pártolnak Apafytól és elvárakoznak mindaddig, míg Apafy és «az fényes porta segítsége jó végre hozza dolgaikat».** A fe-

* Bujdosók Levéltára 111—119. l. és Instructio pro Magnifico Ladislao Gyulaffi die 6. mensis oct. A. 1679. in Radnóth közli gróf Esterházy János (Új Magyar Muzeum 1860. II. 425. l.).

** E nyilatkozat igen érdekes, de aligha érdekességének köszöni, hogy eddig már háromszor közölte azt az akadémia történelmi bizottsága. Először közölte a Török-Magyarkori Államokmány-

jedelem bosszúságát némikép enyhítette a nyilatkozat, de annak aláírói nem bírtak volna számbavehető pártot szervezni Apafy politikájának védelmére. Különben 1679 végén még számított az erdélyi udvar Thököly hűségére, de az új évnek első napjai megrendítették bizalmát.

A szikszói ütközet emelte Thököly vezéri hírnevét és a hadjárat befejezése után oly események történtek, melyek Thökölyre és a hadakra nézve egyaránt tűrhetetlenné tették a további függést Erdélytől. A végvárakban fellázadt a török katonaság elöljárói ellen, a kuruczoknak adott szállások miatt. Wesselényi hadait elűzték a váradi törökök, a szolnokiak Thökölyt támadták meg és a Szikszónál kapott sebéből még ki nem gyógyult Petróczy Miklóst Szolnoknál egy jancsár golyója újra megsebesíté. Apafy áthívta a hadakat a Tiszán, hogy Debreczen körül egy csoportban legyenek és íme a debreczeniek, Apafy alattvalói, szintén lövésekkel fogadták a kuruczokat ép úgy, mint a szolnoki törökök. Thökölynek sikerült megakadályozni a debreczeniek megfenyítését, de a hadaknak 1680 január 8-án tartott szoboszlói gyűlésén többé nem volt a mérséklet szószólója. A gyűlés Thököly Imrét kiáltotta ki a magyar hadak fővezérének. E határozat semmisíté meg végleg a csatári választást, mert Wesselényi Pál volt az első aláírója a szoboszlói választás okíratának.*

Thököly régebben óhajtotta a méltóságot, melyet a reá nézve oly kedvezően alakúlt helyzet felhasználásával most vívott ki az erdélyieket meglepő hirtelenséggel. A krasznai mandatumot ez által széjjel tépte s annyira bízott okosságában és szerencséjében, hogy nem habozott szembe szállni az Erdély részéről fenyegető veszélyekkel

tár VI. k. 77. lapján, másodszor a Thököly Imre leveleinek 290. lapján és harmadszor a Bujdosók Levéltára 119. lapján.

* Az okirat bécsi áll. levtár Hungarica. A többire nézve l. Thököly levelét Telekihez Túr 1680 január 3. és levelét Apafyhoz Szoboszló január 7. (Levelek 94. és 197. ll.).

a Szoboszlón szerzett dicsőség kedvéért. De a hadak, kiket inkább a legújabb események benyomásai ragadtak e határozatra, bizonyára nem fogták föl a megejtett választás teljes jelentőségét. A fölkelés sorsát Szoboszlón oly férfiúra bízták, ki el volt szánva küzdeni a befolyásért Telekivel bármely körülmények közt. És e küzdelem fejleményei mély hatással voltak a magyarság sorsára.

Egyelőre Thökölynek szállást és élelmet kellett szereznie választói számára. Mivel Biharban, Hevesben és Pestmegyében kényelmetlenné lett a tartózkodás a török urak kedvetlen vendéglátása miatt, Gömör felé húzódott, hogy egy ideig ott pihenjen «az ellenség akaratja ellen».* De az ellenség akaratja ellen bajos volt pihenni hosszabb ideig, Thököly tehát biztosított szállást akart szerezni hadainak a királyi területen, mint a bányavárosok elfoglalása idején.

Említettük, hogy akkor békülékenynek mutatta magát és talán nem pusztán a téli szállások kedvéért mindaddig, míg a Szalaynak adott válasz nem jutott tudomására. De azután inkább színlelte a békevágyat s általában tartózkodóan kellett viselnie magát Erdélytől függő helyzete miatt. Most szabadabban lépett föl, mert 1680 február vége előtt is, midőn Abdurrahman aga, a nagyvezir kapucsija, titkos megbízással küldetett hozzá, remélhette már, hogy mint a fölkelők fővezére, számíthat a porta támogatására Erdély ellenében.**

Ekkor ujra s élénkebben alkudozott az udvarral, meg nem elégedve a hivatalosan tőle és hozzá küldött követek közbenjárásával. 1680 elején ugyanis gróf Zrínyi János visszatérvén a prágai udvarba, Thököly megbízásából fölszólította Lesliet, hogy ösztönözze az udvart

* Apafyhoz írt levele Rozsnyó január 29. (Levelek 198. l.)

** Mehemet, egri basa, Thökölyhez Vég Eger vára 1680 február 26. és Abdurrahman aga ugyanahhoz ugyanakkor. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

a béketárgyalások folytatására. A fölkelők kívánságai közül, melyek ez alkalommal Zrínyi és Leslie közt szóba kerültek, a legfontosabb az, hogy az ország fizessen évi adót a portának. Nem kell-e hinnünk, hogy Thököly nem remélhette e merész kívánság teljesítését s hogy csupán az ideiglenes kedvezmények végett áltatta az udvart alkudozásaival? De gondoljuk meg, hogy e kívánságban a vasvári béke óta keletkezett ellenzéki mozgalmak programmjának egyik sarkalatos pontja van kifejezve. Inkább akkor kellene Thökölytől megtagadnunk minden őszinteséget, ha e kívánságra súlyt nem helyezve, mégis elég messze menő föltételeket közölt volna a császáriakkal. Vegyük hozzá, hogy 1679 végén az udvar lankadt és erélytelen hadviselése nagy reményekre bátoríták Thökölyt, s a császáriak engedményeiből kivehetjük, hogy reményei nem voltak teljesen alaptalanok. A prágai udvarban Zrínyi azt hallotta, hogy a protestans istentisztelet szabadsága helyre fog állíttatni az országban, néhány kiválóbb város kivételével. Thököly atyai örökségén kívül más jószágokra is számot tarthat, ha nem is mindazokra, melyeket követel. A lengyel indigenatust szívesen megszerezné számára az udvar, az országos adó is elengedtetnék, de hogy az ország a portának évi adót fizessen, abban nem fog az udvar megnyugodni, ha mindennek vesznie kell is.*

Az 1680 márczius végén adott válasz utolsó pontja jelzi az ingerültséget, melyet az udvar Strassoldo ellen érzett, ki a február elején Thökölyvel kötött fegyverszünetből ki nem hagyta Thököly azon javaslatát, hogy a porta közvetítésével biztosíttassanak a királyi hitlevélben foglalt szabadságok. Strassoldo ugyanis, mint Leslie helyettese, február 6-ika körül Jolsván kötötte meg e fegy-

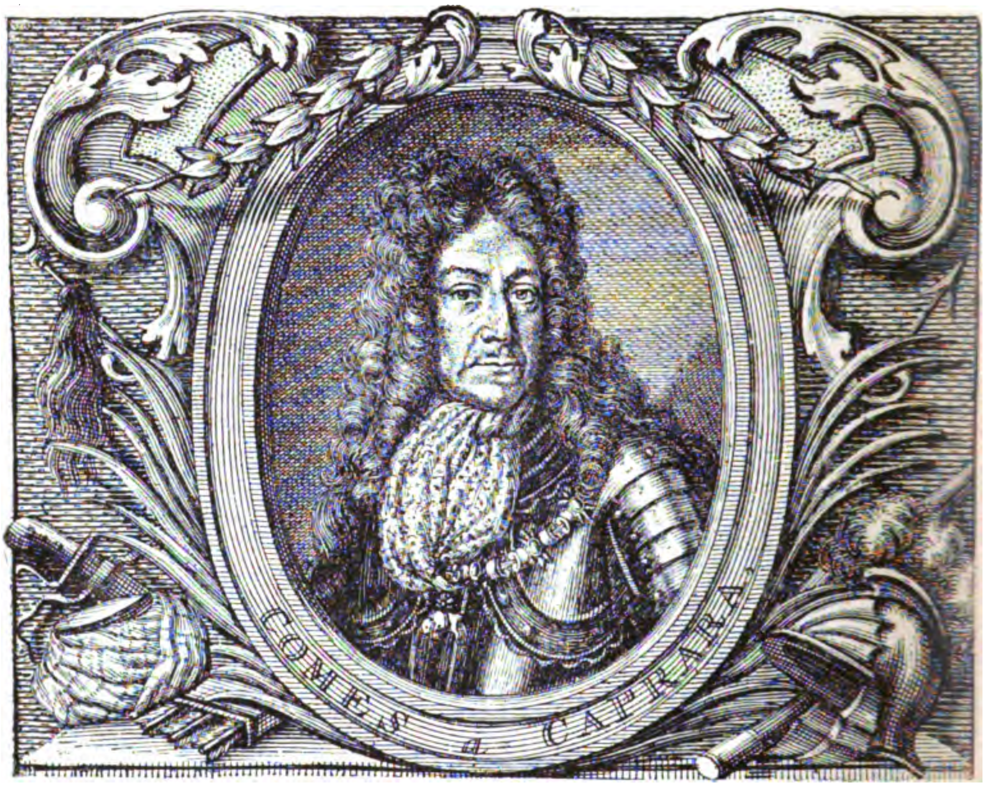
** Gróf Zrínyi János levele Thökölyhez, Prága 1680 ápril 3. (Bécsi áll. levt. Hungarica.) A levél nem jutott el Thökölyhez, de látni fogjuk, hogy más úton értesült Thököly az abban található engedményekről.

verszünetet, elöljárója megkérdezése nélkül és az udvar utólagos jóváhagyása fentartásával. A fegyverszünet értelmében a fölkelők rögtön elszállásolhatták magokat Beregben és Ugocsában, sőt Strassoldo megígérte, hogy a pünkösdig tartó fegyverszünet alatt még egy megyét fog kérni számokra az udvartól. Strassoldo engedékenységét érthetővé teszi az udvar azon 1679-iki határozata, mely a csapatok leszállítását elrendelé. Hiában küzdött Montecuccoli e határozat ellen, Imre páter, Sinzendorf és Abele befolyása győzött vagyis a tapasztalt katona tanácsa mellőztetett, a tétlenség és az egyoldalú pénzügyi szempont védői kedvéért. Már pedig Strassoldo felfogása szerint csak a fegyverszünet nyugalma alatt lehetett a csapatokat leszállítani és egyszersmind megvédeni a bányavárosokat a hirtelen támadások ellen, melyektől Józsa múlt évi vállalata óta nagyon féltek.*

De bármennyire méltányolta is az udvar a tábornok okait, mégsem ratifikálta a jolsvai fegyverszünetet, mivel abban szó sem volt a fölkelők kegyelemkéréséről és mivel az úgy tüntette fel a viszonyokat, mintha Thököly a császárral alkudozhatnék oly ügyekről, melyeket az országgyűlés van hivatva elintézni. Továbbá az udvar nem tartotta kötelességének a fölkelők jóllétéről gondoskodni addig, míg a nagyvezir segítsége meg nem érkezik. Ez annyi volna,

* Történetíróink keveset tudnak e fegyverszünetről. SZALAY csak annyit mond róla, hogy ez évben pünkösdig volt fegyverszünet. A fegyverszünet okiratának egy példánya meg van az Orsz. Levt.-ban (O. T. E.); e példányban a török közvetítésre vonatkozó pont ki van törölve, de hogy a hivatalos okiratban, vagy egy külön egyezményben meg volt az illető pont, azt bizonyítja az Instruction für den Gfen von Caprara 1680 február 25. (bécsi kamarai levt.) czímű irat következő helye: «er gf Strassoldo zugelassen, zu *inseriren* cum prescitu fulgidæ Portæ «faciendæ tranquillitatis stb.» . : . A Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1680 11. lapján szintén említi, hogy Strassoldo megkötötte a fegyverszünetet, ohnangesehen der Teckely in seiner Proposition Meldung gethan, dass er mit Bewilligung der ott. Pforte den Vergleich schliessen sollte. Montecuccolira nézve l. az Ungheria l'anno 1677-re vonatkozó jegyzetet és az ott idézett «Information succincte» czímű iratot.

mint keblünkön melengetni a kígyót, mondá a prágai udvar. Mégsem akarta felbontani a fegyverszünetet, hanem megengedte, hogy a fölkelők a Strassoldotól kijelölt két megyébe vonúljanak; Leslie utódjává gróf Caprara Aeneást nevezte ki, Montecuccoli rokonát, kinek buzgalmától és

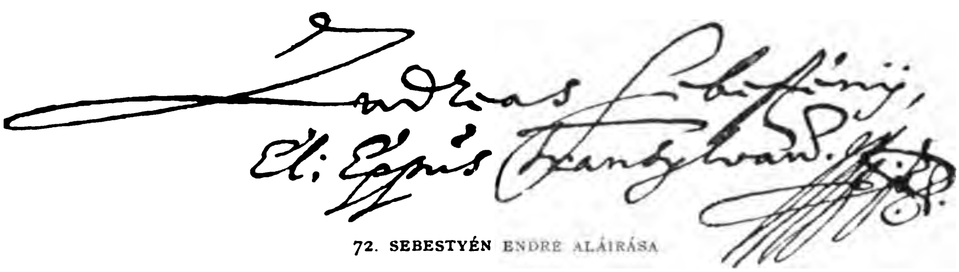
71. GRÓF CAPRARA.

tapasztaltságától sokat várt és Szelepcsényire bízta az alkudozások vezetését. De Szelepcsényinek meg volt hagyva, hogy egyezséget addig ne kössön, míg az udvar véleményét ki nem kéri, mert attól tartottak, hogy Szelepcsényi a vallásügyet nem érintő kérdésekben más okokból ugyan, de ép úgy elragadtatná magát, mint Strassoldo.

Így határozott az udvar, egyrészt a békét kívánván, másrészt az uralkodói tekintélyt féltékenyen őrizvén.*

Ily körülmények közt Sebestyén Endre erdélyi püspök, Szelepcsényinek Thökölyhez küldött követe csupán annyit ígérhetett s talán annál is kevesebbet, mint a mennyi a Zrínyi Jánosnak adott válaszba volt foglalva.

Formalis, s a porta garantíája mellett kötendő békével nem bíztathatta Thökölyt. Pedig ily béke nélkül Thököly még Sebestyén jóhiszemű ígéreteinek teljesítését sem tartotta valószínűnek. Már ez okoknál fogva is csak

72. SEBESTYÉN ENDRE ALÁÍRÁSA

színlelte a békevágyat Sebestyénnel szemben. Továbbá nyugtalanítani kezdé a zivatar, mely Erdély felől volt készülőben. A szoboszlói választás, a jolsvai fegyverszünet s végre Thököly nyilvános alkudozásai a császáriakkal felháborították Apafyt és Telekit. Az erdélyi udvar fenyegető hangon emlékeztette Thökölyt a krasznai gyűlés előtt kiállított reversalisára. A főgeneralis most úgy gondolkozott, hogy erdélyi jószágai elvesztésére biztosabban számíthat, mint az udvartól ígért jószágokra. S noha elég erősnek érezte magát az esetleg Apafytól szenvedett bántalom megtorlására, jövedelmének ideiglenes lefoglalását is nagy csapásnak tekinté. Most tehát úgy akarta magát viselni, hogy a császáriak tovább is a békére hajlandó vezérnek tartsák s hogy Apafy gyanúja is csillapodjék.

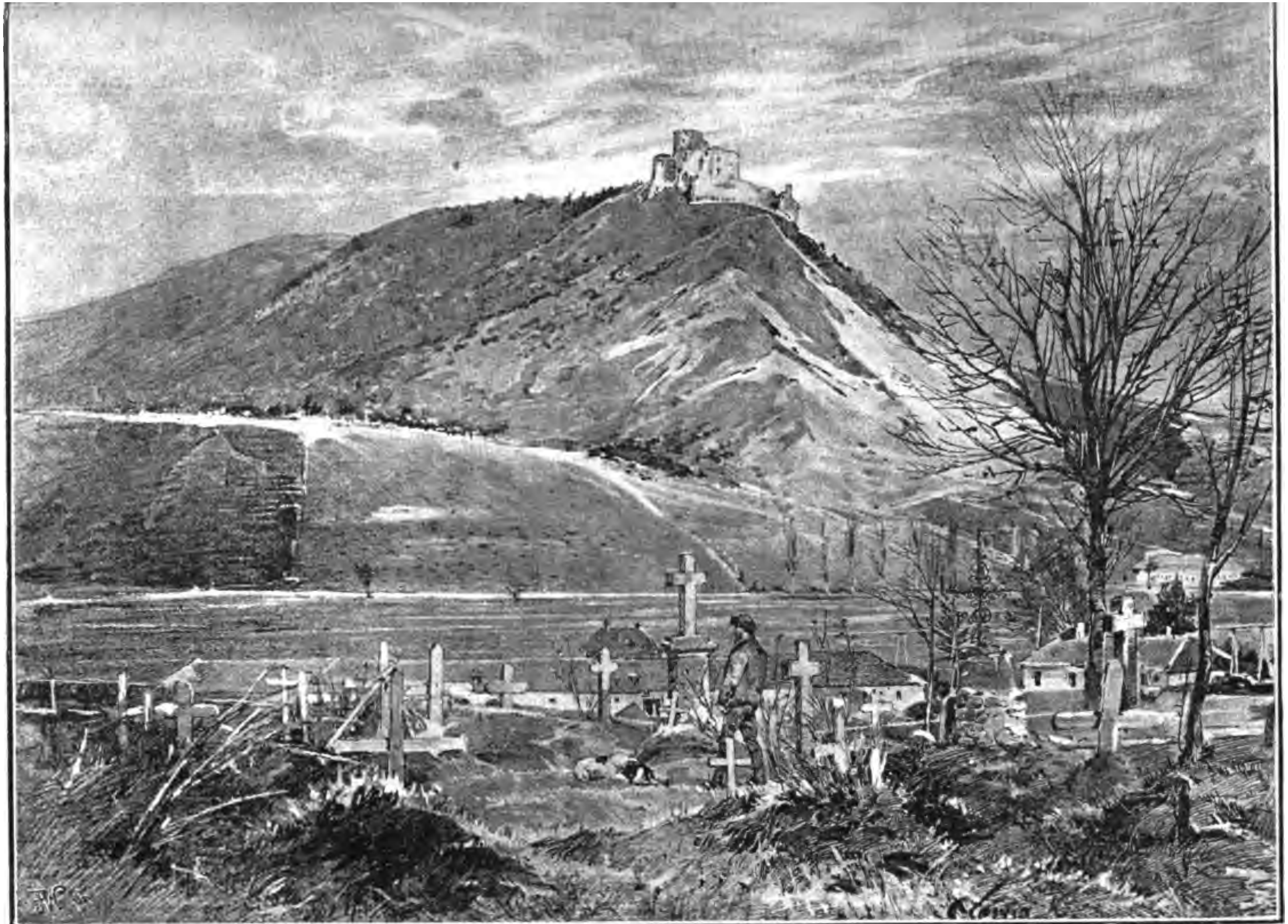
* A fentiekre nézve l. az Instruction für den Gf von Caprara. (Id. h.)

Azért hadaival Biharba készült azt izenvén Sebestyénnek, hogy nem mehetett Beregbe és Ugocsába, mivel útja közben a kétszínű Strassoldo támadásától kellett tartania. A fegyverszünet ratifikálásának elmaradása Thökölynek újabb érvet szolgáltatott a Biharba vonulás kimentésére.

Február második felében találkozott Thököly először Sebestyénnel Kapiban, Eperjestől egy mérföldnyire. A püspök egyszerű jó magyar ember volt, ki ép oly alaposan gyülölte a német minisztereket és tábornokokat, mint bármely kurucz tiszt. Jószágainak pusztítását is sajnálta, szerette volna minél hamarább végét érni a zavaros időknek és az idegen uralomnak. S ha az óhajtott béke az ő közbenjárására létesül, boldogsága teljes lett volna. Thököly az első találkozás alkalmával Pécsy Gáspárt küldte száz lovas kíséretében a püspök fogadtatására, Kapiban fényesen megvendégelte Sebestyént, «protectionális levelet» adott jószágaira, apró szolgálatokkal s előzékeny modorával egészen meghódította Szelepcsényi követének rokonszenvét. Sebestyénnek lehetetlen volt kételkednie a derék ifjú őszinteségében, ki így fogadkozott: «tudgya Isten, egy esztendőt is ha módom lett volna benne, három órára rövidíteném, hogy annál inkább is mennél hamarább keresztény királyomnak s Uramnak udvarolhatnék».*

De Thököly meg nem elégedett Sebestyén kedvező jelentéseivel, követeket küldött Caprarahoz és Nagyszombatba Szelepcsényihez, sőt leveleiben is folyvást bizonyít-

* A fentiekre nézve l. Thököly levelét Bornemisza Annához febr. 10. (Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 87. l.), Strassoldo Thökölynek Tokaj febr. 20. s Terebes febr. 24. (Lymbus Orsz. Lev.), Sebestyén levele Maholányihoz Eperjes febr. 25., Jurikovics György Strassoldonak Széplak február 28., Jurikovics Sebestyénnek Szt.-Péter márcz. 2., Thököly Sebestyénnek Szt.-Péter márcz. 2., Apátfalva márcz. 5., Sebestyén Leopoldnak Eperjes márcz. 8. (bécsi áll. levt. Hungarica) és Thököly Telekinek márczius 22. (Levelek 107. l.). Sebestyénről l. gróf Bercsényi Miklósnak Esterházyhoz írt aug. 29-iki levelét (THALY: A székesi gróf Bercsényi család I. Budapest 1885. 272., 273. l.).

73. KAPI VÁRA.

gatta békevágyát.[1] Ez mégis sok volt Apafynak. «Ily állhatatlanságát nem hittem volna» — kiáltott fel a fejedelem — «ne higye Thököly, hogy más ember bolond».[2] De mégsem merte elkobozni az «állhatatlan» jószágait. Nagyon veszélyes volt a végsőre ingerelni a fölkelők vezérét, ki Wesselényivel legalább Erdély ellenében egyetértvén, majdnem az összes kurucz sereggel szabadon rendelkezett. Májusban Apafy arra gondolt, hogy néhány száz lovassal egy hű emberét küldi a magyar táborba, hogy «a két gyermek» megtartassék Erdély hűségében,[3] de tervét nem hajtotta végre. Thökölyre nézve azonban így is kellemetlen volt Apafy és Teleki neheztelése. Hogy mást ne említsünk, Kapiné halála után Küküllő várát szerette volna elnyerni Apafy segélyével.[4] Hogy az erdélyiek bizalmát végkép el ne veszítse s hogy a császáriakat minél nagyob engedményekre kényszerítse, nem újitotta meg a pünkösd táján lejárt fegyverszünetet és mindenütt kihirdette a háború megújítását.[5]

A háború, vagyis jobban mondva az égetés, fosztogatás és sarczolás a fegyverszünet alatt sem szűnt meg. Mennél tovább tartott a fölkelés, annál számosabbak voltak az úgynevezett szabad csapatok s annál bajosabb volt a régibb tiszteket is eltiltani a kalandozástól. De Thököly ép abban különbözött elődeitől, hogy nagyobb tömegeket

1 THALY-nál id. h. 269. l. a hadi tanács ápr. 27-iki parancsa (Kriegsregistratur), Kazinczy Péter Zrínyi Ilonának Bártfa ápr. 2., Caprara Thökölynek Kaza május 21., báró de Aste Thökölynek Böszörmény május 8. (Orsz. Levt. Lymbus). — Megjegyezzük, hogy Nagy-Szombatban nem voltak formális tanácskozások a «lázadás elnyomásának módjáról és eszközeiről» Thököly követeinek és Leopold főbb híveinek jelenlétében, mint azt történetíróink írják. Nagy-Szombatban octava tartatott 1680 elején, s ez alkalommal több főúrral és megyei követtel együtt Szelepcsényi is ott tartózkodván, követek fogadása és kiküldése által vezette a tárgyalásokat a felkelőkkel. (Thököly levele Telekihez Diószeg ápr. 9. Levelek 110. l.) Az év folyamában Forgács Ádám és Esterházy Pál grófok is csatlakoztak Szelepcsényihez (GÉRESY: Károlyi Levt. id. h. 521. l.).

2 Bujdosók Levéltára 192. l.

3 Apafy Vajda Lászlónak Fogaras május 25, (Acta Transilvanica Fasc. 3. No. 61. Orsz. Levt.)

4 Levelek 116. l.

5 U. o. 118. l.

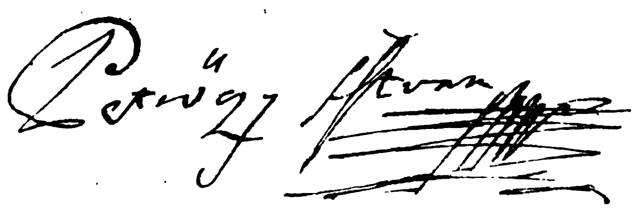

IVÓ ÉS DOHÁNYZÓ KURUCZOK.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

tudott parancsszavával féken tartani, és serege koczkáztatása nélkül mindig talált egy pontot, hol az ellenfélt érzékenyen sebezheté.

1680-iki hadjáratából is azon mozzanatokat akarjuk kiemelni, melyekben leginkább nyilvánul említett törekvése. Juniusban egy kisebb kurucz csapat felveri Budetint, Trencsénben, Árvában, Liptóban fosztogat; majd Liptóból ugyane csapat gyalogsága tutajokra ülve, a Vág folyón visszatér Trencsénbe és a lovassággal egyesülve Klobuknál Morvaországba tör. Itt néhány falut felégetnek, egy várat is próbálnak ostromolni, de zsákmánynyal megrakodva hátrálni kénytelenek. Szepesben Petrőczy István-

74. PETRŐCZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

hoz csatlakoznak, kit juliusban küldött Thököly a nyugati határ felé. Petrőczy másfélezernél többre szaporodott seregéből a jablunkai szoroson át Sziléziába küldi katonái jó részét, kik Friedeck környékét dúlták föl. De most rosszúl jártak, mert a dragonyosok és horvátok vagy háromszázat levágtak közülök és tömérdek zsákmányt vettek el a menekülőktől. Azért maradt elég nyereség a kuruczoknál, kik kirándulásaik után egy biztos helyen rendesen elárverezték az összeszedett lovakat, fegyvereket és edényeket.

Thököly ezalatt a Szepességben volt, de Caprara miatt vissza kellett fordulnia. Julius végén Jászberénybe rendelte Petrőczy lovasságát, vagy háromszáz török is seregéhez csatlakozott, és így több mint hatezer emberével Nagyszombat felé szándékozott. Útközben meg-

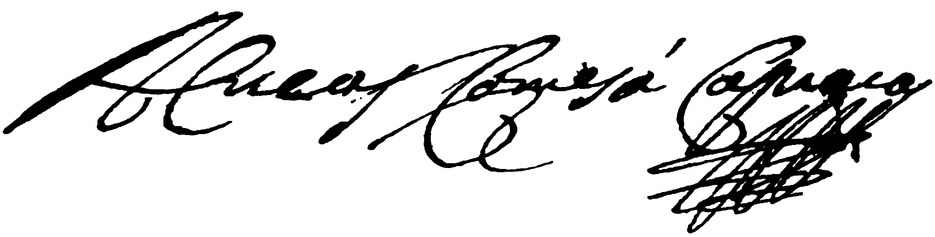
hallotta, hogy Trencsénben Birócztól egész Zablátig a Caraffa ezred vagy 350 katonája szétszórtan a falvakban van elszállásolva. Tehát oda sietett és kegyetlenül felkonczolta a genuai származású Doria vezérletére bízott vasas németeket. Elrémíté a vidéket egész Pozsonyig. Caprara bizonyára a bányavárosokat féltette tőle, de Thököly augusztus 15-dikén Késmárk előtt termett, a várost rögtön elfoglalta s az ötven főnyi őrséget katonái közé osztotta. Lőcsével azonban nem boldogúlt. A védelemre jól felkészült városban Hans Carl, a katonai parancsnok, oly biztosnak érezte magát, hogy az óvatosabb polgárok nagy bosszúságára a város tornyából trombita s dobszóval és Victoria-énekléssel ingerelte az ostromlókat. Mivel Thököly Caprarától is tartott, el kellett hagynia Lőcsét augusztus 22-dikén és azontúl tisztjeire bízta a hadi próbákat.*

A szokásos szólammal nem mondhatnók, hogy Thököly most babérain pihent, de a szenvedett veszteségek, a folytonos zaklatottság, s annak tudata, hogy ily ellenség harczmódjával szemben tehetetlen a legtudósabb hadvezér is, kivált leszállított csapatokkal, Caprarát és az udvart ép annyira csüggesztették, mintha döntő ütközetet vesztettek

* A föntiekre nézve l. Fassiones Captivorum Arcis Óvár 1680 okt. 15. (O. T. E. Orsz. Lev.) s itt különösen Frater György vallomását, mely a morvaországi és sziléziai hadi kalandról s Thököly trencséni útjáról szól. Ugyanezekről szólnak, más részleteket említve: Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1680. 12. l., Ottlyk György naplója, közli THALY KÁLMÁN (M. H. H. II. 27. k. 10. l.), Prónay N. naplója 1680. évből, közli NAGY IVÁN (Magyar Történelmi Tár XXII. k. 276., 277. l.) és Giustiniani dispacci jul. 25., aug. 4., aug. 18. Késmárkra és Lőcsére nézve l. Haim Gáspár krónikáját 475—478. l. Hogy e források mennyiben módosítják vagy bővítik történetíróink leírásait, azt részletesen kijelölni nem akarjuk. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy Starhemberg Rüdiger a Vág folyónál nem «fogott tábort s nem vetette vissza Balassát», mivel Starhemberg aligha vezérelte ezredét, midőn ez Morvaországban a kuruczokat megszalasztotta s mivel Balassát ez év elején Thököly elfogatta és ha a nyáron már ki is bocsátotta fogságából, nem bízott még reá csapatokat juliusban. Különben a hiteles források említenék Balassát, ha akkor a Vág körül lett volna. (Balassa fogságáról l. leveleit Balassa levt., Kisebb családi levéltárak, I. csomó, Orsz. Lev. és Balassa Imre naplója Múzeum 36. Fol. Hung.).

volna. Thököly jól tudta mindezt s hasznát akarta látni nyári munkájának.

Még a háború folyamában is hitegette az udvart békevágya mutogatásával. «Kételkedtem eddig ígéreteikben,» — írja Szelepcsényi juliusban Leopoldnak — «de mivel maga Thököly sajátkezű aláírásával hűséget ígér felségednek, nem hiszem, hogy megcsalatnánk».* Az örökös tartományok pusztítása alkalmával a magyar egyházi főméltóságok azzal vígasztalták az udvart, hogy Thököly meg

75. GRÓF CAPRARA ALÁIRÁSA.

fogja büntetni azokat, kik akarata ellen követtek el ily sajnos vétséget. De alig olvasták az udvarnál e bíztató nyilatkozatot, már is hírét hallották Thököly trencséni útjának.**

És Thököly mégsem félt attól, hogy az udvart erélyre fogják ingerelni e csalódások. Inkább Erdélytől tartott s az onnan várható akadályok elhárításához látott. Ismételt sürgetései után végre október elsején Apafy engedelméből találkozhatott Erdély küldötteivel Somlyón. Négy napig értekezett itt Telekivel és az erdélyi udvar befolyásos híveivel. Teleki és Thököly a krasznai gyűlés óta nem

* Kaprinai-Gyűjtemény T. XLI. 283. l.

** Dispaccio augustus 18. Si lusingano alcuni, che l'ultimo ardito tentativo pratticato nel scorrere dal trecento d'essi la Moravia, fosse stato senza il consenso de Principali, anzi che il Tecle, capo loro supremo ne havesse represso il trascorso e corretto l'ardire, con fare decapitare alcuni de più colpevoli. Questo fu scritto dal Tecle ad'altri suoi partiggiani. Quando apena servito il tempo di leggere queste assertioni, che giungono relatíoni con attentati molto diversi . . .

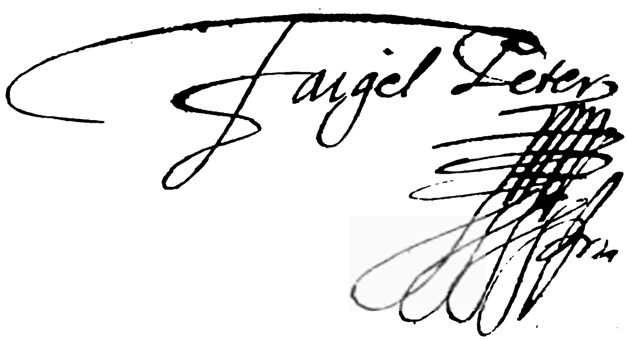
látták egymást, pedig azóta viszonyuk gyökeresen megváltozott.

Már az év elején tudta Teleki, hogy leányát Thököly nem akarja nőül venni. E sértést még tűrte volna Apafy minisztere. De tűrhetetlen volt az, hogy Thököly a Telekitől adott krasznai mandatum segélyével valóságos hatalommá lett és Erdély politikájának mindenütt útját állotta. E politikának a porta, a bécsi udvar és XIV. Lajos magatartásával kellett számolnia.

Az erdélyi udvar jól tudta, hogy a jövő évben a szultán még nem fogja összes erejével megtámadni a császárt, mert a moszkvai háború befejezése után pihenésre lesz szüksége. A pihenés időközét akarta kihasználni Apafy, attól tartván, hogy a nagy háború alkalmával Leopold épen a magyar és erdélyi terület rovására fogja elhárítani birodalmától a török vészt, mint 1664-ben tette. A jövő tavaszra igért részleges török segély vezetését szerette volna Apafy elnyerni és remélte, hogy így rövid idő alatt oly békét köthetne a bécsi udvarral, mely a portát s a magyarságot kielégítené és Erdély területét növelné a királyi Magyarország rovására. E végből szükséges volt fentartania az érintkezést Leopold udvarával is, melyet arra akart szoktatni, hogy Erdély közvetítését vegye igénybe a béke megkötésére. 1679-ben úgy látszott, hogy az udvar nem akart Erdélylyel érintkezni, de 1680 elején a Bécsből sokáig hiában várt útlevél megérkezvén Vajda László számára, Apafy ez irányban a viszonyok jobbulását remélte. A francziától leginkább pénzbeli segélyt vártak Teleki és a fejedelem, s mivel azzal, mit Akákia, a Révérend utódja, hozott Erdélybe, nem voltak megelégedve, Absolont küldötték Párisba, XIV. Lajos adakozó hajlamának élénkítése végett.

Most már éreznie kellett Telekinek, hogy nagy hiba volt 1679-ben Thökölyt támogatni Wesselényi ellené-

ben. Mennyivel nehezebb volt Thökölyt vezetni, mint Wesselényit. Thököly már mint gróf és mint Bethlen utódja is a nagyvezír figyelmére számíthatott. 1680 nyarán a portáról többször küldöttek izenetet Thökölynek, mi elég rosszúl esett Apafynak, kivált azért, mert soha sem volt biztos abban, hogy Thököly híven tudósítja-e az izenetek tartalmáról. És hozzá még a tekintély, melyet Thököly Bécsben szerzett. Kiviheti a fegyverszünetet, mikor szüksége van reá és az a körülmény, hogy Apafy már kétszer eltiltotta Thökölyt a fegyverszünet pontjainak tel-

76. FAJGEL PÉTER ALÁIRÁSA.

jesítésétől, nagyon rontotta Apafy hitelét a bécsiek előtt. Thökölynek is gondja volt arra, hogy elidegenítse az udvart Apafytól. 1680-ban a francziák is élénkebben érdeklődtek Thököly iránt, mint eddig s ha talán nem is tudta Apafy, hogy a nyáron Thököly már tizezer aranyat kért Béthunetől, nagyon gyanúsnak tűnt föl előtte az, hogy a franczia követ Fajgel Pétert Thökölyhez küldötte.

Mind e bajokat csak elmérgesítette volna Thököly jószágainak elkobzása. Lehetetlen volt e rendszabályt a portán igazolni mindaddig, míg Apafy kétségtelen módon be nem bizonyíthatta Thököly hűtlenségét a portához. Teleki azért tanácsosabbnak tartotta fölváltva fenyegetéssel és édesgetéssel alkalmazkodásra bírni Thökölyt. Somlyón le akarta beszélni arról, hogy fegyverszünetet, vagy eset-

leg békét kössön az udvarral. Vigyázzon Thököly, valószínűen így hangzott Teleki egyik érve, a németet még senki sem csalta meg. Thököly azt hitte, hogy őt e tekintetben nem kellene félteni, különben megígérte, hogy a porta és Apafy beleegyezése nélkül nem fog békét kötni s hogy bármily körülmények közt nem fog megfeledkezni Erdély érdekeiről. Az erdélyi politika hivatalos szólásmódjai szempontjából lehetetlen volt e nyilatkozatot megtámadni, noha mindenki ismerte Thököly ígéretének értékét. De Teleki sem tagadhatta, hogy a hadaknak szüksége van a fegyverszünet kedvezményeire s kénytelen volt megígérni, hogy annak megkötését Apafy követe is igazolni fogja a portán. Midőn e nagy engedményre határozta el magát az erdélyi udvar, abban bízott, hogy még sikerülni fog fölkeltenie a porta gyanúját Thököly ellen s hogy őt magát is főleg a küküllővári örökség segélyével egyelőre bizonyos függésben tarthatja.*

Már a somlyai értekezlet előtt találkozott Thököly a Linczből visszatért Sebestyénnel Kállón, most Somlyóról Tályára utazott s ott újra alkudozhatott az erdélyi püs-

* A somlyai értekezlet nem májusban történt, mint Szalay állítja, hanem október elején. (L. Thököly levelét Apafyhoz, Somlyó okt. 4. Levelek 206. l.) Hogy Thököly miről értekezett Somlyón az erdélyi urakkal, az kivehető Telekihez írt két leveléből Telegd okt. 8. és Tálya november 7. (Levelek 133. s 141. l.) E levelek czélzásaiból kétségtelen, hogy nem a házassági ügyben történt sértés elintézése végett jött létre a somlyai értekezlet, mint Bethlen után történetíróink állítják. Bethlen előadásából kivehető, hogy Somlyón az előkelőbb bujdosók szerették volna Thökölyt a házasságra bírni, de sikertelen törekvéseik mellékes körülmények a Somlyón megvitatott kérdésekhez képest. Thököly és a francziák viszonyára nézve l. Fajgelnek Béthunehöz írt levelét Nepolovnicza junius 13. és Propositions du sr. Faigel envoyé du sr. Teokeoli (közli Gergely Samu Történelmi Tár 1887. 164—167. l.). továbbá Absolon levelét Telekihez Sztry szept. 2, (közli Szilágyi Tört. Tár 1883. 41. l.), Vajda Lászlóról l. Instructio pro generoso Vajda . . . 1680. junius 30. (Bujdosók Levtára 279.). Thököly és a porta ekkori viszonyára nézve l. Thököly levelét a nagyvezirhez (oct. 14. Levelek 234. l.). Úgy látszik, hogy e levelet kellett volna a somlyai egyezség szerint Apafy követének bemutatnia a portán, de a levél valószínűen a Teleki levtárban maradt és Vajda László küldetett a portára Thököly gyanusítása végett. L. Instructio pro Gen. Ladislao Vajda. 1680. November. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

pökkel, kinek közbenjárására Caprara november 15-én Jolsván fegyverszünetet kötött Thökölyvel. 1678 óta ekkor kötötték a harmadik fegyverszünetet a császáriak Thökölyvel s míg eddig csak két megyét engedtek át hadainak szállásul, most Beregen és Ugocsán kívül Szatmárt sem tagadták meg tőlök.[1]

Thököly jól tudta, hogy minek köszönheti ez előzékenységet. Tudta, hogy XIV. Lajos békés hódításai Elzászban a reunio kamarák segélyével s a moszkvai czár béketárgyalásai a portával mennyire nyugtalaníták az udvart. Az egykorúak sokat beszéltek ekkor vésztjósló égi jelekről. Thököly is érdekkel hallgatta a hírt, hogy Regensburg felett az ég nagy csattogással kétfelé nyílt s hogy egy tüzes golyó leesett a város piaczára és azzal eltűnt.[2] Valóban nem volt hihető, hogy a német birodalom ege fölött csendben elvonuljanak a keletről és nyugatról tornyosuló felhők. Thököly a legjobbat remélve költözött téli szállására, a beregmegyei Váriba.

IV.

A helyzet, mely Thökölyt felbátorítá, viszont arra ösztönözte Leopold környezetét, hogy az 1678-diki conferentiától kijelölt úton minél messzebb haladjon. Hogy az országgyűlés még mindig nem hívatott össze, mint a conferentia határozata értelmében várható volt, azt az udvar a pestissel indokolta, mely Magyarországot és Ausztriát dúlta ekkortájt.[3] De a halasztás legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy Leopold tanácsosai egyrészt nehezen határozták el magokat az eddigi rendszer teljes

1 A fegyverszüneti tárgyalások előzményeire nézve l. Levelek 129. és 207. l.
2 U. o. 151. l.
3 Maholányi levele Zrínyi Ilonához, Prága. 1680 elején (O. L. Lymbus).

elejtésére s másrészt mennél inkább erősödött a fölkelés, annál kevesebb békítő hatást vártak az országgyűléstől.* Végre győzött a magyar egyházi s világi főrendek befolyása és megnyílt az 1681-ki soproni országgyűlés, mely a politikai kormányzat terén megsemmisíté Lobkovitz rendszerének maradványait. Az új adók megszűntek, a gubernium eltöröltetett s vele együtt az esztergomi érsekek helytartói méltósága is, Szelepcsényi nem csekély bosszúságára; felújult a nádorság s régi hatásköre, noha ezt az udvar némikép korlátozni törekedett. A király jelenléte az országgyűlés színhelyén s a királyné megkoronáztatása, ünnepélyes színt adtak a frigynek, melyet a dynastia kötött a katholikus és rendi Magyarországgal. De a protestánsok elégületlenül távoztak Sopronyból. 1670 óta elfoglalt templomaik s iskoláik nagy része a katholikusok kezében maradt, a földesúri jogot ellenök fordították s istentiszteletök szabadsága csak bizonyos helyekre szoríttatván, saját kifejezésök szerint vallásuk «megrongált hajója» itt-ott kijavíttatott ugyan, de hajdani «fényét és épségét» nem nyerte vissza.**

Az országgyűlés tárgyalásai és eredményei csekély befolyással voltak Thököly magatartására. Konstantinápoly felé fordult figyelme. A hír, hogy a porta 1681 február elején megkötötte a radzini békét a moszkvai czárral, mélyebb hatást tett reá, mint Leopold alkotmányos engedményei.

Márczius közepén Beregszászon egy török követet fogadott, talán a nógrádi Memhet agát, kit Csonka bégnek is neveztek. A követ nevezetes levelet vitt tőle a nagyvezírhez. Ki voltak fejezve a levélben a nemzeti uralkodót óhajtó magyarság érzései és aspiratiói egy történelmi áttekintés

* Szelepcsényi levele Leopoldhoz. Pozsony, 1681 febr. 18. (Hevenessy-Gyűjtemény TLXX. 155. l.)

** Acta Comitialia Sproniensia 1681. 196. l.

fonalán, mely János király korától a bujdosók idejéig terjed.

Különös hévvel szól a levél Wesselényi és társainak sorsáról, emlékezteti a nagyvezírt, hogy kajmakám volt akkor, midőn a meggyilkolt főurak a porta pártfogásába ajánlották magokat. Legyen tehát most véröknek bosszulója — sit vindex sangvinum ipsorum. Május 30-án Ibrahim budai basa értesítette Thökölyt, hogy a nagyvezír elfogadja a magyarság szolgálatait.[1]

És mindez a fegyverszünet alatt történt, melyet Caprara azért kötött meg kedvező föltételek alatt, hogy a béke ügyén lendítsen. A tél folyamában Thököly nem akarta kiábrándítani Caprarát s az udvart. Követei Linczben jártak Sebestyénnél s Esterházy Pállal is értekeztek.[2] Most is, mint a mult év elején, a török védnöksége alatt kötendő béke volt követeléseinek sarkpontja.[3] De az 1681-iki követelést másképp kell értelmeznünk, mint az 1680-dikit. Akkor még nem volt befejezve a moszkvai háború, és Thököly nem tudta biztosan, hogy annak befejezése után a portát nem fogják-e elfoglalni újabb bonyodalmak, mint az már annyiszor történt az utóbbi évtizedben. 1680 elején tehát talán haza tért volna, ha a porta garantiája biztosítja azon feltételek teljesítését, melyeket Zrínyi János közölt Leslievel. De mennél biztosabban várta a porta fegyveres beavatkozását, annál inkább fokozódtak kívánságai. Midőn a radzini béke után emlegette a török garantiát, már oly feltételek biztosítására gondolt,

1 Az említett levél Beregszász, márcz. 17-ki kelettel, de aláírás nélkül. Lymbus O. 132. Orsz. Levéltár. Levelek 161. lapján említi Thököly, hogy egy török követet indított el Debreczen felé márcz. 18-ka körül; igen valószínű, hogy a 17-én írt levelet vitte a követ. Memhet agát Ibrahim basa említi május 20-ki levelében. (PRAY: Epistolæ Procerum. III. 472. l.)

2 Levelek 159., 160. és Bujdosók Levéltára 283. l.

3 Thököly levele Sebestyénhez, Vári, 1681. febr. 12. (Bécsi állami levéltár Hungarica) és a bujdosók levele az országgyűléshez, Kapos, május 7. (SZALAY V., 195. l.)

melyeket alig mert közölni az udvarral, hogy azt el ne riassza magától.

Különben zavarba jött volna ekkor, ha szaván fogják, mert a nagyvezír még csak általában biztosította jóakaratáról s személyes viszonya a portához még nem volt kívánsága szerint szabályozva. Midőn 1681 májusa körül Esterházy Pál arra kérte, hogy a vasvári béke megújítását ő is sürgesse a portán, azt válaszolta, hogy most nem teheti, de később jó szívvel fog fáradozni abban.[1] Nem tehette, mivel május 28-án a hat heti felmondásra kötött fegyverszünetet főleg a portára való tekintettel fel kellett bontania,[2] s mivel ekkor tájt nem akarta egyszerűen elősegíteni az osztrák-török békét, hanem közvetíteni kívánta azt, mint alkura képes hatalom. Az ajánlatok, melyeket ekkor a császáriak részéről kapott, nem voltak oly csábítók, hogy eltántorítsák útjáról. Személyes igényeit illetőleg a Zrínyinek adott válasznál maradt az udvar azzal a különbséggel, hogy Thököly lengyel indigenatusát megakadályozni törekedett, noha Leslie megígérte a császár támogatását ez ügyben. A török garantiára nézve Thököly csak kitérő, de nem határozottan tagadó választ kapott.[3] Egyéb politikai kívánságaira a soproni országgyűlés határozataival válaszoltak.

Maga Thököly is sürgette az országgyűlés egybehívását[4] s mégis felbontotta a fegyverszünetet, midőn a tárgya-

1 Puncta quædam de non ineundo Armistitii (Lymbus O. 132. Orsz. Levéltár).

2 Caprara május 30-ki levele a megyékhez (Orsz. Tört. Eml. Orsz. Lev.). E levelet Pray is közli (Epist. Procerum 473. l.), de a fegyverszünet felmondása napját hibásan téve május 20-ára, 28-ka helyett.

3 Puncta quædam . . . VI. pont és Levelek 184. l. Az itt év nélkülinek jelölt levél 1681-ből való. A török garantiára nézve l. Thököly levelét Sebestyénhez. febr. 12. id. h. E levélben Thököly az udvar kétszínűségét emlegetvén, egyebek közt így szól: »Augistissima Aula sine Turcarum annuentia et notitia non desiderat cum extremo nostri periculo Tractatus continuationem, alia ex parte sub colore hujus armistitii . . .»

4 Esterházy Pál levele Thököly Imréhez aug. 14. (O. T. E. Orsz. Lev.) »maga kgmed sokszori követsége által kgmes Urunknál eő Felségénél sollicitálta a nemes országnak gyűlését.»

lások elkezdődtek Sopronyban. Esterházy Pál, az uj nádor s az udvar azért nem szűntek meg őt kéréseikkel ostromolni. Kétszer is küldött a király útlevelet Thököly követei számára, hogy jelenjenek meg az országgyűlésen a bujdosók kívánságainak elintézése végett. De Thököly csak egyszerű izenetet küldött Sopronyba s nem tárgyalásra felhatalmazott követeket. A nádor titkárát küldötte Thököly táborába, harmadszor is ajánlott fel követei számára útleveleket, fölkereste leveleivel az ellenségeskedés megkezdése után is,* de bármennyire szerette volna megmutatni az udvarnak, hogy nem hiában tanácsolta az országgyűlés egybehívását, Thökölyvel nem birt boldogulni. Eljárása igazolására Thököly mindig talált okokat és mentségeket.

Már az országgyűlés előtt — így hangzottak panaszai — kellett volna a felségnek biztosítnia vallásos és egyéb szabadságainkat. Az útlevelek úgy voltak szerkesztve, mintha könyörgés és nem alkudozás végett kellett volna követeinket Sopronyba küldenünk. Ez okból a bujdosók közől senki sem akarta elvállalni a követséget. A fegyverszünet alatt a clerus folytatta a vallásos üldözést s a kassai administrator meg tudta akadályozni a szabad királyi városokban az evangelikusok követté választását. Most Caprarát vádolta illoyalitással, majd a nádor választását nem akarta törvényesnek elismerni.**

És bármily megbízhatatlannak mutatkozott Thököly, még mindig bíztak békevágyában, mert oly lekötelező előzékenységet fejtett ki az alkudozások külső formáiban, annyira szívén látszott viselni a béke ügyét, hogy folyvást táplálta az ellenfél reményét. A békét óhajtók egészben véve állhatatlan és elkapatott fiatal embernek tartották, kit erős csábítások tereltek a rossz útra. «Más ember

* U. o.
** Puncta quædam és Esterházy id. levele.

kosarába ne szedje az eperjét» írta akkortájt Thökölynek az udvar valamelyik híve — «én ha Nagyságodnak volnék, az mint Nagyságod dolgainak minden részről jó folyamatját látom, az mely gloriát eső félben látok Nagyságod iránt se Erdély, se török Uraméknak nem engednék.»[1]

Jóakarójának abban szót fogadott Thököly, hogy Erdélynek nem engedett. Sőt most döntő harczra kellett készülnie ellenében. Az athnamét, melyet a magyarság számára Wesselényi társaival együtt, s utánok a bujdosók annyiszor kértek a portától, IV. Mehemed szultán végre aláírta 1681 ápril 18-án és elküldötte azt Apafynak. Miért Apafynak? Annyi bizonyos, hogy ez Thökölynek nem tetszett. Úgy látszik, hogy Ruszkai, a bujdosók ekkori kapitihája, nem viselte gondját Thököly érdekeinek.[2]

Bizonyos, hogy az erdélyi követek gazdag ajándékokat adtak a nagyvezírnek.[3] Az is bizonyos, hogy mindenkép igyekeztek Thököly hírnevének ártani.[4] Ha nem is sikerült elhitetniök a vezírrel, hogy Thököly hűsége a portához igen gyanús, hatást tehettek annak fejtegetésével, hogy Thököly generalisságát a bujdosók összessége nem ismeri el s hogy az otthon lakó magyarok közt az ifjú grófnak nincs tekintélye. Ez utóbbi körülményt fontosnak tartotta a nagyvezír, mert 1681-ben csak előkészíteni akarta a nagy háborút egyes várak kézrekerítése által, és azt is szerette volna kitudni, hogy számíthat-e oly mértékben a magyarság behódolására, mint azt a bujdosók éveken át hirdették a portán. Jobb szerette volna egy magyar főúr-

1 Névtelen levele julius 27. (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 L. Teleki levelét Ruszkaihoz 1681 febr. 16. (Bujdosók Levéltára 284.) E levélből kivehető, hogy Ruszkai Telekitől függött s hogy helyette Nemessányit szerette volna a portára küldeni Thököly.

3 HAMMER: Geschichte des osmanischen Reiches VI., 375. l.

4 Ez volt egyik főfeladatuk, mint a Vajda László részére 1680 novemberében kiadott instructióból látszik (Túnyogi Gyűjtemény).

77. IV. MEHEMED SZULTÁN.

nak átadni az athnamét, mert azt akarta, hogy az esetleg behódoló Magyarország Erdélytől különváltan fizesse az adót a portának. De ha most Apafyt a mellőzéssel megsérti egy meg nem állapodott tekintélyű magyar főúr kedvéért, vállalatának sikerét szükségtelenül koczkáztatta volna. Azért Apafyt rendelte a végbeli törökökből, a havasalföldi és moldvai csapatokból álló segítség élére anélkül, hogy a jövőre nézve kötelező ígéretet tett volna neki. Az athnamé a magyarok szabad akaratjára bízza a királyválasztást és a kívánt siker elérése idejére újabb athnamét ígér nekik.[1]

A hitlevél nem sértette Apafy méltóságát, és nem semmisíté meg reményeit. Minden attól függött, hogy mennyiben sikerül czéljai számára megnyernie a bujdosókat. Úgy látszik, hogy Teleki már a somlyai értekezlet alkalmával alkudozott Wesselényivel. Annyi bizonyos, hogy Wesselényi 1681 elején már Apafyhoz kezdett szítni, látszólag egyetértve Thökölyvel.[2] A bujdosók volt generalisa csak addig maradhatott Thököly mellett, míg Erdélytől tartott, vagy tartania kellett. De mihelyt észrevette, hogy versenytársa ellenkezése Telekivel igen komoly természetű, úgy gondolta, hogy a fenyegető esélyekkel szemben tanácsos lesz legalább erdélyi jószágait biztosítnia. Teleki most az athnaméra való utalással Thökölyt is engedékenységre akarta birni.

1681 május 11-én találkoztak az erdélyi követek Thökölyvel Beregszászon. A találkozásnak nem volt oly hatása, minőt Teleki várt attól, de a török és erdélyi segítség közeledésének hírére bontotta fel Thököly a fegyverszünetet és junius elején Biharnak tartott.[3]

1 Bujdosók Levéltára 288. l.

2 L. Telekinek Ruszkaihoz írt levelét id. h.

3 A beregszászi találkozásról fenmaradt egy memoriale, mely az erdélyiek követeléseit és Thököly válaszát pontokba foglalva közli (Hevenessy-Gyűjtemény T. LVIII. 222., 223. l.). Úgy hiszszük, hogy e memoriale Thököly meghagyásából szerkesztetett Caprara részére,

Itt hallotta a budai vezér egy hozzáküldött csauzától, hogy az athnamé, mely által a szultán pártfogása alá vette a magyarokat, elküldetett Apafynak.[1] Thököly szívesen fogadta volna az erdélyi segítséget és készséggel megadta volna a tisztességet, mely Apafynak járt. De itt arról volt szó, hogy akár formálisan, akár tényleg lemondjon a vezérségről, alárendelvén magát az Apafytól kinevezendő generálisnak. Ezt nem akarta tenni. Junius 14-én Diószegen maga köré gyüjtötte tisztjeit, kik kinyilatkoztatták, hogy egyedül Thökölyt ismerik el vezéröknek s követeket küldöttek Apafyhoz, kérvén a fejedelmet, hogy adja át nekik az athnamé eredeti példányát.[2] A diószegi határozatok nem ösztönözték serénységre az erdélyieket, a többi segédcsapatok is lassan mozogtak, már pedig a tétlen veszteglés, kivált Biharban, emésztette Thököly hadi erejét s mert «fizetetlen voltokhoz képest az hosszas frigyes idő után az vitézlő rendnek valamely próbát és nyereséget kellett mutatnia»,[3] julius 13-án, vagyis négy nappal a felmondott fegyverszünet letelése után Fürednél átkelt a Tiszán.[4]

Ő maga Szikszó, majd a gömöri Bodoló körül táborozott, de katonáit két nevezetesebb próbára küldötte. Madács Pétert ugyanis ezer emberrel Breznóbánya ellen rendelte, s ugyanekkor a háromezer főnyi csapatot vezető Füleki Kiss Mihályra bízta Szilézia pusztítását. Madács a

kit nyugtalanított a beregszászi találkozás, mint a Levelek 162. lapjából kivehető. A memoriale föl akarja tüntetni, hogy Thököly őszintén kívánja a békét, s hogy hatalmas szövetségesei vannak, kik őt némikép sarkalják a háborúra. A memoriale egy másik, a keszthelyi Festetich-levéltárból való példányát Marczali Henrik úr szívességéből ismerjük. A keszthelyi példány még a következő NB.-vel toldja meg a Hevenessy-példány pontjait: «E követség arra való volt, hogy az Erdélyi fejedelem ki ne rekesztessék a tractából békeségjárásból, sőt első legyen benne, sok jó akarattyát, segétségét, pártfogását experiálván.» Ez bizonyára valótlanság, mert Apafy nem kérhette ily czélból Thököly közbenjárását, hisz eleitől fogva azon volt, hogy az udvar ő vele s ne Thökölyvel alkudozzék. E valótlanság is mutatja a memoriale szerkesztésének irányzatosságát.

1 Pray: Epistolæ Procerum 474. l.

2 Bujdosók Levéltára 127—131. l.

3 Levelek 211. l.

4 Semsey András levele Caprarához. Ónod, jul. 13. (O. L. Lymbus.)

száz főnyi őrségnek egy részét levágta, más részét Geldy századossal együtt elfogta s a várost kifosztotta. Caprara Fülekről indult ellene a «kegyetlen hegyeken» át nagy sietséggel, de hogy birta volna elérni a zsákmánynyal menekülő kuruczokat? Most azt hitte, hogy legalább megfoghatja Füleki Kisst, ki ezalatt Bielitz környékét pusztította. Caprara Liptóba és Árvába küldte katonáit, hogy elállják a kuruczok útját, de Füleki Kiss neszét vévén a reá várakozó fogadtatásnak, Lengyelországnak tartott Novytarg felé s így jutott a Szepességbe.[1] Caprara tapasztalatai újra gyarapodtak, de augustusban már a Tiszán túli események foglalák el figyelmét.

Hosszú idő telt el az athnamé kiadásának napjától az erdélyiek kivonulásáig. Augustus 21-én indult ki Apafy Szamosujvárról és Somlyón Telekit nevezte ki fővezérnek.[2] Egyelőre az volt főtörekvése, hogy a kuruczok egyesüljenek vele, még mielőtt az erdélyi tábor Hasszán váradi basához, a török csapatok szerdárjához csatlakozott. Wesselényi örömest szót fogadott, már ekkor nem titkolta, hogy Apafy hívei közé akar tartozni. Thököly hiában kérte őt táborába, hiában gúnyolta, hogy «Jákob módjára Esau képében első alkalmatossággal» akarja elvenni az áldást,[3] Wesselényi mintegy ezerkétszáz emberrel a somlyai táborhoz csatlakozott.[4] De Thököly körül hatodfélezer ember volt és neki hasztalan parancsolta Apafy, hogy «kegyelmed nekünk legyen szemben, minekelőtte az szerdárral megegyezünk».[5] Thököly szoboszlói táborából a diószegi határozatok bővebb kifejtésével válaszolt a parancsra.

1 Thököly levele Apafyhoz a bodolói táborból augusztus 9. Török-Magyarkori Államokmánytár 146. l. és Haim Gáspár 485. l.

2 Inczédi Pál Naplója kiadják Szabó K. és Szilágyi Sándor (Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből. II. k. (Pest 1860.) 5. l. és Bethlen Miklós önéletírása I. 525. l.

3 Levelek 246. l.

4 Bethlen u. o.

5 A parancs a somlyai táborból augustus 29. Thököly-Levéltár I. csomó (Orsz. Levt.). Thököly seregének számára nézve Levelek 246. l.

Ha Apafy őt nem háborgatja tisztében, ha átadja az athnamét, ha biztosítja arról, hogy az elfoglalandó várakat a magyaroknak átengedi s hogy a fölkeléshez csatlakozó vármegyék a magyar táborba osztatnak, akkor Thököly kész volna egyesülni vele.[1] Szóval Thököly azt kívánta a fejedelemtől, hogy az ő kedvéért mondjon le tíz évi fáradozása most már elérhetőnek vélt jutalmáról.

Ily merészen alig mert volna Thököly fellépni, ha a szerdár támogatására nem számíthat. Hasszán basai hivatalánál fogva is gyűlölte Apafyt, mivel mindíg voltak a szomszédsági viszonyból folyó surlódásai az erdélyiekkel. Azonkívül igen rossz néven vette a szerdár Apafytól késői táborba szállását. Másrészt nagyra becsülte Thökölyt, kinek vezetése alatt oly jól sikerült minden hadi vállalat. Csak utóbb is érdekkel hallgatta Madács és Füleki Kiss szerencsés kalandjainak részleteit. És mi a legfontosabb volt egy váradi basára nézve, Thököly Biharon kívül is tudott szerezni téli szállást, vagy foglalkozást hadainak. Sőt még kevésbé esett volna terhére a váradiaknak, ha Apafy útját nem állja igyekezetének. Juliusban is a bihari szegénységen élődtek a mezei hadak, mivel Wesselényi az Apafy kedvéért nem akarta őket Thököly szikszói táborába vezetni. És ki versenyezhetett Thökölyvel a fölkelők közől rangra, ajándékainak, s egész föllépésének fényére s mégis oly színes, oly behizelgő modorára nézve?[2] Hasszán is biztatta Thökölyt, hogy ne tartson Apafytól. Thököly tehát nem hajtva Apafy parancsára és fenyegetéseire, egyesült Hasszánnal, ki a pocsaji mezőn táborozott Kis-Marja mellett. September 5-én Apafy meglátogatta a szerdárt.[3] Úgy látszik, hogy Hasszán védte Thököly

1 Bujdosók Levéltára 131. l.

2 Szenczy István levele Thökölyhez. Túr, augusztus 9 (Török-Magyarkori Államokmánytár 143. l.) és Thököly levele Wesselényihez Túr, augustus 19. (Levelek 249. l.)

3 Inczédi Naplója u. o.

követeléseit, mert Teleki a pocsaji mezőről vissza akart fordúlni Erdélybe.[1] Érezhette, hogy ily körülmények közt a hadjárat eredményei fel nem érnek majd a reá fordított költségekkel, de mégsem akarta ennyire kihívni a nagyvezír haragját. Másnap Apafy egy követe indult a basához és kijelentette, hogy a fejedelem a szerdár tekinteteért kegyelmesen látja Thökölyt s megbocsátja neki az eddig történteket. De gondolja meg a basa, hogy Thököly csak «reversálisos szolgája» a fejedelemnek. Úgy is minden bajnak Thököly az oka, ő alkudozott a némettel; ha a nádorválasztás miatt a magyarság többé nem akar úgy szítni a portához, mint eddig, azért Thököly a felelős. Apafy nem tűrheti, hogy «egy olyan gyermek nálánál nagyobb, vagy csak kisebb, de őt megsértő tekintetben legyen».[2]

Hasszán és Thököly azt gondolhatták, hogy nem volna tanácsos szakításig vinni az ügyet. September 7-én Hasszán és Thököly átmentek Apafy táborába, mely az aranyszegi mezőn terült el Kis-Marja és Diószeg közt.[3] Egy óráig tartott «ő Nagyságok beszélgetése»[4] s úgy látszik, hogy Thököly elismerte Apafynak az athnamén alapuló szeraszkieri méltóságát, ellenben Apafy is teljesítette Thököly néhány kívánságát, és így megindulhatott a hadjárat, mely Bethlen Miklós szavai szerint «folyásához képest gyengén érdemli a hadakozás nevét». Igaz is, hogy a hadjárat nem mondható dicsőnek, de lefolyása nagy hatással volt az események fejlődésére.

1 Teleki írja Bornemissza Annának az ecsedi táborból október 2-án: «megvallom, által látván az sok rossz dolgokat, én még Pocsajnál javaltam vala visszamenetelünket». (Túnyogi-Gyűjtemény.)

2 L. a Bujdosók Levéltára 292. lapján közölt iratot. Az iratnak a kiadó ily czímet adott: Valami követ-instructio. De a keltezésből és az események összefüggéséből világos, hogy a követ Apafy részéről küldetett a szerdárhoz september 6-án az aranyszegi mezőről.

3 Inczédi Naplója u. o. A napló kiadói szerint «az aranyszegi mezőn Aranymező falu vidéke értendő Kővár vidékén a Szamos mellett», de mi Peley Ferenczet követtük, ki Somlyón sept. 10-én Bornemissza Annához írt levelében említi a tábor fekvését. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

4 Peley u. o.

Vagy huszonötezer ember ágyúkkal is ellátva könnyen boldogulhatott gyengén védett erődök ellenében. Böszörmény rövid idő alatt elfoglaltatott s most ki volt szolgáltatva a győzők régóta forralt bosszújának. A böszörményi ostrom után Thököly Apafy beleegyezésével elvált a főtábortól oly végből, hogy Rakamaz felé menve Caprarára vigyázzon s hogy védje a meglepetéstől a Kálló alá készülő sereget.[1] Thököly úgy gondolta, hogy Kálló ostroma után legjobb volna az egész sereggel átkelni a Tiszán s azért Rakamaztól már nem akarta visszafárasztani csapatját Kállóhoz.[2] De a terv nem tetszett Telekinek és Thököly september 23-án az ostromló táborhoz csatlakozott, hogy meggyőzze terve helyességéről az erdélyieket.[3] E közben a császáriak nyugtalansága növekedett. Caprara gyengének érezte magát a fenyegetett várak felszabadítására és így tanácsosnak látszott a szövetkezett ellenfelek közől annak jó indulatára hatni, kiben még leginkább bízott az udvar. Saponara alezredes, a sárospataki parancsnok, september 22-én értesítette Thökölyt, hogy az udvar őt bízta meg az alkudozások megindításával.[4]

E levél még inkább ösztönözte Thökölyt arra, hogy tervének végrehajtását sürgesse. Most azt hitte, hogy tekintve az ellenfél gyengeségét s a szövetséges tábor jelentékeny erejét, túl a Tiszán a hadi mozdulatok és az alkudozások szerencsés combinálásával kedvező fegyverszünetre s még kedvezőbb békeajánlatokra lehetne birni a császáriakat. Igen valószinű, hogy Apafynak megmutatta Saponara levelét. Már pedig az erdélyiek nem azért táboroztak annyi költ-

1 Bethlen I. 526. l.

2 Thököly levele Telekihez Geszteréd, sept. 17. (Levelek 179. l.) E levelet a kiadó 1687-ki kelettel látja el, pedig az 1681-ben íratott.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár 166. l.

4 I lumi della verita al comparir de quali si dilegnano le nubi di sinistri concetti, che dal General Strasoldó s'è preteso indurre contro le sincere operationi del Baron de Saponara nella negotiatione col Theökeöly. A. 1683. (Bécsi udvari könyvtár kézirat 8484. sz. 4. l.)

séggel és fáradsággal, hogy sulyt adjanak Thököly alkudozásainak. Teleki az ősz beálltával különben sem akarta hosszúra nyujtani a táborozás idejét, még csak sarczolni akart könnyű szerrel és szerette volna a szathmári erősségek elfoglalása által megszabadítani a Szilágyságot a császári őrségek kirohanásaitól. Thököly azonban kifejtette, hogy Kálló ostroma is elhúzódik s hogy Szathmár várát még nehezebb lesz elfoglalni.[1] Thökölyt igen bántotta a követelés, hogy erdélyi szolgálatban vesztegesse idejét és seregét. September 27-én, két nappal Kálló várának feladása után[2] Thököly és Teleki közt heves jelenet fejlődött ki a fejedelem előtt; «rútul veszekedtenek együtt,» mondja a szófukar Inczédi.[3] Az bizonyos, hogy többé ki nem békültek. Thököly seregestől elszakadt a kállói tábortól, tisztelettel elbúcsúzván Apafytól.

Október 7-én találkozott Thököly Saponarával Zemplénben. Érzékeny szavakban fejtegette Saponara a béke szükségét s figyelmeztető Thökölyt, hogy nyomor és veszedelem várja őt híveivel együtt eddigi útjokon. Világos — így nyilatkozott az udvar küldöttje — hogy mindenki kívánja a békét, de úgy érzem magamat, mint Jehu próféta, midőn Joram király kérdezte tőle, hogy a békét hozza-e? Micsoda békesség — válaszolt a próféta — holott Jézabelnek a te anyádnak paráznaságai és varázslásai felette igen sokak? Jézabel a törököt jelenti, tevé hozzá Saponara. Thököly sem kimélte a szép szót és megigérte, hogy őszinte keresztyéni érzéssel fogja előmozdítani a béke szent ügyét. Saponara Thököly szavaiból azt vehette ki, hogy september 22-ikén írt levele volt egyedüli oka Thököly elszakadásának a kállói tábortól.[4] Saponara tehát igen meg volt elégedve Thökölyvel s kivált midőn hallotta, hogy Te-

1 Bujdosók Levéltára 135. l.
2 Algyógyi Török Ferencz naplója (másolat Szilágyi úr birtokában).
3 Naplója 6. l.
4 I lumi della verita 4., 79. és 80. l.

leki elfoglalta Kis-Várdát, Ibrányt s Nagy-Károlyt, de Ecsedet és Szathmárt nem birta megvenni,[1] a két fontos várnak megmentését Thököly elszakadásának tulajdonította.[2] Thököly azonban már a zempléni találkozás előtt Füleki Kiss és Madács juliusi kalandjainak megújításával törekedett megakadályozni Rabatta egyesülését Caprarával, hogy a német tábor át ne kelhessen a Tiszán az erődök visszafoglalására.[3] Ez átkelést a Saponarával folytatott barátságos érintkezés útján is szerette volna elodázni, de hasztalan volt minden igyekezete. Caprara értesülvén az erdélyiek és a törökök hazatértéről, végre átkelt a Tiszán és Saponara azt izente Thökölynek, hogy a tábornok csak Ecsedet és Szathmárt akarja megvizsgálni.[4]

Midőn Caprara már visszafoglalta Kállót, Strassoldó azt kívánta, hogy a tábornok vegye üldözőbe a Szoboszlónál táborozó Thökölyt s hogy az erdélyi területet is támadja meg. De Caprara nem tartotta kivihetőnek e tervet, továbbá az udvar parancsa is tiltotta, hogy török vagy erdélyi területre lépjen.[5] És így elmaradt a vállalat, mely az udvarra nézve kedvezőbb fordulatot adott volna az eseményeknek.

Az erdélyiek féltették országukat a tábornok bosszújától, és Thököly is őszintén óhajtotta az erdélyiek segítségét, hogy a várakat megmentse.[6] A várak elvesztése után is szerette volna Thököly szolgálataival és alkalmazkodásával megbékíteni Apafyt, egy újabb fegyverszünet kötésére alázatosan engedélyt kért tőle és azon volt, hogy a fegyver-

1 Algyógyi Török Ferencznél, Bethlen I. 527. és Serédi levele Apafyhoz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 174. lap.)

2 I lumi della verita 4. l.

3 Levelek 214. l.

4 I lumi della verita 37. l. Era il Theököly informato da me, com'ho di sopra riferito che la mossa della nostra Armata, et il passaggio d'essa oltra il Tibisco, non era per altro, che per dover andar il Generale Caprara à visitar Szakmar et Ecsed.

5 U. o. 39. l. poiche della M. V. C. erano prohibite quelle invasioni.

6 Levelek 253., 254. l. s Bujdosók Levéltára 296—299 l.

szünet által az erdélyi terület oltalmát is biztosítsa. Hisz Küküllővára ügye még függőben volt s hunyadi jószágait is féltenie kellett sokféle alkalmatlanságtól.[1] Végre a portán még nem volt kimondva a döntő szó.

De nehéz volt megbocsátani a «reversalisos szolgának», hogy szolgálatait Apafynak örömmel kellett fogadnia. És minő helyzetbe sodorta Thököly Erdélyt a portával szemben. Hasszán basa már október 19-én írta Thökölynek, hogy «az, kik kegyelmednek ellene jártak, hiszem Istent, rövid időn fejet hajtván kegyelmed előtt térdre esnek és úgy könyörögnek, reménykednek, magok fejek oltalmáért».[2]

Hasszán jelentéseinek igazat adott a nagyvezír. Rosszalta Apafy késői táborba szállását, korai hazatértét s az elfoglalt várak cserbehagyását. És mi lett a magyarországi urak behódolásából, melyet Apafy annyiszor ígért a portának? Ha a magyaroknak még nincs általánosan elismert generalisa — izené a nagyvezír — egyetértve nyugodjanak meg valakiben, kit a porta is meg fog erősíteni. A nagyvezír még Apafy fiának fejedelemmé választását sem akarta megerősítés végett felterjeszteni a szultánhoz.[3]

A portáról érkezett hírek elrémíték Apafy udvarát. Különös nyugtalanságot keltett a magyarok generálisára vonatkozó izenet. A generalisság megerősítése után a magyarországi fejedelemség következik s akkor Thökölytől féltenünk kell Apafy trónját, mondogatták a fejedelem tanácsában.[4]

1 Levelek 254. s 224. l. A 224. lapon közölt s deczember 3-án Apafyhoz írt levél év nélkülinek van jelölve, pedig 1681-ben íratott. A Török-Magyarkori Államokmánytár 170. lapján is közölve van e levél, de hibásan november 3-ki kelettel.

2 Thököly Levéltár 1. csomó. (Orsz. Levtár.)

3 Székely, Gyerőfi és Mikó Konstantinápoly decz. 9. Apafyhoz és a nagyvezír levele ugyanahhoz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 180. és 195. l.)

4 Bethlen Elek és Gergely levele Apafyhoz. Keresd decz. 26. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

Az erdélyi politika azon fordulatát, melyet ez aggodalmak előidéztek, nem szükséges Teleki kezdeményének tulajdonítanunk. Maga Apafy ép úgy, mint egész tanácsa érezte, hogy az eddigi politika többé nem követhető, hogy az erdélyi terület növelése a török pártfogás, a magyar fölkelők ragaszkodása s a franczia pénzsegély által többé el nem érhető. Mert 1681 végén Thököly befolyása a portán legyőzte az Apafyét, ez év novemberében már Wesselényi hadainak nagyrésze is átpártolt Thökölyhez* s ugyane hónapban írta marquis de Vitry, XIV. Lajos varsói követe királyának, hogy «ő felsége szolgálata érdekében Erdélytől függetlenül kell érintkeznünk Thököly gróffal».**

Ekkor tehát Thököly már felforgatta a tíz év óta folytatott erdélyi politika minden számítását. Teleki ugyan tovább is kérte a pénzt XIV. Lajostól, de ez csak mellékes dolog volt ezentúl.

Mindenki tudta Apafy udvarában, hogy most meg kell kimélni az országot a czéltalan s költséges hadakozástól, hogy mégsem szabad kihívni a porta haragját s hogy vissza kell szerezni a bécsi udvar jóindulatát. Csakhogy Teleki a legrövidebb idő alatt biztosabban és bátrabban mozgott az új viszonyok között, mint Apafy többi tanácsosai, kiknek könnyebben esett az elszakadás a régi politikától.

V.

Még Sopronyban volt Leopold, midőn ugyanegy napon több rossz hírről értesíték. Október 6-án tudta meg Strassburg elfoglalását, Boufflers bevonulását Casaléba, Kálló

* Bujdosók Levéltára 136., 137. l.

** Acta Historica Res Gestas Poloniæ illustrantia. Vol. VII. ed. Kaz. Walizewszky Cracoviæ. 1884. 179. l.

elestét s a törökök kirohanását Stájerországba. A császár e nap estéjén pacsirtafogással mulatozott. «Talán a zsákmány mennyisége» jegyzi meg a németországi franczia követ «vigasztalta a szenvedett veszteségekért».* Az élczelő követet tulajdonkép bosszantotta a szívósság, melylyel Leopold még a török vész kitörésekor is megtagadta Lajos foglalásainak elismerését. És vegyük hozzá, hogy a császár el volt szánva meg nem vásárolni a török békét a magyar terület csorbításával, noha az udvar egy hatalmas pártja nem idegenkedett volna ily áldozattól. Gonzaga Eleonórát, az özvegy császárnét, a mantuai herczeg nagyanyját s Borgomayneró spanyol követet tekinthetjük e politika befolyásra és tevékenységre legnevezetesebb híveinek. Imre, bécsi püspök, az ügyes udvaroncz a spanyol követtel tartott, Badeni Hermán, a haditanács elnöke s Abele, a kamara elnöke, szintén e párthoz csatlakoztak s így részben politikai elvek ürügyével is menthették azt, hogy a magyarországi háború szükségleteiről oly hanyagul gondoskodtak. Buonvisi nuntius, Hocher, Schwarzenberg s Esterházy nádor a spanyol párt ellenében a franczia békét pártolták s bármennyire óhajtotta Leopold az osztrák ház érdekeit s a császári korona méltóságát megvédeni Lajos ellen, a magyar terület épségének érdeke Buonvisi s a nádor pártja iránt is engedékenynyé tették.** Az irányok ez ellentéte, melyet a fejedelmi akarat teljesen ki nem békített, jellemzi az udvar keleti politikáját. Nem volt az elég erélyes arra, hogy elriassza az elbizakodott ellenséget, de azért lassú alapossággal előkészíté a védelmet s noha látszatra mindent megtett volna a béke kedvéért, akaratlanúl ingerlé az ellenséget, midőn békevágyat hangoztatott s a legcsekélyebb áldozatra sem volt birható. Mindenki csodálkozott, hogy az udvar Hasszán szerdár kivonulását nem

* LEGRELLE: Louis XIV. et Strassbourg. Páris 1884. 611. l.

** Contarini 1682 augustus 9-iki dispacciója.

tekinté a béke megszegésének s hogy gróf Caprara Albert internuntiust elküldé a portára. Mindenütt azt hitték, hogy az internuntius igen nagy ajánlatokra van felhatalmazva,

78. BUONVISI BÍBORNOK.

pedig csak a császár békés szándékáról biztosíthatta a nagyvezírt, úgy hogy a törökök bosszankodva kérdezték, hogy mulatni jött-e a portára, hisz semmit sem hozott?

Nem így fogadták volna a portán az internuntiust, ha zavartalanul uralkodhatik a spanyol párt, mely nem átallotta kimondani, hogy a török háború még a győzelem esetére is szerencsétlenség Leopold népeire nézve.[1]

De ha kevés befolyása volt e pártnak az internuntius utasításaira, kárpótolta magát azzal, hogy Thököly ügyében szabadabban rendelkezett. Itt valóban minden attól függött, hogy a hadi tanács és a kamara elnöke képesek-e erélyt kifejteni. De ők, Borgomayneróval együtt, mennél fenyegetőbb volt a török vész, annál inkább ragaszkodtak a gondolathoz, hogy Thökölyt áttéríthetik a császár pártjára s hogy az ő segélyével kinyerhetik a török békét, vagy esetleg a Thököly hadi erejének még hasznát vehetik a török ellen. A nápolyi származású Saponara e pártnak volt eszköze, rendesen Borgomaynesóhoz szállott Bécsben s talán jobb belátása ellenére alkalmazkodott pártfogói gondatlan optimismusához. Saponara pártfogóinak tulajdonítható, hogy Caprara november elején ki nem használta kedvező helyzetét túl a Tiszán s hogy november 13-án Saponara és Thököly Szoboszlón fegyverszünetet kötöttek, melyet Caprara három nap múlva megerősített a gávai táborban.[2]

A fegyverszünet Ungvárt, Bereget, Ugocsát és Szabolcsot jelöli ki Thököly hadainak téli szállásul s az udvar azt hitte, hogy nemsokára tapasztalni fogja előzékenysége jó hatását.[3]

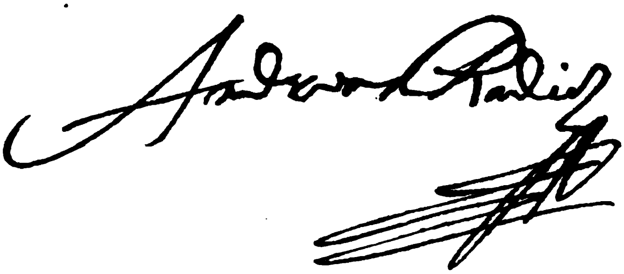
Thököly nem is habozott alkudozni Saponarával. Előbb azonban másfelől is biztosítani óhajtván magát, Géczi Ist-

1 Opinion des Hofkriegsraths auf die Capraraische Relationen. 1682 elején. Wenn auch Sr. Majestät dabei mit Hilfe Gottes Victorias verblieben, solches gleichwohl ohne grosse Ruin der Erbkönigreich und Landen nimmer geschehen würde». Turcica.

2 Orsz. Tört. Emlékek. (Orsz. Levéltár.)

3 Contarini Disp. Veneto. Soprony 1681 deczember 7. Speravasi alla corte di sentir qualche buon effetto da questo cortese trattamento.

vánt, Radics Andrást és Tunyogi Sámuelt küldötte a portára a nagyvezírhez szóló levéllel és igen fontos előterjesztésekkel. «Fenségednek lábaihoz borulva — így írt a nagy-

79. RADICS ANDRÁS ALÁIRÁSA.

vezírnek — alázatosan kérem pártfogását a bujdosók kívánságai érdekében, hogy így egyedül fenségednek tulajdoníthassam minden előmenetelemet». A követek a portán

80. TUNYOGI SÁMUEL ALÁIRÁSA.

Apafy követeitől elkülöníttettek s január 9-iki audientiájokban azt kérték a nagyvezírtől, hogy nevezze ki Thökölyt Magyarország fejedelmévé. Két év alatt az egész ország be fog hódolni és az új fejedelem évi adófizetésre kötelezi magát.*

Szerényebben hangzottak a Saponarával közlött ajánlatok. Ősi jószágain kívül Lipcsét, Murány várát kérte s a Szepességben is új birtokot. Kívánta még a felsőmagyarországi tábornok méltóságát, a szokásos vallásügyi pontokon

* A levél Berettyó-Ujfalu 1681 november 14-ki kelettel Turcica 1681, a követekre nézve Khunitz 1682 január 3-iki és 13-iki jelentései. Der Teckelische Gesandte proposition in der Audienz wahre, der Gross Vezier wolle den Teckeli zum König von Hungarn declariren, dagegen erbiete er sich einen gewissen Tribut der Porte jährlich zu bezahlen und in 2 Jahren ganz Hungarn Unterthänig zu machen, Turcica 1682.

kívül újra a szállásokul átengedett terület nagyobbítását kérte és a porta kielégítésének szükségét hangoztatta.*

Thököly még szóbeli magyarázatokkal adott nyomatékot ajánlatainak. Kifejtette Saponarának, hogy miért küldött követeket a portára. Apafy vádjai miatt kellett magát mentegetnie, úgymond, mert míg a császár ő felsége kegyéről biztosítva nincs, addig nem szabad elidegenednie a portától, különben egyszerűen a német kard alá tenné nyakát. Kérte a deczemberben Bécsbe induló Saponarát, hogy január végéig hozzon választ az udvartól, mert valószínű, hogy a portától bizonyos ajánlatokat fog kapni s szeretné, ha a császár szándékáról még ez ajánlatok megérkezte előtt értesülne. Attól tart ugyanis, hogy elveszíti a császár kegyét, ha a portai ajánlatokat elfogadja s ha visszautasítja azokat, életét veszélyezteti. És gondolja meg Saponara, hogy időközben a francziák is ostromolhatnák javaslataikkal, s ő nem birna ellenállni, ha előbb a császár részéről nem volnának biztosítva ügyei.**

Történetírásunk felfogása szerint Thökölyt békés szándékában megerősítette volna Saponara, ha visszatér a kívánt időben. E felfogás Saponara azon védiratából származik, mely Strassoldo ellen volt intézve, ki azzal vádolta Saponarát, hogy vagy ügyetlenségből vagy hűtlenségből inkább

* Történetíróink RÖDER: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken czímű munkája nyomán ismertetik Thököly ekkori ajánlatait. RÖDER Saponara promemoriáját idézi, melyet azóta KLOPP is hiában keresett a bécsi állami levéltárban. Mi úgy hisszük, hogy ez a promemoria azonos a fent idézett I lumi della verita czímű írattal, mely a bécsi udvari könyvtár kéziratai közt található. Saponara ez iratában nem részletezi Thököly ez idei ajánlatát, hanem csak ennyit mond: i punti, li quali non parevano eccessivi a proportion de gl'altri, che poi si sono proposti». Saponara e szavaiból és a Thökölynek adott athnameból következtette RÖDER, hogy Thököly für sich die Rückgabe seines Erbes und die Abtretung einiger oberungarischer Gespanschaften mit einem gewissen Titel und Rang zur Bedingung der Unterwerfung machte (I. 17. l.). De mi kihagytuk a megyék átengedésére vonatkozó követelést, mert Contarini január 17-iki dispacciója és az udvari hadi tanács részéről Saponarának márczius 25-ikén, április 2-án s 29-ikén adott utasításokban e követelésről nincsen szó. Az utasítások kivonatát l. a Kriegsregistratur jegyzőkönyveinek 365. kötetében.

** I lumi della verita ... 4, 5. l.

Thököly érdekében alkudozott, mint a császáréban.* De mi Thököly idézett szavaiban s ajánlataiban több diplomatiát látunk, mint valódi békevágyat. Édesgetni és rémíteni akarta az udvart. A követ rögtöni visszatérését óhajtotta és szövetségeseire hivatkozott, hogy hatalmát s elszántságát mutassa, de egyúttal a tényeket úgy csoportosította, mintha áldozata s nem elvtársa volna szövetségeseinek s mintha az udvar jóindulata kiragadhatná őt visszás helyzetéből. Föltűnő, hogy Thökölynek a Saponara előadása szerint idézett szavaiból azt lehetne kivenni, mintha az udvar január végén megköthetné vele a békét esetleg a török beavatkozása nélkül. Úgy hisszük, hogy Saponara ily színben akarván föltüntetni az akkori helyzetet, némikép idomítgatta Thököly szavait. Lehetséges, hogy olykor Thököly is így beszélt, de ajánlataiban most is, mint kezdettől fogva, hangoztatta a porta kielégítésének szükségét. S ha Saponara e pontra nézve nem bír hozni kedvező választ, bármily korán érkezik vissza, s bármily engedményekkel, Thököly nem kötött volna békét a császárral, mivel valóban nem bízott az udvar jó hiszemében s mivel Hasszán biztatásaiból is kivehette, hogy Gécziék visszatérése után a porta kegyéből a tábornokinál magasabb ranggal vonulhat majd Kassára. Valószínű, hogy Thököly nem is hitte hajlandónak az udvart kívánságai teljesítésére, de szívesen mutatta magát béküléken ynek nemcsak azért, hogy minél nagyobb terület osztassék szállásul hadainak, hanem azért is, hogy magához szoktassa az udvart, s hogy azt mindíg nagyobb engedményekre bírván, a kedvező időszakban leszedhesse a jó béke gyümölcsét.

* A Saponarát vádoló röpirat, melyet Strassoldó írt, vagy sugalmazott Narratione del successo d'Hongaria dà che il Generale Strassoldo vi s'è portato sotto il commando del Generale Caprara czím alatt Saponara állítása szerint igen el volt terjedve, kivált Ausztriában s Németországban. E röpirat vádjai ellen védelmezte magát Saponara a Leopold elé terjesztett I lumi della Veritaban. És így e különben nagybecsű íratot irányzatossága miatt óvatosan kell használnunk.

Esterházy nádor, mint törvényes közvetítő a trón és a nemzet közt, ugyancsak 1682 elején Nagy-Szombatba hívta Thököly követeit s kész lett volna néhány főméltósággal együtt a tárgyalások megindítása végett Beszterczebányára utazni, de Thököly bár «ezeknek hallására be nem dughatta füleit», nem akart országos bizottságokkal alkudozni,, mivel azok előtt főleg országos sérelmek elintézéséről lett volna szó s mivel ez az út a diplomatiai játék folytatására nem látszott alkalmasnak.[1]

E közben Saponara Bécsben maradt a Thökölytől meghatározott időponton túl is. A Bécsbe visszatért Caprara ugyanis táplálta az udvar bizalmatlanságát Thököly szándékai ellen[2] s különben is nehezen határozta el magát az udvar arra, hogy Thökölyt az ország egyik leggazdagabb főurává tegye, s hogy reá bízza Magyarország legfontosabb katonai tisztségét. Thököly úgy látta, hogy nem sikerült eléggé az udvar megfélemlítése s kissé nyugtalanná lett, midőn hírét hallotta Caprara internuntius utazásának. Attól tartott, hogy Leopold átengedi Szathmárt, Ecsedet a «Tiszántúl való földdel», s «hogy sok illetlen conditiókra kész reá menni, csak végezhessen a portával».[3] Így Thököly ki lett volna zárva a békéből. De e nyugtalanságát csillapította az a gondolat, hogy a porta bizonyára szívesebben fogadja el az ő kezéből egész Magyarországot, mint Leopoldéból a néhány megyét.

Több gondot okozott neki az, hogy a fegyverszünetben kijelölt vármegyék a nagy inség miatt elégtelenek voltak katonái eltartására. A fegyverszünet felbontásával fenyegetőzött, ha nem segítenek baján és márcziusban le is küldték Bécsből Hoffman alezredest Kaposra, hogy Thökölyt megnyugtassa.[4] De Hoffman ígéreteivel be nem érte

1 Levelek 221. l.

2 Contarini február 21-iki disp. Caprara ... disse del Techeli dalla Porta intiermente dipendere.

3 Bujdosók Levéltára 323. l.

4 Levelek 221, 222. l. s Barkóczy levele Strassoldohoz márcz. 26. (Orsz. Levélt. Lymbus.)

Thököly és visszaizente, hogy megindítja a hadakozást, ha Saponara tovább késik.[1]

Midőn az így megintett Saponara útra készült, már akkor Thököly követei visszaérkeztek a portáról. Levelet hoztak a nagyvezírtől, ki azt írta, hogy a porta nagyon meg van elégedve Thököly hűségével s' meg fogja hálálni szolgálatait. A követek hírül hozták, hogy a budai basa ki van nevezve szerdárrá s hogy tőle fogja venni Thököly az utasításokat a további teendőkre nézve.[2] Saponara ép a budai basa küldöttével egy időben érkezett Thökölyhez Kaposra.[3]

E találkozás nem volt kedvére az udvar követének, ki most először is azon volt, hogy Thököly a fegyverszünetet fel ne bontsa. E végre april 25-én egyezséget kötött vele, mely a Szoboszlón átadott négy megyén kívül egész Zemplént, Szathmárból két járást, Sárosból és Gömörből egy-egy járást jelölt ki Thököly hadainak szállásul, azon hozzátétellel, hogy a katonaság az utóbbi három megye egész területéről követelhet élelmet.[4]

Eddig meg volt elégedve Thököly Saponarával, de az udvar ajánlataiban nem bírt megnyugodni. Úgy látszik, hogy a vallásügyre nézve egy új országgyűlésre hivatkozott Saponara, és a mi a töröknek kielégítését illette, szelíd iróniával jegyzé meg az udvar, hogy a porta eddig még nem kért adót a császártól, de ha kérni találna, ő felsége elvárja Thökölytől, hogy segíteni fogja az udvart e méltánytalan követelésnek elhárításában.[5] A felsőmagyarországi tábornok méltóságát már a soproni országgyűlé-

1 I lumi della Verita 6. l.

2 Khunitz február 5- és 21-iki jelentései. Turcica 1682.

3 Ilumi della Verita. 8. l. és Faygel ápr. 26-iki levele Du Vernay-Boucauldhoz, közli GERGELY SAMU Történelmi Tár 1887, 753. l.

4 Orsz. Tört. Emlékek. (Orsz. Levt.)

5 Megjegyezzük itt, hogy Szalay Pálnak ápril 30-án Strassoldohoz írt levele is különös súlyt helyez a portának fizetendő évi adóra. (PRAY: Epistolæ Procerum 480. l.) PRAY, de különösen ENGEL (Geschichte des ungrischen Reichs, v., 105. l.) úgy tüntetik fel a levelet, mintha az Thököly titkos szándékait elárulta

sen a rendek kívánságára gróf Csáky Istvánnak ígérte a király, de háromezer magyart és horvátot hajlandó volna az udvar Thököly vezérletére bízni s a követelt új uradalmakból csupán a bányavárosok birtokában lévő erdőségeket tagadja meg.*

Thököly alig rejthette örömét, hogy egyszerre két hatalmas udvar ajánlatait fogadja s hogy Európa harmadik leghatalmasabb uralkodójával is érintkezhetik. Éreztetni kívánta Saponarával, hogy utolsó találkozásuk óta változott a helyzet. Miért nem jött vissza hamarább — mondá Saponarának — nem magyarázhatta jóra hosszas elmaradását, s így kénytelen volt a porta sürgetéseinek engedni. Különben ha a porta megbízásából kedve szerint választhatná a békét, vagy a háborút, bizonyára a békét választaná. A porta az erdélyi fejedelemséget ajánlja neki s ígéri a magyarországit is, a franczia herczegi ranggal kínálja és uradalmat ígér neki akár Francziaországban, akár Lengyelországban. Természetes tehát, hogy a császártól is ez ajánlatoknak megfelelő rangot s a rang fényének fentartása végett bizonyos területet kell kérnie.** Saponara kénytelen volt elhinni a mondottakat. A török ígéretek valószínűeknek látszottak, a francziákhoz való viszonyról csak annyit tudott, hogy Du Vernay-Boucauld, Akákia utódja, ki eddig az erdélyi udvarnál tartózkodott, az év elején, Lengyelországba utazott, hogy szabadabban érintkezzék Thökölyvel, noha sok nehézséggel járt innen is az érintkezés, mióta Sobiesky szövetkezni készült Leopolddal. Nem tudhatta Saponara, hogy Thököly 1680-ban nem igen kapott pénzt a francziáktól s hogy 1681-ben egy drágakövekkel kirakott arczképen kívül nyolcz ezer aranyat adott

volna Strassoldónak, pedig a levélben egy szó sincs, melyet Szalay Thököly tudtával nem írhatott volna. SZALAY LÁSZLÓ is alaptalanúl keres bizonyos ellentétet Szalay Pál levele és Thököly törekvései közt.

* A Saponarának adott utasítások a Kriegsregistratur idézett kötetében.

** I lumi della Verita 7, 8. l.

SOBIESKY JÁNOS LENGYEL KIRÁLY.

(A Louvreban levő eredetiről Thomson metszvénye után, mely Bubics Zs. püspök tulajdona.)

neki XIV. Lajos, pedig csak a legutolsó portai követség is négyezer aranyába került Thökölynek, mint maga panaszolta.[1] Különben nehéz ellenőrízni XIV. Lajos igéreteit, de bizonyos, hogy bővebben osztotta azokat, mint a pénzt.

Elég az, hogy Saponara szerette volna ellensúlyozni a két nagyhatalom kápráztató igéreteit. Szerencsére az udvar formalis ajánlatain kívül levelet is hozott Borgomaynerótól, ki királya nevében kérte a grófot, hogy alkalmazkodjék a római császár s a spanyol király kívánságaihoz. Szóbelileg ezért jutalmat is ígérhetett Saponara, bizonyára a spanyol követ felhatalmazásából. Megígérte a herczegi czím megszerzését, mi által Thököly megelőzné rangban Esterházy nádort, kinek ellenséges indulata miatt annyit panaszkodott. Még többet is ígért a spanyol követ megbízottja, Thököly környezete azt mondá, hogy «angyali nyelven beszél».[2] Saponara ugyanis remélte ekkor, hogy az udvar nagy áldozatok nélkül kielégíthetné Thökölyt, ha ez Apafyt leszorítja trónjáról. Végül arra kérte a távozó vezért, hogy legalább ne végezzen Budán oly dolgokat, melyek ártalmára lehetnek ő felségének, ki még bízik Thököly jó szándékában.[3]

April végén indúlt Thököly Budára. Már két mérföldnyire a várostól vagy ezer török katona fogadta s mind jobban gyarapodott kísérete török lovasokkal, kik teljes díszben várták az uton. Pest előtt a vezír fia fogadta Thökölyt. Zeneszó kísérte a menetet Pestig s midőn a várost megkerülve a Budára vezető hídhoz ért Thököly, Buda várából és városából ágyúlövések üdvözölték. Négy napon át lelte örömét Thököly a pompában, melyet tiszteletére a basa kifejtett. Végig vezették a törökkori Buda látványosságain. Meglátogatta a «leirhatatlanul

1 Thököly levele Du Vernay-Boucauldhoz, 1682 márczius 8. Közli GERGELY SAMU Történelmi Tár 1887 539. l.

2 Fajgel ápril 26-iki levele id. h.

3 Ilumi della Verita 9. l.

szép és jó fürdőket,» látta Mátyás király palotája maradványait s felment a hegyre, hol dervisek őrízték két csodatévő szentnek sírját, kik közől az egyik oly hatalmas volt, hagy parancsára a Duna megváltoztatta folyását. Ibrahim átadta a grófnak a szultán ajándékait, részletezte a küldendő török segítséget s kijelölte a hadak találkozási helyét. Úgy gondoljuk, hogy Saponara útja is szóba került ez értekezleten. Ibrahim helyeselte, hogy Thököly alkudozásai segélyével az ellenség földén élelmezi hadait s a németeket a hadi készületek elhanyagolására csábítja. Midőn Thököly a fogadtatás után lakására tért, az útczán a lakosság «éljen a magyar király» kiáltással fogadta. Török területen át vezetett az út vissza Kaposra s a végbeli törökök mindenütt ágyúlövésekkel, Egerben pedig egy bor nélküli lakomával s kötéltánczosok mutatványaival tisztelték meg a porta hívét.*

Május 17-én találkozott Saponara a visszatérő Thökölyvel Olasz-Liszkán. Zavarban volt a békét óhajtó követ, mert april 28-án Bécsbe küldött embere még nem érkezett vissza, pedig Thököly most a budai basa parancsára hivatkozott oly hangon, mintha a legrövidebb idő alatt csatlakoznia kellene a török táborhoz. Saponara a fegyverszünet meghosszabbítására kérte s úgy látszik, hogy első sorban az erdélyi trónra való reményei iránt tudakozódott. Thököly valószínűen azt felelte, hogy e trón elnyerése egyelőre nehézségekkel jár s így kénytelen a császártól néhány felsőmagyarországi megyét kérni, hogy azoknak jövedelméből kiteljék a töröknek megígért évi adó. Jegyezzük meg Thököly ez új fordulatát az adó kérdésének feszegetésében. Eddig határozatlan szavakban hangoztatta, hogy

* L. a valószínűen Du Vernay-Boucauldhoz intézett névtelen jelentést GERGELY SAMU közleményei közt (Történelmi Tár 1887. 319. l.) A kiadó 1681-iki kelettel látja el a jelentést, pedig az 1682-iki budai utazás van abban leírva. L. még Caprara május 10-iki jelentését (Turcica) és Contarini május 23-iki dispaccióját.

meg kell adni az évi adót, most mondja ki először titkolt gondolatát, hogy ő mint fejedelem akarja fizetni ez adót. Végül abban egyezett meg az udvar küldöttével, hogy ez a Bécsből küldendő felhatalmazással Budára fog utazni a basához s az itt megállapított pontok majd Konstantinápolyba küldetnek az internuntiushoz a végleges béke okiratának elkészítése végett. Thököly részéről e követelések-

81. IZDENCZY MÁRTON ALÁIRÁSA.

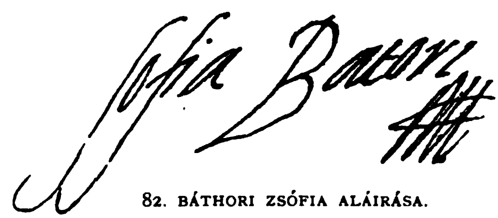
kel Izdenczy Márton utazott Bécsbe azon meghagyással, hogy jelentse be a fegyverszünet felbontását, ha nem kapna kedvező választ.*

Izdenczy azzal is meg volt bízva, hogy kérje ki az udvar engedélyét Thökölynek Zrinyi Ilonával kötendő házasságára.

Az évek óta el nem ejtett tervnek csak most kedveztek a körülmények. Úgy látszik, hogy Báthory Zsófia előtt Zrinyi Ilona alig merte szóba hozni az ügyet. Az öreg úrnő természetes ellenszenvét a másik, az ifjabb fejedelemasszony ellen, még fokozta azon körülmény, hogy fia Zrinyi Ilona atyjának társaságában ragadtatta el magát a fölkelésre. Szerinte esztelenség és kivált ka-

* I lumi della Verita 10. l. Dispacci junius 13. s julius 4. Junius 13-áról jelenti Contarini, hogy értesülése szerint Thököly kéri «che le siano ceduti alcuni comitati in Sovranita, accio che in caso non potesse essere colla depositione dell Abaffy collocato Principe di Transylvania possa con essi supplire a gl'impegni contratti con la Porta, e sodisfar il tributo promesso . . .» julius 4-én újra jelenti e hírt s Saponara tervezett budai útjáról is szól. Ez útra vonatkozik a hadi tanács junius 26-ikán Saponarához írt válaszának egy pontja is (Kriegsregistratur id. kötet.)

tholikus úr részéről vétek volt a pártütés. Mily keményen védte fia halála után a Rákóczi ház várait és urodalmait a bujdosók ellen. Pedig szerettek volna azokhoz férni a bujdosók s hol okokkal, hol fenyegetésekkel akarták megingatni Báthory Zsófia hűségét, de soha sem kaptak előzékeny választ. A nagy emlékezetű Báthory család utolsó sarja lévén — így válaszolt Wesselényinek — nem akarom magamat állhatatlansággal megjegyeztetni. S mi a fenyegetéseket illeti, Harsányinak egyszer

82. BÁTHORI ZSÓFIA ALÁIRÁSA.

azt izente vissza, «hogy valamennyi házat jószáginkban megéget, oly bizonyos legyen kegyelmetek mindnyájan abban, az mint ezen levelünket olvassa, hogy annyi kálvinista prédikátorokat öletünk meg az égésért.» S nem lehetett tudni, hogy mire viszi ama vallás ellen érzett gyűlölete, melyért ifjú korában meg kellett tagadnia a férje halála után vissza is szerzett ősi hitét. Fiatalon lett özvegygyé s azóta visszavonultan élt. Nem volt tehát hajlandó a türelemre menye irányában, ki felfogása szerint unokái szerencséjét készült koczkára tenni egy eretnek lázadó kedvéért. Midőn Zrinyi Ilona 1680 elején ebédre hívta Thökölyt szilaj tisztjeivel együtt, Báthory Zsófia egy kiméletlen levélben értesíté menyét a hatásról, melyet a vendégségről költött hírek tettek reá: «Ha szegény édes fiam élne, megpökné ezt» írta Zrinyi Ilonának.*

* PAULER GY.: Wesselényi F. és társai összeesküvése I. 65. l., Báthory Zsófia levele és Zrinyi Ilona válasza, 1680 február, közli Valentinus Bujdosó. Századok 1873. 73. és 217. l., Báthory Zsófia levele Wesselényihez s Serédy Benedekhez 1677. (Orsz. Lev. Lymbus)

A fejedelemasszonynak 1680-ban történt halála után az udvart élénkebben nyugtalanítá Thököly házassági terve. A haditanács Caprarának meghagyta, hogy szép szerével német őrséget vitessen Munkácsba és egyúttal gróf Zrinyi Jánost megbízta, hogy beszélje le nénjét szándékáról.[1] E megbízás kitüntetés volt a századosi rangban szolgáló grófra nézve, ki a levél miatt, melyben 1680 elején Thökölyt Leslie válaszáról értesíté, egy ideig el volt zárva. A chiffrirozott levélben oly különös szavak, mint Tarquinius, Caligula, Colossus, Allobroges igen gyanúsoknak látszottak, de a levél tartalma kitudódván, Zrinyit megrótták ugyan a meg nem engedett levelezés miatt, de kiszabadították fogságából, felmentvén őt a hűtlenség vádja alól.[2] Nem tudjuk, mint járt el 1680-iki megbízásában, csak annyit tudunk, hogy 1682 áprilisában az udvartól újra nénjéhez küldetett ugyanakkor, midőn Saponara Bécsből Thökölyhez utazott. Az udvar ekkor már nem merte nyiltan ellenezni Zrinyi Ilona házasságát, sőt Borgomaynero pártja azt mondotta, hogy ez hasznára fog válni a béke ügyének. Mégis igen valószínű, hogy Zrinyi János a másik udvari párttól a házasság meggátlására czélzó útasítást kapott, de az egészen bizonyos, hogy Thököly ekkor elégületlen volt vele és szabadulni akarván tőle kivitte, hogy Izdenczyvel együtt visszautazzék Bécsbe.[3]

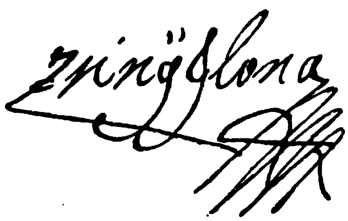
Nem kell hinnünk, hogy Zrinyi Ilona könnyen túltette

1 A hadi tanács parancsa 1680 augustus 2-án adatott ki (Kriegsregistratur) Zu Verhinderung der Heyrath zwischen der Wittib Rakoczin und dem Thököly durch Ihren Bruder den Gf. Zerin, welcher des Arrests entlassen, und zur Audienz admittirt werden solle . . . auch wegen Præsidirung Munkács's die Notturft eingebracht werden.

2 Prothocoll. Csuday id. könyvének függelékében.

3 A Kriegsregistratur 365-ik kötetében olvasható az 1682 ápril 29-én kelt leiratnak kivonata, mely Zrinyi utazását említi. E kivonat így nyilatkozik a házasságról: man seie auch der Meinung, das man durch die Heirat zwischen der Ragozin und den Thököly dem Frieden in Hungarn ehunder stabiliren könnte. Ez lehetett Badeni Herman véleménye. De Contarini május 16-iki dispacciójában jelenti: Poteva poco riuscire il Conte di Sdrino nell'affare fra esso, e la Principessa Ragozzi, mentre si credeva fossero gia passate ai reciproche promesse indispensabili di matrimonio. V. ö. még a név-

magát mind azon, mit öcscse felhozhatott a házasság ellen. De az özvegynek tetszett a tizennégy évvel fiatalabb kérő, ki annyi hévvel sürgette a házasságot, mintha attól függne egész boldogsága.* Báthory Zsófia sem tagadhatta, hogy Thököly előkelő családból való úri ember. S még érdekesebbé tette az, hogy híre s tekintélye naponként növekedett. Európa leghatalmasabb uralkodóinak követei gyülekeztek hozzá s mindenki találgatta, hogy a legközelebbi napok mily nagyra fogják növelni hatalmát. Zrinyi Ilona nem tagadhatta meg rokonszenvét a Thököly által vezetett mozgalomtól, mely a Zrinyi család szerencséjét is széjjelromboló idegen uralom megtörésére volt irányozva. Ellenben a mozgalom protestans szinezetét nem szerette, csak nehány héttel házassága előtt tiltakozott az ellen, hogy Thököly Munkács városába hívott egy protestáns papot. «Keresztény catholica hitünk ellen s mind ő felsége koronás királyom híre és akaratja ellen nem cselekedhetünk» — így szólt — «mert félünk isten itéletétől s ő felsége haragjától.» De leginkább azt vette rossz néven, hogy Thököly ekkor az ő, a «város asszonyának» híre nélkül parancsolgatott.** Városainak asszonya akart maradni minden körülmények közt s mivel tudta, hogy már felkeltette az udvar gyanúját, a kuruczokról küldözött hírekkel békítette a császáriakat s az udvar engedélyétől tette függővé házasságát. Intette Thökölyt is az engedékenységre, de annál félénkebben, mennél inkább kellett bámulnia az ifjú gróf eszélyét. Hihette, hogy Thököly még visszaszerzi

83. ZRÍNYI ILONA ALÁIRÁSA.

telen jelentését Du Vernay-Boucauldhoz. Történelmi Tár id. h. és HAIM GÁSPÁR krónikáját 492. l.

* Histoire des Révolutions de Hongrie II., 9. l.

** Levele Horváth Ferenczhez, 1682 május 1. (Vegyes Levelek, Orsz. Levt.)

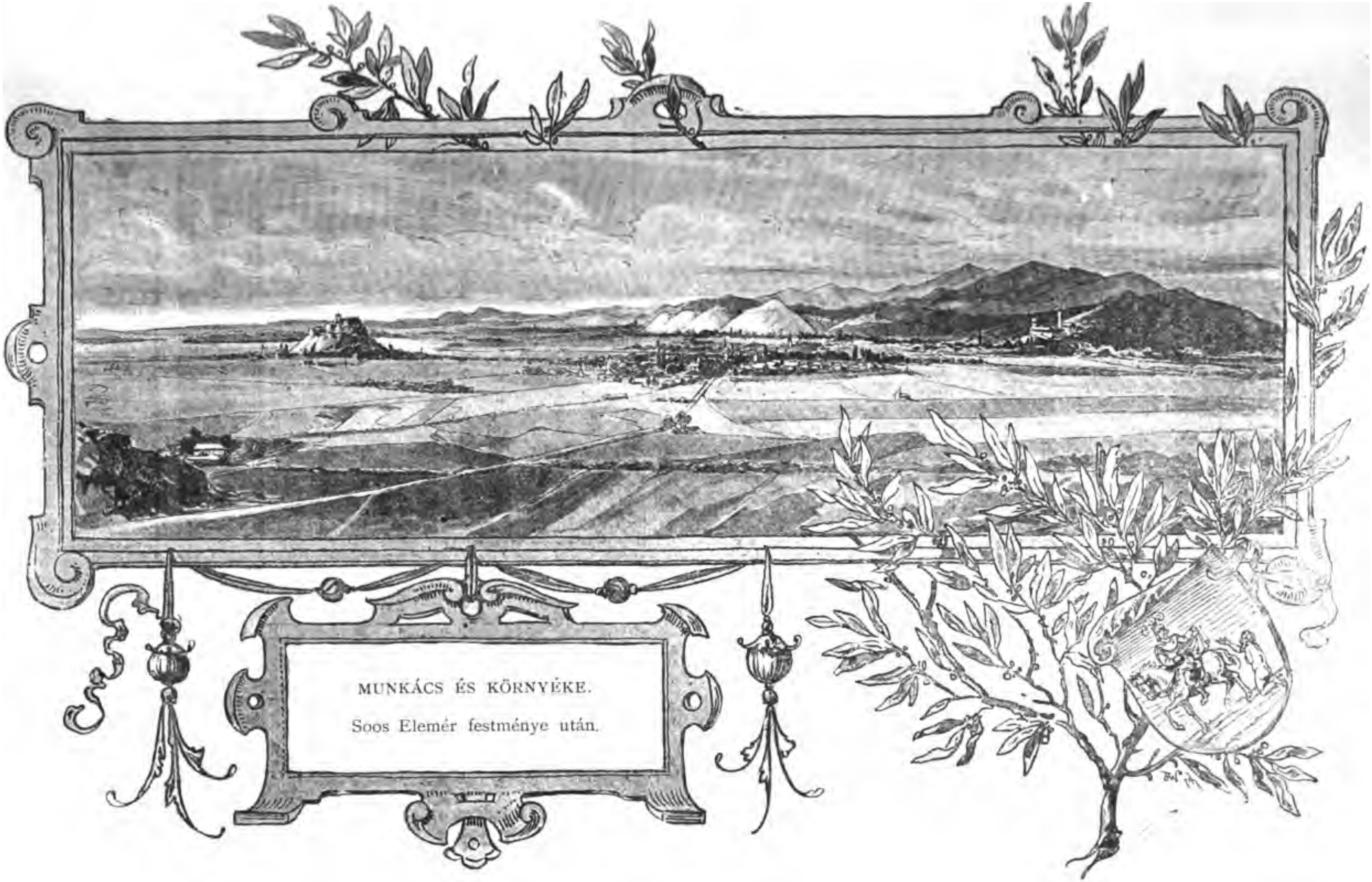
fiának az erdélyi fejedelemséget s 1682-ben legfélénkebb tanácsadójának is el kellett ismernie, hogy urodalmai nagyobb biztosságban vannak a kurucz hatalom, mint a császáriak pártfogása alatt. Úgy látszik, hogy szerette volna bevárni Izdenczyt, kitől levelet küldött a császárnak, de mivel Saponara élénken javalta a házasságot, nejévé lett Thökölynek az udvar formális engedélyének megérkezése előtt.*

Mi Thökölyt illeti, a házasság terve nem volt oly befolyással politikai magatartására, mint történetírásunk hiszi. Ő maga eleinte Zrinyi Ilona, de később inkább az udvar kedvéért mondogatta, hogy kész volna a török és franczia ajánlatait visszautasítani, ha «a hazában megtelepedhetnék és istenes házastársat találhatna magának.» De már kezdettől fogva több oly követelése volt, melytől el nem állott volna a házastárs miatt és még sokáig hallgatott törökre s francziára a házastárs megtalálása után is. Hanem óhajtotta birni a szép özvegyet, kinek vagyona és rangja ép 1682-ben oly kivánatos mértékben emelték hatalmát. A Dóczi, Thurzó, Gyulafy s Bethlen családokkal való összeházasodás növelte fokonként a Thökölyek hatalmát, az elődöknél szerencsésebb utód azonban fejedelmi özvegyet hódított meg oly sok akadály legyőzése után. A junius 15-én Munkácsban végbe ment esküvő után kiváncsian kérdezgeté Thököly, hogy mit szólnak házasságáról? Örülik Nagyságod szerencséjét, válaszolá egy híve Mármarosból, hol Thököly sokat mulatott 1678 előtt.**

Szerencse is volt mindenképen, hisz juniusban már Mun-

* Kórodi Miklós írja Thökölynek 1682 májusában Zrínyi Ilonáról «maga is ő Nagysága igen approbálja a Saponara uram az iránt való javallását, a mint hogy bizony igen rendes és jövendőre nézve is dicsőséges leszen mind két félnek». (Lymbus O., 132. Orsz. Levélt.) Zrínyi Ilona május 2-án kelt levelét a Kriegsregistratur id. kötete említi. Saponara szerepére nézve I lumi della Verita. 55. l.

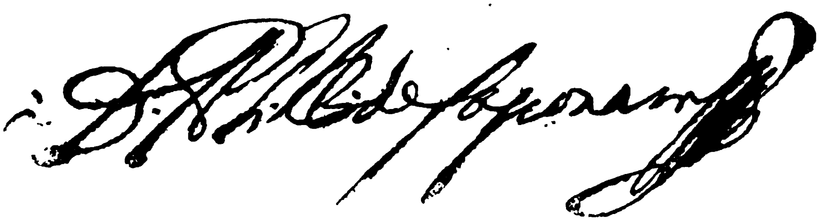
** Bodolai Mihály levele Thökölyhez Mármaros-Sziget julius 8. (Lymbus, Orsz. Levéltár.)

MUNKÁCS ÉS KÖRNYÉKE.

Soos Elemér festménye után.

kács, Regécz és Makovicza várai Thököly őrségével voltak ellátva. De ez évben még több várnak fokára akarta kitűzni zászlaját. Június 17-én visszatért Izdenczy a Zrinyi Ilonától várt házassági engedélylyel, mely a lakodalom után sem vált értéktelenné, mivel Leopold ezzel elismerte Thököly nejét a Rákóczy árvák gyámjának. De Thököly elbízott környezete gúnyolta az udvar elkésett engedélyét.[1] Különben jól fogadták Izdenczyt Bécsben; Badeni Hermann palotájában volt szállása. Az őrgróf hajlandó lett volna a Tiszán túli vidékből egy kis herczegséget kiszakítani Thököly számára, de az udvar csak annyit izent Izdenczytől, hogy nincs ellenére Thököly erdélyi fejedelemsége s hogy Saponarat el fogja küldeni Budára. Rögtön ki nem állí-

85 SAPONARA ALÁIRÁSA.

tották ugyan Saponara utasítását, de remélték, hogy a követ budai utazásának ez előzetes bejelentésével Thökölyt reá lehet venni a fegyverszünet meghosszabbítására.[2]

Thököly ellenben már junius elején kijelenté, hogy fegyverben akar alkudozni s most az udvar merevségére hárította a felelősséget a fejlődő eseményekért.[3]

Saponara kért, szónokolt, fejtegetett. Szerencsére Thököly hivatkozhatott Strassoldora, ki ekkor Caprarát helyet-

1 Tajgel Du Vernayhez. (Történelmi Tár 1887. 763. l.)

2 Contarini disp. junius 13., a Saponarának adott junius 26-iki válasz (Kriegsregistratur id. h.) és Sebestyén levele Strassoldóhoz, julius 2. (Orsz. Levéltár, Lymbus). A püspök Nostitztól levelet kapott, ex quibus colligo Augustissimam Aulam Domino Saponara demandasse, ut armistitium ad ulterius conetur pertrahere tempus.

3 Ilyefalvi István levele az esztergomi káptalanhoz, junius 8. (KNAUZ NÁNDOR: Buda ostromához. Budapest, 1886. 4. l.) s Sebestyén Strassoldóhoz, junius 18. (Orsz. Lev. Lymbus.)

tesíté. Strassoldo ugyanis mellőzve érezte magát Saponara hatásköre miatt és juniusban megizente Thökölynek, hogy neki, mint főparancsnoknak s ne másnak adja tudtára, hogy fel akarja-e bontani a fegyverszünetet. Nemsokára Thököly emberei felfogták Strassoldo leveleit, melyekben a tábornok a megyéket és a várparancsnokokat hűségre s vigyázatra intette a kétszínű ellenféllel szemben.[1]

Thököly erre kijelenté, hogy Strassoldo e levelei miatt nem birja fékezni a legrosszabbat gyanító és igen ingerült híveit. Strassoldo — így panaszkodott Thököly Kaposban találkozva Saponaraval — a királyság békéjét bontja s ellensége ő felsége szolgálatának, mert megzavarja munkájában őt, ki nem erőszakosan, hanem szép szerével óhajtotta a közjót előmozdítani, a mennyire az lehetséges ily zavaros viszonyok közt. De most kénytelen alkalmazkodni zavargó híveihez, mert nekik köszönheti minden szerencséjét. Végül Saponarát táborába hívta s Borgomaynero megbízottja a kitűzött napon valóban megjelent a táborban oly szándékkal, hogy bármi történjék is, mindenkor felvehesse az alkudozás fonalát.[2]

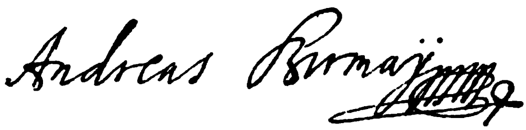
Tulajdonkép már a kaposi találkozás előtt Thököly egy döntő csapás előkészítésével indította meg a hadjáratot. Julius 7-én ugyanis Heberstein gróf nyolczvan emberével s több tiszttel kurucz fogságba került, midőn mint ujonnan kinevezett parancsnok Kassára készült, magával vivén az ottani őrség négy havi zsoldhátralékát.[3] Ez elfogatás annak jele volt, hogy apró segédcsapatok többé el nem érik Kassát, melynek ostromához készültek a kuruczok. A merész gondolat, hogy Kassát kell megtámadni a portától kirendelt csapatok táborba szállása előtt, meg nem valósúlt

1 Strassoldo egyik levelét közli PRAY: Epistolæ Procerum III., 486. l.

2 Ilumi della Verita 56—59. l.

3 PRAY: Ep. Proc. 492, Török-Magyarkori Államokmánytár 252. l. és SZIRMAY: Accurata descriptio. (KOVACHICH: Scriptores Rerum Hungaricorum I., 309. l.)

volna, ha annak kivihetőségéről Thökölyt meg nem győzi Szirmay András, ki Eperjesen iskolatársa volt a grófnak s az oderai Frankfurtban hadmérnöki tudományokat tanúlt. Szirmay jól ismerte Kassát s kifejtette, hogy a citadellát, nyugoti részének kevésbé kielégítő erődítése miatt, nem volna nehéz megvenni az őrséget meglepő rohammal. Úgy látszik, hogy Thököly a Herbersteinnal elfogott tiszteket

86. SZIRMAY ANDRÁS ALÁIRÁSA.

is kikérdezte ez ügyben s hogy közűlök Krug hadnagy bizalmat keltő készséggel megerősíté Szirmay állításait.*

Saponara a táborban neszét vette a tervezett vállalatnak és azon ürűgy alatt, hogy Eperjesre indul, julius 19-én reggel Kassára utazott, hová az nap este meg is érkezett. Lamb alezredessel, a város parancsnokával akart beszélni, de értésére adták, hogy Lamb beteg vagy ittas, mint Guadagni százados mondá. Erre Saponara Guadagnit kérte, hogy kétszerezze meg a citadella őrségét, virraszszon ott tisztjeivel együtt s legyen gondja az őrszemekre, kivált azon a részen, hol az árokban sekély a víz. Másnap Lőcsére útazván Saponara a Bécsből visszaérkező Zrínyi fogadására, elindulása előtt kérdezte Guadagnitól, hogy

* Krugra nézve az I lumi della Veritat követjük, igaz, hogy lényeges módosításokkal. Saponara elbeszéléséből azt lehetne kivenni, hogy Krug figyelmeztette Thökölyt a citadella könnyebben megtámadható részére, mi nem valószínű. Saponara értesültsége is hiányos volt s ehhez járul azon törekvése, hogy Strassoldo tisztjét minél rosszabb színben tüntesse fel. S mégis lehetetlen, hogy elbeszélése egészen alaptalan volna. Valószínűen Károlyi Sándor is hallott valamit Krug hadnagy esetéről, mert a citadellának egy »Kruk« nevű commendánsáról beszél, ki »a városba beszaladván, az városi commendanstul megfogattatott«. (Önéletírása, kiadta SZALAY LÁSZLÓ I., 9. l.). De SZIRMAY (KOVACHICH-nál 311. l.) és a Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1682. II. l. egyezően kiemelik, a citadella parancsnokának hősi halálát s így valószínű, hogy Károlyi homályosan emlékezett az elfogott Krug árulásáról keringő hírekre, midőn idézett sorait írta.

mit végezett. Jelentést tettem az alezredesnek, — válaszolt ez, — ki azt mondta, hogy jelenteni fogja a híreket a tábornoknak s bevárja annak parancsait. Saponara eléggé bosszankodott, de mennie kellett s míg kocsija el nem indúlt, folyvást vigyázatra intette a tiszteket. S valóban Szirmay nem várta be Strassoldo válaszát a Lamb jelentésére, hanem huszadikán éjjel megtámadta s egy órai küzdelem után el is foglalta a citadellát a gyenge és teljesen meglepett őrség megsemmisítése után.*

Thököly ép reggelizett, midőn a diadal hírét hallotta; félbenhagyta az ételt és Kassa felé vágtatott. Főtörekvése az volt, hogy megvegye a várost a szerdár megérkezése előtt. Időt is akart nyerni, hogy a császáriak felkészüléséig minél több helységet foglalhasson, de bizalma sem volt a szövetségesben, ki a kivívott siker után kényelmetlenné válhat követelései miatt. Rémítette is a lakosokat az útban lévő törökkel, ki nem lesz oly irgalmas, mint ő, ha neki adják meg magokat. De Lamb szégyelvén az eddigi mulasztásokat, védte magát egy ideig s csak akkor tűzte ki a fehér zászlót, midőn a jancsárok már az árkokhoz értek. Kassának hatvanezer forinttal kellett megváltania a szerdártól lakosai életét és vagyonát. És így augustus 14-én Thökölyé lett Felső-Magyarország fővárosa s a szepesi kamara átalakúlt Thököly kamarájává.**

És mind ezt meg nem gátolhatta Zrinyi János, ki bécsi útjának eredményét sietett közleni Thökölyvel a kassai táborban. Az altábornagyi rangot ígérte az udvar Thökölynek, Borgomaynero pedig újra írt levelet neki s nejének is figyelmeztetve őket a csekélyebb, de biztosabb előnyök

* I lumi della Verita 70—78, SZIRMAY, KOVACHICH-nál 309. s 312. l. és THALY: Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről. Századok 1872. 416. l.

** THALY: Egykorú jelentés, SZIRMAY id. h., Fajgel Péter levele Du Vernay-Boucauldhoz. GERGELY SAMU közleménye Tört. Tár 1888. 475. l. s MAJLÁTH BÉLA: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái. Történelmi Tár. 1883 546. l.

birtokának örömeire.[1] Borgomaynero jó indulatát nem szerette volna elveszíteni Thököly, de hozzá látott, hogy rövid idő alatt nagyobb terület birtokába jusson, mint a mekkorával Borgomaynero csábítgatta.

E végre még julius 26-án közfelkelést hirdetett. Kiáltványában vádolja az ellenséget, hogy a sérelmek elintézését a jövő országgyűlésre halasztotta s a sopronyi végzéseket is alig engedi kihirdetni, hogy a szállások átengedésének színe alatt vesztére tör a fölkelőknek, s hogy az ő tudta nélkül az udvar a portára internuntiust küldött, ki a császárnak nyugalmat akar szerezni a magyar szabadságának árán. Ez utóbbi vádnak hatása volt a legáltalánosabb, mert el volt terjedve a hír, hogy a császár át akarja adni a töröknek a tiszántúli megyéket s az Érsekujvártól Nagyszombatig terülő földet az örökös tartományok nyugalma végett. Inkább Thökölynek hódolunk — mondák széltében — s adót fizetünk a töröknek, semhogy eladjanak bennünket, mint a rabokat. Saponara e hírek ellenében julius 29-én a kassai táborban a saját és Zrinyi János aláírásával egy nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelenti, hogy Leopold a töröknek egy talpalatnyi magyar területet sem akar átengedni.[2]

S mégis úgy látszott, mintha önkényt adná fel az udvar a magyar területet, oly könnyen hódították meg Thököly s a török annak jó részét. Kassa cserbenhagyása miatt Badeni Hermann Abelét vádolta, a kamara elnöke viszont a haditanács elnökét[3] s még aligha dőlt el a két államférfiú pere, midőn Thököly már Szádvárt, Eperjest, Lőcsét, Tokajt, Ónodot és Putnokot is elfoglalta. Sőt augustus 22-én a török-kurucz had körülfogta Füleket.

1 Contarini julius 11-iki dispacciója.

2 PRAY: Ep. Procerum 493. l. I lumi della Verita 78., 79. l. s Saponara julius 29-iki nyilatkozata (Orsz. Tört. Emlékek, Orsz. Levéltár): «Nunquam S. Majestas nec Pedem Terræ cedendi Turcis cogitationem habuit».

3 Contarini aug. 1. dispaccioja.

September 2-án végre Apafy is Fülek alá érkezett, pedig augustus 5-én indúlt el Szamosujvárról s hamarább kellett volna indúlnia. Ibrahim hiában siettette az erdélyieket, Apafy szándékos lassúsággal készült a táborba. Követei a nyár elején még egyszer próbálták Thökölyt megbuktatni, kérve a nagyvezírt, hogy helyette a fölkelők fejének Wesselényit ismerje el, az egykor annyira üldözött Wesselényit. Félelmes hírek nyugtalaníták a fejedelmet, midőn végre elindúlt a török táborba. Szobieszky levélben intette, hogy át ne keljen a Tiszán, mert a török többé nem engedi vissza. Később az hallatszott, hogy Thököly leginkább a szászok támogatásától várja az erdélyi fejedelemséget. Miles, a szász egyetem képviselője tiltakozott a hír ellen, de Apafy jónak látta megparancsolni a szászoknak, hogy tartsák magokat távol a nemességtől s még útjából kétszer is küldött Ibrahimnak ötezer tallért.* S így képzelhető, hogy az erdélyiek harczias buzgalmától nem kellett volna tartania Füleknek.

A kettős körfallal védett város a hegy tövén közvetlenül a magas szikla fölött épült vár alatt terült el. Négyezer főnyi magyar s német őrséggel védte Füleket főkapitánya, Koháry István. Koháry atyja a török elleni harczokban esett el, ő maga Nagyszombatban és Bécsben tanúlt, nevelésének minden hagyománya azon párthoz fűzte, mely a dynastia erejétől várta az oltalmat a török terjeszkedés ellenében. Tisztében nem állott, de kedve is aligha lett volna az udvart az ország iránti kötelességeire figyelmeztetni, mint Esterházy Pál tevé. Jól érezte magát a végbeli kapitány hivatalában, szilaj katona volt, szerette küldözgetni huszárjait s hajdúit a hódoltságra, hogy zsákmánynyal

* Fajgel id. levele, Török-Magyarkori Államokmánytár 278. l., Mathiæ Miles Senatoris Cibiniensis Diarium Expeditionis Anno 1682 cum Principe Michaelo Apafy in Hungariam susceptæ (296. Fol. Germ. Nemz. Muzeum 12., 18., 23. s 24. ll.), Wesselényire nézve pedig Caprara julius 16-iki jelentése (Turcica).

HAJDÚ CSOPORT.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

87. KOHÁRY ISTVÁN.

térjenek vissza, s hogy rettegjen a török «éles fegyverektől, megvetett lesektől».* A végbeli törökök régóta kérték a portát, hogy rontassék le Fülek vára. Koháry büszke volt gyűlöletökre és gyalázatnak tartotta, hogy magyarok is segítik a pogányt a végvárak elfoglalásában. Daczczal fogadta a Fülek alá vonuló nagy hadat, mert bízott várának erősségében s hitte, hogy urának seregei nem fogják veszni hagyni őt Fülekkel együtt.

Midőn az erdélyiek a városhoz értek, a felperzselt külvárosban már tevék heverésztek. A vezír megadásra szólította fel Koháryt, ki hátat fordított a hírnöknek. September 2-án a törökök erős lövöldözése sejteté a fülekiekkel, hogy ostromra készül az ellenség. Koháry egy fogoly törököt felnyársaltatott és september 3-án reggel kifüggesztette a holttestet a vár falára. Három órakor reggel a két török sánczból kilőtt nagy tüzes gránátok hullottak a városba, mintha «vérszinű holdgömbök hullanának». Reggeli félhatkor a város több helyen felgyulladt, s a vár mögött egy falu is égni kezdett. Tíz órára már az egész város lángolt, a szép házak, a kálvinista és katholikus templomok, a ferenczrendiek kolostora tövig leégtek. A füst úgy elsötétítette az ostromlók táborát, hogy az írást bajos volt ott olvasni. «Haj a jeruzsálemi vésznek képe», kiáltott fel a nagyszebeni senator, kinek az ostrom részletes leírását köszönhetjük. A jancsárok reggeli hat órakor kezdettek a falra mászni s hét órakor már mindenfelől leereszkedtek a városba. Irtóztató tusára keltek most az ostromlottak a jancsárokkal, egymásután váltották fel a basák embereiket. Egy órakor a fülekiek elhagyták a város kapuját, de ekkor a kapu alatt elásott lőpor felrobbant és nehány száz török «Mahomedhez szállott». A halottak halmain át nyomúltak az ostromlók a városba, a falon

* L. Koháry «Mi édes hazánknak» kezdetű versét Thaly-nál. (Adalékok I., 178. l.)

kívül állók az Allah! Allah! vagy Jézus! Jézus! kiáltásoknak nagyobb vagy kisebb erejéből találgatták, hogy ki győzött. Este már a várba szorúltak vissza az ostromlottak s reggelig a jancsárok viárkokat ástak egész a várig.

September 4-én korán reggel a törökök megújították a tüzelést s nyolcz órakor Thököly egy trombitást küldött a várba Koháryhoz, ki elfogadta a felajánlott három napi fegyverszünetet. Thököly részéről Petróczy, Ibrahim részéről Ulman bég küldettek túszokúl a parancsnokhoz s általuk Thököly felkérte a várat oly feltétellel, hogy Koháry neki adja meg magát. Koháry gúnyosan fogadta a követeket. A béget körülvezette a várban, megmutatta neki lőszereit, embereit s az eleséget. «Eredj» — így szólt hozzá — «mondd meg a vezírnek, ha ő mezőben lakik, mi várunkban és házunkban, ha ő doboltatja magát, mi is, ha ő nem fél, mi sem.»

Ötödikén reggel a fegyverszünet alatt a jancsárok a vár legalsóbb falához közeledtek, hogy a falon ülő magyarokkal beszélgessenek. Koháry néhány kézi gránátot dobatott közéjök, mi annyit jelentett, hogy menjenek tovább. A török sánczból visszalőttek s így vége volt a fegyverszünetnek. A török urak a biztos diadal reményében fogtak az ostrom megújításához. Az ázsiai Islar aga már tízezer tallért kínált a füleki basai hivatalért. Ibrahim a szászok sánczába küldte, hogy bátorítsa az oda rendelt katonákat, de midőn az aga a sánczhoz ért, egy ágyúgolyó ketté hasította. September 6-án a vezír felszólítására Apafy Apor Lázárt, Nagy István marosszéki kapitányt és Török István deákot küldötte Koháryhoz, de nem juthattak fel a várba, mert Koháry kiizente, hogy nem akar alkudozni. A török ekkor már négyezer embert veszített, a jancsárok és spahik zúgolódtak, a vezír pedig a hónap közepére otthon szeretett volna lenni. Végezni akart minél gyorsabban. Tizenegy órakor éjjel a törökök dob, sípszó mellett,

iszonyú kiáltással s lövöldözéssel rohamot intéztek a vár ellen, de visszaverettek. Egy órakor éjfél után még nagyobb erővel ismételték a rohamot s most három órai harcz után újra hátráltak. Fél órai pihenés után harmadszor rohanták meg a várat, s még délelőtt is sokáig küzdöttek siker nélkül. A három roham igen sok török életébe került, de az ostromlottak is kifáradtak, és örültek, hogy nyolczadikán a török tüzelését elnémította a Thökölyvel kötött fegyverszünet.

A vár falai nem voltak annyira megrongálva, hogy ne lehetett volna folytatni a védelmet. Tulajdonkép hármas erődből állott a vár olyformán egymás fölé építve, hogy mind a hármat külön kellett volna ostromolnia az ellenségnek. De az őrség fogyott, a váron belűl oly szűk volt a hely, hogy a szétrobbanó gránátok egyszerre harmincz embert is megsebesítettek, mint az ostromlottak beszélték. A katonák és a benszorúlt nemesség feleségei s gyermekei siránkoztak, Koháry kilencz követet küldött a nádorhoz s a királyhoz, de nem kapott segítséget. Az őrség fellázadt, Koháry és Erkrad a németek kapitánya már nem bírtak velök. Koháryt katonái azzal fenyegették, hogy ledobják a bástyáról. September 8-án egy kálvinista papot küldöttek a fülekiek Apafy sátorába oly izenettel, hogy a keresztyéneknek átadják magokat. Valószínűen Thökölyhez is küldetett követ, elég az, hogy ő kezdé vezetni az alkudozást. Kilenczedikén kora reggel a városba ment s rövid idő múlva a vár legfelsőbb erődjéről levétetett a vörös zászló. Ez azt jelenté, hogy az őrséggel már megindúltak az alkudozások. Tizedikén reggel meg volt kötve az alku. Az őrség azon része is, mely nem szegődött Thökölyhez, elvihetett mindent, mit a hátán elbírt. A vezír a muzulmánok vérdíjául 100,000 tallért követelt s úgy látszik, hogy övé lett Koháry pohárszéke és asztali készlete, melyek hatvanezer tallérra becsültettek. Maga Koháry

ŐRSÉG EGY VÁR KAPUJÁNÁL.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

reggeli nyolcz órakor lépett ki a várból, egy szép karabély függött vállán, övébe két pisztoly volt dugva, jobbról s balról a kihaja, mint a vezír helyettese és Thököly fogták Koháry övét, hogy megvédjék a boszút áhító jancsárok ellen. Midőn Koháry már a magyar táborban volt, Thököly valószínűen szemére vetette, hogy miért nem adta meg magát hamarább a keresztyéneknek? «Én nem akartam feladni a várat», — válaszolá Koháry, — «melynek kapujában megesküdtem Leopold császárnak, hogy ott fogok élni és meghalni, hanem embereim adták fel azt.» «Hát nem volt elég a mi hitünk?» — rivallt reá Thököly és Regéczre kísértette a vasra vert főkapitányt.*

Koháryt különben sem bocsátotta volna szabadon Thököly, mivel ily előkelő fogoly rokonaitól igen nagy váltságdíjt remélhetett, de a főkapitány törhetetlen büszkesége is megtorlásra ingerelte, hisz most már többnek érezte magát egyszerű grófnál.

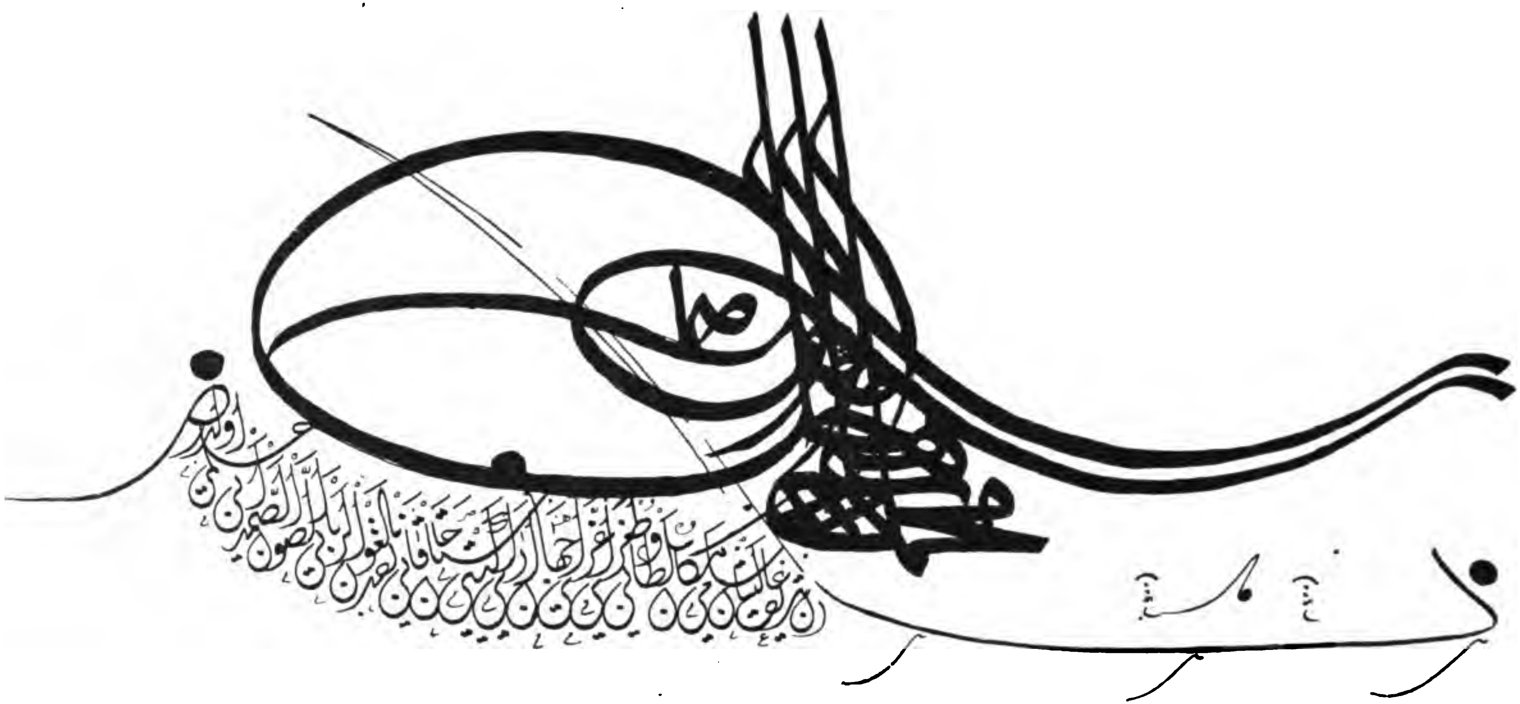
September 16-án kora reggel nagy pompával a vezír sátorába indúlt. Díszben öltözött nemesekből s különböző fegyvernemekből válogatott zsoldosaiból állott kísérete. Muskatérosainak kék zászlaján a Thököly ház czímere volt látható e felírással: Tandem volente Deo!

A vezír magával szembe ültette Thökölyt s egy nem hosszú, de annál dagályosabb szónoklatban fejtegette a török-magyar barátság előzményeit. Nagy dícsérettel emlékezett Bethlen Gábor hazafias buzgalmáról s mivel — tevé hozzá — a mostani viszonyok hasonlítanak a Bethlen korabeliekhez s mivel a fényes porta hálàját akarja kifejezni a nagy emlékű fejedelem szolgálataiért, utódját kívánja Magyarország urává tenni s ily szándékból küldé győzhetetlen seregeit az országba. Végül a vezír ünnepé-

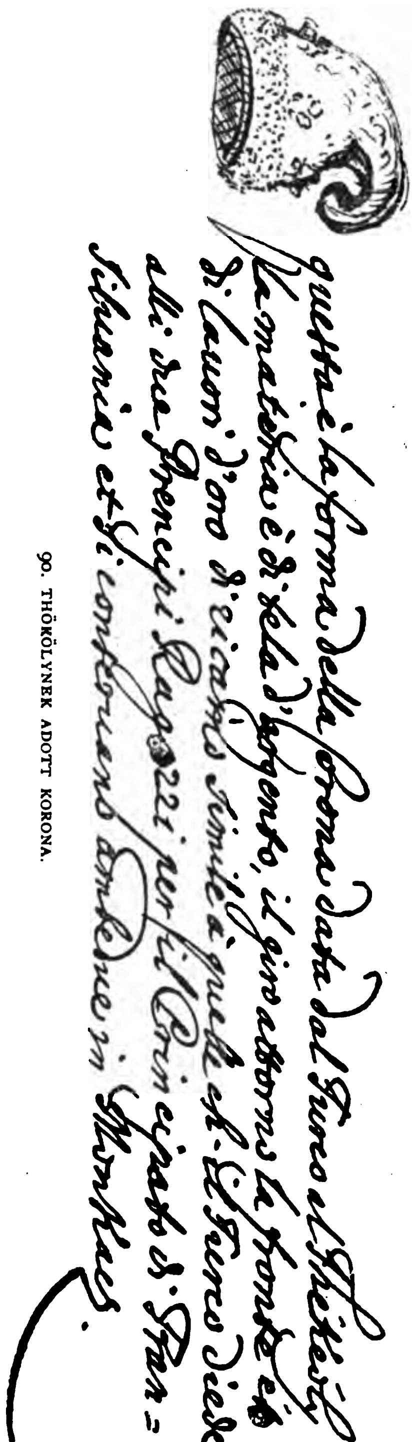
* Miles Diarium Expeditionisának külömböző részei után felhasználva még Koháry testvérének levelét, mely közölve van Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1682. 25. l.

88. THŐKÖLY IMRE.

89. A THÖKÖLYNEK ADOTT ATHNAME TUGRÁJA.

90. THÖKÖLYNEK ADOTT KORONA.

lyesen kikiáltotta Thökölyt Magyarország királyának. Ezután kihirdette a portáról nem rég küldött athnamét, melynek pontjait a budai értekezlet után a basa megbízottjával együtt állapította meg Thököly. E pontok lettek volna hivatva a vasvári békében kijelölt határok közt a magyar terület épségét s ezzel együtt a rendi és protestans szabadságokat biztosítani a török védnöksége alatt.

Az athnamé kihirdetése után átadattak Thökölynek a királyi jelvények, a köntös, a kard, a bot, a zászló s a korona. Mindegyik jelvénynyel más-más basa látta el Thökölyt. Ki a köntössel felruházta, így szólt hozzá: „Thököly Imre, vedd e köntöst, melyet a mi leghatalmasabb s győzhetetlen császárunk küld neked annak jeléül, hogy magyar királynak választott és tudd meg, hogy ki tőled e köntöst elveszi, a császár vállairól tépi le azt. És ugyanezt mondták a megfelelő módosításokkal a többi basák. Midőn már a korona is Thököly fején volt, a vezír fölkelt, üdvözölte az új királyt és felszólítá kísérőit, hogy ők is ismerjék el Thökölyt ki-

FŐUR ÉS KÖZNEMES.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

rályuknak. Thököly két basa kíséretében tért vissza sátorához, és a vezír akarata szerint az egész hosszú úton hordozta a koronát s a jelvényeket.

Midőn a basák eltávoztak, Thököly kísérői parancsait kérték az új királynak. De Thököly azt válaszolta, hogy e czím őt meg nem illeti s hogy ő csak a fejedelem s a magyarországi részek urának czímét veszi fel. Hivatkozott Bocskaira, ki visszaútasítá a töröktől ajánlott királyi czímet s némi körülírásokkal Bethlen példájára is hivatkozott.* Ez utóbbi hivatkozás nem zárta ki teljesen a királyi czím fölvételének lehetőségét. A részek urának czíme is igen hajlékony fogalom volt.

Igaz, hogy az athname Felső-Magyarország birtokáról szól, de a hozzátartozó részeket is említi s általában úgy van fogalmazva, hogy a kellő időben Thököly az egész nem-török Magyarországot Horvátországgal együtt kérhette annak alapján.**

A koronázás utáni napon egy érdekes csoport hódolt az új fejedelemnek. A bujdosó nemesek azon töredéke, mely az 1679-iki gyulafehérvári gyűlésből az Apafyt vígasztaló nyilatkozatot kiadta, azóta folyvást Erdélyhez szított s Apafyval együtt érkezett Fülek alá, de a koronázás után átment Thököly sátorába, bizonyára a legnagyobb készséggel, noha lehetséges, hogy a vezír parancsára. Az elpártoltak közt voltak Kende Gábor és Szepesi Pál, pedig Szepesinek neje még Kolozsvárt volt és fiát Apafy udvari szolgálatba fogadta. Wesselényi azonban Apafynál maradt s Thököly megizente neki, hogy ez életben többé nem

* Saponara september 29-iki jelentése (Bécsi állami levéltár Hungarica), néhány részlet Miles-nél. Az athnamé átadásának napjára nézve l. Egy késmárki nemes naplója. (Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből. Kiadták Szabó és Szilágyi, II. k. 27. l.)

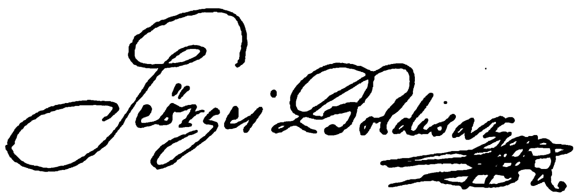
** Az athname eredetije nem található az udvari levéltárban; hanem ott van az athnaméval egyidőben írt s Thökölyhez intézett szultáni levél, melynek fordítását Hammer is közli.

kívánja látni. Apafy környezete élesen kikelt a távozók ellen. Mobile vulgus, jegyzé meg a nagyszebeni senator. «Legalább elbúcsúztak volna a magyarok» — mondották többen — «ő nagyságától, hiszen eleget költöttünk reájok.» Csupán Teleki maradt nyugodtan, noha Szepesiék kivonulásával évek óta szőtt terveinek utolsó szálai foszlottak szét. Végre meg kellett történnie — e' szavakkal csillapítá Apafy környezetét, midőn a bujdosók maradékja is az új fejedelem köré gyülekezett.[1]

Thököly a királyi czím mellőzésével kimutatott tiszteletét a történelmi hagyományok iránt el nem mulasztotta kiemelni az udvar megbizottjaival szemben. Tudatta Saponarával, hogy az elődök példáját mindenben követni akarván, kész volna békét kötni a római császárral, de oly feltételek alatt, melyek mostani állásához illenek, s nem azok alatt, melyekkel a mult télen megelégedett volna.[2] Hogy kivívhassa a felcsigázott követeléseket, hadi mozdulatait merészen kapcsolta össze alkudozásaival és úgy látszott, mintha a császáriak el lettek volna szánva bármily áron megmenteni eszélyének hírét. Nem lehet csodálnunk, hogy Füleket nem mentették föl. Borgomaynero kivitte, hogy a XIV. Lajosra vigyázó ezredek a Rajna mellékéről nem hívattak Magyarországba.[3] A helyett az udvar újonczokat kezdett toborzani a nyár elején, midőn felébredt bizalmatlansága Thököly és a porta szándékai ellen.[4] S így Caprara többnyire gyakorlatlan és igen rosszul ellátott hadak élén állott Zólyomnál, Fülek ostroma alatt. Apró csapatokat nem küldhetett az őrség támogatására, mert a szorosokat elfoglalták az ostromlók, s teljes erejével nem támadhatta meg a jóval nagyobb ost-

1 MILES: Diarium Expeditionis.
2 Saponara september 29-iki jelentése.
3 Contarin dispaccioja september 5.
4 Berichte des Hessen-Darmstädtischen Gesandten Justus Eberhard Passer (Archiv für österreichische Geschichte Bd. XXXVII. 351. l.)

romló hadat.[1] De Fülek eleste után Ibrahim haza tért és Thököly mellett csekély hadi erőt hagyott. Thököly panaszkodott a portán, hogy Nyitrát és Lévát is elfoglalhatta volna számára Ibrahim, ha még tovább marad a táborban, vagy őt jobban segíti.[2] Caprara azonban nem várta be Ibrahim és Apafy september 19-iki visszavonulását, hanem rögtön Fülek átadása után sietett elhagyni Zólyomot s előbb Szent-Keresztig, majd Trencsénig hátrált.[3] A nógrádi, zólyomi és honti császári őrségek nagy részében nem lehetett bízni, annyira nem, hogy Caprara szívesen vette, ha a várakból kivonulnak táborába, mert attól félt,

91. GÖRGEI BOLDIZSÁR ALÁIRÁSA.

hogy föladván a várakat, az ellenséghez fognak pártolni.[4] És így Thököly szabadon nyomulhatott Zólyomig s elküldhette Görgei Boldizsárt a bányavárosok elfoglalására. Október 3-án Szelepcsényi már bemutatta az udvarnál a Körmöczbányán vert aranyakat, melyeken Thököly új czíme volt olvasható.[5] S Görgei Boldizsár serényen felhasználta a talált aranyat és ezüstöt, október 12-én egyszerre 490 új aranyat küldött Thökölynek.[6] E jövedelemhez járult még a bányarészesek s valószínűen a városiak sarcza; a selmeczi bányarészesek háromezer aranyat fizettek a töröktől való váltság czímén, majd a körmöcziekkel együtt kilenczezer aranyat kölcsönöztek Thökölynek, ki kötelezte magát, hogy

1 Contarini september 19.
2 Khunitz 1683 január 23-iki jelentése, Turcica, és egy Thökölytől szerkesztett követ utasítás (Lymbus O. 132. Orsz. Lev.)
3 Contarini október 3.
4 KNAUZ NÁNDOR: Buda ostromához. 9. l.
5 Contarini okt. 3.
6 Levele Thököly Levéltár. II. csomó. (Orsz. Levt.)

HERCZEG ESTERHÁZY PÁL NÁDOR.

Bubics Zsigmond birtokában levő egykorú rézmetszetről.

visszatériti az összeget visszaszerzendő árvai jószágának jövedelméből, de úgy tudjuk, hogy a bányarészesek még 1704-ben is kérték pénzöket II. Rákóczy Ferencztől.[1]

Thököly nem szerette volna kiadni kezéből a bányavárosokat, pedig azoknak birtokában fenyegetve érezte magát a gyülekező császáriaktól. Október elején Starhemberg a Vág vidékén állott nem messze Caprarától s Nyitrában Esterházy Pál nehezen várta az udvar engedélyét arra, hogy magyar hadainak élén visszafoglalhassa a bányavárosokat. De Badeni Hermann megtagadta az engedélyt, azt mondván, hogy a császár a német csapatokkal szeretné megoldatni e feladatot.[2]

Igaz, hogy sok rosszat tudtak beszélni Esterházy hadairól az udvarnál, de ez ellenszenv még nem fejti meg a tilalmat. Csak akkor lesz az érthetővé, ha számba vesszük Thökölynek a nádorhoz küldött azon izenetét, hogy átadná a bányavárosokat a bányák károsítása nélkül, ha fegyverszünetet kötnének vele, más különben nem ő lesz a felelős, ha a bányákat elpusztítja a török. Oly hírekkel is rémítgette az udvart, hogy a budai vezír s Apafy már visszaindultak s hogy ő hadaival hozzájok van rendelve. S hogy e fenyegetések még rémesebben hangozzanak, kétezer lovassal Sziléziába küldte Petróczy Istvánt, ki Bielitz feldúlásával támogatta Thököly diplomatiáját és bőven zsákmányolt is.

Thököly ijesztgetéseinél több hatást tett az udvarra a remény, hogy a fegyverszünet komoly alkudozásoknak lesz megindítója. Badeni Hermann már október 11-én megparancsolta Capraranak, hogy ne támadja meg addig Thökölyt, míg követei vissza nem térnek a császári resolutióval.[3]

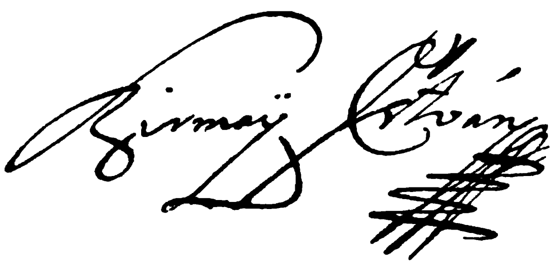
1 N. R. A. Fasc. 131. No. 42. (Orsz. Levtár.)

2 Contarini id. h. és a hadi tanács parancsa október 11. (Kriegsregistratur 365. sz.)

3 Thököly izenetét a nádorhoz Contarini részletezi okt. 17-iki jelentésében; e jelentést némileg módosítottuk Thököly egy levele alapján, mely okt. 12-én iratott Dobronyiván Szirmay Istvánhoz és

És alighogy e követek Bécsbe érkeztek, Hoffman alezredes megjelent Thököly zsemberi táborában és vele október 18-án előzetes fegyverszünetet kötött.* Ennek értelmében Thököly köteles volt átadni a bányavárosokat, mit meg is tett némi halasztás után. Úgy gondolta, hogy Szirmay István és Jánoky Zsigmond bécsi alkudozásai kárpótolni fogják a veszteségekért.

Leopold Badeni Hermannra és Hocherre bízta a követekkel való tárgyalásokat. A megbizottak október 19-én hallgatták meg először Szirmay és Jánoky kívánságait, miután megegyeztek abban, hogy a tárgyalások folyamában Thökölyt nem fejedelemnek, hanem a követek főnökének (principalis) fogják nevezni. Az első értekezleten

93. SZIRMAY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Szirmay előadta, hogy a porta Thököly nélkül soha sem fog békét kötni, azért a közjó és a keresztyénség érdekében urok kész volna a békét közvetíteni. De az itt a kérdés — válaszolák a császár megbizottjai — hogy minő feltételekre birhatná Thököly a portát? Főczélunk a béke

Jánoky Zsigmondhoz. (Bécsi áll. levt. Hungarica.) Ugyan e levélből vettük, hogy Thököly híresztelte a budai vezir visszatérését. A levélnek az udvari levéltárban található latin fordítása bizonyára az udvarnál való bemutatásra volt szánva. A Caprarának adott parancs Kriegsregistratur id. h. Petrőczy kirohanása idejére és czéljára nézve l. Contarini okt. 17-iki dispaccióját. E kirohanást nem az ősz Petrőczy vezette, mint történetíróink írják, mert az öreg Petrőczy 1678 elején már nem élt. Béthune egy ekkor kelt irata »defuncti domini Petrőczy« fiairól beszél. (Eredetije Teleki levélt. missiles 248., másolat SZILÁGYI SÁNDOR úr birtokában.)

* Egy késmárki nemes naplója id. h. 26. l.

— válaszolá Szirmay — és ennek elérésére a fejedelem felajánlja szolgálatait, a többi s kivált Thököly személyes kívánságai csak mellékes dolgok. Kivehetni e válaszból Thököly szándékait.

A békeközvetítés ajánlatával bizonyos fokig puhatolódzott, hogy mennyire jutott az udvar engedékenysége. Ha ajánlata elfogadtatik, azzal elismerte volna őt Leopold a birtokában lévő terület fejedelmének és Thököly ez alapon küzdhetett volna további vívmányokért. Ha azonban az udvar el nem fogadja az ajánlatot a kívánt formában, fenmarad Thököly részére az előny, hogy a béke hívének mutatta be magát. Azért mondotta Szirmay mellékes dolgoknak Thököly személyes követeléseit; nem lett volna tanácsos igen sokat vagy igen keveset azokból fölemlíteni; Szirmay csak átsuhant rajtok, hogy minél terjengősebben kiemelje urának békevágyát. Igen nehéz és igen kényes feladat e tárgyról szólni — mondá Szirmay az október 23-iki második értekezleten, midőn a császáriak újra kérdezték tőle, hogy minő föltételei volnának az ura által közvetítendő békének? Az ő ura a portától függ — így folytatá a követ — nagyon óvatosan kell tárgyalnia, mert lám a porta azt is megtudta, hogy Thököly a kassai tábornok hivatalát kérte. Legyen elég az, hogy ura felajánlja szolgálatait, ne higye az udvar, hogy a magyar nem szeretne szabadulni a töröktől. A császáriak újabb faggatására Szirmay és Jánoky azt találták megjegyezni, hogy urok kevesebbel megelégednék, mint a mennyit a porta neki adni óhajt, az athnamé csak a háború czéljaira volt küldve, de ha küldetése volna Thökölynek a portához, ott másképp cselekednék.

Említették még a portának járó évi adót s további részletekbe nem akartak bocsátkozni. De mondják meg végre világosan, — kérdezék a császáriak, hogy tulajdonkép miért jöttek?

Felajánlani a közvetítést — válaszolá Jánoky — és fegyverszünetet kötni, ha ő felségének úgy tetszik.

Nem volt könnyü e két ajánlatra válaszolni. Badeni Hermann nem ellenkezett azokkal, kik a Thökölyvel való alkuvást elítélvén azt fejtegették, hogy a török háború már ki nem kerülhető s hogy legjobb volna támadással megelőzni a törököt, vagy visszavenni Thököly foglalásait, mert Thököly csak a porta megbízásából alkudozik és el akarja fordítani az udvar figyelmét a készülődéstől. De azt mindenki tudta, hogy ama vállalatok bármelyikére még készületlen a császári sereg és Caprara mindig hajlandó volt nagyítani a nehézségeket, ha előnyomulásról volt szó. A haditanács elnöke örült, hogy politikai eszméjét tábornokai véleménye is igazolja. Lassú és határozatlan szellemében mindinkább fészket vert a gondolat, hogy áldozatot kell hozni a keleti békéért, s hogy jobb volna, ha ez áldozatoknak a török helyett Thököly venné hasznát.

A közvetítés ajánlatát egyszerüen el nem fogadhatta, mert ezzel lealázta volna a dynastiát egész Európa előtt, de nem merte azt mereven visszautasítani. A követektől hozott fegyverszüneti pontokat sem lehetett elfogadni. Thököly hadai számára az egész akkori Felső-Magyarországot kívánta a Vágon túli terület kivételével. Nem nekünk van szükségünk a fegyverszünetre — válaszolák a császári megbizottak — lehetséges-e oly területet is átadnunk, melyet Thököly fegyverrel nem foglalt el? A bányavárosokban Thököly is kívánt bizonyos őrséget hagyni állítólag oltalomul a török pusztító szándékai ellen és ez oltalomért havonként kétezer aranyat kért. Nem kevésbé bajos volt teljesíteni azon kívánságát, hogy követei audientián fogadtassanak Leopoldtól. Az udvar a magyar főurak véleményét is meghallgatta; a velök tartott november 12-iki értekezleten a nádor kifejtette, hogy a helyzet bizonyos engedményeket kíván, a fegyverszünet nélkül Szendrő,

Patak, Ecsed és Szathmár is elvesznének, de szégyenletes föltételeket nem szabad elfogadni s mind a tizenhárom vármegyét nem kellene átengedni. Beszédét a főurak élénken megtapsolták.

E közben Thökölyt bántotta az, hogy követeit ily sokáig várakoztatják. Meghagyta nekik, hogy november 16-án hazatérjenek, még ha nem végeztek is. Szirmay bemutatta a levélbeli parancsot s midőn marasztották, szolgai kötelességére hivatkozott. Thököly levele hatott. November 19-én Hocher, Badeni Hermann, Szirmay és Jánoky aláírták a fegyverszünetet, melyben átengedtetett Thökölynek Felső-Magyarország a Garam folyóig. A bányavárosok jövedelméből az udvar havonként háromezer forint fizetésére kötelezte magát s kijelentette, hogy szívesen fogadja Thököly szolgálatait a béke ügyében, s erről értesíteni fogja gróf Caprara Albertet.

Thököly nem így szerette volna e pontot fogalmazni, de az udvar kárpótolta őt fejedelmi becsvágya egy másik követelményének kielégítésével. Szirmay és Jánoky Leopold színe elé bocsáttattak és hazatérésök előtt egy külön iratban köszönték meg a császári kegyet.*

S így Thököly urává lett az ország keleti részének nehány vár kivételével. E területen most már «kalpag szabott rendet a kalpagnak», mint akkor mondák. Azt hihetnők, hogy ez állapot, melyet épen a nevezett országrész követelt a leghevesebben, általános megelégedést okozott. Pedig nem úgy történt. Az új államnak is voltak szükségei s az új uralkodó is elsőbbséget követelt a saját vallása számára.

A protestansok meg voltak elégedve a változással. Nem elég, hogy az 1681-iki országgyűlés végzései meg nem nyugtatták őket, de úgy vették észre, hogy a főpapság a

* Szirmay és Jánoky bécsi útjára nézve l a bécsi állami levéltárban Verhandlungen mit Thököly czímű okirat gyűjteményt. Hungarica 73.

kormány jóváhagyásával e végzéseknek érvényét is korlátozza. Thököly alatt azonban teljesen vége volt a «lelki üldözés» korszakának, vége a titkos éjjeli keresztelések-nek, a «halotti czerimónia» nélküli temetéseknek. Nem kellett a szabad ég alatt s gyakran titokban hallgatni papjaikat, mint 1681 előtt s nem kellett nézniök, hogy templomaikban bálványimádók imádkoznak s hogy iskoláikat magtároknak használják, mi az országgyűlés után is megtörtént.[1] Midőn novemberben a bányavárosok felől visszatért Thököly, a hosszas szünet után megnyílt eperjesi collegiumban egy allegorikus szindarabot játszottak az intézet hajdani tanítványa tiszteletére. Constantius név alatt szerepel ott Thököly, ki a Furentius nevű ellenség kezéből kiszabadítja a protestans és magyar szabadságot.[2]

De a kassai és ungvári jezsuita collegiumok nem örültek Thököly diadalainak. A tanárok elűzettek s az iskolák javai lefoglaltattak. Az «catholikus status mindenek előtt nagy contemptusban volt» mondja egy egykorú katholikus.[3] De mégsem történtek Thököly alatt oly jelenetek, melyek a judicium delegatummal, vagy a protestans egyházi szertartások általános betiltásával volnának összehasonlíthatók. A protestans fejedelem udvarában a papság nem léphetett fel oly súlylyal, mint Leopold udvarában Kollonics vagy Szelepcsényi s továbbá a még nem szervezett állam külügyi összeköttetései, s egyéb érdekei is tiltották a példa utánzását.

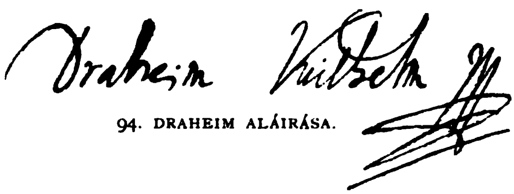
A bujdosók most hazájokba tértek s visszakapták elkobzott javaikat, a mennyiben a szepesi kamara kezelte azo-

1 Csányi: Sopronyi krónika (Magy. Tört. Tár. v. 29. l.) Pálóczi Horváth család naplója, közli Szopori Nagy Imre (M. H. H. II, oszt. XXXI. k. 235. l.) s Haim G. krónikája.

2 Joannes Schwarcz: Hungaria Respirans, sive Constantius Exultans, Furentius exulans in auspicatissimo cels. Principis Emerici Thököly ex castris Hungaricis reditu Autore M. Johanne Schwarcz. Ao. 1682. Lőcse.

3 Károlyi Sándor önéletírása 12. l., az ungvári jezsuitákra nézve Thököly kamarájának felterjesztése Kassa, september 15. (Thököly Levélt. I. csomó. Orsz. Lev.)

kat. De a kamara jövedelmének hiányát pótolni kellett s Thököly az «elmúlt boldogtalan idők» leggyülöletesebb rendszabályát nem átallotta feleleveníteni. A Thökölytől septemberre kihirdetett közfölkeléstől sokan elmaradtak. Thököly tehát elrendelte azoknak «jószáginak confiscatióját, kik vakmerőségtől viseltetvén és némelyekhez az nemes vármegyék conniventiája is járulván az insurrectiótól

94. DRAHEIM ALÁIRÁSA.

absentálták magokat». És kamarája kiküldé a végrehajtókat, kik járásonként foglaltak, pénzbirságokat szabtak a megyei jogkör megvetésével s mindenkép a legnagyobb szigorral. De főleg a katholikus egyház s aristokratia és a császári szolgálatban álló urak jószágaira tartott igényt Thököly kamarája. September 15-én indítványt terjeszt a még akkor grófnak czímzett ura elé, mely szerint «Homonnay és Barkóczy Ferencz, Semsey András, gr. Forgács Ádám maradéki, Csáky István, az esztergami káptalan s több ezekhez hasonlók jószágokat confiscálni kellene». És Thököly szívesen fogadta az ily indítványokat annál inkább, mivel nem csekély értékű javakról volt szó. Csáky István szepesvári uradalmát Draheim, a kamara præfectusa 104,935 forintra becsülte, szerinte az uradalom jövedelme 1676-ban 6910 forint és 69 denárra rugott. Százezer forintra becsülte Draheim Homonnay Zsigmond gróf homonnai uradalmát.*

A repartitio, az accisa már a gyülölt mult emlékei közé tartoztak. De Thököly katònaságának is élnie kellett

* Thököly Levéltár I. és DRAHEIM VILMOS számadás könyve. (Lymbus. 1682.)

s. most az ő kormánya ellen fordultak a régi panaszok. Szabolcsmegye devecseri gyűléséből október 10-én ezeket írja Thököly kamarájának: «az ő nagysága feles hada is beszállván Kállóban, Tokajban, Kis-Várdában és Ibrányban, vármegyénket magok között felosztották és elviselhetetlen pénz, búza, gabona, fűszerszám és minden kigondolható onusokkal és victualekkal hetek és holnap számra annyira onerálják az szegénységet, hogy az töröknek való hódolásnak quótáját és az előtt való Repartitiót is meghaladja».*

* Thököly Levéltár II.

95. MUNKÁCS VÁRA.